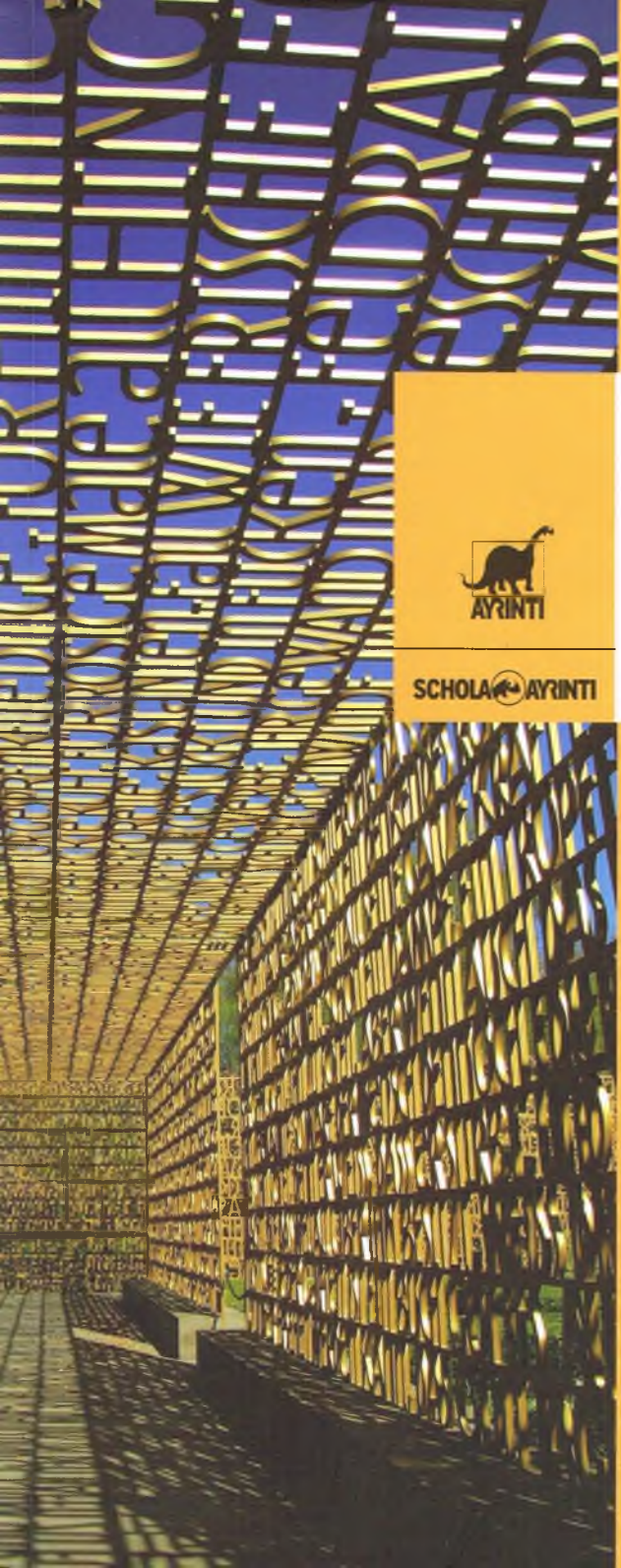

AYRINTI

SCHOLA AYRINTI

Özne Hayatı Konuşunca

Derleyen: Aytül Kasapoğlu

31
Schola
Ayrıntı

ÖZNE HAYATI KONUŞUNCA • Derleyen: Aytül Kasapoğlu

894

AYTÜL KASAPOĞLU

1951, İstanbul doğumlu olup lisans (1973) ve yüksek lisans (1975) derecelerini Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden aldıktan sonra Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlıklarında çalıştı. 1978 yılında asistan olarak girdiği Ankara Üniversitesi'nde "Sağlık Alanında Sosyal İlişkiler" adlı teziyle doktor unvanı aldı. Uygulamalı sosyoloji alanında 1988 yılında doçent; 1993 yılında da profesör oldu. 1993-1995 yıllarında üç yıl üst üstte İngiliz Kültür Heyeti (The British Council) akademik bursuyla Bristol/İngiltere'de özelleştirme konusunda çalıştı. 1982 ve 2003 yıllarında Fulbright bursuyla ABD'de sağlık ve afet konularında çalıştı. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı için HIV/AIDS projesi yürüttü. Avrupa Birliği üyesi sekiz ülke ile suçun baskılanması ve hapishane ağları projelerinin Türkiye sorumlusu oldu (2007-2010). Sosyoloji Derneği adına GAP bölgesinde çeşitli TÜBİTAK projelerini yürüttü. Kurucu üyesi olduğu Sosyoloji Derneği'nin 20 yıl başkan yardımcılığını yaptı. Türk Sosyal Bilimler Derneği, Avrupa (ESA) ve Dünya Sosyoloji Derneği üyesidir. 1988'de doçent olduktan sonra aralıklara toplam 18 yıl DTCF Sosyoloji Bölüm Başkanlığı yaptı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü (2008-2010), Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA) Ankara Üniversitesi Dış Değerlendirme Komisyonu, Ankara Üniversitesi Kalite Geliştirme ve Değerlendirme Komisyonu, Ankara Üniversitesi Stratejik Planlama Komisyonu ve Ankara Üniversitesi Etik Kurul üyeliği yaptı. Halen Sosyoloji Derneği'nin 15 yıldır yayınladığı Sosyoloji Araştırmaları Dergisi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi *ANKYRA*'nın kurucu editörüdür. Ayrıca halk sosyolojisi amaçlı çıkardığı *Yurt ve Dünya* dergisinin yazı işleri müdürüdür. Sağlık, çevre ve afet sosyolojisi başta olmak üzere sosyal problemlerle ilgili konularda 17 kitap ve 30'u uluslararası olmak üzere 70'i aşkın makalesi yayınlanmıştır. Lisans ve lisansüstü düzeyde sosyal teori ile araştırma yöntem ve teknikleri dersleri vermektedir. Evli ve bir çocukludur.

AYRINTI YAYINLARININ ARMAĞANIDIR

Ayrıntı: 895
ScholaAyrıntı Dizisi: 31

Özne Hayatı Konuşunca
Sosyolojide Temellendirilmiş Kuram İncelemeleri
Derleyen: Aytül Kasapoğlu

Yayıma Hazırlayan
Onur Koçyiğit

© 2015, Aytül Kasapoğlu

Bu kitabın tüm yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
DrAfter123/Vetta/Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Kâni Kumanovalı

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2
Topkapı/İstanbul Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: İstanbul, Temmuz *2015*
Baskı Adedi: *1000*

ISBN 978-605-314-005-4
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu-İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Özne Hayatı Konuşunca

Sosyolojide Temellendirilmiş Kuram İncelemeleri

Derleyen: Aytül Kasapoğlu

AYRINTI

ScholaAyrıntı Dizisi

Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi
Derleyen: Mehmet Kanar

Medya Mahrem
Derleyen: Hüseyin Köse

Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık
Dr. Deniz Sezgin

Uç(ur)amayan Balon
Derleyen: Hayri Kozanoğlu

Nefret Söylemi
Derleyen: Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu

Marx ve Weber'de Doğu Toplumları
Lütfi Sunar

Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya
Besim F. Dellaloğlu

Ortak Benlik/Nörofelsefi Temellendirme
Tahir M. Ceylan

Kamusal Alan
Derleyen: Éric Dacheux

İletişim Bilimlerinin Serüveni
Michel Bourse-Halime Yücel

Varlık Tutulması
Ahmet Bozkurt

Nesne Benliği/Psikofelsefi Bütünleştirme
Tahir M. Ceylan

İmgeden Yoruma
Halime Yücel

Bauman Sosyolojisi
Derleyen: Zülküf Kara

Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi
Sosyal Bilimlerin Nesnesine Dair
Realist Bir Girişim
Vefa Saygın Öğütle

Hannah Arendt'te
"Radikal Kötülük" Problemi
Berrak Coşkun

Azınlıklar, Ötekiler ve Medya
Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu &
Dr. Savaş Çoban

Gezi ve Sosyoloji
Derleyen: Vefa Saygın Öğütle
Emrah Göker

Orpheus'un Bakışı
Ahmet Bozkurt

Yoksulluk ve Kadın
Abdullah Topçuoğlu &
Gamze Aksan & Duygu Alptekin

Yeni Medya Çalışmalarında
Araştırma Yöntem ve Teknikleri
Derleyen: Mutlu Binark

Keçi Medeniyeti
Neolitik Dönemden Günümüze Uzanan
Doğa Kültürü
Cemal Ün

Şovenist İnşa
Medya Gösterisinin Ahlaki Kapsam Alanı
Üzerine Eleştirel Metinler
Hüseyin Köse

Türkiye'de Kapitalist Yöneticiler Sınıfı
Kültür, Sınıf ve Sosyal Sınırlar
Özgür Budak

Neoliberal Muhafazakâr Medya
Derleyen: U. Uraz Aydın

İnternet ve Sokak
Sosyal Medya Dijital Aktivizm ve Eylem
Derleyenler: Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu
Dr. Savaş Çoban

Özyönetim Düşüncesi
Rousseau'dan Marx'a Özgürlük Arayışı
Caner Sancaktar

Skolastik Fantazya
Hayalden Endüstriye Popüler Kültür
Odağında Masal Çözümlemeleri
Derleyen: Hüseyin Köse

İçindekiler

Sunuş 7

Önsöz 11

Sosyolojide Temellendirilmiş Kuram Geliştirme
Aytül Kasapoğlu 15

Fotoğraf ve Fotoğrafçının Aşınması
Nuri Can Akın 41

Kent Konseyleri ve Katılımın Özgün Halleri
Feray Artar 71

Yaratıcı Dramanın Birey Üzerine Etkileri
Beril Uğuz 117

Sermayeleşen Eğitim Sisteminde Dershane Öğretmenliği
Hande Çevik 161

Postmodern Zamanlarda Yoga Deneyimi:
Alternatif Bir Yaşam Tarzı
Nazlı Beril Özer 183

Kadınların "İstemsiz Çocuksuzluk" Sorunuyla
Baş Etme Stratejileri
Nazar Bal 227

Hemşireler ve Hastalar Açısından
Bakım Etkileşimi ve Memnuniyeti
Alev Akbal 261

AKP ve Türkiye'deki Dönüşümler
Onur Ali Taşkın 321

Yazarlar 346

Sunuş

Genelde sosyal bilimlerde, özelde sosyolojide en önemli yöntem tartışmalarından biri, yapı-fail veya sistem-özne ikiliği üzerinedir. Burada yapı veya sistemi birincil, daha önemli ve belirleyici kabul eden yaklaşımlar (örneğin, Althusser'in Marksist yapısalcılığı, Lacan'ın büyük öteki olarak adlandırdığı simgesel yapı, yani dil, kültür ve kurumlar bütünü, McLuhan'ın kitle iletişim araçlarında beliren teknolojik determinizmi) ile özneyi daha ön plana alan yaklaşımlar (örneğin, Foucault'nun postmodern iktidar kuramı, mikro sosyolojiler, yani etnometodoloji, simgesel etkileşimcilik ve yorumsamacılık) arasında çok ciddi bir yöntemsel öncelik tercihi ve farklılaşması vardır. Yapıya öncelik tanıyanlarda beliren pozitivist metodoloji ve meta-kuramsal yaklaşım,

öznenin toplumsal eyleme biçim ve süreçlerinde daha tali, ikincil kaldığım öne sürmüşlerdir. Öyle olunca, öznenin kaderinin büyük ölçüde yapılarca belirlendiği görülür. Meta-anlatılara karşı çıkan yaklaşımlar ise günlük hayat pratiği içinde faillerin eylemlerinin asıl olduğu veya öncelikle araştırılmayı gerektirdiğini fakat bu eylemlerin hiç de -pozitivist deterministlerin öne sürdükleri gibi- her mekân, zaman ve toplum biçimine genellenemeyeceğini iddia etmişlerdir. Giddens (yapılaşma-*structuration*) ve Bourdieu (*habitus*) gibi sosyologlar ise bir orta yol bulma çabası içinde özne ile yapı arasında bir ikilik, zıtlık veya ölçek bakımından farklılık bulmanın ötesine geçip diyalektik bir etkileşimden veya iç içe geçişten bahsetmişlerdir. Aslında Weber'in *ideal tip* teorisinde olduğu gibi kuramsal aletlerimiz (tip, genelleme, model, kavram, tanım vs), gerçek yaşamda bize kâğıt üzerinde göründüğü gibi görünmez. Günlük yaşam, içinde sonsuz çelişki, zenginlik, çeşitlilik, şaşırtmaca ve gerilim barındırır. Bu durum, sosyal bilimler ve sosyolojinin en zorlu tarafı fakat aynı zamanda en çeşitli ve zengin yönüdür. Bireyler hayatı her zaman inisiyatifi kendi elinde olan özne olarak yaşa(ya)mazlar; kimi zaman bir politikanın nesnesi kimi zaman da aktif failidir. Buradaki rol çoğu zaman, bireyin, Marx'ın da belirttiği gibi, iradeleri dışında gerçekleşir. Ama tümüyle onların eylemlerinin üzerinde, soyut bir güç (Platon'da *idealar evreni*, Hegel'de *geist* veya *mutlak tin* gibi) tarafından gerçekleşmez bu süreç. Öznenin "büyük öteki" veya "yapı" karşısındaki eylemleri biteviyedir; o yüzden fail olarak özne, askı biçimindeki yapının/büyük ötekinin üzerine asıldığı giysi değildir. O halde, ne toplumsal yapının benzersiz biçimde inşa ettiği bir failizdir ne de bu yapının dışında keyfe keder bağımsız, özerk bir bireyizdir. Birey veya özne, toplumsal ilişkiler ağı içinde ve birey-toplum diyalektiğinin yasalarına göre bir hayat yaşar. Ve bu hayatı yaşarken, bütün sorun, gerilim ve çelişkileri de görür, onlarla mücadele etmeye çalışır. Birey veya özne, nesneleştirildiği bir bağlamda bile, kendi *hayatını konuşma*ya çalışır.

Elinizdeki bu kitap, çeşitli meslekten/kimlikten öznelerin (fotoğrafçı, öğretmen, hemşire vd) kendi hayatları içinde, diyelim dar çevrelerinde, yaşadıkları sorunları kendilerince tanımlama ve bunlara çözüm bulma yollarını göstermektedir. Burada dikkat çeken nokta, öznelerin sorunları tanımlama ve çözüm bulma yollarının hiç de kendilerine özgü olmadığı, toplumdaki çeşitli faktör-

lerden (kültür, din, politika, piyasa vb) etkilendiğini göstermektedir. Bu yönüyle öznenin hayatını konuştuğu bağlam son derece tanıdıktır. Fakat bu kitaptaki incelemeler bize, bu örnek olay kabilinden bilimsel çalışmalarda incelenen olguların aynı zamanda belli bir düzeyde bir özgünlük de içerdiğini göstermektedir. Bu özgünlük iki boyutlu: ilk olarak öznelerin, sorunları(nı) tanımlama ve çözme biçimleri/yöntemleri; ikinci olarak da sosyologun bunları formüle etme biçimi. Kitaptaki dokuz inceleme, teorileştirme sürecini sahadaki araştırmacının performansına bırakan yönüyle, aslında "araştırmacı-özne"ye inisiyatif tanımak bakımından son derece "demokrat"tır, yani anti-deterministtir. Elbette temellendirilmiş kuram, bir yöntem de olduğu için "araştırmacı-özne"ye ilk çıkış sağlayacak kavramsal aletlere de sahiptir (açık veya eksenel kodlama gibi). Ama burada gerek hayatını konuşan "inceleme nesnesi" özneler gerek araştırmacıların kendileri, yapısal güçlerin etkisine rağmen, kendi hayatlarını istedikleri, planladıkları veya içeriklendikleri gibi de yaşamaya, tanımlamaya çalışırlar; yapının içinde ama bütünüyle de yapıya teslim olmadan. Temellendirilmiş kuram, araştırmacıya, yaklaşımını sahada, araştırma sürecinde ve öznelerle etkileşim içinde kendi bakış açısını temellendirme imkânı sağlamak bakımından sosyolojide yeni bir dalga yaratmaya adaydır. Zira burada, masaüstü teorinin sınırlı bağlamına kısılıp kalmadan pratiğin sunduğu sonsuz yenilikleri görme ve onları teorileştirme imkânı sunar. Bu çalışmayla, DTCF Sosyoloji Bölümü doktora öğrencilerinin, bölümün değerli öğretim üyesi ve bölümün bir önceki başkanı Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu ile birlikte hazırladıkları ve bir ortak akıl ürününü ortaya koyan katkılarının sosyoloji alanında yeni çalışmalara esin vereceği söylenebilir.

Kemal İnal

Önsöz

Genel olarak sosyal bilimler, özel olarak sosyolojiyle ilgili tartışmalarda yöntem ve yöntembilim (metodoloji) alanındaki belirsizliklerin ilk sıralarda yer alması rastlantısal değildir. Örneğin, yöntem, araştırma tekniği ve araştırma tipi kadar model ve yaklaşım kavramlarının da birbiri yerine kullanılması, sıkça gözlenen ve eleştirilen konulardır. Aslında daha da geriye gidilirse, sorunun bilimden ne anladığımız ve onu nasıl tanımladığımıza kadar uzandığını söylemek mümkündür. Çünkü "dar" anlamında bilim "genel, tümel, zorunlu olanı nesnel olarak incelemektir" ve böyle bir tanım içinde olsa olsa sosyal bilimlerin sadece bir kanadı yer alabilir. Sosyoloji için de aynı durum söz konusudur ve ancak pozitivist epistemoloji bu tür iddialarda sınırlı da olsa bu-

lunabilir. Buna karşılık sosyal ve beşeri bilimler, bilimin daha "geniş" anlamı kapsamında sistematik çalışmalara dayanan ürünler olarak tanımlanabilirler. Kısaca sosyal bilimler, bilimin "süreç" ve "ürün" olarak geniş tanımı çerçevesinde bilim özelliği kazandıklarından, yöntem ve yöntembilim tartışmaları da alevlenmektedir. Çünkü hangi süreçlerden geçilerek doğa bilimi yapılacağı konusunda hiçbir tereddüt yokken, sosyal bilimlerde laboratuvar, deney ve denek fikri bile çok aykırıdır. Pozitivist sosyal bilimcilerin ampirik araştırmalarını sahada yaparken, sahanın laboratuvarla eş tutulması, gözlemlerin dolaylı deney gibi kabul edilmesi vb zoraki bazı uyarlamalar olsa da sosyal bilimlerin geniş bir kanadının doğa bilimleri gibi ne deney yapması ne de genel, tümel ve zorunlu önermelere ulaşması söz konusudur.

Doğa bilimlerine indirgenmeksizin sosyal bilim yaparken, özellikle sosyolojide modernist çerçevede pozitivizm dışında, hermeneutik ya da yorumlayıcı, eleştirel ve feminist yöntembilimsel yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunların tümü nicel araştırmadan çok nitel gelenek içinde yer aldıklarını iddia etmektedir. Bunlara son zamanlarda eklenen postmodernist yaklaşım ve onun yapısöküm tekniğinin de genelde nitel olduğu açıktır.

Aslında günümüzde artık hem nicel hem niteli harmanlayan "karma" yaklaşımlara daha fazla itibar edildiği gözlenmektedir. Ancak uzunca bir süre pozitivist epistemolojinin çalışmalarda başat olduğu Türkiye'de nitel araştırma geleneklerine son yıllarda hem Batıdan hem de Batı-dışından kaynaklanan çeşitli nedenlerle yönelim olmuş ve çok sayıda araştırma yapılmışsa da bunların hangi yaklaşım ve gelenekler temelinde yapıldıkları belirsizdir. Daha doğrusu, böylesine bir bilinçle yapıldıkları söylenemez. Çoğu zaman açık uçlu sorularla bilgi toplamak esas hedef olmuş, verilerin analizi ihmal edilmiş, en önemlisi de veri toplama ve analizin birlikte yürütülmesi gerektiği gibi temel bazı ilkeler göz ardı edilmiştir.

Aslında önemli olan, teorik bilginin uygulamaya nasıl dönüşebileceğini kendi toplum ve kültürümüzden örneklerle gösterebilmektir. Elimizdeki kitap "biyografi", "fenomenoloji", "etnografi" ve "örnek olay"ın yanı sıra beş temel nitel yaklaşımdan biri olan temellendirilmiş kuram (*grounded theory*) ile üretilen ve sağlık, eğitim, yerel yönetimler, siyaset, fotoğrafçılık, yoga, yaratıcı drama gibi çok değişik alanlarında yapılan sosyolojik ça-

lışmaları kapsamaktadır. Türkiye'de yayınlanmış, işletme, turizm ve güvenlik alanında yapılmış ve makale olarak yayınlanmış çok sınırlı bir-iki çalışmadan sonra nitel araştırma yaklaşımları içinde sosyolojiye en uygun olan ve Batı-dışından bilim insanlarının bilime en fazla kuramsal katkı sağlayabilecekleri bir yaklaşım olan temellendirilmiş kuramla üretilen araştırmalarımızdan oluşan bu derlemenin, hem Türkiye'de sosyolojiye hem de genel olarak yöntembilim konusuna önemli katkılar sağlayacağını umuyor ve çok değerli çeviri çalışmalarından sonra bu özgün çalışmaların dikkatle okunarak değerlendirilmesini diliyorum. Başta Ayrıntı Yayınları çalışanları ve *Pedagoji* Dizisi editörü Kemal İnal olmak üzere, emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu
Ağustos 2014, Ankara

Sosyolojide Temellendirilmiş Kuram Geliştirme

Aytül Kasapoğlu

Giriş

Kurucuları olan Glaser ve Strauss'dan[1] başlayarak gelişen ve oldukça karmaşıklaşan bir literatür bulunması nedeniyle nitel araştırmacıların "Temellendirilmiş Kuram"a (*Grounded Theory*) yönelik ilgilerinin artması kadar uzun tartışmalardan usanarak çalışmaktan vazgeçmeleri de olasılıklar arasındadır. Ancak farklı görüşler arasında bazı ortaklıklar bulunduğunu keşfetmek ve te-

1. Barney G. Glaser, Anselm L. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory :Strategies for Qualitative Research*, Aldine de Gruyter, New York, 1967.

mellendirilmiş kuram geliştirmek için sabırlı olunması gerektiğini söylemek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

Sahada yapılan sistemli çalışmalara dayanan "nitel araştırma yaklaşımı"[2] ya da "nitel araştırma geleneği"[3] veya "araştırma metodolojisi"[4] gibi farklı adlandırmalar altında ele alınan temellendirilmiş kuram konusunda yıllar içinde bazı değişme ve gelişmeler olduğu ve ilk kurucu olarak Glaser'in daha sonra gelenleri eleştirdiği gözlenmektedir. Örneğin, Glaser,[5] temellendirilmiş kuram üzerine çalışanlardan Strauss ve Corbin'i özellikle toplanan bilgiyi belirli kategoriler içinde kodlamaya zorlayarak temellendirilmiş kuramın temel fikrine karşı geldikleri için eleştirmektedir.[6]

Zaman içindeki çeşitlenmelere rağmen, temellendirilmiş kuram üzerine yazan ve uygulayanların hepsinin ortaklaşa paylaştığı temel amacın, "veri toplama ve analiz süreçlerini birlikte yürütmek", sahadan toplanan verilerden "tümevarım" yapmak ve bu işlemlerin sonucunda bir "kuram" geliştirmek olduğu söylenebilir.

Aslında literatürde temel olarak iki çeşit temellendirilmiş kuramdan söz edilmektedir:[7] Bunlardan ilki Glaser ve Strauss[8] tarafından ilk uygulandığı biçimiyken, ikincisi nitel verinin daha ölçülebilir hale Strauss ve Corbin[9] tarafından getirilen çeşididir. Ancak kurucu olarak Glaser,[10] daha sonraki gelişmeleri temellendirilmiş kuramı sınırlama olarak değerlendirmekte ve bir an-

2. Hillary Engward, "Understanding Grounded Theory", *Nursing Standard*, 28, 2013, s. 37; Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*, Continuum, New York, 1975.
3. John W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*, Sage, Thousand Oaks, 1998.
4. Ciaran Dunne, "The Place of Literature Review in Grounded Theory Research", *International Journal of Reserch Methodology*, 14, 2011, s. 111-124.
5. Barney G. Glaser, *Doing Formal Grounded Theory: A Proposal*, Sociology Press, Mill Valley, 2007.
6. Strauss ve Corbin'den aktaran Ciaran Dunne, "The Place of Literature Review in Grounded Theory Research", *International Journal of Research Methodology*, 14, 2011, s. 111-124.
7. Hillary Engward, "Understanding Grounded Theory", *Nursing Standard*, 28, 2013, s. 37; Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*, Continuum, New York, 1975.
8. Barney G. Glaser, Anselm L. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research.*
9. Anselm L. Strauss, Juliet Corbin, *The Basics of Qualitative Analysis: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Sage, Londra, 1990.
10. Barney G. Glaser, *Doing Formal Grounded Theory: A Proposal*, Sociology Press, Mill Valley, 2007.

lamda Strauss ve Corbin'i[11] onaylamamaktadır. Glaser'e göre temellendirilmiş kuram, çeşitli uyarlamalara açıktır. Ancak Strauss ve Corbin'in daha sonraki uygulamaları, onu kuram geliştirme amacından uzaklaştırarak sıkı kodlama süreçlerine hapsetmiştir. Bu yüzden temellendirilmiş kuramdan yararlanmak isteyen araştırmacıların hangi yaklaşımı tercih edecekleri konusunda dikkatli olmaları gerekmektedir.

Literatürde ayrıca temellendirilmiş kuramın "inşacı",[12] "hermeneutik",[13] "fenomenolojik",[14] "post modern"[15] ve "feminist"[16] özellikler kazandırılarak uygulandığının gözlenmesi ise onun çok geniş bir yelpazede uyarlanabildiğinin önemli göstergeleridir. Diğer bir ifadeyle bu uygulamalar, Glaser'in temellendirilmiş kuramın katı bir reçete olmadığı; aksine son derece yüksek uyarlanma kapasitesine sahip olduğu görüşünü destekler niteliktedir.

Öte yandan temellendirilmiş kurama yönelik bazı genel eleştirileri de bilmekte yarar vardır. Bunların başında temellendirilmiş kuramın son derece "mekanik" ve "katı analiz süreçleri"ne sahip olduğu iddiaları gelmektedir. Nitekim Coffey ve Atkinson temellendirilmiş kuramın daha az mekanik olması için üç ayrı analiz stratejisi önermiştir:[17] Bunlar sırasıyla; a) kavramlar ve kodlama, b) anlatı ve hikâyeler ve son olarak da c) metaforlar kullanmaktır. Analizin kavramlar ve kodlama ile başlamasının ardından nitel verinin hikâye tarzında bir anlatı yaklaşımıyla metinleştirilerek sunumu önem kazanmaktadır. Metaforlar ise toplanan veriler

11. Anselm L. Strauss, Juliet Corbin, *The Basics of Qualitative Analysis: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Sage, Londra, 1990.
12. Katy Charmaz, *Consructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitatve Analysis*, Sage, Londra, 2006.
13. Sarah C. Rennie, Joy R. Crosby, "Student's Perceptions of Whistle Blowing Implication for Self Regulation", *Medical Education*, 36, 2002, s. 173-179.
14. Janet Richardson, "Post-operative Epidural Analgesia: Introducing Evidence-based Guideline Through an Education and Assesment Process", *Journal of Nursing*, 10, 2001, s. 230-245; Rudy Richardson, Eric-Hans Kramer, "Abduction as the Type of Inference that Characterizes the Development of Grounded Theory", *Qualitative Research*, 6, 2006, s. 154-171.
15. Adale E. Clark, *Situational Analysis*, Sage, Thousand Oaks, 2005.
16. Adale E. Clark, "Feminism, Grounded Theory, and Situational Analysis Revisited", *The Handbook of Feminist Research* içinde, Der. S. N. Hesse-Biber, Sage, Los Angeles, 2012.
17. Coffey ve Atkinson'dan aktaran Mehmet Mehmetoğlu, Levent Altınay, "Examination of Grounded Theory Analysis with an Application to Hospitality Research", *Hospitality Management*, 25, 2006, s. 12-23.

içinde neler söylendiği kadar nasıl söylendiğinin kültürel arka planının keşfini kolaylaştırdığından kullanılmalı ve analiz böylelikle zenginleştirilerek mekanik ve katı olmaktan kurtarılmalıdır.

Felsefi Temeller

Konunun daha iyi anlaşılması için temellendirilmiş kuramın felsefi temellerini bilmek gereklidir. Ancak daha önce Creswell[18] tarafından "biyografi", "fenomenolojik çalışma", "temellendirilmiş kuram", "etnografi" ve "örnek olay" olarak sınıflanan beş nitel geleneğin dayandığı felsefi temellerin genel olarak ele alınması uygun olacaktır.

Tablo 1'de gösterildiği gibi beş nitel gelenek için ontolojik, epistemolojik, aksiyolojik, retorik ve metodolojik olarak bazı önemli önkabullerden (*assumptions*) söz etmek mümkündür. Nitekim Creswell,[19] önce bazı temel sorular sormakta ve daha sonra bunların taşıdığı özelliklere değindikten sonra uygulama için örnekler vermektedir.

Sırasıyla ontolojik olarak temel soru "Gerçekliğin doğası nedir?" iken, epistemolojik olarak temel soru "Araştırılan ile araştırmacı arasındaki ilişki nedir?" olarak ortaya konmuştur. "Değerlerin rolü nedir?" sorusu aksiyolojik bir soru iken, "Araştırmanın dili nedir?" retorik; "Araştırmanın süreci nedir?" ise metodolojik açıdan sorulmaktadır.

"Gerçekliğin öznel ve çalışmaya katılanlar tarafından görülen sayıda çoklu olması" ontolojik temel özellik iken, "araştırmacının araştırdığı ile arasındaki mesafeyi azaltmak için girişimleri" epistemolojik; "araştırmacının, araştırmanın değer yüklü olduğunu ve yanlılıklar taşıdığını kabul etmesi" aksiyolojik; "araştırmacının biçimsel olmayan tarzda kişisel ve edebi olarak yazması, nitel terimler kullanması ve tanımlar yapması" retorik; "araştırmacının tümevarım mantığı kullanması" metodolojik özelliklerdir.

Uygulama için örnekler beş nitel gelenekten birini veya birkaçını uygulamaya çalışan araştırmacılara önemli ipuçları vermektedir. "Araştırmacı katılanların sözlerinden alıntılar yapar ve bunları kanıt olarak kullanır" şeklindeki ontolojik kabul kadar, "Araştırmacı sahada katılımcılarla zaman geçirerek ve işbirliği

18. John W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*, Sage, Thousand Oaks, 1998.
19. A.g.e.

yaparak onlardan biri haline gelir" epistemolojik sayıltı önem kazanmaktadır.

Tablo 1. Nitel geleneklerin uygulamayla ilgili felsefi sayıltıları.[20]

Sayıltılar/ ön kabuller (*assumptions*)	Soru	Özellikler	Uygulama için örnekler
Varlıkbilimsel (*ontological*)	Gerçekliğin doğası nedir/ neye benzer?	Gerçeklik öznel ve çalışmaya katılanlar tarafından görülen sayıda çokludur.	Araştırmacı katılanların sözlerinden alıntılar yapar ve bunları kanıt olarak kullanır.
Bilgikuramsal (*epistemological*)	Araştırılan ile araştırmacı arasındaki ilişki nedir?	Araştırmacının araştırdığı ile arasındaki mesafeyi azaltmak için girişimleri.	Araştırmacı sahada katılımcılarla zaman geçirerek ve işbirliği yaparak onlardan biri haline gelir.
Aksiyolojik (*axiological*)	Değerlerin rolü nedir?	Araştırmacı, araştırmanın değer yüklü olduğunu ve yanlılıklar taşıdığını kabul eder.	Araştırmacı açıkça anlatıları şekillendiren değerleri tartışır ve iştirakçilerinkiyle (katılımcılarınkiyle?) birleştirerek kendi yorumlarını da dahil eder.
Belagat (*rhetorical*)	Araştırmanın dili nedir?	Araştırmacı, enformel tarzda, kişisel ve edebi olarak yazar; nitel terimler kullanır, tanımlamalar yapar.	Araştırmacı birinci şahıs kullanarak nitel araştırma dilinde anlatıları yazar
Metodolojik (*methodological*)	Araştırmanın süreci nedir?	Araştırmacı tümevarımsal mantık kullanır, başlığı bağlamında inceler ve gelişen bir hedef tasarlar.	Araştırmacı genellemeler ulaşamadan önce ayrıntılarla ilgilenir; araştırmanın bağlamı içinde betimlemeler yapar, sürekli olarak sahadaki tecrübelerine göre sorularını gözden geçirir.

20. A.g.e., s. 75.

Temellendirilmiş kuramı bir metodoloji olarak ele alan ve "pozitivizm", "yorumlayıcı paradigma" (hermeneutik) ve "pragmatizm" ile ilgisini kurarak yapılan tartışmalar, konumuz açısından önem kazanmaktadır.[21] Temellendirilmiş kuram çalışmalarını Charmaz[22] gibi pozitivist bulanlar kadar yorumlayıcı olarak değerlendirenler de bulunmaktadır.[23] Ancak burada yanlış bir anlaşmaya yol açmadan hemen Charmaz'ın[24] kendisinin inşacı yaklaşımı benimsediğini belirtmekte yarar vardır. Aslında nitel araştırma geleneklerinden biri olarak temellendirilmiş kuram çalışmalarının, hem nesnelciliği hem de öznelciliği savunan kanatların her ikisinin de eleştirilerine uğraması ilginçtir.

Temellendirilmiş kuram çalışmalarının pozitivist olduğu tartışmaları aslında temellendirilmiş kuramın kurucusu olan Glaser'in[25], Popper[26] ve onun pozitivist düşünceleri paralelinde ifadeler kullanmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Glaser, bilimselliğin ölçütlerini sıralarken, temellendirilmiş kuram kategorilerinin ampirik verilerle uyumlu olmasını ve özellikle çekirdek kategorinin pozitivizmin önerdiği biçimde sahada bir karşılığının (*correspondence*) bulunmasını önemle vurgular. Bu aslında Popper'in olguların, araştırmacıdan bağımsız olarak var oldukları ve araştırmacının geliştirdiği kavramların bu olgulara karşılık gelmesi (mütekabiliyet taşıması) düşüncesinden başka bir şey değildir.

Temellendirilmiş kuramın pozitivizmle ilişkilendirilmesine yol açan ikinci bir özellik ise tatmin edici bir kuramın deneye dayalı verinin ötesine geçmesi ya da onu "aşmış" olmasıdır (*transcendence*). Yine Popper[27] tarafından ileri sürülen ve Gla-

21. Lars-Johan Age, "Grounded Theory Methodology : Positivsm, Hermeneutics,and Pragmatism", *The Qualitative Report*, 16, 2011, s. 1599-1615.

22. Katy Charmaz, *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*, Sage, Londra, 2006; Katy Charmaz, "The Power and Potential of Grounded Theory", *Medical Sociolology*, 6, 2012, s. 2-15.

23. Stephen Brown, "Postmodern Marketing Research: No Represantation without Taxation", *Journal of the Market Research Society*, 37, 1995, s. 287-310; Christina Goulding, "Grounded Theory: The Missing Methodology on the Interpretivist Agenda, Qualitative Market Research", *An International Journal*, 1, 1998, s. 50-57.

24. Katy Charmaz, "The Power and Potential of Grounded Theory", *Medical Sociology*, 6, 2012, s. 2-15.

25. Barney G. Glaser, *Theoretical Sensitivity*, Sociology Press, Mill Valley, 1978.

26. Karl R. Popper, *Conjectures and Refutations*, Routledge, Londra, 1963.

27. Karl R. Popper, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford University Press, Oxford, 1972.

ser[28] tarafından da benimsenen bu ilke kuramın sahadan toplanan somut veriden daha "genel" ve "soyut" olmasıdır. Bu benzerliklere rağmen, Glaser tarafından ilk ortaya konduğu biçimiyle temellendirilmiş kuramın pozitivizmden ayrıldığı yönleri de bulunmaktadır. Örneğin, Popper bilimin yanlışlama (*falsification*) ile ilerleyeceğini düşünürken, Glaser[29] kuramın sürekli "yenilenerek" (*modification*) geliştirileceğini savunur. İşte bir kuramın sürekli yenilenerek sürdürülmesi (Glaser) ile yanlışlanarak terk edilmesi (Popper) birbiriyle uyumsuzluk taşıyan iki farklı görüştür.[30]

Temellendirilmiş kuramın yorumlayıcı değerler dizisi (hermeneutik) ile ilgisi konusundaki tartışmaların başında ise, "anlama" (*understanding*) ve kategorilerin soyut kavramlar olması gelmektedir. Örneğin, Glaser ve Strauss,[31] hermeneutik gelenekle tam aynı olmasa da benzer şekilde, belirli bir alandaki temellendirilmiş kuramın sıradan insanlar tarafından anlaşılır olması gerektiği düşüncesindedir. Diğer bir ifadeyle sahadaki insanların kuramdaki kavramları kişisel deneyimlerine dayanarak anlayabilmeleri önemlidir. Bu yüzden kavramların çözümleyici (*analytical*) oldukları kadar hassas (*sensitizing*) oldukları temel koşuldur. Ayrıca Glaser de Gadamer[32] gibi "önkabullerin" araştırmaya etkisini kabul eder. Ancak çekirdek kavrama ulaşırken araştırmacıların araştırma sürecinde bu önbilgilerden sakınabildikleri ölçüde başarılı olacağını belirtmekten de geri durmaz.

Alvesson ve Skolberg tarafından da iddia edildiği gibi bir bilimsel kuramın üç temel özellik taşıması gerekir:[33] Bunlardan ilk ikisi a) karşılıklık (*correspondence*) ve b) anlama (*understanding*) olup yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi temellendirilmiş kuram tarafından büyük ölçüde yerine getirilmektedir.

Bilimsel bir kuramın üçüncü boyutu olarak ele alınan özellik ise onun "yararlı" veya işe yarar (*usefulness*) olmasıdır. Glaser bu

28. Barney G. Glaser, *Theoretical Sensitivity,* Sociology Press, Mill Valley, 1978.
29. A.g.e.
30. Glaser ve Popper'dan aktaran Lars-Johan Age, "Grounded Theory Methodology: Positivism, Hermeneutics, and Pragmatism", *The Qualitative Report*, 16, 2011, s. 1599-1615.
31. Barney G. Glaser, Anselm L. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Aldine de Gruyter, New York, 1967.
32. Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*, Continuum, New York, 1975.
33. Alvesson ve Skolberg'den aktaran Lars-Johan Age, "Grounded Theory Methodology: Positivism, Hermeneutics, and Pragmatism", s. 1599-1615.

konuda oldukça açıktır. Ona göre temellendirilmiş kuram, kavramsal sorunlara iki yönden katkıda bulunarak yararlı olmalıdır. Bunlardan ilki, kavramlar ortaya atarak gerçek güncel eylemlerle uyumlu belirli alana ilgiyi çekme ve mevcutlara meydan okumadır. İkincisi ise mevcut kavramları daha geniş olarak bütünleştirerek sentezlemektir. Glaser'in "bu kuramı kullananların, gündelik yaşamda zaman içinde değişen koşullar üzerinde denetim olanağının artması" görüşü, onun pragmatizminin en önemli göstergesi olarak değerlendirilebilir. Aslında Glaser, iyi temellendirilmiş bir kuramın anlama ve yarar sağlama koşulunun her ikisini de yerine getirmesi gerektiği düşüncesine sahiptir.[34]

Şekil 1. Temellendirilmiş kuramın felsefi temelleri.

Temellendirilmiş Kuram Geliştirmede Adımlar

Bilindiği üzere temellendirilmiş kuram konusunda ilk akla gelen kişi Glaser'dir. Bu alanda yapılan çalışmaların çoğu sağlık, eğitim, işletme ve turizm gibi sosyolojinin dışında olsa da Glaser'in[35]

34. Glaser'den aktaran Lars-Johan Age, "Grounded Theory Methodology: Positivism, Hermeneutics, and Pragmatism", s. 1599-1615.
35. Barney G. Glaser, *Theoretical Sensitivity,* Sociology Press, Mill Valley, 1978.

"genel sorun alanına, önceden zihinde oluşan kavramsal çerçeve yerine sosyolojik perspektifle girilmesi" uyarısı büyük önem taşımaktadır. Burada aslında ima edilen, nitel araştırmaların "açıklık" (*openness*) ilkesidir. Mayring[36] tarafından da üzerinde önemle durulduğu üzere, sahada ortaya çıkacak yeni durumlara hazır ve açık olmak, temel ilkelerdendir. Önceden bir kavrama angaje olmadan sahaya gidilirse, yeni kavramların ortaya çıkması olasılığı giderek artacaktır. Burada temellendirilmiş kuram çalışmasında bilgi toplama ve analizin birbirinden ayrılmayan eş zamanlı bir süreç olduğu hatırlanmalı ve açıklık ilkesi ile kuram geliştirmenin ilk aşaması olan "açık kodlama" (*open coding*) arasında mantıksal bir bağ bulunduğu görülmelidir.

Açıklık konusundaki duyarlılık kadar diğer önemli ikinci nokta, sürekli "karşılaştırmalar" yapılmasıdır. Nitekim Glaser[37] ancak böylelikle "çekirdek" (merkezi, temel) kavramların (*core concepts*) ortaya çıkabileceğini savunur. Daha sonra Strauss ve Corbin[38] tarafından "eksenel (*axial*) kodlama" olarak adlandırılan ikinci aşamadaki hedef de zaten diğer tüm kavramları bir arada tutan çekirdek ya da temel/esas (*central*) kavramı oluşturmaktır.

Üçüncü aşama ise ilgili yazında sıkça sözü edilen "seçici kodlama"dır (*selective coding*). Buradaki hedef ise çekirdek kavramın artık bir "değişken" (*variable*) haline dönüştürülmesidir. Burada kavram ve değişken ilişkisini hatırlamakta yarar vardır. Kavramlar soyut olarak ifade edilirken, onun bileşenleri toplumsal gerçeklik düzleminde somut olarak ifade edildiğinde artık değişken haline dönüştürülmüş olurlar. Örneğin, cinsiyet bir kavram ise onun bir değişkene, yani ölçülebilir (*measurable*) veya sayılabilir (*countable*) hale getirilmesi için kadın ve erkek olarak sınıflanması gerekir. Başka bir örnekle, aile bir kavram olarak ele alındığında oldukça soyuttur. Ancak bu kavram toplumdaki karşılıkları olan geleneksel, çekirdek ve parçalanmış aile tipleri şeklinde sınıflandığında değişkene dönüştürülmüş olur. Araştırmacı artık bu sınıflamadan hareket ederek gözlemlerini yapar ve hangi aile tipinin daha yaygın olduğunu belirler.

36. Philipp Mayring, *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*, Çev. Adnan Gümüş, M. Sezai Durgun, Baki Kitabevi, Adana, 1994; 2000.
37. Barney G. Glaser, *Theoretical Sensitivity*, Sociology Press, Mill Valley, 1978.
38. Anselm L. Strauss, Juliet Corbin, *The Basics of Qualitative Analysis: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Sage, Londra, 1990.

Diğer bir ifadeyle kavramların değişkene dönüştürülmeden toplumsal gerçeklik düzleminde araştırılması mümkün değildir ve önerilmez.

Tablo 2'de, temellendirilmiş kuram geliştirirken izlenecek kodlama sürecinin adımları gösterilmiştir.

Tablo 2. Temellendirilmiş kuram geliştirmek için kodlama adımları.

Kodlama Aşamaları	Açıklama
Açık kodlama (*open coding*)	Sahadan toplanan verinin parçalara/kısımlara bölünmesi, incelenmesi, karşılaştırılması ve kavram kategorilerinin oluşturulması. Araştırmacı kategorilerini oluşturur ve karşılaştırırken ne, nasıl, ne zaman, ne kadar sorularından yararlanır.[39]
Eksenel kodlama (*axial coding*)	Açık kodlamada kavramlar aracılığıyla parçalarına ayrılan verinin, aralarındaki bağlar gözetilerek ilişkilendirilmesidir. Bu işlem, "merkezi" ya da "çekirdek" kavramın ve varsa onun alt kategorilerinin belirlenmesi için yapılır. Açık ve eksenel kodlamayla sahada not alınması, doyum sağlanıp kategorilere son şekli verilinceye kadar sürer.
Seçici kodlama (*selective coding*)	Kavramsal çerçeveyi oluşturmak üzere eksenel kodlamada belirlenen kategori ve varsa alt kategorilerinin birleştirilmesidir. Burada artık araştırmacı şekillerini çizebilir. Ayrıca örtüşen yönleri belirler, çelişen durumları ayıklar.

39. A.g.e.

Şekil 2. Temellendirilmiş kuram ile standart nitel araştırma karşılaştırması.

Temellendirilmiş Kuram Çalışmalarından Örnekler

Son yıllarda giderek artan ilginin bir sonucu olarak temellendirilmiş kuramdan yararlanarak dünyada ve Türkiye'de az sayıda da olsa bazı çalışmalar yapılmış ve yayınlanmıştır. Ancak bunların kurucularının önerdiği biçimde veri toplama ve analiz süreçlerini birlikte yürüterek yapıldıkları veya tatmin edici bir şekilde rapor edildikleri söylenemez. Buna karşılık çoğunda literatürün özenle taranarak araştırmanın öneminin gösterildiği, bazılarında şekil ve grafikler çizilerek görselliğin önemsendiği ve son olarak da kodlama aşamalarının araştırma bulguları olarak sunulduğu söylenebilir.

Temellendirilmiş kuramın sağlık alanındaki uygulamasının bir örneği olarak hemşireler (dokuzu kadın, biri erkek) üzerindeki çalışmasında Williams,[40] "odaklanma" kavramını çekirdek olarak almış ve bu kavramını "niteliğe odaklanma", "hastaya odaklanma", "ihtiyaçlara odaklanma" ve "kendine odaklanma" şeklinde dörtlü

40. Anne M. Williams, "The Delivery Of Quality Nursing Care: A Grounded Theory Study Of The Nurse's Perspective", *Journal Advanced Nursing*, 27, 1998, s. 808-816.

bir sınıflamasını yaparak değişkene dönüştürmüş ve böylelikle ilgili literatüre katkıda bulunmuştur. Williams[41] kaliteli hemşirelik hizmetinin içyüzünün kavranmasını ve anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca yetersiz süre ve kaynaklar yüzünden nitelikli odaklanmanın her zaman gerçekleşen bir olay olmadığını ve hemşirelerin farklı odaklanma süreçlerinin hastalar üzerinde memnuniyet açısından farklı etkiler ortaya çıkardığını ortaya koymuştur. Araştırmacının bu süreçteki tüm ilişkileri şekil çizerek göstermiş olmasının da ayrıca dikkate değer olduğu belirtilmelidir.

Norveç'te yaşayan Mehmetoğlu ve Altınay[42] tarafından turizm alanında yapılan "Konukseverlik Araştırması Aracılığıyla Temellendirilmiş Kuram Analizinin Değerlendirilmesi" adlı makale, ilgili yazma katkı sağlayacak kuram ve uygulama bilgilerini içermesiyle dikkat çekmektedir. Onlar yapılan önceki çalışmaların sadece veri toplamayla ilgilenip analizi ihmal ettikleri haklı eleştirisinde bulunduktan sonra, Miles ve Huberman'dan[43] hareketle "analiz sürecinin adımları" konusunda kuramsal bilgi vermektedirler. Nitekim, Miles ve Huberman, "aşkın realizm" (*transcendental realism*) kavramını kullanmış olup bunun üç aşamadan oluştuğunu belirtmişlerdir: a) verinin toparlanması, özetlenmesi (*data reduction*); b) verinin sunumu (*data display*); c) sonuç (*conlusion*).[44] Öte yandan araştırmacılar analiz stratejisinin, alanda toplanan bilgiyi tekrar tekrar okuyarak farkındalık geliştirme anlamında "aşinalık" (*familirization*), "kodlama", "kavramlaştırma ve kodlama" ve "literatürle tartışma" (*enfolding literature*) aşamalarını[45] önemsemiş ve çalışmalarını rapor ederken bu adımları izlemişlerdir. "Örnek olay" ile "etnografik çalışma" ve "temellendirilmiş kuram" nitel geleneklerini birlikte kullanarak turizm alanında 45 yarı-yapılandırılmış mülakat aracılığıyla konukseverlik üzerine yapılan ve ikinci yazarın doktora tezi olarak sunulan çalışmada iki soruya cevap aranmıştır: a) Çokuluslu bir otel grubu

41. A.g.e.
42. Mehmet Mehmetoğlu, Levent Altınay, "Examination of Grounded Theory Analysis with an Application to Hospitality Research", *Hospitality Management*, 25, 2006, s. 12-23.
43. Matthew B. Miles, Michael A. Huberman, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Sage, Londra, 1994.
44. Miles ve Huberman'dan aktaran Mehmetoğlu, Altınay, a.g.y., s. 12-23.
45. Anselm L. Strauss, Juliet Corbin, *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, Sage, Londra, 1998.

uluslararası pazarını nasıl genişletebilir? b) Örgütün çokuluslu-luk özelliğinin artmasında hangi faktörler etkilidir? Makalenin bulgularının kodlama aşamalarına göre sunulması kadar, şekiller yardımıyla otel grubunun pazarını genişletmesinde rol oynayan faktörlerin örgütün iç ve dış çevresiyle ilişkilendirilerek gösterilmesi dikkat çekmektedir. Temellendirilmiş kuramın mekanik ve katı olma özelliklerine de değinilen makalede, bu kısıtları yenebilmek için çok önemli bazı önerilerde bulunulmuştur. Bunların başında, başta etnografik, örnek olay gibi birden fazla araştırma tekniğinin birlikte kullanılması; araştırmacıların her şeyden önce kuram geliştirmeye duyarlı olması ve "yaratıcılık" gelmektedir.

Mandal ve Bhattacharya[46] tarafından Hindistan'da bireysel bankacılık hizmetlerinden müşteri memnuniyetinin araştırıldığı çalışmada da temellendirilmiş kuramdan yararlanılmıştır. Makalede ilk önce detaylı olarak literatür gözden geçirilmiş ve bu tür bir çalışmaya olan ihtiyaç belirlenerek çalışmanın önemine işaret edilmiştir. Çalışmanın amacı, müşteri memnuniyetini etkileyen faktörlerin belirlenmesi olarak ifade edilmiştir. Araştırma, yirmi dört mülakat ve dört odak grup verisine dayandırılmıştır. Katılımcıların güvenini kazanmak için yaş, meslek, eğitim gibi demografik özellikler sorulmamıştır. Katılımcıların belirlenmesinde banka müşterisi olmak, farklı müşteri kesimlerini temsil etmek gibi ölçütler rol oynamıştır. Mülakatlar yapılırken toplanan veriler de bir yandan analiz edilmiş; kategoriler ve alt kategoriler oluşturulmuştur. Mülakatlar doyum sağlayana kadar devam etmiştir. Mülakatta "Herhangi bir bankanın çok tatmin olduğunuz hizmeti nedir?", "Neden tatmin oldunuz?", "Çok kızdığınız, sükutu hayale uğradığınız bir durumu anlatır mısınız?", "Neden tatmin olmadınız?", "Bankanın yaşadığınız bu hayal kırıklığını gidermesi için ne yapması gerekiyordu?", "Olaydan sonra hâlâ o bankaya gidiyor musunuz?" soruları yöneltilmiştir. Temellendirilmiş kuram çalışması, üç temel kavram (banka çalışanlarının özellikleri, banka ortamı ve hızlı hizmet) üzerinden sunulmuştur. Araştırma bulgularına göre "banka çalışanlarının", titiz, eğitimli, bilgisayar ve internet kullanabilen, yeni/güncel bilgilere sahip; müşteri taleplerini karşılamada etkili ve yeterli olmaları beklen-

46. Pratap Chandra Mandal, Sujoy Bhattacharya, "Customer Satisfaction in Indian Retail Banking: A Grounded Theory Approach", *The Qualitative Report*, 18, 2013, s. 1-21.

mektedir. "Banka ortamının" ise sakin, sessiz, temiz, içecek servisi olan, para saymak için özel yer gibi konforlara sahip olması gerektiği belirlenmiştir. "Hızlı hizmet" için ise danışma masası, bekleme odası, ilgili birimlerin birbirine yakın olması, bekleme sıra ve kuyruklarının düzenli olması da aranan özellikler olarak ifade edilmiştir. Araştırmada indeks kartları kullanılmış; çekirdek kavram/ları belirlemek için önce eksenel ve daha sonra da seçici kodlamalar yapılmıştır. Makalede kavramların düzeylerini ve boyutlarını birbirine bağlamak için eksenel; merkezi/ana ya da çekirdek kavramı değişkene çevirmek için yapılan seçici kodlamalar açıkça gösterilmiştir.

Temellendirilmiş kuramın Charmaz[47] tarafından önerilen inşacı yaklaşımını kullanarak yapılan bir çalışmada ise geleneksel kadın mesleği olan hemşirelikte, azınlıkta kalan erkek öğrenciler incelenmiştir. İngiltere'de Ryan[48] tarafından kadınlar arasında kendilerini ifade edemeyen erkek öğrencilerin sesini duyurabilmek amacıyla odak grup çalışması ve bireysel mülakatlar yapılmıştır. Hemşirelik eğitimi üçüncü sınıf erkek öğrencilerinin öğrenme ihtiyaçlarının ortaya konmasında analitik bir strateji olarak temellendirilmiş kuramdan yararlanılmıştır. Daha önce hiçbir zaman bir araya gelmeyen erkek öğrenciler için kuramsal kategori olarak "bir araya gelme; öğrenmek için etkileşim" belirlenmiştir. Araştırma, çoğunluğu kadın olan öğrenciler içinde erkeklerin duyulmayan sesini ve sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Azınlıktaki erkeklerin ayrımcılık karşısında dersliklerde ve klinik uygulamalarda öğrenme güçlükleri yaşadıkları ve yetersiz olarak etiketlendikleri belirlenmiştir. Ayrıca Ryan[49] tarafından alınan notların kaba verinin kavramlara dönüşmesinde önemli katkıları olduğu belirtilmiştir. Makalede "çekirdek kategori"ye varmak için gerçekleştirilen "odaklanan kodlama" (*focused coding*) ve "eksenel kodlama" olarak belirtilen aşamalar da şekil yardımıyla açıkça gösterilmiştir.

Amerika'da, Connecticut eyaletinde emekli yaşına geldikleri halde yeterli birikimleri olmadığı için çalışmaya devam edenler

47. Katy Charmaz, *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*, Sage, Londra, 2006.

48. Jane Ryan, "Uncovering the Hidden Voice: Can Grounded Theory Capture the Views of a Minority Group?", *Qualitative Research*, 2013, s. 1-18.

49. Jane Ryan, "Book Review: J. M. Morse, P. N. Stern, J. Corbin, B. Bowers, K. Charmaz ve A. E. Clarke, "Developing Grounded Theory", *Qualitative Research*, 2011, 11, 6, s. 763.

üzerine temellendirilmiş kuram aracılığıyla yaptığı çalışmasında Ogums,[50] önce literatürü incelemiştir. Böylelikle Amerika'da emeklilik kavramının yeniden tanımlandığını; bunun nüfusun en fazla arttığı İkinci Dünya Savaşı sonrası kuşağı (*babyboom generation*) olarak da anılan 1946 yılı doğumluların emeklilik dönemine denk gelmelerine bağlı olarak zorunluluktan kaynaklandığını belirlemiştir. Burada tarihsel, ekonomik, sosyal koşulların araştırılmasının önemi de vurgulanmış olmaktadır. Çünkü "koşulsal matris" (*conditional matrix*) denilen literatür çalışması, araştırma probleminin ortaya çıkış koşullarını ortaya koymuştur. Daha önce emeklilik yaşına gelenlerin yaşam standartlarının düşmesi riski fazla yokken, 1946 doğumluların sayısının çokluğu yüzünden Eyalet Emekli Fonu, ekonomik olarak yetersiz kalmış ve emeklileri yeniden çalışmaya zorlamıştır. Araştırmada amaçlı örneklem yoluyla seçilen 65 yaş üzeri yirmi beş kişiyle görüşülmüştür. Onlara emeklilikten sonra çalışma veya çalışmama nedenleri; yeterli birikime neden sahip olamadıkları; yeterli birikim miktarı; emeklilikten sonra çalışma hakkında ne düşündükleri ve emeklilik yaşamlarında gelir yetersizliğinden dolayı hangi değişiklikleri yapmak zorunda kaldıkları sorulmuştur. Temellendirilmiş kuramın gerektirdiği açık, eksenel ve seçici tüm kodlama aşamaları tek tek gerçekleştirilmiş ve şekil yardımıyla gösterilmiştir. Çalışma bulguları emeklilerin çalışmasının onların morallerini yükselttiğini ve ekonomiye katkıda bulunduklarını ortaya koymuştur. Son olarak makalede, yaşam standardı düşmeden emeklilikte rahat edebilmek için çalışanların emeklilik planlarını ilk yıllardan başlayarak yapmaları; profesyonel danışmanlık hizmeti almaları ve sağlık sigortası yaptırmaları için teşvik edilmeleri gibi öneriler yer almaktadır. Araştırmanın Connecticut Eyalet Yatırım Dairesi yöneticisi tarafından yapılması ve sonucunda emeklilerin yaşam kalitesini yükseltecek pratik önerilerde bulunulması önemini artırmaktadır.

Sınırlı sayıda da olsa Türkiye'den örnekler vermek mümkündür. Bunlardan biri içecek sektöründe Özalpman[51] tarafından

50. Raymond U. Ogums, "Living and Working in Retirement: A New Paradigmin The US Exploring Retirees Attitudes and Beliefs Toward Working", *Journal of Economic and Social Studies*, 2, 2012, s. 21-50.

51. Deniz Özalpman, "Bir Temellendirilmiş Kuram Denemesi: Politik Amaçlı Marka Seçen Tüketici Yönetimi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2010, s. 119-135.

yapılmıştır. İşletme alanında uzman olan araştırmacı, temellendirilmiş kuramdan hareketle yabancı şirketlerin ABD kökenli olduklarını bazı stratejiler uygulayarak nasıl gizlediklerini ve bunda nasıl başarılı olduklarını ortaya koymuştur. "Politik Amaçla Marka Seçen Tüketici Yönetimi" alanında çalışarak, "isim silme" adlı bir kavram geliştiren araştırmacı, ABD sermayesi olduğu halde *Pepsi* markasının nasıl yerli bir marka gibi benimsendiğini göstermiştir. Ancak sadece *Coca-Cola*, *Pepsi* ve *Ülker*'de çalışan üç üst düzey şirket yöneticiyle görüşmelere dayanması, bu çalışmanın en büyük sınırlılığıdır.

Güvenlik bilimleri alanında yapılan ve çalışanların değişime direnmesini örnek olay ve temellendirilmiş kuram kullanarak inceleyen çalışmalarında Koç ve Demir,[52] çekirdek kavram olarak "direniş" üzerinde yoğunlaşmışlardır. Onlara göre otoriter kolluk anlayışından demokratik kolluk anlayışına geçiş sırasında personelin direnişi söz konusudur. Araştırmacılar seçici kodlama sırasında üç direniş nedeni ("bağlamsal koşullarca güdülenme", "politik mücadele yönelimi", "yoksunluklara odaklanma") ve iki direniş stratejisi ("bireysel" ve "kolektif") sınıflamışlardır. Araştırmada terörle mücadele, asayiş, güvenlik, kaçakçılıkla mücadele gibi operasyonel birimlerde görevli 30 emniyet yöneticisi ile 60 saat görüşülmüştür. Koç ve Demir çalışmalarını rapor ederken temellendirilmiş kuramın tüm aşamalarını şekil yardımıyla göstermişlerdir. Araştırma sonucunda örgütlerinde değişime yönelen yöneticilerin yeterli kaynaklarla donanmaları, sosyal bağlamsal koşulları dikkate almaları ve kurumsallaşma sürecinde ortaya çıkabilecek mücadeleleri işlevsel olarak yönetmeleri yönünde önerilerde bulunulması dikkat çekmektedir.

Bankacılık alanında yapılan bir çalışmada[53] ise kredi kartları pazarında bankalar arasında yapılan işbirliğinin nedenleri, işbirliği süreci, işbirliğinin avantaj ve dezavantajları incelenmiştir. Araştırmacılar, örnek olay ve temellendirilmiş kuram nitel geleneklerini birlikte kullanmışlardır. Araştırmada Halk Bankası ve Tekstil Bankası'nın, HSBC ile *Advantage Card* üzerinden işbirliği

52. Oktay Koç, İrfan Demir, "Aktörler Kurumsal Değişime Direnir mi? Türk Emniyet Teşkilatı Örneği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 2013, s. 1-22.

53. Yunus Demirel, Nurzahit Keskin, Hayri Ülgen, Uğur Yozgat, Türker Baş, "Kredi Kartları Pazarında Ortaklaşa Rekabet Stratejisi: Advantage Kredi Kartı Üzerine Bir Araştırma", *Sakarya Üniversitesi İşletme Bilimi Dergisi*, 68, 2011, s. 73-90.

yapmalarının yanı sıra rekabeti de sürdürdüklerinin gösterilmesi dikkat çekmektedir. Araştırmacılar "işbirliği" ve "rekabet" kavramının birleşerek "ortaklaşa rekabet" diye adlandırdıkları yeni bir kavrama dönüşme sürecini, "avantaj" ve "dezavantaj" sınıflaması aracılığıyla ortaya koymuşlardır. Burada "ortaklaşa rekabet" çekirdek kavram olarak ele alınırken, işbirliğinin bankalar üzerinde yaptığı olumlu ve olumsuz etkiler ikili bir sınıflama gibi düşünülmüş ve ayrıntılı olarak görüşülen banka yöneticilerinin ifadeleriyle sunulmuştur. Çalışmada bankaların her birinden sadece ikişer yöneticiyle görüşüldüğü gibi, herhangi bir görsel sunum yoluna gidilmediği belirtilmelidir.

Türkiye'de sınırlı sayıda yapılan temellendirilmiş kuram çalışmasına eğitim alanından bir örnek olarak "İngilizce Öğretmenlerinin Bilgisayarın Yabancı Dil Öğretim ve Öğrenimindeki Görüşleri" verilebilir. Demirbilek ve Yücel[54] tarafından sekiz İngilizce öğretmeniyle yapılan çalışmada, öğretmenlerin bilgisayar oyunlarını derslerinde uygulama stratejileri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Araştırma, bilgisayar oyunlarının öğrencilere sağladığı kalıcılık sağlama, monotonluğu azaltma, öğrencileri aktif kılma gibi "olumlu" yönlerinin yanı sıra zaman kaybı, kontrolü kaybetme gibi "olumsuz" yönlerinin sınıflamasına dayandırılmıştır. Ayrıca araştırma bulguları, öğretmenlerin derslerinde eğitsel bilgisayar oyunlarını kullanma ve kullanmama nedenleri, bilgisayar oyunlarının öğretim aracı olarak rolü, ders içerisinde nasıl kullanılması gerektiği, dil eğitiminin hangi alanlarda uygulanabileceği, bilgisayar oyunlarının taşıması gereken özellikler ve dil eğitiminde kullanılması için gerekli şartlar başlıkları altında detaylı olarak sunulmuştur. Aslında araştırmacıların temellendirilmiş kuram çalışmasının adımlarını izledikleri söylenemez. Özellikle veri toplama ve analiz sürecini birlikte yürütmedikleri açıktır. Nitekim makalenin yöntem kısmında da araştırmanın sadece nitel araştırma deseni kullanılarak yapıldığı belirtilmektedir. Araştırmacılar, verileri topladıktan sonra onları çözümlemek üzere kodlarken temellendirilmiş kuramdan yararlandıklarını belirtmektedirler. Ayrıca çok açık olmamakla birlikte bu çalışmadaki çekirdek kavramın eğitim/öğretim tekniklerinde "değişme"

54. Muhammet Demirbilek, Zeliha Yücel, "İngilizce Öğretmenlerinin Bilgisayarın Yabancı Dil Öğretim ve Öğreniminde Kullanımları Hakkındaki Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 2011, s. 217-246.

ya da eğitim teknolojisi" olduğu ve seçici kodlamanın da olumlu ve olumsuz etkiler olarak yapılan sınıflama olduğu söylenebilir.

Neden Temellendirilmiş Kuram Geliştirmeli?

Temellendirilmiş kuram gibi Türkiye'de adı bile henüz konamamış, oldukça yeni bir alanda faaliyet gösterirken son derece titiz hareket edilmesi gerekmektedir. Öncelikle bu faaliyetin hangi amaçla yapıldığı veya hangi nedenlerle sosyologlar tarafından mevcut uygulamalar yerine tercih edilebilir olduğu sorularına yanıt verilmesi gerekmektedir. Bu konuda ilk akla gelenler şunlar olabilir:

- Pozitivizm ve yorumlayıcı metodolojik yaklaşımları sentezleyen özellikler taşıması.
- Sadece betimlemeyle sonuçlanan nitel araştırmaları açıklama düzeyine taşıması
- Nitel verilerin nicel ve görsel olarak sunumuna olanak tanıması
- Mevcut kavramsal ve kuramsal çerçevelere katkıda bulunma olanağı tanıması
- Yeni kavramlar geliştirmeye bilim insanlarını cesaretlendirmesi
- Kuramsal ve uygulamalı sosyolojiyi birbirine yaklaştırması
- Batı dışından alternatif kuramsal çerçeveler oluşturmaya olanak sağlaması
- Veri toplama ve analiz sürecini birlikte yürüterek zaman kazandırması
- Gündelik yaşamdaki problemlere duyarlı sistematik çalışmalar yaparak sosyolojinin katkısının ortaya konması
- Toplumsal yaşamın gündelik sıradan mikro olaylarından hareketle orta ölçekte yapısal analizlere gidilebilmesi
- Soyut ve genel kavramların değişkene dönüştürme sürecini göstermesi ve dolayısıyla araştırılabilir (*researchable*) olmasını kolaylaştırması.

Temellendirilmiş Kuram Geliştirirken Nelere Dikkat Edilmeli?

Kuşkusuz, az deneyimli veya çok deneyimli de olsalar tüm bilim insanları, her zaman öğrenmeye açık olmalı ve bilimin gerektirdiği en üst düzeydeki titizlikle çalışmalıdırlar. Bu yüzden izlenecek bazı adımların tekrar tekrar gözden geçirilmesinde yarar bulunmaktadır.

- Soru veya sorun yoksa, araştırma olamaz. Bu nedenle temellendirilmiş kuram geliştirmeye çalışan bir bilim insanı, öncelikle sahaya kendini rahatsız eden problemi düşünerek gitmelidir. Problem tanımlamanın bütünleştirme, sınırlama ve tanımlama aşamalarından oluşan üç adımlık bir süreç olduğu kadar hem zihinsel hem de mekanik bir faaliyet olduğu unutulmamalıdır. Bu amaçla hem problemi taşıyan kişilerle ön görüşmeler yapılmalı hem de ilgili literatür okunarak alana ve probleme aşina olunmalıdır.
- Sahada görüşülecek kişilerin belirlenmesinde "kuramsal örnekleme" (*theoretical sampling*) kullanılmalıdır. Kuramsal örnekleme aslında araştırma amacına uygun örnekleri seçmek demektir. Diğer bir ifadeyle, nicel araştırmalarda daha çok tercih edilen "rastlantısal" (*random*) örnekleme yerine, nitel araştırmalarda "amaçlı" (*purposive*) örneklem seçilmesi uygundur.
- Her ne kadar temellendirilmiş kuram geliştirmede sahadan toplanan bilgiler esas olsa da bilginin birikimle geliştiği önkabulünden hareketle, önceki çalışmalar titizlikle sistematik olarak değerlendirilmelidir. Böylelikle mevcut kuramların eksiklikleri ve yetersizlikleri gösterilmiş olacağı gibi yapılacak çalışmanın önemi ve gerekçesi de ortaya konmuş olacaktır.
- Sahada tutulan notlar çok önemlidir. Sahada görüşmeler not edilmeli veya kayıt edilerek daha sonra çözümlenmelidir. Ayrıca sahada yapılan gözlemleri de yazmak gerekmektedir. Araştırmacılar rapor ederken tüm bu notları özenle kullandıklarında temellendirilmiş kuram için önemli bir kaynağı daha değerlendirmiş olacaklardır. Bu işi başardıkları ölçüde araştırma raporları çok eleştirilen katı kodlama ve mekanik sunum tarzından uzaklaşacaktır.
- Temellendirilmiş kuram çalışmalarının kültürel sosyolojiyle yakın ilişkisi mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü sahadan toplanan verilere dayanarak geliştirilen kavramlar her ne kadar üst bir soyutlama düzeyinde olsa da onların "sınıflayıcı model" aracılığıyla alt bileşenlerinin oluşturulması, kültüre özgü ve dolayısıyla daha somut olacaktır. Örneğin, "direniş" oldukça soyut bir kavramdır. Buna karşılık kolluk kuvvetlerinin direnişe tepkileri, Türkiye'de polis mesleği kültürü ya da geleneksel otoriter anlayışıyla ilişkilendirilerek ele alınırsa, seçici kodlama daha kolaylaşabilir.
- "Kapsamlı kültürel sosyoloji", yani yapı, birey ve kültürü birlikte ele alan yaklaşım, temellendirilmiş kuram çalışmalarına yol gösterici olabilir. Burada Goffman'ın[55] "çerçeve analizi" kullanılabilir. Çerçevelerin yeniden kodlanmaları veya yeni bağlamlara oturtulma biçimleri incelenebilir. Örneğin, geleneksel bazı kavramların yenilerde farklı göndermeler yapmak için kullanıldıkları gösterilebilir.

55. Erving Goffman, *Stigma: Notes on Management of Spilt Identity*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1963.

Nitekim, 13 Haziran 2013'de başlayan Gezi Direnişi'nde aslında olumsuz bir niteleme olan "çapulcu" kavramının nasıl farklı bir çerçeveye oturtulduğu; olumlu tarzda çok farklı bir anlam yüklenerek kullanıldığı hatırlardadır.[56] Aynı şekilde Ekim 2013'de ODTÜ kampüsünde ortaya çıkan olaylarda gözlendiği gibi aslında bir kamu hizmeti olarak devlet veya yerel yönetimlerden beklenmesi gereken yol yapımına öğrencilerle birlikte halkın çevreci tepkilerle karşı çıkması gibi birçok örnek düşünülebilir.

- Birden fazla nitel geleneğin birlikte kullanılması mümkündür. Açık kodlamada her cümlenin tek tek analizi "fenomenolojik" incelemeye çok benzemektedir. Ayrıca problemi taşıyan kişi veya birimler, "örnek olay" olarak düşünülebilir. Aynı şekilde "biyografi"de olduğu gibi anlatılar metafor (eğretilemeler) yardımıyla kurgulanabilir. Bu metaforlar araştırmanın adının konmasında da yardımcı olabilirler; örneğin, yaşamın bir yürüyüş, bir otobüs yolculuğu veya çiçek olarak anlatımı gibi. Bu metaforlar doğadan olabileceği gibi (deniz, güneş, çeşitli canlılar/bitkiler/hayvanlar ve doğa olayları, deprem, taşkın vb), sosyokültürel yapıdan (sanattan, edebiyattan, dinden, sosyal sınıf ve tabakalardan) esinlenerek ortaya konmuş olabilir. Ağır işçi, arı gibi çalışkan veya turp gibi sağlam denildiğinde bir kadın veya erkek daha etkili tanımlanmış olur. Sağlık, en fazla kullanılan metafordur. Sağlıklı ekonomi, sağlıklı aile ilişkileri, sağlıklı yiyecek ve giyecekler ilk akla gelenlerdir. Aslında metaforların çoğunun doğal çevredeki gözlemlerden etkilenerek kültürel olarak insanlar tarafından üretilmesi önemlidir. Temellendirilmiş kuram geliştirirken de çekirdek kavram belirlendikten sonra seçici kodlama sırasında sınıflama yaparken metaforlardan yararlanılabilir. Nitekim, literatürdeki birçok araştırmada olumlu veya olumsuz sınıflaması bulunmaktadır. Yapılan sınıflamaların metaforlarla içinin doldurulması, daha etkili ifade edilmesine yol açacağından önem kazanmaktadır.
- "Koşulsal matris" (*conditional matrix*) geliştirmek önemlidir. Araştırma probleminin ortaya çıkmasına yol açan tarihi, ekonomik, sosyal ve kültürel koşulların bilinmesi, araştırma sorularının sorulmasını ve kodlama için kategorilerin geliştirilmesini kolaylaştırıcı olacağından göz ardı edilmemelidir. Özellikle koşulsal matris bilgisi için literatür taramaya mutlaka zaman ayırmalıdır.
- Nitel verilerin analiz edilmesinde kullanılmak üzere çeşitli bilgisayar programları bulunmaktadır. Bunlar içinde *Nvivo* ve *MAXQDA* en yaygın olarak kullanılanlardır. Temellendirilmiş kuram geliştirirken birden fazla değişken analize sokulduğundan bunların görsel sunumu anlatıma büyük kolaylık sağlayabilmektedir. Diğer bir ifadeyle

56. Aytül Kasapoğlu, "Her Yer Taksim Her Yer Direniş: 14 Haziran 2013 ve Artçı Sarsıntıları", 2013, https://yurtvedunyadergisi.files.wordpress.com/2014/02/1-makale1.pdf.

toplumsal gerçekliğin karmaşıklığını şekil yardımıyla modellemek, onun daha kolay anlaşılmasına yol açtığından önem kazanmaktadır.

- Son yıllarda giderek artan sayıda ve çeşitli konuda (emeklilikten banka müşterilerine, azınlıktaki erkek hemşirelerden yabancı dil eğitimine kadar) yayın yapılması, temellendirilmiş kuramın uygulamadaki gücünü göstermektedir. Ancak araştırmacıların hangi tipte temellendirilmiş kuram seçeceklerini belirlemek için (fenomenolojik, inşacı, feminist gibi) titiz ön çalışmalar yapmaları gereklidir. Bu onlara çalışmalarının geçerlik ve güvenirliği açısından avantajlar sağlayacaktır.
- Açık kodlamada her cümle kodlanabilir. Öte yandan eksenel kodlama, çok sayıda kategorinin birbirine bağlanması aşaması olarak yoğun entelektüel birikim ister. Araştırmacılar bu yüzden ilgili literatüre ve söyleme hâkim olmak için çok okumalıdırlar.
- Merkez/çekirdek kavram bazen tek olmayabilir. Birden fazla kavram aynı derecede önemli görülebilir.
- Araştırmacılar bazen sadece araştırma amaçlarına ulaşmak (sorularına veri sağlamak) ve betimlemek amacıyla temellendirilmiş kuramın kodlama aşamalarını kullanmaktadırlar. Bu çabaların yeterli olduğu söylenemez. Temellendirilmiş kuramın nihai amacının bir kuram (aslında kavram/lar) geliştirmek olduğu unutulmamalıdır.
- Başlangıçta araştırmanın rasyonelini ve gerekçesini ortaya koymak üzere yapılan literatür taramasından, bulgular tartışılırken mutlaka yararlanmak gerektiği de kuşkusuz hiç unutulmamalıdır.
- Temellendirilmiş kuram geliştirirken sürekli karşılaştırmalar yapmak gerektiğinden, "semiyotik analiz" en büyük yardımcı olabilir. Çünkü "ikili karşıtlıklar" bularak (*binary opposites*) "paradigmatik analiz" yapma, semiyotik çalışmaların ilk adımıdır. Örneğin, kadın-erkek; geleneksel-modern; kır-kent; yapı-kültür gibi karşıtlıklar aracılığıyla semiyotik analizde veriler karşılaştırılmaktadır. Temellendirilmiş kuramda da merkezi veya çekirdek kavramın değişkene dönüştürülmesinde ihtiyaç duyulan sınıflamalarda işte bu ikili karşıtlıklar kullanılabilir. Nitekim, önceki birçok çalışmada olumlu-olumsuz veya etkili-etkisiz şeklinde sınıflamalarının yapıldığı gözlenmiş bulunulmaktadır.
- Görüşülecek kişi sayısı, her ne kadar 20-30 olarak önerilmekteyse de gerçekleştirilen birçok çalışmada çok daha az kişiyle görüşülmüştür. Esas sayının bilgiler tekrarlanmaya başlayıncaya kadar görüşmelerin devam etmesiyle belirleneceği açıktır. Diğer bir ifadeyle doyma (*saturation*) sağlanıncaya kadar görüşmeler sürmeli, yeni veya farklı bir yanıt gelme olasılığı kalmayınca görüşmelere son verilmelidir.
- Temellendirilmiş kuramın geçerlik ve güvenirliğinin değerlendirilmesi konusu da son derece önemlidir. Büyük ölçüde araştırmacının çabasına bağlı olduğu için başlangıcından itibaren, uygun ve özgün

kuramsal örneklemin nasıl seçildiği; temel kategorilerin nasıl ortay çıktığı; verilerin nasıl toplandığı, temel/çekirdek kavramın nasıl seçildiği; merkezi kavramın asıl değişkene dönüştürüldüğü sorularının temellendirilmiş kuram incelemesinin kalitesini değerlendirmek üzere sorulması gerekir.

Sonuç

Yarım yüzyıla yakın bir zaman önce Glaser ve Strauss[57] tarafında geliştirilen ve son 10 yıl içinde daha çok eğitim, sağlık, işletme, pazarlama, turizm gibi alanlarda yapılan uluslararası yayınlar aracılığıyla tekrar gündeme gelen temellendirilmiş kuram geliştirme çabalarından artık sosyologların da yararlanma zamanı gelmiş bulunmaktadır. Türkiye'de çok sınırlı olarak bilinen ve uygulanan temellendirilmiş kuramın, adı konusunda bile anlaşmaya varılamamış olması, hatta "gömülü kuram" gibi yanlış kullanımlara rastlanması üzücüdür. Aslında Türkiye'de sosyologların benzeri faaliyetlerde çoğu zaman bulunmalarına rağmen, yaptıklarının temellendirilmiş kuram olduğunun farkında olmadıklarını söylemek de çok yanlış olmayacaktır.

Temellendirilmiş kuram geliştirmeye çalışan sosyologların mutlaka bir problem belirlemeleri, sahaya gitmeden önce mevcut literatürü okumaları, probleme yol açan tarihi, sosyal ve kültürel ve ekonomik koşulları bütüncül (*holistic*) bir bakış açısıyla ele almaları, veri toplama ve analiz süreçlerini birlikte yürütmeleri, katı ve mekanik bir betimlemeden kaçınarak zengin bir sunumu tercih etmeleri gerekmektedir. Sosyologlar, temellendirilmiş kuram geliştirirken, analiz sürecinde topladıkları veriyi tekrar tekrar okumalı, konu ve probleme başlangıçtaki yabancılıktan kurtularak aşina olmaya gayret göstermeli, daha sonra verilerini tek tek kodlamalı, kavramlar geliştirmeli, sürekli karşılaştırmalar yapmalı ve literatürle tekrar tartışarak bulgularını sunmalı ve bir sonuca ulaşmalıdırlar.

Temellendirilmiş kuram geliştirme çabasına girenlerin daha çok veri toplamayla ilgilendikleri ve verilerin analizini ihmal ettikleri yapılan eleştirilerin başında gelmektedir. Bu nedenle kavramlar ve kodlamayla analize başladıktan sonra, anlatı yaklaşımıyla hikâye tarzında bir sunum tercih edilmeli ve uygun me-

57. Barney G. Glaser, Anselm L. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory :Strategies for Qualitative Research*, Aldine de Gruyter, New York, 1967.

taforlar kullanılmasına mutlaka özen gösterilmelidir. Böylelikle analiz süreçlerinin katı ve mekanik olması riski azalacaktır. Diğer bir ifadeyle, pratik amaçla yapılan tablo ve şekil aracılığıyla sunumun yanı sıra, okurun sahadan alınan notlarla geliştirilen kuramı anlamasına yardımcı olacak şekilde yaşamın içinden örnekler, metaforlar aranmalı ve bunlara çalışmanın adından başlayarak metin içinde de mutlaka yer verilmelidir.

Türkiye'de de sosyologlar artık sahadan topladıkları nitel verilerini nicelleştirmeye de olanak sağlayan, pozitivist ile yorumlayıcı metodolojik yaklaşımları birleştiren temellendirilmiş kuram geliştirme konusunda kendilerine güvenmeli ve örnek çalışmalar yapmak için çaba sarf etmelidir. Kuram ve uygulama bütünlüğü içinde çalışmak için bundan daha iyi fırsat olamaz. Öte yandan Nazım Hikmet'in ünlü dizelerinde belirttiği gibi temellendirilmiş kuram için "ağaç ve orman" benzetmesi yapmak mümkündür. Çünkü temellendirilmiş kuram da tepeden inme (*top down*) bir yaklaşım olmayıp bir ağacın kökleri üzerinde yükselmesi (*bottom up*) gibi yaşam ve gelişmeye işaret etmektedir.

Son söz olarak Alataş'ın[58] "tutuklu zihinler" (*captive mind*) olarak betimlediği konumdan kurtulmak için "basit" (mevcut kavramlara alternatifler bulmak) veya "yüksek" düzeyde (yepyeni kavramlar üretmek) alternatif kavramlar geliştirmek için temellendirilmiş kuram iyi bir seçenek olarak görülmeli ve değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Age, L. J., "Grounded Theory Methodology: Positivism, Hermeneutics, and Pragmatism", The *Qualitative Report*, 16, 2011.

Alataş, S. F., "The definition and Types of Alternative Dicourse", *Facing an Unequal World Challenge for a Global Sociology* içinde, Der. M. Burawoy, M. Chang, M. F. Hsieh, 2. cilt, 2010.

Brown, S., "Postmodern Marketing Research: No Represantation without Taxation", *Journal of the Market Research Society*, 37, 1995.

Charmaz, K., "The Grounded Theory Method: An Explication and Interpretation", *More Grounded Theory Methodology: A reader* içinde, Der. B. G. Glaser, California Pres, California, 1994.

58. Syed Farid Alataş, "The Definition and Types of Alternative Dicourse", *Facing an Unequal World Challenge for a Global Sociology* içinde, Der. M. Burawoy, M. Chang, M. F. Hsieh, 2010, 2. cilt, s. 139-158.

_____, Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis, Sage, Londra, 2006.

_____, The Power and Potential of Grounded Theory, Medical Sociolology, 6, 2012.

Clark, A. E., "Feminism, Grounded Theory, and Situational Analysis Revisited", *The Handbook of Feminist Research* içinde, Der. S. N. Hesse-Biber, Sage, Los Angeles, 2012.

_____, *Situational Analysis*, Sage, Thousand Oaks, 2005.

Creswell, J., Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions, Sage, Thousand Oaks, 1998.

Demirbilek, M., Yücel, Z., "İngilizce Öğretmenlerinin Bilgisayarın Yabancı Dil Öğretim v Öğreniminde Kullanımları Hakkındaki Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 2011.

Demirel, Y., Keskin, N., Ülgen, H., Yozgat, U., Baş, T., "Kredi Kartları Pazarında Ortaklaşa Rekabet Stratejisi: Advantage Kredi Kartı Üzerine Bir Araştırma", *Sakarya Üniversitesi İşletme Bilimi Dergisi*, 68, 2011.

Dunne, C., "The Place of Literature Review in Grounded Theory Research", *International Journal of Research Methodology*, 14, 2011.

Engward, H., "Understanding Grounded Theory, *Nursing Standard*, 28, 2013.

Gadamer, H. G., *Truth and Method*, Continuum, New York, 1975.

Glaser, B. G., Strauss, A. L., *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Aldine de Gruyter, New York, 1967.

Glaser, B. G., *Theoretical Sensitivity*, Sociology Press, Mill Valley, 1978.

_____, *Basics of Grounded Theory Analysis*, Sociology Press, Mill Valley, 1992.

_____, *Grounded Theory*, Sociology Press, Mill Valley, 1995.

_____, *Doing Formal Grounded Theory: A Proposal*, Sociology Press, Mill Valley, 2007.

Goffman E., *Stigma: Notes on Management of Split Identity*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1963.

Goulding C., "Grounded Theory: The Missing Methodology on the Interpretivist Agenda, Qualitative Market Research", *An International Journal*, 1, 1998.

Kasapoğlu K., "Her Yer Taksim Her Yer Direniş: 14 Haziran 2013 ve Artçı Sarsıntıları", 2013, https://yurtvedunyadergisi.files.wordpress.com/2014/02/1-makale1.pdf.

Koç, O., Demir, İ., "Aktörler Kurumsal Değişime Direnir mi? Türk Emniyet Teşkilatı Örneği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 2013.

Mandal, P. C., Bhattacharya, S., "Customer Satisfaction in Indian Retail Banking: A Grounded Theory Approach", *The Qualitative Report*, 18, 2013.

Mayring, P., Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş, Çev. Adnan Gümüş, M. Sezai Durgun, Baki Kitabevi, Adana, 1994; 2000.

Mehmetoğlu, M., Altınay, L., "Examination of Grounded Theory Analysis with an Application to Hospitality Research", *Hospitality Management*, 25, 2006.

Miles, M. B., Huberman, M. A., *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Sage, Londra, 1994.

Ogums, R. U., "Living and Working in Retirement: A New Paradigmin The US Exploring Retirees Attitudes and Beliefs Toward Working", *Journal of Economic and Social Studies*, 2, 2012.

Özalpman, Deniz, "Bir Temellendirilmiş Kuram Denemesi: Politik Amaçlı Marka Seçen Tüketici Yönetimi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2010.

Popper, K. R., *Conjectures and Refutations*, Routledge, Londra, 1963.

_____, *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford University Press, Oxford, 1972.

Rennie, S. C., Crosby, J. R., "Student's Perceptions of Whistle Blowing Implication for Self Regulation", *Medical Education*, 36, 2002.

Richardson, R., "Post-operative Epidural Analgesia: Introducing Evidence-based Guideline Through an Education and Assessment Process", *Journal of Nursing*, 10, 2001.

Richardson, R., Kramer, E. H., "Abduction as the Type of Inference that Characterizes the Development of Grounded Theory", *Qualitative Research*, 6, 2006.

Ryan J., "Book Review: J. M. Morse, P. N. Stern, J. Corbin, B. Bowers, K. Charmaz, and A. E. Clarke, Developing Grounded Theory", *Qualitative Resarch*, 2011, 11, 6.

_____, "Uncovering the Hidden Voice: Can Grounded Theory Capture the Views of a Minority Group?", *Qualitative Research*, 2013.

Stern, P. N., "Eroding Grounded Theory", *Critical Issues in Qualitative Research Methods* içinde, Der. J. M. Morse, Sage, Thousand Oaks, 1994.

Strauss, A. L., Corbin, J., *The Basics of Qualitative Analysis :Grounded Theory Procedures and Techniques*, Sage, Londra, 1990.

_____, *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, Sage, Londra, 1998.

Williams, A. M., "The Delivery of Quality Nursing Care: A Grounded Theory Study of the Nurse's Perspective", *Journal Advanced Nursing*, 27, 1998.

Fotoğraf ve Fotoğrafçının Aşınması

Nuri Can Akın

Giriş

İnsanların, gördüklerini resmetme, kaydetme ve gelecek kuşaklara aktarma isteği ve çabası binlerce yıl öncesine dayansa da insanın bir görüntüyü, gözünün gördüğü kusursuzlukta, bir yüzey üzerine kalıcı olarak aktarabilmesinin tarihi pek de uzak değildir. Tarihte bilinen ilk fotoğraf, Fransız mucit Joseph Nicéphore Niépce tarafından, 1826 yılında, bir kara kutu vasıtasıyla çekilmiş;[1] ilk fotoğraf makinesi ise Niépce'nin girişiminden

1. Walter Benjamin, *Fotoğrafın Kısa Tarihi: Teknik Araçlarla Yeniden-Üretim Çağında Sanat*, Çev. Osman Akınhay, Agora Yayınları, İstanbul, 2013, s. 7.

kısa bir süre sonra, 1839 yılında Fox Talbot tarafından icat edilmiştir.[2]

Fotoğraf 1. J. N. Niépce – "View from the Window at Le Gras"

Ortaya çıkış dönemleri itibariyle, insan aklını egemen kılan pozitivist bilim anlayışı ile fotoğraf arasında sıkı bir ilişki olduğunu iddia etmek mümkündür. Fotoğraf makinesi ortaya çıkmadan önceki dönemin görsel tekniklerinde (resim, heykel vb) hisler, duygular vs büyük rol oynarken; fotoğraf tekniği ise bir duygulanım ürünü olmaktan öte, insan aklının saf bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.[3] Dolayısıyla fotoğrafın, kendi içinde pozitivist düşünceyi barındırdığı söylenebilir.

Fotoğrafın icadından sonra yaşanan teknik gelişmeler ve estetik arayışlar, fotoğraf makinelerinin ve baskı materyallerinin hızla gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Benjamin'e göre, "gerçek bir devrim niteliğindeki ilk yeniden-üretim aracı"[4] olan fotoğraf, yaklaşık 200 yıllık serüveninde, gündelik hayatımızın

2. John Berger, *O Ana Adanmış*, Çev. Müge Gürsoy Sekmen, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s. 69.
3. Gülbin Özdamar Akarçay, *Fotoğrafın Düşünümselliği: Sanat, Tasarım ve Manipülasyon Sempozyumu* içinde, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, s. 146.
4. Benjamin, a.g.e., s. 56.

vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. İcat edilmesinin hemen ardından savaş muhabirliği, polis dosya kayıtları, aile albümleri, kartpostallar, pornografi, ansiklopedi gibi farklı alanlarda kullanılmaya başlanması ve icadının üzerinden henüz 50 yıl geçmişken ilk ucuz fotoğraf makinesinin piyasaya sürülebilmesi, Berger'e göre fotoğrafın sanayi kapitalizmine ne kadar yatkın olduğunun da göstergesidir.[5]

Uzun yıllar, resim sanatının gölgesinde kalan fotoğrafın, esasen pek fazla teknik değişim göstermediği söylenebilir. Yıllar içerisinde makinelerin boyutları küçülmüş, ekipmanları daha portatif hale gelmiş, pozlama süreleri kısalmış, kullanılan filmlerin görüntü kaliteleri artmışsa da fotoğrafın arkasındaki temel mantık olan, karanlık kutu (*camera obscura*), ışığa duyarlı baskı malzemesi ve objektif üçlüsü değişmemiştir.[6]

Fotoğraf pratiğinde yaşanan en önemli dönüşüm, mekanik sistemden elektronik sisteme geçişle birlikte ortaya çıkmıştır. *Kodak*'ın 1888'de ürettiği ilk fotoğraf makinesinin sloganı, "Siz düğmeye basın, gerisini biz yaparız"[7] fotoğrafın gelecekte nasıl bir yapıya bürüneceğinin de habercisi gibidir. Analog sistemden, dijital (elektronik) sisteme geçişle birlikte, *Kodak*'ın yaklaşık 100 yıl önce kullandığı slogan neredeyse gerçek olmuş, fotoğraf çekmek eskiye nazaran çok daha basit hale gelmiştir. Dijital sistem kullanan fotoğraf makinelerinin ilk denemeleri 1970'lerin ortalarına kadar uzanmakla birlikte, uygun fiyatlı dijital fotoğraf makinelerinin üretilebilmesi 1990'ların sonuna dek mümkün olmamıştır.

Geç-kapitalizmin de aynı dönemlerde esnek örgütlenme biçimine geçiş yapıyor olması tesadüf değildir. Castells'e göre, nispeten istikrarlı olan iş yapısı, 1990'ların başından itibaren yerini daha işlevsel olacağı düşünülen esnek, değişken ve uçucu iş yapısına bırakmaya başlamıştır.[8] Değişen ekonomik sistem, Castells'in "endüstri kültürü" adını verdiği, yalnızca enformasyona dayalı yeni bir kültürü de beraberinde getirmiştir.[9] Bu kültürde, Weber'in "büyünün bozulması" olarak tanımladığı sürece benzer şekilde, yara-

5. Berger, a.g.e., s. 69.
6. Levent Kılıç, *Fotoğrafa Başlarken*, Dost Yayınları, Ankara, 2005.
7. Laleper Aytek, "Fotoğraf Tarihi Kanonunu Yeniden Düşünmek: Öznellik Üzerine Bir İnceleme", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2013, s. 24.
8. Manuel Castells, *The Rise of The New Society*, Blackwell, Maiden, 1996.
9. Castells, a.g.e., s. 100.

tıcı eyleme ve inisiyatife yer bırakmayan boğucu bir rasyonalleşme söz konusudur.[10] Ritzer'e göre bu aşırı rasyonalleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak toplum önce akılcılaştırılmış bir yapılar ağına, daha sonrasında da irrasyonelliğe sürüklenecektir. Toplumu bir arada tutan değerler, baş döndürücü bir hızla değişmekte, insanlar yeni bir kişilik ve kimlik edinmeye zorlanmaktadır.[11] Toplum yapısındaki bu hızlı değişim, fotoğrafçıların dönüşümünü de kaçınılmaz kılmıştır. Çalışmada, fotoğrafçıların bu değişime nasıl ve ne kadar uyum sağlayabildikleri sorgulanacaktır.

Sennett, el ve kafa emeğini birleştiren ve işin tüm aşamalarında emek harcayarak üretim gerçekleştiren insanları zanaatkâr olarak tanımlar.[12] Bu tanımdan hareketle, özellikle ilk dönem (büyük makineler, agrandizörler, rötuş işleri, renk verme, banyo vs süreçleri göz önünde bulundurularak) analog fotoğrafçılığını bir zanaat olarak ele almak mümkündür.

Fotoğraf makineleri henüz bu kadar kolay kullanılabilir ve yaygın değilken; fotoğrafın çekiminden, banyosuna, fotoğraf makinesinin tamirinden bakımına değin işin bütün teknik detaylarına hâkim olan bu zanaatkârların meslek pratiği, dijital sisteme geçişle birlikte, otomatik ayarlı bir makinenin deklanşör tuşuna basmaya indirgenmiştir. Zira günümüz kapitalizminin yeni aletleri, mekanik aygıtların yerini almış ve kullanıcının zekâsının önüne geçmeye başlamıştır.[13] Baudrillard'ın "sanal tarafından üretilmek" diye nitelendirdiği bu sürecin sonunda; düşünen, eylemci özneye gerek kalmayacaktır, çünkü her şey teknolojik aracılar yardımıyla gerçekleşebilecektir.[14]

Sennett'e göre bu şekilde teknolojik vasıtalarla işlemlerin basitleştirilmesi, kişiyi zayıf düşürür. Süreç yalnızca basit adımlardan ibaret hale getirildiğinden, yaptığı işi tam olarak kavrayamayan kişinin, işiyle olan bağı yüzeyselleşir.[15] Yeni kapitalizmin bu "ba-

10. Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı, İstanbul, 1993.
11. George Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*, Çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 51.
12. Richard Sennett, *Zanaatkâr*, Çev. Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 34-36.
13. Sennett, *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, s. 72.
14. Jean Baudrillard, *Anahtar Sözcükler*, Çev. Oğuz Adanır, Leyla Yıldırım, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 54.
15. Sennett, *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, s. 73.

sitleştirme" politikası nedeniyle; kol ve kafa emeği arasındaki çizgi silikleşmeye, ustalık gerektiren iş ile hiçbir vasıf gerektirmeyen iş birbirine benzeşmeye başlamıştır. Yeni işin temel özelliği, "işin yapılmasında bilginin, enformasyonun, duygulanımın ve iletişimin merkezi rol oynaması"dır.[16]

Çalışmanın temel problemi, basitleştirilen fotoğraf pratiği ile birlikte, fotoğrafçıların fotoğraf ile olan bağlarının zayıflaması ve eskiden zanaatkâr olarak nitelenen bu kişilerin, fotoğrafın dönüşümü sonrası, üretim sürecinin dışına sürüklenmiş olmalarıdır. Çalışmanın tek öznesi, üretici güç olan fotoğrafçılar olmakla birlikte; değişen üretim sürecinin daha net anlaşılabilmesi için, iş kapsamında üretilen nesnenin de ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Zira işin değişen yapısı ile birlikte, iş kapsamında üretilen nesnenin de basitleşmesi söz konusudur.

Analog fotoğraftan, dijital fotoğrafa geçişle birlikte; üretilen fotoğraf sayısındaki inanılmaz artış, fotoğrafın üretim odaklı olmaktan çıkıp, tüketim odaklı bir nesne haline geldiğini göstermektedir. Baudrillard'ın, 1960'lı yılların başından itibaren, üretimin öncelikli konumunu yitirdiği ve tüketim olgusunun nesneleri ön plana çıkardığı[17] tespiti, böylesi bir çalışmada fotoğrafın, fotoğrafçılarla birlikte ele alınmasının faydalı olacağını düşündürmektedir.

Yöntem ve Yaklaşım

Bu çalışma, beş nitel araştırma geleneğinden biri olan temellendirilmiş kuram (*grounded theory*) kullanılarak gerçekleştirilmiştir.[18] Temellendirilmiş kuramla ilgili bilgi, kitabın başında verildiğinden bu bölümde detaylı bir yöntem tartışması yer almayacaktır.

Çalışma kapsamında bir yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış ve kartopu örneklem tekniği kullanılarak ulaşılan 12 fotoğrafçıyla derinlemesine görüşme yapılmıştır. Araştırmanın örneklemi, ara sokaklardaki fotoğraf stüdyolarına nazaran daha işlek olan Kızılay semtindeki fotoğraf stüdyoları arasından

16. Michael Hardt, Antonio Negri, *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 300.
17. Baudrillard, a.g.e., s. 17.
18. John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Siyasal Yayınevi, İstanbul, 2014.

seçilmiştir. Dijital fotoğrafa geçişle birlikte, işlek yerlerdeki fotoğrafçıların yaşadıkları dönüşümün daha belirgin olması (düğün, doğum vb fotoğrafçılığı gibi yan sektörlere yönelme, farklı materyallere fotoğraf baskısı, video kaset aktarımı vb) nedeniyle örneklem bu semtten seçilmişse de; araştırmanın evreni açısından, ara sokaklarda, kira giderleri düşük, personel çalıştırma ihtiyacı olmadan tek başına işi yürütebilen, dolayısıyla dijital sisteme nispeten daha kolay direnebilen fotoğrafçıların da olduğu belirtilmelidir. Araştırma, ara sokak-işlek sokak karşılaştırmasına imkân vermemesi açısından sınırlıdır.

En yaşlı katılımcı 56 (K2) yaşında iken, en genç katılımcı ise 31 (K4) yaşındadır. Katılımcılar arasında, en düşük deneyim süresi 15 yıl (K4) iken, en yüksek deneyim süresi ise 44 yıldır (K8). Örneklemin yaş ortalaması 46,5'tir. Katılımcıların mesleki tecrübeleri itibariyle, analog fotoğrafçılıktan dijital fotoğrafçılığa geçiş sürecini deneyimlemiş kişiler olmalarına ayrıca dikkat edilmiştir.

Üniversite mezunu olanlar (K2, K6, K12) hariç, katılımcıların tamamı küçük yaşlarda, getir-götür işleri yaparak fotoğrafçılık sektörüne giriş yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu nedenle deneyim süreleri oldukça fazladır. Katılımcıların ortalama deneyim süresi 30,08 yıldır. Türkiye'de dijital fotoğraf makinelerine geçişin 2000-2002 yılları arasında yaşandığını belirten katılımcıların tamamı, buna göre hem analog hem de dijital fotoğraf dönemiyle ilgili yeterli tecrübeye sahiptir. Katılımcıların mesleğe başlama yaşları ortalamaları 16,5'tir. En düşük eğitim seviyesi ise lisedir. Eğitim durumları, mesleki tecrübe ve yaşları arasındaki durum göz önünde bulundurulduğunda çalışma hayatları ve eğitim hayatlarının bir arada yürütüldüğü sonucu çıkarılmaktadır.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, önce katılımcıların genel ifadeleri, çeşitli kategorilere ayrılarak "Açık Kodlama" bölümünde derlenecek; sonrasında bu ifadeler genel bir kategori etrafında birleştirilerek "Eksenel Kodlama" bölümü oluşturulacak; son olarak da katılımcıların eksenel kodlama kategorisindeki ortak vurgularından hareketle bir hikâye oluşturularak "Seçici Kodlama" bölümünde bu hikâye değerlendirilecektir.

Açık Kodlama

Fotoğrafçılığı Tercih Etme Nedenleri

Katılımcılardan K2, K3, K5 ve K10 haricindekilerin tamamı, fotoğrafçılığın aile meslekleri olduğunu ifade etmişlerdir. Küçük yaşlarda, babalarına yardımcı olmak için başladıkları bu mesleği seçmelerindeki birincil etken ekonomik sebeplerdir. Çocuk denilebilecek yaşta, fotoğrafçılığı öğrenen katılımcıların, okula devam etme yahut başka bir meslek seçmeye dair bir motivasyonları olmadığı görülmektedir.

K4: Babamın yanma gide gele küçük yaşta öğrendim işi. Öyle *zorla geldim gibi başladı ama isteyerek devam ediyorum* yani. *Baktım para var meslekte, okuyamadım da,* dedim o zaman fotoğraftan devam...
K7: Benim amcalarımın, enişte mesleği. Ben memlekette liseyi bitirdikten sonra gelmek istedim Ankara'ya, çiftçiydi babam. Ben *çiftçi olmak istemedim*, amcamların yanına geldim, öyle başladım. Amcamlar da öyle başlamış zaten. *Başka şansım yoktu,* fotoğrafçı oldum ama sonra çok sevdim işi.
K8: [...] çoğu insan baba mesleğini isteyerek yapmaz, *mecburiyetten başladık, hâlâ da öyle devam ediyorum.* Başka çaremiz yoktu yani. *Karnımızı doyurmak için* mecburduk bu işe. Bildiğim başka bir iş yok yani, *okuyamadım.*
K1: Fotoğrafçılık benim baba mesleğim, alaylıyım. Kendimi bildim bileli bu işin içindeyim. Bu dükkân mübalağasız 45-50 seneliktir. Benim amcalarım fotoğrafçıydı, babam fotoğrafçı, ablalarım, ben... Yani çekirdekten yetişmeyiz. *Başka meslek seçmeyi hiç düşünmedim bile. Fotoğrafçılığı ben seçmişim gibi de gelmiyor zaten*, böyle bir ailede fotoğrafçı olmak *zorundasınız. Okul, başka meslek falan filan mümkün değil.*

Katılımcıların ifadelerinden, aileden fotoğrafçı olanların bu mesleği tercih etmelerinde; ailelerinin tutumunun oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Seçeneksizlik, eğitimsizlik ve mecburiyet de bu katılımcıların ifadelerindeki ortak vurgulardan bazılarıdır. Burada değinilmesi gereken nokta; özellikle baba mesleğini devam ettiriyor olmanın katılımcılar tarafından olumsuz bir durum olarak nitelendirilmesidir. Sonrasında mesleği sevmeye başlamış olanlar dahi, ilk aşamada bu işe başlamalarının mecburiyetten kaynaklandığını vurgulamaktadırlar.

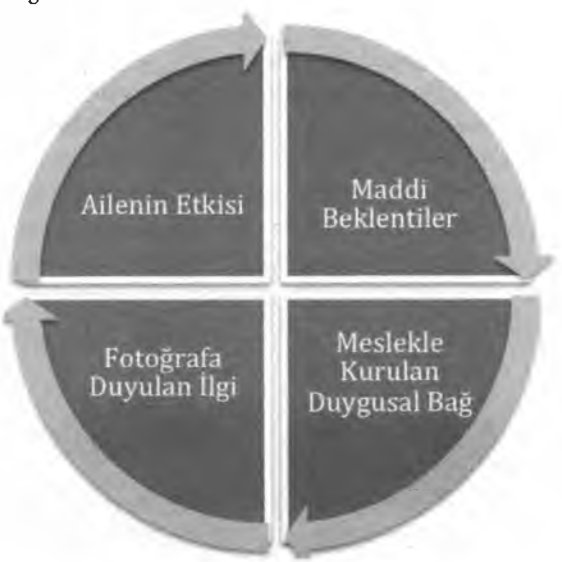
Öte yandan, aile mesleği fotoğrafçılık olmayan katılımcılar da birçok noktada aileden fotoğrafçı olan katılımcılarla ortak vur-

guları paylaşmaktadır. Özellikle maddi çekinceler, onlar için de mesleği tercih etme nedenleri arasında ilk sırada yer almaktadır.

K2: Ben sinema sektöründen reklam fotoğrafçılığı sektörüne geçtim o dönem. Pek de isteyerek olmadı. *Sosyoekonomik koşullar, hem ülkenin koşulları hem de bizim iş çevremizin koşulları bizi buna zorladı.*
K5: 1983 yılında mahalledeki fotoğrafçıda çırak olarak başladım. [...] sonra kendimi kaptırdım. Tabii biraz *ufak yaşta para kazanıyor olmanın da* etkisi oldu. 1987 yılında liseyi bitirdim, Selçuk Üniversitesi Muhasebe Bölümü'nü kazandım ama kayıt yaptırmadım. *Elimde hazır iş var, seviyorum da fotoğrafı, bırakamadım* öyle olunca. Çalıştığım firma, gerçekten bu işi hakkıyla yapan bir firmaydı. Türkiye'nin belki de Balkanların da, en zengin çeşitliliğe sahip mağazasıydı o zaman. *14 yaşında başlıyorsun böyle bir şeye, düşün, büyülendim tabii.*

Bilinçli bir meslek tercihinden söz etmek mümkün olmasa da katılımcıların çoğunluğunun, fotoğrafçılık mesleğini zamanla sevdikleri ve benimsedikleri görülmektedir. Fotoğrafçılık mesleğini tercih etme nedenleri arasında en çok ön plana çıkan etken, mesleğin ekonomik yönden cazip görünmesidir. Diğer başlıca nedenler ise; aile yönelimi, fotoğrafa duyulan ilgi ve meslekle küçük yaşlardan kurulan duygusal bağ olmuştur.

Grafik 1. Mesleği tercih etme nedenleri.

Katılımcılar, ailelerinin meslek tercihindeki etkilerini, bir baskı unsuru olarak ifade etmekle birlikte; küçük yaşlardan itibaren para kazanıyor olmak, kendi ayaklarının üzerinde durabilmek, keyifli bir meslek icra ediyor olmak, mesleğe çekirdekten başlayıp yükselmiş olmak gibi olumlu ifadelerle de bu meslekten duydukları memnuniyeti belirtmektedirler. Tercih nedenlerinden bağımsız olarak, katılımcıların tamamı zamanla mesleklerini sevdiklerini belirtmişlerdir. Bu durum katılımcıların meslekleri ile kurdukları duygusal bağın açık bir göstergesidir.

Mesleki Memnuniyet

Fotoğrafçılık mesleğini icra ediyor olmaktan memnun olup olmadıkları sorulduğunda, katılımcıların tamamı mesleki hayatlarını iki ayrı dönemde ele alarak anlatma yolunu seçmişlerdir. Fotoğrafçılık sektöründeki en önemli kırılma noktası olan, analog fotoğraftan dijital fotoğrafa geçiş, fotoğrafçıların ifadelerinde özellikle vurgulanmıştır.

Katılımcıların mesleki memnuniyet derecelerinin değişkenlik göstereceği öngörülerek, belirsiz ifadelere yer bırakılmaması açısından, katılımcıların cevaplarına göre sorular derinleştirilmiştir. Buna göre; öncelikle, mesleklerinden ne kadar memnun oldukları öğrenilmeye çalışılmış; sonrasında, tekrar seçme şansları olsa yine fotoğrafçılığı seçip seçmeyecekleri sorulmuş, son olarak ise çocuklarının fotoğrafçı olmasını isteyip istemeyecekleri sorusu yöneltilmiştir.

K1: Fotoğrafçılığın her türünü gördüm. Son *dijitale geçildikten sonra meslek bitti.* Neden bitti? *Önceden mesleğe bir saygı vardı ama şu an mesleğe saygı yok.* Çünkü cep telefonlarıyla fotoğraf çekiliyor. Bunun haricinde, dijital makineler bizden akıllı. *Makineye sizin bir şey vermenize gerek yok, makine kendisi çekiyor.* O yüzden de fotoğrafçılık bitti. *Eskiden fotoğrafta sanat vardı, şimdi sanat yok.* Photoshop'ta istediğiniz rengi veriyorsunuz, istediğiniz arka planı koyuyorsunuz. Ondan sonra ben fotoğrafçıyım oluyor. Hayır değilsiniz.

K12: Ben öyle sürekli şikâyet eden bir insan değilim yani. *Eskiden çok memnundum* mesleğimden, dükkânı her gün hevesle açardık. *Şimdi inan heves kalmadı.* Herkes *mecburiyetten* açıyor dükkânını. *Yapacak başka işi olmadığı için* açıyor.

K7: Yani dijital çıkınca biz haliyle baya zorlandık, o yüzden *benim biraz değişti bu mesleğe karşı düşüncem.* Eskiden ne bileyim film dolmuyordu,

filmi kes, banyo yap, rötuş yap bir sürü zaman. [...] şimdi çekip basıyoruz hemen. Haa iyi mi dersen, *ben sevemedim bu çek bas işini. Bana daha zevkli geliyordu eski sistem uğraşları. Şimdi biz dışarıda bırakılmış durumdayız, tuşa basıyoruz, veriyoruz fotoğrafı. İşim tuşa basmak mı yani benim? Nasıl memnun olayım?*

Katılımcıların hemen hepsinin mesleki memnuniyet konusundaki ifadelerinde benzer vurgulara yer verdikleri görülmektedir. Mesleğe ne şekilde başlamış olurlarsa olsunlar, zamanla mesleğe ısındıklarını belirten katılımcıların ifadelerinden, mesleki tatmin duygularının zaman içerisinde olumsuz yönde değişime uğradığı anlaşılmaktadır. Katılımcıların, yaptıkları işi yalnızca bir tuşa basmaktan ibaret olarak görmeye başlamalarından dolayı, Sennett'in zanaatkâr tanımında önemli yer tutan "iyi iş yapma arzusu"nu kaybettikleri söylenebilir. Sennett'e göre bu arzu kaybedildiğinde, motivasyon eksikliği ve moral bozukluğu baş göstermektedir.[19] Katılımcıların da benzer şekilde mesleki motivasyonlarını kaybettikleri, işin basitleştirilen yapısına alışamadıkları ve eski işlerine özlem duydukları görülmektedir.

Mesleki tatmin açısından yaşanan değişimi daha açık ifade edebilmelerine olanak sağlamak amacıyla katılımcılara, tekrar seçme şansları olsa yine fotoğrafçılık mesleğini tercih edip etmeyecekleri sorulmuştur.

K3: Tabii şimdi bir şey söylemek zor. Hani *eskiden olsa yine fotoğrafçılığı seçerdim de, şimdi kim açar yeni fotoğrafçı dükkânı?* Adama deli derler.
K12: *Yok, istemem.* Yani bilemiyorum da, *dükkân açmazdım en azından.* Sektörün boyutları küçülürken, bir bir fotoğrafçılar kapanırken, *benim böyle bir şey yapmaya niyetim olması mümkün değil.* Zaten başlangıçtaki sermayeyle bugünkü sermaye arasında da müthiş bir fark var. Artık öyle küçük sermayelerle böyle bir işe başlamak, ne olursanız olun mümkün değil. Çünkü *kâr marjları çok düşük, çok rekabetçi* bir piyasa, düşük marj, güçlü olmanızı gerektiriyor. Bu iş için yalnızca manevi değil, maddi anlamda da ciddi bir birikim gerekiyor yani artık.
K1: *Eskisi gibi olsa seve seve olurdum.* Çok samimi söylüyorum. Diyorum ya benim amcam, babam, ablalarım... Herkes fotoğrafçı bizim ailede, ama *şu an istemem mümkün değil.*
K5: *Yok canım, olmazdım.* Neden olayım? Beni manuel'in zenginliği cezp etti. *O zamanlar insanlar kendileri bir şeyler yapıyorlardı, şu anda makine yapıyor.* Yani şöyle söyleyeyim, şimdi görüyorsun, benim ya-

19. Sennett, *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri.*

nımda çalıştırdığım bu çocuk iki yıl sonra "Ben ustayım" deyip kendi dükkânını açabiliyor. *Bu tamamen, bilgisayarın ona vermiş olduğu bir güven.* Yoksa fotoğrafçılık bu değildir.

K11: Bu soruya *"Evet, tekrar fotoğrafçı olmak isterdim" diyen adam yalan söyler.* Belki *babasının parası çoktur* ya da bilemiyorum. [...] Hangi esnaf iyi para kazanıyor dersen, bilemem ama *biz kazanmıyoruz, işin bir zevki de kalmadı. Tuşa basıyoruz sadece.* Meselenin aslını bilen kimse olmaz yani fotoğrafçı.

Yeniden seçme şansı olsa, fotoğrafçı olmak istemeyeceğini belirten katılımcıların en önemli gerekçeleri; sektörün maddi yönden cazibesini yitirmesi ve fotoğraf işinin büyük ölçüde makinelere teslim edilmiş olmasıdır. Öte yandan gerek mesleğini değiştirmek isteyenler gerek fotoğrafçılığa devam etmek isteyenler arasındaki ortak yaklaşım, fotoğrafçılığın bir zanaat olmaktan çıkmaya başlamasıdır. Fotoğrafçı kendisini otomatikleşen fotoğraf üretim sürecinin basit bir parçası, hatta yalnızca bir izleyicisi olarak görmektedir.

Katılımcılardan bazıları, hem maddi hem manevi gerekçeler sunarak, net bir şekilde, tekrar fotoğrafçı olmak istemeyeceklerini belirtirken; bazı katılımcılar da kararsız kalmış ya da özellikle ellerinden başka bir iş gelmeyeceğini düşündüklerinden, meslek olarak yine fotoğrafçılığı seçeceklerini ifade etmişlerdir:

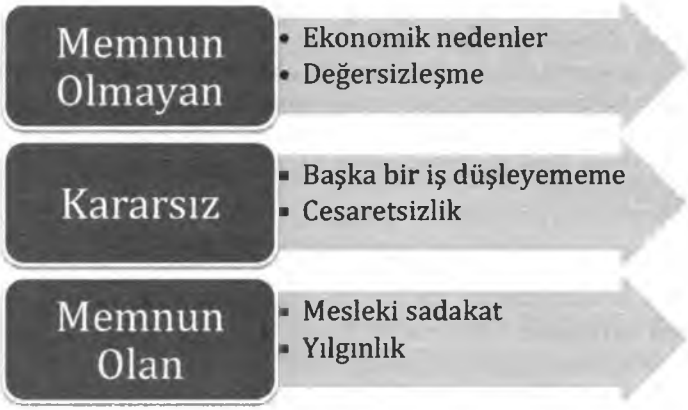
K3: Tabii o eski cesaretim yok, *şimdi elimizden başka iş gelmez, mecbur fotoğrafçı olurdum herhalde.* Hiç başka meslek yapmayı düşünmedim ki ben, sen sordun ya şimdi, *üç gün düşünsem yine aklıma gelmez başka meslek.*

K10: *Yine fotoğrafçılık derdim* ben. Ne olursa olsun, seviyorum işimi. Şimdi bakınca *başka bir iş de yapamazmışım* ben zaten.

K9: Bak işin ilginç yanı o. Ben *yine olsa yine fotoğrafçı olacağım,* biliyorum. Yani *bir balık tutmayı, bir de fotoğraf çekmeyi biliyorum ben. E balıkçıların hali de bizden beter!*

Tekrar seçme şansları olsa, yine fotoğrafçı olmayı seçeceklerini belirten katılımcıların ifadelerinde, memnuniyetten ziyade, zorunluluğu kabullenmişlik hali hâkimdir. Bu katılımcıların, birçok bakımdan, mesleklerinden şikâyetçi olmakla birlikte, kendi meslekleriyle başka bir mesleği düşleyemeyecek kadar yoğun bir ilişki içinde oldukları görülmektedir.

Grafik 2. Mesleki memnuniyet.

Katılımcıların memnuniyet/memnuniyetsizlik derecelerinde değişkenlikler gözleniyorsa da daha derine inilerek, çocuklarının fotoğrafçı olmasını isteyip istemeyecekleri sorulduğunda, K2 ve K10 haricindeki katılımcıların tamamı, çocuklarının fotoğrafçı olmasını istemeyeceklerini belirtmişlerdir.

K1: *Hayatta istemem! Hobi olarak öğrensin tabii istiyorum öğrenmesini.* Fotoğraf çok şey katar insana. Ama *herkes fotoğraf çekiyor artık.* Hava fotoğrafçılığı, sualtı fotoğrafçılığı gibi şeylere yönelsin isterim mesela. [...] ama diyorum, çocuğum, bakın bunu küçümseyerek söylemiyorum, *temizlikçi olsun, apartman görevlisi olsun, fotoğrafçı olmasın. Temizlikçilik bitmez, fotoğrafçılık bitiyor.*

K3: Valla hiç ilgi duymadı ki, ben bi' ara denedim ama yok. *O okulunu okusun zaten,* fotoğrafı arada arkadaşlarını falan çeksin diye istedim ben, *hobi olarak.* Yoksa *iş olarak olmasın* tabii.

K7: *Eskiden sorsan olsun derdim,* ben de memnunum derdim ama *şimdi fotoğrafçı olmasın derim* herhalde.

K8: Üç oğlum var benim, üçü de ara ara geldi gitti dükkâna falan ama *ben istemedim fotoğrafçı olmalarını, olmadılar da zaten.*

Katılımcıların hemen hepsi, çocuklarının fotoğrafı bir meslekten ziyade, bir boş zaman aktivitesi veya hobi olarak görmelerini istemektedirler. Bu noktada, herkesin fotoğraf çekiyor olması, fotoğrafın eski kıymetinin kalmaması, mesleğin geleceğinin parlak görülmemesi, meslekten duyulan memnuniyetsizlik ortak vurgulardır. Bu nedenle, katılımcılar fotoğrafın iyi bir hobi ola-

bileceğini fakat bir meslek olarak düşünülmemesi gerektiğini belirtmektedirler. Bu ifadelerden hareketle fotoğrafçılığın geleceği ve bir meslek olarak tercih edilebilirliği noktasında, katılımcıların ortaklaştığı görülmektedir. Buna göre fotoğrafçılık, geleceği pek de parlak olmayan, hemen herkesin elinden gelen ve bu nedenle profesyonel bir meslekten ziyade bir boş zaman aktivitesi olarak görülen bir meşgale olarak değerlendirilmektedir.

Dijitale Geçiş Süreci

Dijitale geçiş sürecinde katılımcıların ifadeleri, sektörün dinamizmini yakalayabilmek açısından, dijital makineye geçmeyi bir zorunluluk olarak gördükleri yönünde birleşmektedir. Fotoğraf teknolojisindeki gelişmeler, müşterinin fotoğrafçıdan beklentilerini de değiştirmiş, fotoğrafçılar da bu beklentilere karşılık verebilmek için sektördeki gelişmeleri yakalamaya çalışmışlardır.

K9: Yani benim için *zor oldu* tabii. *Analog başka bir dünyaydı.* İnat ettim, uzunca bir süre geçmedim ben dijitale. Ama *sektör oraya kayıyor*, ne yapacaksın? Müşteri hemen elinde istiyor fotoğrafı, görmek istiyor. "İki gün sonra gel al" diyemiyordum artık, öyle geçtik dijitale. *Zorunluluktan* yani. 2-3 sene öyle idare ettim de baktım olmuyor, *yetişemiyorum, çözemiyorum*; gençten bir arkadaş aldım yanıma, teknolojiden anlayan, o öğrendikçe bana öğretti. *Usta-çırak ilişkisi ters döndü yani. Hâlâ da pek beceremem* ya, dükkânı döndürmeye yetiyor sonuçta.

K7: Biz 1.3 megapiksel kameralarla başladık dijitale, vesikalık falan çekiliyordu, boyut küçük olduğu için sıkıntı yaratmıyordu pek, tabii büyük çözünürlüklü fotoğraflar için yetersizdi o zamanlar dijital makineler. Zamanla komple dijitale döndük. [...] ama bu *dijitalin sonu yok ki.* Mesleki açıdan geri kalmamak için takip ediyoruz tabii ama *çok yakından takip edemiyoruz* yani. *Analog zamanı, tamirinden, bakımına, filtresine her şeyinden anlardım aletin, şimdi mümkün değil. Hangi birinden anlayayım?* Arada ekipman yenilemek için falan bakıyoruz, o kadar.

K8: Dijitale *mecburen* döndük aslında. Dönmezsek bırakacaktık. *Herkes anında baskı verirken, sizin yarın gel, ertesi gün gel demeniz mümkün olabilir mi?* 2001 gibi geçtik dijitale. Bir yere kadar takip ettik yani, makine, baskı cihazı falan. Ama bundan sonrası için, *bunun bir üst teknolojisine geçiyoruz derlerse, ben artık yapamam*, burası son.

K12: *Çok güçlükle geçtik* dijitale. *Ben istemedim* açıkçası. [...] sonra geçtik geçmesine de, buraya kadar nasıl geldik, ben cidden şaşıyorum. Bazen öyle oluyor ki, bakıyorum *sokaktaki çocuğun makinesi benim elimdekinden daha iyi.* Daha pahalı. *Bin tane program kullanıyor falan.* Ben *yetişemiyorum* ki artık.

Sennett'in belirttiği üzere, günümüzde, kişinin çalışma yaşamı boyunca, becerilerini değiştirmeden ilerleyebilmesi mümkün değildir.[20] Katılımcıların ifadeleri, dijitalizmin gerektirdiği bu yeni becerileri edinmek yönünde bir motivasyonlarının olmadığını göstermektedir. Sektörün dinamizminden yorulmuş olan katılımcıların, yeni gelişmelere yönelik bir umutsuzluk, hatta bir kayıtsızlık taşıdıkları yönündedir. Dijitale geçiş sürecinin sancıları hâlâ devam ederken, sektörde devrim yaratacak yeni bir gelişme daha olması durumunda, hemen hepsi fotoğrafçılığı bırakacaklarını veya en azından gelişmeleri takip etmeyerek, eski yöntemleri kullanmaya devam edeceklerini belirtmişlerdir.

Analog dönemde, ürün çeşitliliği dijital döneme göre daha fazla olmakla birlikte, ürünlerin özellikleri hemen hemen sabittir. Nispeten genç jenerasyona dahil olan K4 (31), K7 (39) ve K10 (33) hariç katılımcıların tamamı, analog makinelerin bakımından ve tamirinden anladıklarını fakat dijital makineleri açmaya, kurcalamaya, öğrenmeye cesaret edemediklerini belirtmişlerdir. Yine buna paralel olarak, manuel makinelerin lensleri, filtreleri, ışıkları, pozlamaları gibi birçok teknik detaya hâkim olan katılımcılar, dijital makinelerde teknik detaylara bu derece hâkim olmanın mümkün olmadığını, daha da ötesinde, bu detayları bilmeye gerek olmadığını düşünmektedirler. Nitekim katılımcılar için dijital dünya otomatiklikle ve erişilmesi mümkün olmayan bir sonsuzlukla özdeşleşmiştir.

K5: Fotoğrafçılık çok zengin bir uğraştı, zengin işi de bir uğraştı yani. Abartmıyorum, *200 filtre çeşidi* vardı o dönem, *şimdi iki tıkla yaptığın her şeyi o dönem filtrelerle yapıyorduk.* Ben bunların hepsini bilfiil kullandım. *Hâlâ sayabilirim hepsinin teknik detaylarını,* hepsi aklımda mevcuttur yani. Şimdi mümkün mü öyle bir şey?

K8: Dijitale geçiş bizi *çok olumsuz etkiledi.* Şu küçücük dükkânda *üç kişi çalıştırıyordum* ben eskiden, şimdi *tek kaldım, ki bana bile ihtiyaç yok* yani. *Makine yapıyor her şeyi. Kim olsa yapar.*

K3: Valla dijitale geçtik ama *ben analogu tercih ederdim.* Çünkü analogla başladım ben, dijitale alışmak falan yani kötü hatırlıyorum hep. *Analog çok iyiydi. Bir şeyler kattığını görüyordun fotoğrafa,* bir farkı vardı yani. Şimdi *her fotoğraf aynı* gibi geliyor bana.

K2: "[...] tabii bir şekilde dijitale iyi kötü adapte olduk biz de. Ama sorsanız *ben eski tekniği tercih ederim* çünkü dijital teknoloji, sayısal tek-

20. Richard Sennett, *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, Çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 20.

noloji; *analogdaki estetik düzeyi, kalite düzeyini yakalayamadı. Çekilen fotoğrafların bir estetiği kalmadı yani.*

Katılımcıların tamamı, dijital fotoğrafa adapte olma noktasında çok sıkıntı çektiklerini belirtmişlerdir. Dijitalleşme sonrası, en ince detayına kadar bildikleri bir işi adeta bir çırak gibi, en başından öğrenmek zorunda kalan katılımcıların birçoğu bu durumu tepkiyle karşılamış, analog makineleri öğrenmeye çalışırken edindikleri motivasyonu dijitalde asla yakalayamadıklarını belirtmişlerdir. Usta olunan bir işte zamanla çırak düzeyine düşmenin yanı sıra, yeni işte çekilen fotoğrafların da estetik yönden yetersiz olarak görüldüğü ve katılımcıları tatmin etmediği açıktır. Teknolojinin sağladığı kolaylık ve hız, Sennett'in bilgisayar destekli tasarım yapan mimarına benzer şekilde, fotoğrafçılar için de problemlere yol açmaktadır.[21] Dijitalleşmeyle birlikte, meslekte geçirilen uzun yıllar sonucu kazanılan el ile kafa emeği arasındaki koordinasyonun (becerinin) bir ehemmiyeti kalmamış, öğrenilmesi gereken yeni beceriler, işte çıraklaşmayı beraberinde getirmiştir. Katılımcıların ifadelerinde ortaklaşılan diğer vurgular; analog makineyi dijitale tercih etme, makinenin fotoğrafçının önüne geçmesi, fotoğrafların aynılaşması ve dijital fotoğraflardaki estetik yoksunluğudur.

Fotoğrafa Duyulan İlgi

Bu kategori için de yine benzer şekilde, analog-dijital ayrımı yapmak elzemdir. Dijitale geçişle birlikte, fotoğraf üretim sürecinin dışında bırakıldıklarını düşünen fotoğrafçıların, analog dönemde fotoğrafa duydukları ilgi ile dijital dönemde fotoğrafa duydukları ilgi arasında büyük bir fark olduğu görülmektedir. Katılımcıların ifadelerinden hareketle, analog fotoğrafın dijital fotoğraftan ayrı tutulduğu, analog fotoğraf üretim süreci heyecanla ve ilgiyle anlatılırken, dijital fotoğraf üretim sürecine yönelik olumsuz ifadelerin ağırlıkta olduğu belirtilmelidir.

K1: Daha önceden babamla turlara çıkardık, şahane bir Karadeniz arşivim var o günlerden kalan. [...] 50 kilo yükümüz, yayla yayla geziyoruz. Ankara'ya dönüyoruz, geliyoruz ama ne çektiğimizi bilmiyoruz daha. *Negatifler banyodan gelene kadar heyecandan duramazdım* ben. Negatif-

21. Sennett, *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri.*

ler dizilirdi, bakardık böyle, aa bu çıkmış bunu basalım, bak bu çok iyi olmuş, bundan çok basalım! *Böyle müthiş bir heyecanı vardı. Şimdi yok öyle bir şey. Dijitali alıyorsun, çekiyorsun, "aa olmamış bir daha çekeyim." Bunun sonu yok yani.*

K9: Esasen *ben çok ilgiliydim* fotoğrafla. Fotoğraf dergilerini falan çok takip ederdim. Etraftaki herkesin çalışmalarını da görmeye çalışırdım bir yandan. Almanya'daki Foto Kino diye çok büyük bir fotoğraf festivali vardır, ona gitmiştik mesela cebimizden bir dünya para verip... Yani *bunlar sevmesen, ilgi duymasan yapmayacağın şeyler. Ben çok keyif alırdım* bu işi yakından takip ediyor olmaktan. *Şimdi neyini takip edeceksin? Adam kendisi mi çekmiş, bilgisayara mı yaptırmış belli değil.* Haa fark eder mi çok, bilmiyorum ama benim için eder yani. *O fotoğrafı çeken göz önemli benim için, makineyle yaptıkları değil.*

K12: Benim başladığım dönemde para da kazandıran bir iş olduğundan, ilgi duymadan yapan da vardır muhakkak ama *ben çok severek yapıyordum işimi.* İşin her detayını öğrenmeye çalışırdım. *Her türlü makinenin dilinden anlardım.* Bir de *işin gizemli kısmı vardı*, yani *şimdiki gibi her şey otomatik gitmiyor.* Fotoğrafı çekersin, acaba çıktı mı, nasıl çıktı, ışık iyi miydi, *filmi banyo edene kadar sadece o fotoğrafları düşünürsün* yani. Benim için *çok keyifliydi* o fotoğrafların banyosunu beklemek. Şimdi fotoğrafçı çektin, olmadı mı? *Tekrar çekeriz canım ne olacak! Makineyiz ya biz çünkü.* Aynı fotoğraftan yüz tane çekiveririz, ne önemi var?

K5: Eskiden o siyah beyazlar mesela, hep agrandizörle basılırdı. Yalnızca çekmenin değil, basmanın da heyecanı vardı yani. Onda ustanın yetkinliği, seriliği etkili olurdu. Her film değişirken bi' pozlama yapılırdı, renk verilirdi. *İyi usta negatife tek bakışta anlardı hangi filme hangi pozlamayı vereceğini, hangi rengi istediğini.* Eskinin ustaları böyleydi, ustalık budur zaten. *Şimdi ustalık yok.* Şimdikiler, önünde koca ekran var, yine de *rengi tutturamıyor.* Mesela, *makine yapıyor her şeyi diyorlar ya, o da usta kadar beceremiyor bence.* Söylenecek en önemli söz bu.

Katılımcıların ifadeleri, analog döneminde fotoğrafa duydukları ilginin çok daha yüksek olduğu ve dijital dönemindeki fotoğraf üretiminde fotoğrafçının sürecin dışında ve makinenin gölgesinde kaldığı noktasında birleşmektedir. Katılımcıların analog fotoğraf üretim sürecine yönelik en ilgiyle yaklaştıkları anın, fotoğrafın çekilme anı ile banyo edilme anı arasında geçen süre olduğu görülmektedir. Dijital makinelerde bu süreci tamamen atlayarak, dijital ekrandan fotoğrafın ham haline bakma imkânına sahip olmaları; fotoğrafçının işini kolaylaştırıyor olsa da fotoğraf üretimine yönelik en heyecanla bekledikleri anın yitimini de beraberinde getirmiştir. Sürecin dışında kalan fotoğrafçılar, fotoğraf

makinesi ile müşteri arasında bir aparat vazifesi görmenin ötesine geçemediklerini hissetmektedirler. Dolayısıyla, mesleğe yönelik ilgilerinin azalması ve hatta yok olması söz konusudur.

Katılımcıların fotoğrafçılık mesleğine duydukları ilginin daha iyi anlaşılabilmesi için, katılımcılara hobi olarak fotoğraf çekip çekmedikleri sorusu yöneltilmiştir. 12 katılımcıdan 10'u hobi olarak fotoğraf çektiklerini belirtirken, 2 katılımcı hiç hobi olarak fotoğraf çekmediğini ifade etmişlerdir. Hobi olarak fotoğraf çektiğini belirten 10 katılımcıdan yalnızca üçü (K3, K7, K11) hâlâ hobi olarak fotoğraf çekmeye devam ederken, yedi katılımcı hobi olarak fotoğraf çekmeyi bırakmıştır. Hâlâ hobi olarak fotoğraf çeken üç katılımcının da hobi fotoğraflarında analog makineleri ve siyah beyaz fotoğrafları tercih ediyor olması ilginçtir.

K3: *Ben hâlâ boş zamanlarımda fotoğraf çekiyorum. Siyah-beyaz* çekiyorum genelde ve *analogla tabii. Dijitali dükkân dışında elime almam. Kendime ait dijital makinem yok,* samimi söylüyorum. Pek de zaman bulamıyoruz ya işte, *çekersem analog çekiyorum* yani.
K11: Tabii *eskisi gibi mümkün değil* ama arada *fırsat buldukça çekiyorum* yine de. Özellikle böyle eski arkadaşlarla falan toplandığımızda onlar çok ısrar ediyor. *Ben de eski, analog makinemle çekiyorum* üç-beş fotoğraf. Daha çok *siyah-beyaz* çekiyorum diye, bir de fotoğrafları face'ten (*Facebook*) atmıyorum diye, antika diyorlar bana.

Katılımcılardan, hâlâ hobi olarak fotoğraf çeken üç katılımcı da analog makine kullandıklarını ve siyah-beyaz fotoğraf çekmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Hâlâ boş zaman aktivitesi olarak fotoğraf çeken katılımcıların, dijital makinelere geçilene kadar hobi olarak fotoğraf çekmiş olan fakat artık fotoğrafı bir hobi olarak görmeyen diğer katılımcılarla, geçmişe duyulan özlem noktasında ortaklaştıkları belirtilmelidir.

K8: *Çok eskiden, çocukların yeni doğduğu zamanlar falan çok çekerdim* ama ben *herhalde bir yirmi senedir falan hiç hobi olarak fotoğraf çekmedim.* İnan ki çekmedim. *Dükkân dışında elime almam. Keyifsizleşti iş.* Kazancın bitmesinin falan da ötesinde *keyifsizleşti yani 2000'den sonra.* Keyif olmayınca da insanlar bir şeyleri yapmak istemiyor.
K12: *Eskiden belki dükkânda çektiğimden de fazlasını çekerdim* dışarıda. *Artık pek hevesim kalmadı* herhalde. Yine birkaç yıl öncesine kadar, eskisi gibi sık olmasa da çekerdim ama *artık hiç çekmiyorum.* Bir *lezzeti kalmadı* bence artık fotoğrafın. Hepsi aynı geliyor.

Eskiden hobi olarak fotoğraf çeken katılımcıların temel şikâyetleri, fotoğrafın değersizleşmesi, estetik yoksunluğu ve dijital fotoğrafa karşı duyulan memnuniyetsizliktir. Basitleşme, yaygınlaşma ve birbirinin kopyası onlarca fotoğrafın çekiliyor olması, katılımcıların fotoğrafa karşı heyecanlarını yitirmelerine neden olmuştur. Hâlâ hobi olarak fotoğraf çeken kullanıcılar da benzer şikâyetleri dile getirmekle birlikte analog fotoğraf çekmeye devam ederek, geçmişi yaşatma çabası içindedirler.

K4: Yok, *hobi olarak hiç çekmedim. Ben işin ticari boyutunu düşünüyorum*, gerek yok, vakit kaybı yani. Akşama kadar 3000-4000 kare çekiyorum ben, *makine gördüm mü iğrenirim artık dışarıda. Ben kendi gelin damat albümümü yapmadım yani*, düşün.
K10: Yok, ama sadece stüdyoda fotoğraf çekmiyorum ben. Dışarıda da çalışıyorum. Düğün hikâyeleri çekiyoruz. O daha eğlenceli oluyor, hobi gibi oluyor bana. Yoksa *boş zamanımda fotoğraf çekmem* yani, *haftanın yedi günü fotoğraf çekiyorum zaten, yetmez mi?*

Hiç hobi olarak fotoğraf çekmediğini belirten katılımcıların nispeten genç (K4-33, K10-31) fotoğrafçılar oldukları belirtilmelidir. Henüz çıraklık dönemindeyken dijital makineye geçişi yaşamış bu katılımcıların, fotoğrafçılığı yalnızca ticari yönden değerlendirdikleri ve mesleki sadakatlerinin diğer katılımcılara oranla daha düşük olduğu söylenebilir. Meslek yaşamlarının neredeyse tamamı dijital fotoğraf makinesiyle geçen bu katılımcıların ifadelerinden, fotoğrafa ilgi duymadıkları ve hatta daha da ötesinde fotoğrafa karşı bir antipati besledikleri anlaşılmaktadır. Analog fotoğraf döneminde, fotoğraf üretim sürecinin tamamına hâkim olan fotoğrafçılar meslekleriyle aralarında duygusal bir bağ kurmayı başarabilmişken, meslek hayatı daha ziyade dijital fotoğraf makineleriyle geçmiş olan katılımcıların, meslekleriyle aralarında bu bağı kuramadıkları görülmektedir.

Fotoğrafçılık Sektörünün Durumu

Bu kategoride, dijital makinelere geçişle birlikte, fotoğrafçıların gelir kalemlerinin ve çalışma sürelerinin nasıl etkilendiği ve bu değişimlerin çalışma pratiklerine nasıl yansıdığı değerlendirilecektir.

Analog dönemde fotoğrafçıların gelirleri; makine satışı, film satışı, fotoğraf baskısı, çerçeve, pil, çanta, kılıf, filtre, lens, bakım

ve tamir ücretleri vs gibi çeşitli kalemlere dağılmıştı. Dijital makinelere geçişle birlikte, bu gelir kalemlerin pek çoğu ortadan kalkmakla birlikte dijital hafıza kartları, objektifler, daha fazla çeşitlilik sunan dijital makineler ve bunların yanı sıra yaygınlaşan organizasyon fotoğrafçılığı (düğün, doğum, mezuniyet) gibi birçok yeni gelir kalemi de ortaya çıkmıştır.

Fotoğrafçıların en temel şikâyeti, dijital sarf malzemeleri olarak özetlenebilecek bu yeni gelir kalemlerinin, esasen fotoğrafçılara kâr değil zarar ettirdiğidir. Katılımcıların tamamı, dijital ekipman satışında, teknoloji marketleriyle baş etmelerinin mümkün olmadığını, dolayısıyla dükkânlarında dijital makine ve ekipman satışı yapamadıklarını, satış yapmak için dükkâna aldıkları ekipmanların da kısa sürede modasının geçtiğini, dolayısıyla teknolojinin hızına yetişemediklerini belirtmişlerdir.

> K12: *Baskıyı (fotoğraf bastırma) hiç sorma.* [...] *sarf malzeme kısmı da eskiye nazaran inanılmaz düştü.* Dolayısıyla işin dengesi şaştı. *Kârlılık yerlerde sürünüyor.* Çeşit çoğaldı, aksesuarlar konusunda özellikle inanılmaz çeşitlilik var, onların *kârı çok düşük* oluyor. Esas mesele ise sarf malzemeleri. Film, çerçeve, pil, magazin... İyi bir amatör, ayda bir-iki belki iyi bir amatörse *dört-beş kere gelen insanlar; artık bir geliyor,* bir makine, bir hafıza kartı, bir lens, bir çanta, bir temizlik seti, bir filtreyle bitiriyor işini. *Gerçi onları almaya da bana gelmiyor zaten, gidiyor bilmem kaç taksitle internetten alıyor, zincir mağazalardan alıyor.*
> K9: *Tek tük baskı alıyoruz hâlâ ama eskisinin yüzde biri bile değil tabii.* Fotoğraf bastıran kalmadı pek. Ancak askerler falan işte. [...] ben oldum olası sevemedim malzeme satma işini ama *analog makinelere malzeme çok sattık* tabii. Filmiydi, piliydi, bunlar sürekli bitip yenilenen şeyler. *E bir tek biz satıyoruz, müşteri bize geliyordu.* Şimdi ne satacaksın? Eskiden 36lık filmi, kalem pili depolardık dükkâna, oh oldu bitti. *Şimdi elli çeşit şey var.* Alayım desem, dükkâna ben sığamam o kalabalıktan. Zaten *kimse de gelip benden almaz marketler benim yarı fiyatıma satıyorken.*

Dijital fotoğraf makinelerinde çekilen fotoğrafların, baskı almaya gerek duyulmaksızın dijital ortamlarda paylaşılıyor olması, sarf malzemesi satışlarının azalması gibi nedenlerle gelirlerinin ciddi oranda düştüğünü belirten katılımcıların, bir diğer şikâyeti de diğer bir gelir kalemi olan organizasyon fotoğrafçılığı üzerinedir. Sektörün düğün fotoğrafçılığı, doğum fotoğrafçılığı, mezuniyet fotoğrafçılığı gibi farklı alanlara yönelmesi, katılımcılar açısından olumsuz karşılanmaktadır. Katılımcıların bu durumdan

memnuniyetsizlik duymalarının en büyük nedeni, bu yan sektörlerde profesyonel fotoğrafçılardan ziyade, herhangi bir yeterliliği olmayan, vergi ödemeyen, dükkân kirası vermeyen amatör fotoğrafçıların hüküm sürmesidir. Zira yan sektörlerle giderek esnekleşen fotoğrafçılık, hemen herkesin yapabileceği bir iş olarak görülmeye başlanmıştır.

K1: Yani mesela *önüne gelen düğün fotoğrafçısı oldu, doğum fotoğrafçısı oldu...* Piyasada böyle bir açık vardır, tamamlarsın, anlarım. Yurtdışında da var bu işler. Ama bir onların fiyatına bakın, bir de bizim fiyatımıza bakın, bizim işlerimizin standardında fiyatlara bakın. Orada 1000 eurodan aşağı iş yaptıracak insan bulamazsın, burada 300 lira fiyat veren var internette mesela. *Kim yapıyor 300 liraya? İşyeri olmayan, vergi ödemeyen, lisanssız program kullanan, bu topraklara hiçbir şey vermeyen adam çekiyor 300 lirayı.* Biz vergi veriyoruz, kira veriyoruz, eleman çalıştırıyoruz... *Nasıl rekabet edeceksin?*
K5: *Sektör aşırı genişledi.* Sırf bu mezuniyet vesaire organizasyon işini yapan, sayılı yerler vardı eskiden. Sezonluk belki 500 albüm yaparlardı ve sıraya girerdi yani müşteriler, dijital çıkmadan önce. *Şimdi organizasyon işi de internete düştü.* Kafası çalışan bir *öğrenci,* bir sezonda rahatlıkla 50-100 albüm yapabiliyor. Bir web sayfası, birazcık çevre, bu işi yapabilir yani, ki yapıyorlar da. *Devlet memurları* yapıyor mesela bu işi, gayriresmi ek iş olarak, kira yok, eleman yok, ne kazanırsa kâr. *Bizden çok kazanıyor,* ek iş olarak yapan memur. *Onların ne çektiği, nasıl çektiği falan belli değil tabii ve bizim de ne kazandığımız belli değil.* Günü kurtarmamız zor yani, düşün. *Dijital öncesi dönemin işinin onda biri bile yok şu an.*
K3: [...] bunlar fotoğrafçıyı *kötü etkiledi demiyorum bakın, mahvetti diyorum.* [...] bu öyle bir konuda uzmanlaşmak falan gibi de değil, çünkü o işleri daha çok *fotoğrafı bilmeyenler yapıyor* zaten. *Vergisiz, masrafsız kazanç. Memuru, öğrencisi* falan yapıyor o işleri. Biz bin lira diyoruz, öğrenci iki yüz lira fiyat çekiyor, öğrenciye veriyorlar işi. *Mümkün mü benim 200 liraya yapmam?*

Katılımcıların ifadelerinin ortaklaştığı noktalar; masrafsız kazanç, haksız rekabet ve analog döneminde kendi ellerinde olan bu yan sektörlerin amatörlerin eline geçmiş olması dolayısıyla gelir kalemlerinde yaşanan düşüştür. Özellikle memur ve öğrencilerin, profesyonel fotoğrafçıların önerebileceğinden çok daha düşük fiyatlara *freelance* olarak organizasyon fotoğrafçılığı yapıyor olmaları, katılımcıların temel şikâyetidir. Bu noktada, yapılan işin amatörlüğünün yanı sıra; kira, eleman çalıştırma, vergi

vs gibi faktörler nedeniyle fırsat eşitliğinin yaratılmıyor olması, fotoğrafçıların bir diğer önemli vurgusudur. Katılımcılar, mevcut piyasa koşullarında, serbest olarak çalışan amatör fotoğrafçılarla rekabet etmelerinin mümkün olmadığını belirtmektedirler. Bu nedenle, eskiden daha kısıtlı bir alanda olsa da, organizasyon fotoğrafçılığından, özellikle de düğün ve mezuniyet işlerinden para kazanabilen fotoğrafçıların, bu gelir kalemini sektördeki amatör fotoğrafçılarla rekabet edememeleri nedeniyle kaybettikleri ifade edilmektedir.

Fotoğrafa Bakış

Bu kategoride katılımcıların genel olarak fotoğraf kavramına bakışları değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, katılımcılara fotoğraf hakkındaki genel düşünceleri ve fotoğrafa müdahaleye nasıl baktıkları sorulmuştur.

K7: *Fotoğraf bir keyif işi olmalı en önce.* Artık teknoloji olunca, yeni cep telefonları çıkınca, işte iPhonelar, Samsunglar çıkınca *millet fotoğrafa doydu* bir kere. *Fotoğraf yok artık, fotoğraf yığını var.* Önceden herkesin bu kadar fotoğrafının olması mümkün mü? Düğünde, dernekte, stüdyoda çektirilirdi fotoğraf, *bir anlamı vardı* yani. Artık yok. Her anında yüzlerce fotoğraf çekebiliyor insan. O yüzden *fotoğrafın da bir ehemmiyeti kalmadı* insanın gözünde. O yüzden diyorum, filmli *makinenin ustalığı başka, zevki başka.* İyi bir göz hemen ayırt eder mesela farkını, göremeyene de asla anlatamazsın ama. Onlar telefondan çekmeye devam..."

K4: Benim işim fotoğraf, ben fotoğraftan para kazanıyorum. Onun dışında söyleyeceksem, hayır, *ben fotoğrafı sevmiyorum artık.* Yani mesele benim sevmem de değil, *bazı kesimler fotoğrafı tamamen bıraktı* mesela. Yani evinde çekiyor, dandik makineyle telefonla, sadece o. Baskı da almıyor. Öyle eskisi gibi her evin fotoğraf albümü falan filan kalmadı artık. *Albüm yok ama her yer fotoğraf!* Benim burada çektiğim *fotoğrafın müşterinin gözünde bir kıymeti yok ki benim gözümde olsun. Sabahtan akşama vesikalık...* Neyini seveyim?

K5: Ben *fotoğrafın en keyifli zamanlarını gördüm*, şimdi ne diyeyim ki? *Bir lezzeti yok yani fotoğrafın artık. Ustalık yok* yani. Fotoğrafı bana sevdiren insan benim ustamdı. [...] fotoğrafı basarken usta negatifi görmezdi, fotoğrafı görürdü orada. Gördüğü gibi de basar verirdi eline. Fotoğraf çekerken de öyle, *tek pozda biterdi iş. Tecrübe* çünkü el, göz tamamen yaptığı işe odaklanırdı. Arabına (negatif) baktığı zaman anlardı yani. *Yalnızca iyi usta bilirdi* pozlamayı, çoluğa çocuğa yaptırmazlardı. Şimdi *eline bir makine, bir bilgisayar alan usta oluyor.*

Diğer kategorilerdeki ifadelere benzer şekilde, katılımcılar, fotoğrafa bakışlarını da dönemlere ayırarak anlatma yoluna gitmişlerdir. Buna göre, eskiden fotoğrafı sevdiğini, fotoğraf çekmekten keyif aldığını, çekilen her fotoğrafın ayrı bir anlam taşıdığını belirten katılımcılar; dijital fotoğrafa geçişle birlikte, fotoğraf bolluğu yaşandığını ve bu nedenle fotoğrafın eski kıymetinin kalmadığını ifade etmektedirler. Bunun yanı sıra, fotoğraf çekmenin artık ustalık gerektirmeyen basit bir iş olarak görülmesi ve kendilerinin de fotoğrafa olan sevgilerinin tükenmiş olması, ortaklaştıkları diğer noktalardır.

Katılımcıların fotoğrafa dair ortak şikâyetlerinden birinin, "dijital fotoğraf döneminde yaşanan fotoğraf bolluğu" olduğu görülmektedir. Katılımcılardan bu ifadeyi açmaları istendiğinde, analog dönemden günümüze, değişen fotoğraf çekme pratikleri vurgulanmıştır.

K5: *Şimdi böyle çıt çıt çıt fotoğraf çekiyorlar ya sürekli,* onu diyorum. Bizim analogdan alışkanlığımız, *en fazla üç poz* çektiğinde yakalaman lazım yahu o istediğin kareyi. Daha fazlası bu işi bilmeyenler için, ama *iyi bir fotoğrafçı iki karede bitirir yani o işi.* Daha fazlası sıkar zaten insanı. Hem *değersizleşir* yani, o *ilk karedeki heves de olmaz* artık bir sonraki basışında. *Anlık bir olay fotoğraf* sonuçta. Mesela *dijitalde suyunu çıkardılar* bu işin. *Tek bir kare fotoğraf için yirmi kere deklanşöre basılır mı? Video mu çekiyorsun?*

K2: *Analog dönemde özellikle film pahalı bir malzemeydi.* Onun develop edilmesi de yine pahalı bir işti. Dolayısıyla *daha az deklanşör yapardık.* Daha az deklanşör yapıp daha nitelikli işler elde edebilmek için *daha dikkatli çalışmak, daha çok bilgi edinmek, hâkim olmak ve daha gelişmiş bakışlara sahip olmak* gerekiyordu. *Şimdi çok kolaylaştı* tabii. *1000 kareyi basıyorsunuz, 100 fotoğraf bile alamıyorsunuz belki içinden.* Nasıl söyleyeyim, bir daha bir Ara Güler çıkacağını sanmıyorum artık. Yani *üç deklanşörden birinde iyi bir fotoğraf bulmakla üç yüz karede bir fotoğraf bulmak arasında çok büyük fark var. O bir bakışta görmek* gibi bir hikâye yani. O herhalde olmayacak artık.

K11: Bir arkadaşım Bafa Gölü tarafına *beş günlük bir ziyaret yaptı; 7000 kare fotoğraf çekmiş.* Düşünebiliyor musun? 7000 kare, beş günde! Sonra bir hafta bu kareleri elemekle uğraşmış, *700 kareye düşürmüş. 6300 kare çöp.* Rakama bakar mısın? 7000 kare, 200 kaset film eder, yani nasıl bitireceksin 200 kaseti? [...] o benim arkadaşın 700 kare de tahmin ediyorum, *70'e falan inecek, inmesi de lazım. Nitelik-nicelik açısından dediğim gibi, çok fazla kare çekiliyor ama kaliteli ürün var mı?*

Katılımcıların "fotoğraf bolluğu" ifadesiyle, fotoğraf çekerken basılan deklanşör sayısını kastettikleri anlaşılmaktadır. Buna göre analog dönemdeki fotoğraf çekme pratiği ile dijital dönemin fotoğraf çekme pratiği arasında en çok farklılaşan nokta, deklanşör sayısıdır. Amatör fotoğrafçılar da profesyonel fotoğrafçılar da, filmli makinelerde, fotoğrafın çekildiği o ana özellikle dikkat etmekte ve özen göstermekteyken, dijital makinelere geçiş sonrası, sınırsız sayıda fotoğraf çekebilecek olmanın verdiği rahatlık, fotoğrafın "anlık" olma özelliğinin sona ermesine neden olmuştur. Tek bir kare yakalayabilmek için defalarca deklanşöre basılması, çekilen fotoğrafların büyük çoğunluğunun, daha çekildiği anda çöp fotoğraf olarak nitelenmesine yol açmış, bu da yapılan işi kalitesizleştirmiştir. Sınırsız fotoğraf çekebilme özgürlüğü, bildiğimiz anlamda fotoğrafın yapısını değiştirmiş, ayrıca fotoğrafın çekildiği anı temsil gücü zayıflamış ve hatta ortadan kalkmıştır.

Katılımcıların çeşitli bilgisayar programları vasıtasıyla fotoğrafa müdahaleye nasıl baktıkları sorulduğunda da, yine benzer şekilde, bu uygulamaların fotoğrafın temsil gücünü zayıflattığı vurgusunda ortaklaşılmıştır. Katılımcılara göre fotoğrafın orijinalliğini bozan hemen her şey, fotoğrafı değersizleştirmektedir:

K7: Ben *asla fotoğrafa müdahaleden yana değilim.* Fotoğraf, *artık ne kadar doğallığı kaldıysa, doğallığı bozulmadan verilmeli* yani müşteriye. Sektörde şöyle bir beklenti yaratılıyor, vesikalıkta bile, *"Biz çekelim de sonra Photoshop'ta oynar, düzeltiriz."* Yok böyle bir şey. *Sen bu düşünceyle çalışıyorsan, senin çektiğin şey fotoğraf değil.*

K10: "Ben *doğal fotoğraftan hoşlanıyorum.* Elimden geldiğince oynamıyorum çektiğim fotoğrafla. *Ufak rötuş, kırpma* vs yaparım sadece. Onları da analog döneminde de yapardık zaten. Onun dışında, *yok filtre vereyim, arkaya görsel ekleyeyim falan olmaz.* İş değil onu yapmak. Onu yapanlar, kendi kendilerini, *kendi sektörlerini bitiriyorlar*, farkında değiller. *Sen o kompozisyonu fotoğrafı çekerken yapacaksın, Photoshop'la değil ki.*

K9: Bu sektördeki *herkes iyi kötü Photoshop biliyor* artık. *Rötuş* falan yapıyoruz iki tıkla, o yönden kolaylaştı iş. Ama bir tık ötesini yapabilir misin diye sor Photoshop'ta, yapamam. Yapmam da zaten. *Küçücük çocuklar, fotoğraflarla oyuncak gibi oynuyor Photoshop'ta; ben de öyle yaparsam, benim ne farkım kalır? Benim fotoğrafım deklanşöre bastığım an çekilir, öyle sonradan oluşturmam fotoğrafı.*

K1: *Bunlar fotoğrafı değersizleştiren şeyler. Photoshop fotoğrafçılığı* var artık. Bazı şeylere müdahale güzel oluyor tabii ama eskiye dönün bir

bakın. *Çekilen fotoğrafta emek var.* Bir kare için saatlerde *doğru ışığı beklemek var* açık havada. Bir şeyler veriyorsun fotoğrafa. Karşılık bekliyorsun. Artık yok öyle şeyler. Bak benim babamın negatif çektiği bir fotoğraf, bir Karadeniz yaylası. Hiçbir müdahale yok, arkadaki sis, çocukların yüzündeki ifade, tel... Bu fotoğraf ödül aldı. *Sıfır müdahale.* Şimdi *Photoshop'la bu fotoğrafta oynanır mı, oynanır.* Görüntü çok daha patlar mı patlar. *Ama o fotoğrafı babam çekmiş olmuyor ki o zaman. Benim için kıymetli olan bu hali fotoğrafın.*

Katılımcılar, fotoğrafın orijinalliğinin bozulmasının yanı sıra, taşıdığı anlamı yitirmesi açısından da fotoğrafa müdahaleye sıcak bakmamaktadırlar. Doğal fotoğraftan yana olduğunu belirten katılımcıların, *Photoshop* gibi programları yalnızca kesme, rötuş gibi basit işlemler için kullandıkları ve fotoğrafın odağı, renk dengesi gibi daha teknik kısımlarda oynama yapmaktan yana olmadıkları ifade edilmiştir. Bilgisayarlı sistemle fotoğrafa müdahale, fotoğrafı değersizleştiren en önemli unsurlardan biri olarak görülmektedir.

Eksenel Kodlama

Katılımcıların fotoğrafçılığa başlama hikâyelerinden, sektörün geleceğine yönelik görüşlerine kadar ifadelerinin tamamında, geçmiş-şimdi-gelecek ayrımı yaptıkları görülmektedir. Eksenel kodlamada, açık kodlamada elde edilen bu veriler tekrar sınıflandırılmaktadır.

Grafik 3. Eksenel kodlama.

Dijital fotoğrafa geçişle birlikte meslek pratiklerinde yaşanan büyük değişim, katılımcıların ifadelerinde fotoğrafı ve fotoğrafçılığı dönemlere ayırma yoluna gitmelerinde temel etkendir. Fotoğrafçılara göre, mesleğe başladıkları dönemin fotoğrafçılığı ile günümüz fotoğrafçılığı arasında öylesine büyük bir uçurum vardır ki, iki dönem, katılımcılar tarafından adeta iki ayrı meslek olarak değerlendirilmektedir.

Analog döneminde iyi fotoğraf çekmek, hem ustalık hem de özveri isteyen zahmetli bir iş olarak görülürken, günümüzde fotoğraf hemen herkesin çekebildiği, montaj, *Photoshop* ve benzeri manipülasyonlarla sıkça değersizleştirilen, estetik yoksunu bir nesne olmaktan öteye gidememektedir. Katılımcılar bu nedenle mesleğin ve mesleğin nesnesinin geleceği konusunda oldukça karamsar bir tutum sergilemektedirler.

Mesleği seçme nedenlerinden bağımsız olarak, başlarda fotoğrafçı olmayı istememiş olsalar bile, zamanla mesleğe ısınan, hobi olarak gündelik hayat pratiklerinde fotoğrafa yer veren, başka bir mesleğe geçmeyi bile düşleyemeyen fotoğrafçıların, zamanla fotoğrafı gündelik hayatlarının bir parçası olmaktan çıkardıklarını, mesleğe karşı soğuduklarını, hatta antipati beslediklerini söylemek mümkündür. Günümüzde büyük ölçüde makinelere teslim edilmiş, aşırı mekanik, herhangi bir ustalık gerektirmeyen, estetik kaygılar taşımayan, yalnızca ticaret odaklı bir fotoğrafçılık pratiği yerleşmiş bulunmaktadır. Katılımcılara göre bir kare fotoğraf yakalayabilmek için, bazen yüzlerce kare fotoğrafın çekildiği bu yeni pratikte ne amatör ne de profesyonel olarak çekilen fotoğrafların bir kıymeti bulunmaktadır. Katılımcıların ortak vurgularından hareketle, geçmişten geleceğe doğru oluşan fotoğraf ve fotoğrafçı bolluğu içinde, hem fotoğraf hem de fotoğrafçılık mesleği kıymetini yitirdiği söylenebilir.

Seçici Kodlama

Eksenel kodlamada oluşturulan "Fotoğrafçılığın Kariyeri" ve "Fotoğrafın Kariyeri" kategorileri çerçevesinde inşa edilen, bütün duvarları fotoğraflarla dolu bir zaman tünelinde, tersten bir yolculuğa çıkalım. Tünelin en dibinde, fotoğrafın emekleme döneminde, esneklikten ve çeşitlilikten yoksun bir fotoğrafçı duruyor olsun. Belki yüksek çözünürlüklü, çok canlı renklere sahip,

adeta gerçekmiş gibi duran fotoğraflar çekemiyor henüz, fakat oldukça önemli ve saygı duyulan bir misyonu var; belleklerimize küçük, siyah-beyaz anılar kazımak. Deklanşöre dokunduğu o an, bizimle birlikte senelerce yaşayacak bir anı yaratıyor aslında. Fotoğrafçımızla birlikte tünelin başına doğru ilerledikçe fotoğrafçı büyüyor ve fotoğraflar renklenip canlanıyor. Devam ediyoruz. Artık tüneldeki fotoğrafların tamamı renkli ve o kadar çok sayıda fotoğraf var ki, duvarlara sığamadıklarından üst üste asılmış gibiler. Biz fotoğraf yığınları arasından iyi bir fotoğraf seçmeye çalışırken, fotoğrafçımızın rengi solmaya, hatta silikleşmeye başlıyor. Eh, biz de yorulduk artık. Çıkabilmek için tünelin ucundaki ışığa doğru yöneliyoruz. Tam o sırada, dört bir yandan flaşlar patlıyor. Ardı sıra milyonlarca fotoğraf çekiliyor. Flaşların altında, o fotoğraf kalabalığında, fotoğrafçımızla göz göze geliyoruz; tünelin sonuna doğru sürüklenmiş, son flaşla birlikte gözden kayboluyor.

Hikâyede anlatılmaya çalışıldığı üzere, "Fotoğrafçılığın Kariyeri" ve "Fotoğrafın Kariyeri" kategorilerinin her ikisinde de ortak vurgunun mesleki değersizleşme olduğu söylenebilir. Dijital makinelere geçişle birlikte, fotoğrafın fotoğrafçının ustalığından ziyade makinelere emanet edilmesi ve hemen herkesin fotoğraf çekebilen cihazlara sahip olması mesleğin ve mesleğin nesnesinin itibarsızlaşmasını beraberinde getirmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde değinildiği üzere Benjamin'in ifadesiyle, "ilk teknik yeniden-üretim aracı" olan fotoğraf makinesi[22] yaygınlaştıkça, yeniden-üretilen nesne anlamını yitirmeye başlamıştır.

Sektörün rekabetçi bir yapıya bürünmesi, esnekleşmesi, farklı yan sektörlere ayrılması, aşırı mekanikleşme gibi nedenlerle fotoğrafçıların yaşadıkları karakter aşınması; fotoğrafçının sektöre ve çağın ruhuna uygun davranabilmek adına, nesnesini sahipsiz bırakmasına neden olmuştur. Hiper-tüketim anlayışının fotoğrafa sıçramasıyla birlikte, ehil ellerden ve gözlerden üretilen fotoğraflar, yerini amatör ellere ve tam otomatik lenslere bırakmış, bu nedenle fotoğraf esas büyüsünü, "hâle"sini yitirmiştir. Bu noktadan hareketle, yalnızca fotoğrafçının değil, fotoğrafın da aşınması söz konusudur. Çalışma kapsamında literatüre katkı olarak sunulacak kavram, dijitalizm çağında -fotoğraf özelinde- nesnenin aşınmasıdır. Zira karakter aşınmasına paralel olarak, yeni kapitalizmde

22. Benjamin, a.g.e., s. 56.

işin kişilik üzerindeki etkilerinin yanı sıra, iş kapsamında üretilen nesnenin de aşınması söz konusudur.

Sonuç

Seçici kodlama bölümünde hikâye edilen zaman tünelindeki fotoğrafçıyı, Sennett'in fırıncısına benzetmek mümkündür. Geleneksel üretim tipinden, modern üretim tipine geçen bir fırında, fırıncıların yaşadığı dönüşümü anlatan Sennett'e göre fırıncıların ortak şikâyeti, ekmeğin artık ekrandaki bir temsilden ibaret olmasıdır. Kokusu, sertliği, yumuşaklığı yoktur. Fırıncı, istediği çeşitte ekmeği, tek bir tuşa basarak hazırlayabilmektedir. Fırında uygulama açısından her şey fazlasıyla açıktır fakat duygusal açıdan, fırıncı yaptığı işin hiçbir aşamasını kavrayamamaktadır.[23] Ayrıca, yeni üretim tipi kusursuz da değildir. Eski üretim tipinde bomboş olan çöp kovaları, makinelerin hatalı ürettiği ekmeklerle dolup taşmaktadır artık.[24] Çalışmamızın gösterdiği gibi fotoğrafçılar da fırıncılara benzer şekilde, aşırı mekanikleşmeden, üretim sürecinin dışında bırakılmış olmaktan ve mesleklerinin yalnızca bir tuşa basmaya indirgenmiş olmasından şikâyetçidirler. Mevcut durumda fotoğrafçılar, mesleklerine olan ilgilerini yitirmiş görünmektedirler. Ayrıca, nasıl ki fırında, eskiden bomboş olan çöp kovaları yeni üretim tipiyle birlikte dolup taşıyorsa, fotoğrafta da benzer şekilde, analog makineyle iki deklanşörde yakalanan karelerin, yerini ardı sıra çekilen çöp fotoğraflara bırakması söz konusudur. Dolayısıyla mesleğin nesnesi de aşırı üretimden ötürü değersizleşmiş, aşınmıştır.

Anlık bir görüntüyü, kısa bir süre için karanlık bir kutuya ters olarak yansıtabilmekten; aslında olmayan bir görüntüyü, gerçekten varmışçasına, kâğıda ya da başka herhangi bir materyale, insan gözünün görebileceği en yüksek kalitede ve kalıcı olarak aktarabilmeye kadar geçen gelişim sürecinde, fotoğrafın yaşadığı büyük dönüşüm aşikârdır. Fotoğraf, yalnızca işlevi açısından değil, yüklendiği ideoloji ve taşıdığı anlam açısından da, bildiğimiz anlamda fotoğraf olmaktan çıkmıştır.

Analog fotoğraftan dijital fotoğrafa geçiş sürecinde, kültür endüstrisinin merkezine yerleşen fotoğraf, sektörün dinamizmi

23. Sennett, *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, s. 67.
24. A.g.e., s. 68.

ve değişen fotoğraf çekme pratiğiyle birlikte günümüz tüketim toplumunun da önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Fotoğraf sektörü, takip edilmesi adeta zorunlu kılınmış bir trend olarak, yalnızca sürekli değişen ve yenilenen makineleri, ekipmanları ve sarf malzemeleriyle değil, bu fotoğraf makineleri ve ekipmanlar kullanılarak çekilen her bir fotoğrafla da toplumun sınırsız tüketme dürtüsünün özelliklerini yansıtmaktadır.

Fotoğrafın amacı, yeniden-üretimden (*reproduction*), yeniden-tüketime (*reconsumption*) kaymıştır. Fotoğrafçıların ifadeleriyle desteklenen bu görüşe göre çekilen 10 kare fotoğraftan 9'u çöp fotoğraf olarak, daha çekildiği anda tüketilmektedir. Deklanşör sayısı biner biner artarken, çekilen nitelikli fotoğraf sayısı bu oranı asla yakalayamamaktadır. Tek bir kare fotoğraf yakalayabilmek için, onlarca çöp fotoğraf yaratılması nedeniyle, deklanşöre basılan "an"ın artık bir ehemmiyeti kalmamış, analog dönemde türlü zahmetlerle üretilen fotoğraflar, dijital dönemde yerini sınırsız fotoğraf çekebilme düşüncesinin beraberinde getirdiği rehavete bırakmıştır. Varılan noktada, fotoğrafın "an"ı resmetme yetisi yok olmuştur. Fotoğraf artık spesifik bir "an"ı değil, "anlar"ı temsil etmektedir. Fotoğraflanan anın biricikliği ortadan kalkmıştır. Baudrillard bu temsil yeteneği yoksunluğunu ya da başka bir deyişle bu çoklu temsili simülakr kavramıyla açıklar. Buna göre simulakr, "gönderenden yoksun ve nerede başlayıp nerede bittiği bilinmeyen, hiçbir şeyin durduramadığı bir kapalı devre içinde, gerçeğin değil yalnızca kendi kendinin yerine geçebilen bir şey" olarak tanımlanır.[25] Bu kavramdan hareketle, dijital kameralara geçişle birlikte fotoğrafın, "an"ı temsil eden bir kareden, cep telefonları içerisindeki hafıza kartlarına kaydedilmiş gündelik hayat simulakrlarına dönüştüğü görülmektedir.

Kaynakça

Akarçay, G. Ö., *Fotoğrafın Düşünümselliği: Sanat, Tasarım ve Manipülasyon Sempozyumu* içinde, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2013.

Aytek, L., "Fotoğraf Tarihi Kanonunu Yeniden Düşünmek: Öznellik Üzerine Bir İnceleme", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2013.

25. Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, s. 20.

Baudrillard, J., *Anahtar Sözcükler*, Çev. Oğuz Adanır, Leyla Yıldırım, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005.

____, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınevi, Ankara, 2011.

Benjamin, W., *Fotoğrafın Kısa Tarihi: Teknik Araçlarla Yeniden-Üretim Çağında Sanat*, Çev. Osman Akınhay, Agora Yayınları, İstanbul, 2013.

Berger, J., *O Ana Adanmış*, Çev. Müge Gürsoy Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

Castells, M., *The Rise of The New Society*, Blackwell, Maiden, 1996.

Creswell, J. W., *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Çev. Mesut Bütün, S. Beşir Demir, Siyasal Yayınları, İstanbul, 2014.

Hardt, M., Negri, A., *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

Kılıç, L., *Fotoğrafa Başlarken*, Dost Yayınevi, Ankara, 2005.

Ritzer, G., *Toplumun McDonaldlaştırılması*, Çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

Sennett, R., *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, Çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.

____, *Zanaatkâr*, Çev. Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

Weber, M., *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı, İstanbul, 1993.

Kent Konseyleri ve Katılımın Özgün Halleri

Feray Artar

Giriş

Harvey, kent yönetimini, çeşitli aktörlerin yer aldığı bir koalisyon olarak tasvir etmektedir. O nedenle, örneğin kentin tanıtımı, çoğunlukla ticaret odaları, yerel sermayedarlar, sanayi ve ticaret lobileri, iş liderleri, emlak spekülatörleri ve şehir plancılarından oluşan bir yuvarlak masanın imtiyazmdadır. Bazı durumlarda ise diğer devlet kurumları, yerel işçi örgütleri, siyasi partiler, yerel devlet aygıtları ve toplumsal hareketler de kentsel pazarlama oyununa katılabilir.[1]

1. David Harvey, *Sermayenin Mekânları*, Çev. Başak Kıcır, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar ve Seda Yüksel, Sel Yayınları, İstanbul, 2012, s. 415.

Jessop'a göre "her koalisyon, kendine özgü 'birikim stratejilerini' ve 'hegemonik projelerini' bulmaya çalışacaktır."[2] Gerçekten de belediyelerin kamu hizmeti anlayışındaki değişim bir meşruiyet krizi yaratmıştır[3] ve bu krizin, farklı grupların yönetim koalisyonuna çekildiği ve demokratikleşmeyle birlikte sunulan "yönetişim" kavramıyla giderilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür.

Yönetim stratejilerinde gelinen noktaya paralel olarak kent yönetiminin de çok ortaklı ve çok aktörlü bir yapıya kavuşturulmasında etkili olacak[4] ve sivil toplumun potansiyelini kent yönetimine çekecek olan kent konseylerine büyük rol biçilmektedir. Kent yönetimindeki parçalı yapıdan kaynaklı meşruiyet krizi, sivil toplum katılımıyla aşılmaya çalışılırken aslında yönetim anlayışındaki değişime paralel olarak bir sorumluluk paylaşımına gidilmektedir.

Kent konseylerinin kuruluş amaçları ve bunlara ne kadar yaklaşılabildiğini konu edinen çalışmalardan farklı olarak bu araştırmada, konseylerin Türkiye'de nasıl deneyimlendiği üzerinde durulacaktır. Çünkü halkın, kendilerine sunulan araçları ihtiyaçlarına uygun şekilde değerlendireceği düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı, kent konseylerinin idealize edilen biçimi ile ülkemizde mahalli idareler çatısı altında kurulan hali arasında ne gibi benzerlik ve farklılıklar olduğunu görmek, yerel ve özgün birtakım özelliklerin ortaya çıkıp çıkmadığını anlamaktır.

Yerel Yönetimde Katılım İlkesi

Dünyadaki yaygın kanı, yerel yönetimlerin, demokratik kurumların önde gelenlerinden olduğudur. Ancak yerel yönetim organının seçimle iş başına gelmesi ona tek başına demokratik nitelik kazandıramaz. İlaveten, gerçek bir halk katılımının olanakları aranmalı, toplumun türlü katmanlarının katılım yolları açılmalıdır.[5] O halde bir yönetimin demokratikliği onun katılım olanakla-

2. Aktaran Harvey, s. 432.
3. Tarık Şengül, "Kentlerde Değişim Konulu Çerçeve Konuşması", Küreselleşme ve Yerel Yönetimler Sempozyumu, TMMOB, Ankara, 2009.
4. Ali Tamer Özdemir, "Mahalli İdarelerde Halk Katılımı Bağlamında Kent Konseyleri", *Sayıştay Dergisi*, sayı 83, 2010, s. 35, http://dergi.sayistay.gov.tr/icerik/der83m2.pdf.
5. Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınları, İstanbul, 2012, 8. baskı, s. 82.

rıyla ilintilidir.[6] Tekeli'ye göre katılımcı süreçlere açık olmayan bir temsili demokrasi, günümüz insanının ulaştığı gelişme düzeyinde onurlu yaşam hakkıyla bağdaşmaz.[7] Diğer taraftan tüm bu görüşler, liberal politikalara maruz kalan kentlerde yaşanan meşruiyet krizini aşmaya yönelik stratejiler olarak görülmektedir. Örneğin, Bayraktar'a göre "sakinlerinin paylaşabildiği, hemşerilik duygularının yeşerebildiği kent mekânlarına sahip olmak için, katılım mostralarından bir an önce vazgeçmek" gerekmektedir.[8]

Ancak kentli nüfusun, elde ettiği eğitimsel ve ekonomik olanaklar nedeniyle çevresine daha duyarlı ve yönetimdeki söz sahipliğine daha istekli olduğunu düşünen Bulut'a göre bu durum, yönetimleri saydamlığa, katılımcılığa ve halka yakın olmaya zorluyor. Artık katılım bir haktır[9] ve katılımı sağlayıcı imkânlar geliştirilmek zorunludur. Burada katılım ve yönetişim kavramlarının piyasa, hükümet, sivil toplum arasında uzlaşma ve işbirliği yarattığı; böylece liberal politikaların uygulanmasına destek olduğu yönündeki eleştirileri de hatırlamak gerekir. Çıkar grupları arasında güçlü olanın kent yönetiminde etkin olacağı projeci anlayışın bütüncül yönetim ve planlama prensibinin önüne geçtiği yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Yerel birimlerin kendilerini ulus-devletin oluşturucu bir parçası olarak gördükleri bir anlayış yerine, küresel ölçekte hareket edilen ve sermayeyi çekmek için projeler geliştirilen bir yerellik anlayışının geliştiği vurgulanmaktadır.[10]

Katılımın neden bir ihtiyaç olarak belirdiğine baktığımızda, dünya çapında yaşanan yoksulluk, açlık, ekosistemin bozulması, eşitsizlikler, çevre kirliliği, yolsuzluk, eğitimsizlik, insan hakları

6. Kemal Görmez, Harika Uçar Altınışık, "Yerel Demokrasi ve Kent Konseyleri", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Der. Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi, 2011, s. 38.

7. İlhan Tekeli, "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Katılımcı Demokrasi Pratiğinin Geliştirilmesi Üzerine Yorumlar", *Katılımcı Yerel Yönetim*, Der. İnan İzci, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014, s. 39.

8. Ulaş Bayraktar, "Kamuyu Kamusallaştıran Toplumcu Belediyeler İçin Geçmişten Alınabilecek İlham Üzerine", *Katılımcı Yerel Yönetim*, Der. İnan İzci, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014, s. 66-67.

9. Nur Şat, "Halkın Yönetime Katılımının Bir Kanalı Sıfatıyla Kent Konseylerinin Değerlendirilmesi", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Der. Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi, 2011, s. 114.

10. Tolga Levent, "Kent Planlamadan Kentsel Projeciliğe: Değişimin Kamusal Alanda Yarattığı Erozyonlar", *Kentsel Yeniden Yapılanma: Kazananlar, Kaybedenler*, TMMOB ŞPO & TÜBİTAK, Ankara, 2010, s. 81-92.

ihlalleri gibi pek çok sorunun kaynağında katılım eksikliği olduğu yönündeki düşüncenin yaygınlaşmasını görürüz.[11] Yaşanan sorunların çözümünde yerel yönetimlerin ve sivil toplumun da merkezi devletle sorumluluk paylaşması gerektiği ileri sürülmektedir.[12]

Katılım yöntemlerinin farklı siyasi kültürel çevreler için farklı biçimler aldığı söylenmektedir. Avrupa'da üç tür katılım eğiliminden söz eden yazarlara göre "katılım mekanizmaları, farklı ülkelerde farklı ampirik formlarda, farklı politika alanları ve yönetişim düzeylerinde olabilir."[13] Bunlar şöyle sınıflandırılmıştır:

- Kendiliğinden, aşağıdan yetişmiş ya da yukarıdan tasarlanmış
- Resmi veya gayri resmi
- Kurum içi ve kurumlar arası
- Açık veya kapalı
- Sıkı veya gevşek örgütlenmiş
- Kısa veya uzun ömürlü
- Sektör bazlı veya toplum genelinde
- Politika yapımı veya politika uygulaması ile meşgul olan.

Literatürde katılımın dört farklı yaklaşımla ele alındığı vurgulanmaktadır: (1) katılımı süreç olarak gören yaklaşım; (2) katılımı siyasi sorunlara bağlayan yaklaşım; (3) katılımı yönetim tekniği olarak gören yaklaşım ve son olarak (4) katılımı sürekli olmayan bir etkileşim olarak gören yaklaşım. Süreç modelinde doğrudan demokrasiye doğru farklı derecelerdeki faaliyetlerden söz edilmektedir. İkinci yaklaşımda "sınırlı"dan "tam katılım"a doğru uzanan bir skala söz konusudur. Yönetim tekniği yaklaşımında bilgilendirme, danışma, ortaklık, temsil ve kontrol olmak üzere minimum katılımdan maksimuma doğru bir sıralama vardır. Bishop ve Davis'in geliştirdiği son yaklaşımda ise katılım türleri danışma, ortaklık, tüketici tercihi ve kontrol olarak ifade edilmiştir.[14]

Türkiye özelinde kamu yönetimindeki katılım ilkesi, 1980 sonrasında, küreselleşmenin etkisiyle devlet anlayışında yaşanan de-

11. Mustafa Lamba, "Yerel Yönetişimde Farkındalık: Antalya İli Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, cilt 17, sayı 1, 2012, s. 497.
12. Lamba, s. 497.
13. Fatma Neval Genç, Burcu Özoğuz, Murat Yılmaz, "Yönetişim Yaklaşımı ve Farklı Katılım Yöntemleri", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Der. Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi, 2011, s. 101.
14. Genç, Özoğuz, Yılmaz, s. 98-100.

değişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Devletleri bu bakış açısına yönlendiren etkenler arasında, kamu yönetiminde yaşanan etkinsizlik, verimsizlik, kırtasiyecilik, israf ve esnekliğin olmaması gibi iç yetersizlikler sayılabilir.[15] Yerel katılımın hangi aşamalarda, hangi alanlarda ne nitelikte ve hangi yollarla gerçekleştiği Tablo 1'deki gibi özetlenebilir.

Tablo 1. Katılımın aşamaları, alanları, niteliği ve yolları.[16]

Katılım Aşamaları	Katılımın Alanları	Katılımın Niteliği	Katılımın Yolları
· Gündem belirleme · Karar alma · Uygulama · İzleme ve denetleme · Değerlendirme	· Kent vizyonu · Kalkınma planı · Stratejik plan · Bütçe içeriği · İmar planlaması · Altyapı inşası · Yerel ekonomi ve istihdam · Sosyal hizmetler · Çevre koruma · Kültür ve sanat	· Bilgi vermek · Şikâyet/talep almak · Danışmak · Dahil etmek · Oylamaya sunmak · Denetleme imkânı vermek · Veto etme hakkı tanımak · Yetki vermek	· Kent konseyi · Kadın, gençlik ve engelli meclisleri · Yerel kalkınma platformu · İhtisas ve istişare kurulları · Mahalle meclisleri · Mahalle toplantıları · STK platformu · Referandum · Anket · İnternet ve sosyal medya

Kent Konseyleri ve Yönetişim

1992 yılında Birleşmiş Milletler'in Rio'da gerçekleştirdiği zirvede geliştirilen Gündem 21 isimli eylem planında her ülkenin kendi Yerel Gündem 21'ini oluşturmaya davet edildiği görülür. Yerel Gündem 21 süreciyle başlayan kent konseyleri, 5393 sayılı Belediye Kanunu ile birlikte yasal bir statüye kavuşmuş ve uygulanmaya başlanmıştır. Belediyeler için zorunlu olan, öncelikle kent konseyinin kurulmasını sağlamaktır. Daha sonra, meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, varsa üniversitelerin,

15. Özhan Çetinkaya ve Rükan Kutlu Korlu, "Yerel Demokrasinin Sağlanmasında Katılımcılık Süreci ve Kent Konseylerinin Rolü", *Maliye Dergisi*, sayı 163, Temmuz-Aralık 2012, s. 96-97.

16. İnan İzci, "Katılımcı Yerel Yönetim: Genel Bir Bakış", *Katılımcı Yerel Yönetim*, Der. İnan İzci, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014, s. 33.

sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin, kurum ve kuruluşlarının temsilcileri ile mahalle muhtarlarının ve diğer ilgililerin katılımıyla oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin yürütmesinin imkânını sağlanmalıdır. Ayrıca kent konseylerinin yürütme kurulu toplantılarında alınan kararlar, belediye meclisinde görüşülmek zorundadır.

5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 76. maddesine göre konseyler, "kent vizyonunun ve hemşerilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye" çalışan yapılar olarak tasarlanmıştır. Bu çalışma da ilçe bazında kurulan ve görece faal olan iki kent konseyinin, bu amaçların neresinde yer aldığını anlamayı amaçlamaktadır.

Konseyler kendi çalışma ilkelerini veya tüzüklerini hazırlayıp onaylamakta ve bunlara göre faaliyet göstermektedir. Konsey bünyesinde kadın, gençlik, engelli meclisleri ve özel çalışma grupları kurularak faaliyet gösterilmesi beklenmektedir. İlaveten oluşumun, mahalle örgütlenmeleriyle desteklenmesi arzu edilir.

Literatürde kent konseyleri hakkında yazılanlara kısaca göz atacak olursak, belli kavramların öne çıktığını görürüz. Hatta bazen çoğunu aynı paragrafa yığılmış halde buluruz:

> Kent konseyi "*ortaklık*" modelinin uygulanmaya çalışıldığı, *katılımcılık, demokrasi, yönetişim* özellikleriyle *yerel demokrasi*yi güçlendirme aracı özelliği göstermektedir. İçinde barındırdığı *yönetişim* vb özelliklere sahip mekanizmalar olup; yerel yönetimleri, halkı ve *sivil toplum* örgütlerini bir araya getirip iletişim haline sevk ederek *ortak bir yönetim model*ini sağlamıştır. Bu sayede *merkezi yönetimin tepeden inme uygulamaları yerelin istekleri* doğrultusunda ve yerelin *katılımı*yla hizmetler gerçekleşecektir.[17]

Bu ifadeleri biraz irdeleyecek olursak, öncelikle temsili demokrasinin yetersizliklerinin dile getirildiğini ve bunu doğrudan demokrasiye yaklaştıran bir yol olarak katılımcı demokrasinin gelişmekte olduğunu,[18] yerellik ve yönetişim kavramlarının bu il-

17. Gözde Kestellioğlu, "Yerel Demokrasi ve Kent Konseyleri: Kahramanmaraş Örneği", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, cilt 1, sayı 1, 2011, s. 122.
18. Tahsin Bulut, *Kent Konseyleri*, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2013, s. 1.

keye dayandığını görürüz. Özdemir'in de belirttiği gibi mahalli idare ile demokrasi ilişkisi, son çeyrek yüzyılda üzerinde durulan ve ümit beslenen bir konudur.[19]

1970'li yıllarda refah devletinde yaşanan krize çözüm olarak önerilen neoliberal politikalarla devletin küçültülmesi, özelleştirme, deregülasyon, piyasa dostu ve girişimci devlet politikaları ortaya çıkmıştır. 1980'lerin "minimal devlet", "optimal devlet" söylemlerinin yerine "piyasa dostu devlet" yaklaşımı geçerken, "hiyerarşik ve bürokratik özelliklere sahip olan devlet, yeni süreçle birlikte esnek, serbest piyasayı önceleyen, müşteri memnuniyetine önem veren ve yeni kamu işletmeciliği yaklaşımını esas alan bir yapıya doğru evrilmiş"; böylece yönetimden yönetişim anlayışına geçilmiştir.[20] Yönetişim, kamusal karar alma mekanizmalarının, hiyerarşik, dikey ve tek taraflı örgütlenmesi ve işlemesi yerine yatay ve katılıma açık, çok taraflı bir şekilde yapılandırılmasını öngören siyasal-idari bir sistemdir. Katılımı sağlaması açısından meşru görülen yönetişimde söz konusu olan katılımın, katılan tarafların kim olduğu ve hangi oranda karar alma süreçlerine dahil olabildiği incelendiğinde tartışmalı hale geldiği görülmektedir.[21] Brown'ın anlatımına göre;

> Mademki, toplumsal ihtiyaçları iktisaden makul (*cost-effective*) bir şekilde karşılayacak etkili siyasi araç kıtlığı çekilmektedir, o halde yerel yönetim düzeyinde *işletme yönetişimi*ne başvurulmalıdır. Bu modern iktisadi perspektif şunu demektedir: Mademki kamuya yönelik hizmetlerin kamusal idaresinin maliyeti içte "aşırı" boyutlara ulaşıyor, o halde bu maliyet dışarı taşınmalı ve özel sektörle sivil topluma yüklenmelidir. Böylelikle bir taşla üç kuş vurulur: Kamu giderleri azaltılır, özel sektörün kârı artırılır ve popüler sınıfların kamusal alana dahil işlerin idaresine müdahale marjı büyük ölçüde ortadan kaldırılır. İşletme siyaseti, siyasetin bütününü abluka altına almadan önce, yerel yönetim düzeyinde siyaseti istila eder.[22]

19. Özdemir, s. 37.
20. Uysal Kerman, Yakup Altan, Mehmet Aktel, Mustafa Lamba, "Yerel Yönetişim ve Kent Konseyleri", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Der. Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi, 2011, s. 16-17.
21. Akt. Levent Akdoğan, "Neoliberalizmin Yerelleştirme Projesi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 67.
22. John Brown, "Yönetişim ya da Neo-Liberalizmin Siyasal Düzeni", Çev. Tuvana Gülcan, *Birikim*, sayı 158, İstanbul, 2002, s. 37.

Ayrıca piyasa ile devletin birbirlerinin alternatifi değil tamamlayıcısı olduğu bu yeni ilişki tarzında devlet, "piyasaların etkin bir biçimde işleyebilmesi için gerekli bazı kamusal mal ve hizmetlerin üretilmesi ve satılması konusunda piyasa ile ortak hareket edecek şekilde tüm kurumsal ve hukuksal düzeni oluşturmakla yükümlüdür."[23]

Yönetişim anlayışıyla sağlanmaya çalışılan bu sorumluluk paylaşımında sivil toplumun kent yönetimine katılımının bir aracı olan kent konseylerine düşen görevler ise, İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanarak 2006'da yürürlüğe girmiş ve 2009 yılında değişikliğe uğramış olan Kent Konseyleri Yönetmeliği'nin 6. maddesinde yer almaktadır:

- Yerel düzeyde demokratik katılımın yaygınlaştırılması, hemşerilik hukuku ve ortak yaşam bilincinin geliştirilmesi, çok ortaklı ve çok aktörlü yönetişim anlayışının benimsenmesini sağlamak,
- Sürdürülebilir gelişmenin sağlanması ve bu konuda ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik planların hazırlanması ve uygulanmasını sağlamak,
- Kente ilişkin temel stratejiler ve faaliyet planlarının belirlenmesinde, uygulama ve izleme süreçlerinde tüm kenti kapsayan ortak bir aklın oluşturmasına katkıda bulunmak,
- Yerellik ilkesi çerçevesinde katılımcılığı, demokrasiyi ve uzlaşma kültürünü geliştirmek,
- Kentin kimliğine ilişkin tarihi, kültürel, doğal ve benzeri değerlere sahip çıkmak ve geliştirmek,
- Kent kaynaklarının etkili, verimli ve adil kullanımına katkıda bulunmak,
- Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentin yaşam kalitesini geliştiren, çevreye duyarlı ve yoksulluğu giderici programları desteklemek,
- Sivil toplumun gelişmesine ve kurumsallaşmasına katkıda bulunmak,
- Çocukların, gençlerin, kadınların ve engellilerin toplumsal yaşamdaki etkinliklerini artırmak ve yerel karar alma mekanizmalarında aktif rol almalarını sağlamak,[24]
- Kent yönetiminde saydamlık, katılım, hesap verebilirlik, öngörülebilirlik ilkelerinin uygulanmasına katkıda bulunmak,

23. Esra Yüksel Acı, "Neoliberal Yaklaşım ve Yönetişim Kavramı", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, cilt XX, sayı 1, İstanbul, 2005, s. 208.

24. Bu kapsamda kent konseylerinde kadın, genç, engelli meclisleri kurulmakta ve başkanları kent konseyi yürütme kurulunda yer almaktadır.

- Kent konseyinde oluşturulan görüşlerin değerlendirilmek üzere ilgili belediyeye gönderilmesini sağlamak.

Kent Konseylerine İlişkin Sorunlar

Literatürde en çok kent konseyinin etkinliğini zedeleyen birtakım faktörlerden söz edildiğine rastlanmaktadır. Bunlardan birisi, temsil sorunudur. Kent konseyi ile kararlara katılım, sadece kentteki örgütlü bazı gruplarla sınırlı kalmaktadır.[25] Bir başka sorun, konseyin kendine ait belli bir bütçeye sahip olmaması şeklinde sunulmaktadır. Bütçe, kent konseyinin bağımsız karar alabilmesini engelleyen bir konu olarak tartışılmaktadır çünkü mali konularda belediye desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Belediyeler ise konsey etkinliklerini başka kalemlerden desteklemek durumundadır.

Bütçe sorunu devamında belediyeyle olan bağımlı ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bazı konseylerde üyelerin belediye başkanlarınca seçildiği bilgisi yaygındır. Örneğin, konsey başkanı, belediye başkanının danışmanı olabilmektedir. Bu nedenle kent konseylerinin belediyeyle aynı düşüncede olduğu ve paralel siyaset yapma eğilimi dile getirilmektedir.[26] Böylece kent konseylerinin belediyenin bir alt birimi olarak görülmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Hatta belediyelerin konseyi bir rakip gibi görmesinin bile mümkün olduğu söylenmektedir.[27]

Şahin, iktidar sorunu başlığı altında kent konseylerinin siyasal konumları ve faaliyetleriyle ilgili bir indeks belirlemiş ve konseyleri üç grupta toplamıştır (bkz. Tablo 2). Yazar bu farklılıkların kent konseylerinin mevzuatla düzenlenmesinin bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Başarılı örnekler düzenlemeden önce kendiliğinden oluşmuş olanlardır ve "var olan mevzuat kent konseylerinin belediye yönetimlerinin bir uzantısı olması sonucunu doğurmaktadır."[28]Sürecin yeni olması, yönetmelikte net olmayan noktaların bulunması, konseyin henüz anlaşılamamış olması, katılım kültürümüzün yetersizliği gibi sorunlardan da sıklıkla söz edildiğine rastlanmıştır.[29]

25. Şafak Kaypak, "Kent Konseyleri ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 10, 1, 2013, s. 184.
26. Akt. Kestellioğlu, s. 135.
27. Özdemir, s. 48.
28. Şahin, s. 187.
29. Kestellioğlu, s. 138.

Tablo 2. Kent konseyinin siyasal konumuna göre katılım, örgütlenme ve faaliyetler.[30]

Kent Konseyinin Siyasal Konumu	Kent Konseyi uygulamalarında Katılım Düzeyi	Kent Konseyi Örgütlenmesi	Kent Konseyi Faaliyetleri
Pasif	Katılımsızlık-Göstermelik katılım	Bürokratik atama-Devşirme	Düşük düzeyde, kent yönetiminin uzantısı
Eleştirel	Yurttaş iktidarı talebi	Bürokratik atama-Aktif sivil toplum	Yüksek düzeyde, kent yönetimiyle çatışmalı
Sadık	Göstermelik katılım	Devşirme	Düşük-orta düzeyde kent yönetiminin uzantısı

Yöntem ve Yaklaşım

Pozitivizm eleştirisine dayanan yaklaşımlara göre gözlem, tek başına, teorilerin doğruluğu veya yanlışlığını belirleyemez. Gerçek bilgiye ulaşmak için insanların anlam dünyalarına/ anlamlandırmalarına bakılması gerekmektedir.[31] Nitel bir araştırmada da insan deneyimlerine ilişkin kaynaklar yoğun olarak kullanılır. [32] Bu bağlamda yarı yapılandırılmış bir soru formu kullanılarak gerçekleştirilen görüşmelerden alman geri bildirimler mülakat içeriğinin revize edilmesini sağlamış ve yeni ilişkilerin keşfedildiği bir noktaya kadar görüşmeler sürdürülmüştür.

Kitabın başında temellendirilmiş kuramla (*grounded theory*) ilgili ayrıntılı bilgi yer aldığı için burada üzerinde durulmayacaktır. Bu çalışmada, yeni ilişkiler keşfetmek amacını taşıyan temellendirilmiş kuramın aşamaları takip edilerek; veriler açık kodlama aşamasında kategoriler ve alt kategoriler olarak ayrıştırılacak, eksenel kodlama aşamasında kategoriler yeni bağlantılarla tek-

30. Savaş Zafer Şahin, "Kent Konseylerinin Katılımcı Kent Yönetimine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme: Ankara Örneği", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Der. Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi, 2011, s. 173-188.

31. Russel Keat, John Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, Çev. Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

32. Keith F. Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, Çev. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz, Siyasal Yayınları, Ankara, 2005, s. 165-166.

rardan düzenlenecek ve son olarak seçici kodlama aşamasında bütün kategorilerin bağlandığı merkezi fenomenler bulunarak ve tüm veri bunların çevresinde yeniden bütünleştirilecektir.

Nitel araştırmalarda -sosyal gerçekliğe yönelik genellemeler yapma amacı taşımadığı için- temsil edici bir örneklemden çok veri derlenebilecek örneklerle çalışılır. Bu çalışmada belirli bir yanlılığa dayanır şekilde "amaçsal örneklem" seçimi[33] söz konusu olmuş ve sosyoekonomik, siyasal ve kültürel farklılıklar taşıyan iki mahalli kent konseyiyle çalışılması uygun görülmüştür.

Kent konseyleriyle ilgili nitel bir çalışmaya karar verdikten sonra aktif olarak çalışan örneklere ulaşmak için birtakım incelemeler yapmak gerekmiştir. İzmir, Diyarbakır, İstanbul ve Ankara kent konseyleri incelendikten sonra Ankara'daki ilçe konseylerine odaklanılmış ve bunlar arasında yerel seçim sonuçlarını temel alan bir tercihte bulunulmuştur. Seçim sonuçlarına göre öncelikle Çankaya ve Altındağ ya da Sincan örneklerine başvurulmak istenmiş ancak Altındağ'da ve Sincan'da aktif birer konsey örneği bulunmadığı için görece benzer özellikleri ve aktif bir örnek olması nedeniyle Etimesgut Kent Konseyi tercih edilmiştir.

Kent Konseyi yürütme kurulları 13 kişiden oluşmaktadır. Etimesgut Kent Konseyi Yürütme Kurulu'nda yer alan genel sekreter, kadın meclisi başkanı ve gençlik meclisi başkanı dışında bir kadın meclisi üyesiyle mülakat yapılmıştır. Çankaya Kent Konseyi'nden yine genel sekreter ve kadın meclisi başkanı dışında Kent Konseyi'nde yer alan STK ve semt temsilcilerinden üç kişiyle görüşme gerçekleştirilmiş olup bir Yürütme Kurulu toplantısı izlenmiştir.

Tablo 3'de görüşülen kişilerin birtakım özellikleri sunulmuştur. Katılımcıların ifadeleri aktarılırken tablonun ilk sütununda yer alan kodlar kullanılacaktır.

33. Belkıs Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 99.

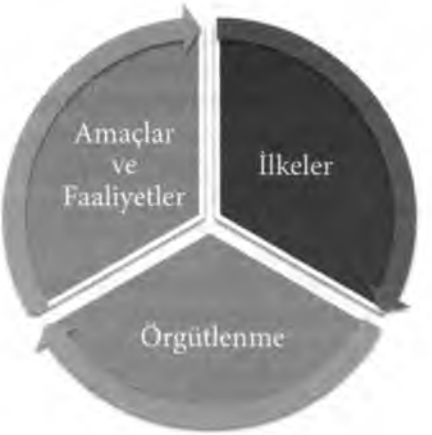
Tablo 3. Görüşülen konsey üyelerinin özellikleri.

Kod	Belediye	Meslek	Katılım Kanalı	Görev	Cinsiyet	Yaş aralığı
ÇK1	Çankaya	Sosyolog	Belediye çalışanı	Konsey sekreteri	Erkek	41-55
ÇK2	Çankaya	Felsefe, Kadın Sığınma Evi	Belediye Kadın Dayanışma Merkezi	Kadın meclisi başkanı	Kadın	31-40
ÇK3	Çankaya	Güzellik Uzmanı	CHP	Üye	Kadın	41-55
ÇK4	Çankaya	Araştırmacı Gazeteci	Muhtar, semt meclisi	Üye	Kadın	56-65
ÇK5	Çankaya	SSK'dan emekli	Kadın el emeği pazarı, semt meclisi	Üye	Kadın	56-65
ÇK6	Çankaya	Emekli, Müzisyen	Çiğdemim Derneği, semt meclisi	Üye	Erkek	41-55
EM1	Etimesgut	Emekli öğretmen	Belediye çalışanı	Sekreter	Erkek	41-55
EM2	Etimesgut	Hemşire	Gönüllü çalışma isteği	Kadın meclisi başkanı	Kadın	31-40
EM3	Etimesgut	Emekli	Gönüllü	Kadın meclisi üyesi	Kadın	41-55
EM4	Etimesgut	Metalürji mühendisi, Y.lisans öğrencisi	Halk oyunları ekibi	Gençlik meclis başkanı	Erkek	25-30

Açık Kodlama

Daha önce belirtildiği gibi temellendirilmiş kuramda birinci aşamayı açık kodlama oluşturmaktadır. Bu aşamada üç temel kategori altında (bkz. Şekil 1) çeşitli alt kategoriler belirlenmiş ve veriler bu alt kategoriler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Şekil 1. Açık kodlama ana kategorileri.

Amaç ve Faaliyetler

Çetinkaya ve Korlu'nun, beş aktif kent konseyi (Antalya, Bursa, Eskişehir, Çanakkale, Malatya) üzerinden gerçekleştirdiği çalışmada, konseylerin faaliyetleri Belediye Kanunu'nun ilgili maddesinde yer alan amaçlarla birlikte değerlendirilmiştir. Buna göre söz konusu konseylerin 2010 yılında yapmış oldukları faaliyetler nicelik açısından değerlendirildiğinde, sosyal yardımlaşma, kent vizyonunun ve hemşerilik bilincinin geliştirilmesi, katılım ve yerinden yönetim konularında oldukça aktif; sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, kentin hak ve hukukun korunması konularında ise daha az aktif olduğu söylenebilir. Konseylerin, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme ilkeleri açısından ise aktif olmadıkları görülmüştür.[34]

Bu çalışmada ise "amaç ve faaliyetler" kategorisi, görüşülen kişilerin, kent konseylerinin ve amaçlarının neler olduğuna yönelik sorulara verdikleri yanıtlar çerçevesinde oluşturulmuştur. İlk göze çarpan alt kategoriler; belediyenin denetlenmesi, tabanın taleplerini yöneticilere iletmek, destek hizmetleri sağlamak, bilgi ve bilinç düzeyini artırıcı faaliyetlerde bulunmak, sosyokültürel etkinlikler yapmak ve mahallelerin güzelleştirilmesi/geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Niceliksel açıdan değerlendirilmemiş olan bu başlığın içeriği Tablo 4'te özetlendiği gibidir.

34. Çetinkaya ve Korlu, s. 110.

Tablo 4. Amaç ve faaliyetler kategorisinin açık kodlama özeti.

Alt Kategoriler	İçerik
Belediyenin denetlenmesi	• Yöneticilerin denetlenmesi • Kamu kaynaklarının halk yararına kullanılmasının denetimi • Önerilerin ne oranda uygulandığının denetimi
Tabanın taleplerini yerel yöneticilere iletmek	• Yerinden yönetim • Tabandan yukarıya taleplerin iletilmesi • Talep zinciri • Halk ile belediye arasında köprü • Halkın içinde olmak • Sorunların yerinde tespiti • Sivil toplum örgütü işlevi
Destek hizmetleri ve bilinç geliştirme	• Kurslar, ders, eğitim • Kadın-erkek ilişkileri • Dezavantajlı gruplar • Kötü alışkanlıklar • Halkı bilinçlendirme • Halkı örgütleme • El becerisi geliştirme • İş öğretme, işgücüne kazandırma • Projeler • Panel, seminer • Halka destek • Sosyalleşme • Özgür zaman yaratma • Sosyal etkinliklere katılma imkânı • Mahalle kültürü, komşuluk ilişkileri • Kadın dostu belediye
Sosyokültürel etkinlikler yapmak	• Eğlence, gezi • Sergi, defile, tiyatro • Özgür zamanı biçimlendirme • Sanat • Sosyal aktivitelerle bilinçlendirmek • Sosyalleştirmek • Birlikte yaşamak ve rahat sosyal ilişki kurmak • Özel günler
Mahalle güzelleştirme/ geliştirme	• Mahalledeki sorunlar • Parklar, kaldırımlar vb • Belediye hizmetleri • Sorunların yerinde tespiti • Çözüme katkı • Sokak hayvanları

Katılımcılara kent konseylerinin "kendilerine göre" ne amaçlar taşıdığını anlamaya yönelik olarak "Sizce kent konseyi nedir ve ne amaçlara sahiptir?" sorusu yöneltilmiştir. Bu sayede her katılımcının kendi önceliklerine ulaşılmıştır. Yalnızca EM1 kodlu katılımcı halkın taleplerini belediyeye aktarmak önceliğinden söz ettikten sonra yönetmeliği açarak amaçları okumuştur. Bu nedenle katılımcının bu ifadesi değerlendirme dışı tutulmuştur.

Belediyenin Denetlenmesi

Kimilerine göre kent konseyinin en önemli amaçlarından biri, yerel yönetimin denetimiyken literatürde buna rastlamadığınız tanımlar ağırlıklıdır. Yapılan görüşmelerde de yalnızca Çankaya Kent Konseyi'nden belediye çalışanı olan konsey sekreteri bu amacı vurgulamıştır:

> ÇK1: Bence kent konseylerinin en önemli amacı, bütün yönetim biçimleri için geçerli olan bir şeyi yerel yönetimlerde de sağlamak olanağını veriyor olmasıdır. O da *yöneticilerin denetlenmesidir*. Türkiye'de bu pek mümkün kılınmamış ama kamu kaynaklarının kullanılması ve kamu adına yapılacak iş, hizmet ve yaptırımlarda halkın doğrudan karar veriyor olması...
> ÇK1: Kent konseyi bu açıdan da *kamu kaynaklarının halk yararına kullanılıp kullanılmadığı[nı]* bir anlamda *denetlemeye çalışıyor.*

Kent konseyleri platformu, Kent Konseyleri Birliği gibi büyük çaplı girişimler, oluşumun kurumsallaşma çabalarını göstermektedir. Aynı katılımcı, ülke çapındaki bu genel kurul toplantılarından, gelişen bir sivil mekanizma gibi söz ederek kent konseylerine meşruiyet kazandıracak bir özellik olarak mekanizmanın denetim işlevine vurgu yapmaktadır.

Yine aynı belediyeye bağlı kent konseyinin kadın meclisi başkanı denetim rolünü öne çıkaracak şekilde "Aslında kent konseyine baktığımızda öneri sunar belediyeye. Belediye uygulayıcısıdır. Ama bazı kısımları belediye tarafından uygulanmayabiliyor. *Uygulansa bile yeteri kadar denetlenmiyor. Kadın meclisi bunu biraz denetleyen bir yerde duruyor*" ifadesini kullanmıştır. Yani kent konseyine bağlı meclisler hem öneri geliştiren hem de önerilerin ne kadar uygulandığım denetleyen bir mekanizma olmalıdır.

Tabanın Taleplerini Yöneticilere Taşımak

Belediye "taban"a uzakken bu mesafeyi kısaltan bir oluşum olarak kent konseylerini görmek hem literatüre hem de bu çalışmanın verilerine uygundur. Yerel halkın gerek sosyal gerek çevresel ve kentin fiziksel yapısına ilişkin sorunlarının yerinde tespit edilmesi ve bunun belediye yöneticilerine taşınmasıyla çözüme katkı sağlanması, kent konseyi üyeleri için önemli bir motivasyon kaynağı olmaktadır. Bu noktada, zincir ya da köprü gibi bağlayıcı-iletici metaforlar kullanarak "katılım"ın sağlanmasında aracı olduklarını ortaya koymaktadırlar.

ÇK4: Belediyelerin *yerinde yönetimi, tabandan yönetilerek yukarı talepler gelsin,* onlara çözüm üretilsin. Biz de ne yapıyoruz? [...] Tabandan dışa doğru bir *talep zinciri* en üst makama getiriyoruz.
ÇK6: *Sorunların yerinde tespiti* ve bu tespitlerin belediye kanalıyla sorunların giderilmesini sağlayabilmek... Yani *belediye ile halk arasında bir köprü* diyelim.
EM1: Halkın ihtiyaçlarına istinaden açılmış... İyi niyetle kurulmuş, halkla belediye arasında bir *köprü* bizimki. *Halktan aldığım talepleri belediyeye yansıtıyorum.*
ÇK5: Halkın yerel yönetimlerde söz sahibi olması. Kendi *kafasına* göre "B*en bunu istiyorum, yaptım" değil. Halk ne istiyorsa onu yapması...* Bunları biz belediyeyle, yerel yönetimlerle *köprü* vazifesi, yani *sivil toplum örgütü olarak köprü vazifesi* görüyoruz.

Bu yaklaşımda, konsey üyelerinin kendilerini halktan ayırarak ara bir seviyede konumlandıklarını, "tabanın talebini [...] *halkın içinde olup* iletmeye çalışıyoruz (ÇK4)" ifadesinden de açık bir şekilde anlamak mümkündür.

Destek Hizmetleri ve Bilinç Geliştirme

Bu alt kategoride kent konseyleri halkın kişisel gelişimini desteklemek ve bilinç seviyesini yükseltmek amaçlarına yönelik olarak kurulan toplum merkezlerini andırır niteliktedir. İki konunun (destek hizmetleri ve bilinç geliştirme) bir arada ele alınmasının nedeni, katılımcıların bunları bir arada değerlendirme yönündeki eğilimi olmuştur. Konseylerde, kişisel ve kültürel gelişime katkısını çoğu zaman kurslar ve sosyal etkinliklerle sağlayan türden kurumlara benzer işlevlerin belediye desteğiyle gerçekleştirildiğini görüyoruz.

ÇK4: Şu anda dört tane *kurs*umuz var bizim... *Takı tasarım, mefruşat, nakış-dikiş.* Bunun ötesinde çocuklarını okutmak isteyen anneler var. İlk başta 100 masa açılarak kadınların el emeğini satması sağlandı... Özellikle kadınlar, el ürünleri, *gözleme yaparak, makarna, erişte* yaparak üniversitedeki çocuklarını okuttu.
EM1: *Kurslarımız* olsun. Konservatuarımız var. Türk sanat müziği *koro*su, Türk halk müziği korosu. Çocuk koroları var. Çocukların *kütüphane*den yararlanması olsun. Çeşitli *müzik aletleri*nin çalınması kursu. Keman, ut, piyano... Onlar da bizim kent konseyimize güç katıyor yani.
EM4: Kütüphanemiz var burada *dersler veriyoruz* ücretsiz olarak. Yeni bir projemiz var, *4-5-6-7 sınıflara Türkçe, matematik, İngilizce dersleri* vereceğiz.
EM2: *Demokrasiye katılımlarını sağlamak, kadın erkek eşitliğini yaygınlaştırmak, kadına karşı şiddete karşı çalışmalar yapmak,* bu anlamda kurulmuş.
ÇK6: *Projeler* oluşturmak, yeni projeleri hayata geçirmek, *halkı örgütlemek*, halkı *bilinçlendirmek*... Kent konseyi amaçları.

Bu konuda en çok rastlanan örnek, kadınların iş gücü piyasasına katılmasına yönelik olarak beceri geliştirme eğitimleridir. Daha ileri aşamada iş imkânlarının sağlanmasını da görev olarak gören üyelere rastlanmıştır.

EM2: Kent konseylerinin asıl kuruluş amacı, yerelde halka ulaşmak amacıyla birtakım meclisler kuralım diye düşünülmüş... Her meclis de kendi alanındaki üyelere hizmet yapıyor. Kadın meclisinde de... Onların *sosyalleşme*lerini sağlamak, *el becerilerini geliştirmek.*
ÇK1: Kadın meclisi mahallerde semt meclisiyle birlikte *kadın el emeği pazarları* organize ediliyor. Bu şu anlama geliyor; kadınlarla semt meclislerinin bulunduğu yerlerde *belediyenin olanaklarıyla* pazarlar kuruyoruz ve kadınlar kendi ürünleri[ni] satarak hem *toplumsal yaşama doğrudan katılım, sosyalleşmeleri* için 3-5 kuruş, neyse kendi yaptığı çalışmadan *para kazanma*sını sağlıyoruz.
EM3: Eğitimin yanında kadınlara iş olanaklarının sunulması da benim için çok önemli. Kendi ayakları üzerinde durmaları sağlanabilir. Kadın meclislerinden benim beklentilerimden bir tanesi, *sadece el işleri değil, el becerileri değil,* onu her yerde yaparsınız. İş olanağı sağlanması benim için daha önemlidir. Daha farklı işlere yönlendirme. İş öğretimi ve daha sonra da onların işlere yerleştirilmesi.

Mahalle kültürünün geliştirilmesine yönelik özlem –daha çok Çankaya'da–, sıklıkla dile getirilmiştir. Buna paralel olarak konsey üyelerinin mahalleliye yönelik sorumluluk hissetme şeklinde bir

kültür geliştirdiği görülmektedir. Bu eğilimin dezavantajlı gruplara yönelik meclislerde olduğu gibi –hatta daha fazla– semt/mahalle temsilcilerinde bulunduğu görülmüştür.

ÇK4: İhtiyacı olanlara bir şekilde *destek* olmak. *Okumak isteyen öğrencilerimiz* oluyor, ev kadınlarını işgücüne katmak.
ÇK4: Ben sabah erken, okula gitmeyen çocuklara rastlamaya başladım. Bu çocuklarla samimi bir şekilde görüşmeler sonunda onları okula geri döndürdüm. E çalışan anneler var, çocuktan haberi olmayan, üvey anne olup baba işe gidince çocuğu dışarı atan.

Bilinç geliştirme vurgusunun yaygın olduğu, bunun bir sorumluluk olarak görüldüğü gözlemlenmiştir. Semtlerinde, mahallelerinde dikkatlerini çeken sorunlara karşı duyarlılık geliştiren konsey üyeleri, bunlara müdahale etme hakkını kendilerinde görmektedir.

ÇK4: *Uyuşturucuyla ilgili kaygıla*rım vardı. Bazı özel yurtlardan kaçıp gelen çocuklara denk geldim, onlardan çok ürkütücü hikâyeler dinledim. Çok rahatsız oldum. *Sigara içenler, bazısının madde bağımlısı* olduğunu, uyuşturucu kullandığını duydum. İki kez de bu konuda *panel* düzenledim. Onun dışında yine *tüketici haklarıyla* ilgili bir toplantı yaptık. Günümüzdeki olayları değerlendirmek üzere konularında uzman, deneyimli kişilerle... Örneğin, şimdi *Atatürkçü Düşünce Derneği* ile birkaç kez ortak proje gerçekleştirdik. *Toplumun bilinçlenmesi* açısından ne yapabiliriz karınca kararınca gibi çabalarımız var.
ÇK2: *Kadın erkek eşitliğ*inin [...] kurulması için [...] ön çalışmalar yapıldı [...] *Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadına yönelik şiddet* alanında *eğitim çalışmaları* yapıldı.
EM2: Kadın meclisinin ben Etimesgut'ta çok faydalı olduğunu düşünüyorum... Burada *seminerler* yapıyoruz mesela kadınlara yönelik. Ve çok da ilgi oluyor, yani ilgi de gösteriyorlar. *Kadınların ilgisini çekecek ve onlara faydası olacak konular*da yapmaya çalışıyoruz.

Bu etkinliklerin ilgi çekmek, konseye katılımcı kazandırmak gibi amaçlara hizmet ettiği de görülmüştür. Bilinç geliştirme vurgusunun yaygın olduğu görülmüştür. Bu işlev yerine getirilirken, halkın ilgisini çekmek için sosyal etkinliklere yönelmek de tercih edilen bir yöntemdir. Ancak "sosyalleşme"nin de başlı başına bir amaç olduğu görülmüştür. Etimesgut'ta bu ihtiyaç, insanların konuşma-paylaşma kültürünü geliştirmeye çalışmak şeklinde or-

taya çıkarken Çankaya'da eski mahalle kültürünün yeniden canlandırılması ve gündelik yaşamın güvenli ve zevkli hale gelmesi şeklinde görülmektedir. Bu sosyalleşme vurgusunun "katılım" ilkesiyle iç içe geçtiği ya da onu önceledi̇ği görülmüştür.

EM4: Herkesi *sosyalleştirebilmek*, daha *bilinçli* hale getirmek. Bu nasıl? Gezilerle, *eğitimle, sosyal etkinliklerle bilinçlendirmek.*
ÇK4: Kent konseyi tabana yönelik. Mahalle kültürünü yaşatarak, geleneksel Anadolu kültürü, *mahalle kültürü, komşuluk ilişkileri.*

Konsey tarafından sağlanan gündelik hayata yönelik destek hizmetlerini de görmek mümkün. Bunlar çoğunlukla Çankaya Kent Konseyi'nde görülüyor. Etimesgut'ta ise belediye hizmetiyle iç içe geçmiş durumda.

ÇK1: *Tiyatroya gidemeyen* kadınları tiyatroya götürüyoruz.
ÇK1: Engelliler için örneğin tatil bölgelerine gidiyoruz ve *tatile gönderiyoruz.* Onların tatil yapmalarına olanak sağlıyoruz.
ÇK1: Örneğin kreşler. Mesela bir *kadın çalışmıyor ve çocuğu var*sa hiç mi *sosyal hayat*a katılmayacak yani. Hiç mi sinemaya gitmeyecek, tiyatroya gitmeyecek, arkadaşlarıyla eğlenmeyecek? Bu bir sorundur, yani *sosyal hayattaki katılımı problemli hale geliyor.* Biz de kreşlerimize, saat örneğin 11 ile 2 arası, çocuğu kreşe gitmiyorsa bile, oraya bırakabiliyor ve kadın için özgür zaman oluşuyor.
EM1: 600 tane *engelli* üyemiz var. Belediyemiz bunlara bir *araç tahsisi* yapmış. Mesela *istedikleri* yerlere *götürüyoruz.* Mesela diyor ki, benim bugün mahkemede davam var. Hiçbir araç, hiçbir şeye binemiyor. Biz bunları alıyoruz, asansörlü araçlarla mahkemesine götürüyoruz.

Bilgi ve bilinç seviyesini yükseltmeye yönelik çalışmalar genelde halka yönelikken Çankaya Kent Konseyi'nin Kadın Meclisi, yetkililere de hitap eden ve halkın duyarlılığını artırmaya yönelik olarak kadın dostu belediyeciliğe ilişkin bir sempozyum düzenlemiştir.

ÇK2: *Uluslararası Kadın Dostu Çankaya Sempozyumu* yapıldı. Bütün örnekleriyle tartışıldı ve Çankaya Belediyesi bunun neresinde duruyor, hangi uygulamaları başarabilmiş, nerelerde eksik... Bir sonuç bildirgesi yayınlandı.

Sosyokültürel Etkinlikler

Bu tür faaliyetler kent konseyinin amaçlarına yönelik sorulara cevaben de verilmiştir. Bu nedenle amaçlarla faaliyetleri ayrı kategoriler olarak ele almak mümkün olmamıştır. Örneğin, Çankaya Kent Konseyi'nden bir katılımcı "Yıl sonu itibariyle insanlara çeşitli etkinlikler yapıyoruz, *eğlenceler* yapıyoruz, *festival* yapıyoruz. Burada *tiyatro gösterilerimiz* oluyor. *Sanatçılar* oluyor. Çocuklara el becerileri yaptırılıyor (ÇK4)" gibi etkinlikleri kent konseylerinin amaçlarına yönelik sohbet sırasında aktarmıştır. Önceki başlıkta değinilen sosyalleşme vurgusu burada da karşımıza çıkmaktadır.

EM4: Amacı [...] siyasi propaganda yapmadan herkesi *sosyalleştirebilmek.*
EM4: Etkinliklerle katılım her geçen gün artıyor. Bu sayede *gençler sokakta boşa vakit geçireceğine, bilgisayar başında oturacaklarına sosyalleşiyorlar.*
EM4: Resim yarışmaları düzenleyeceğiz [...] [Amaç] *gezilerle,* eğitimle, *sosyal etkinliklerle bilinçlendirmek.*
EM2: Ö*zel günler* olduğunda programlar da yapmaya çalışıyoruz.
ÇK1: Etkinlik olarak büyük *sokak etkinlikleri* yapıyoruz. *Sokaklar gençlerindir* etkinliği yaptık.

Sosyal etkinliklerle halkın iyi vakit geçirmesinden, duyarlılık ve güven geliştirmesine kadar pek çok işlevin yerine getirilmesine çalışıldığı görülmektedir.

EM2: Değişik etkinlikler mesela, *dünya çevre gününde* yapmıştık –kadınlar hem böyle el becerilerini ortaya döktüler–, *geri dönüşüm malzemeleri*nden, oturduk, dedik şunu yapalım, bunu yapalım. Ortaya çok güzel şeyler çıkarttık.
EM2: Şimdi biz kadın meclisinde bir *tiyatro* yaptık ve tamamen ev hanımlarından oluşan. O kadar çok ilgi oldu ki [...] Ev hanımlarının sahneye çıkması onları çok mutlu etti. Tiyatroyla ilgisi olmayan insanlar ilk başta bir tedirgin oldu, yapabilir miyiz, ezberi nasıl yapacağız gibilerinden.
EM2: *Yürüyüş* yaptık biz burada *8 Mart Dünya Kadınlar Günü*'nde. O kadar ilgi gördü ki bu. Katılan rahat 600 kişi vardı ve bu *Etimesgut kadınları için çok değişik bir şeydi.* Bunu yaptığımızda bile eşleri bana telefon ediyorlardı. *"Sen bizim kadınlarımızı nereye götürüyorsun? Ne yürüyüşü?"* Benimle konuştuktan sonra Fizan'a gelsin falan dediler.

Etimesgut Kent Konseyi Gençlik Meclisi, bölgenin sosyokültürel özelliklerinden dolayı sosyal ilişkilerin kısıtlı olduğu ve bu nedenle anlaşmazlıklara karşı çeşitli tedbirlerin alındığı etkinlikler yaptıklarını belirtmiştir. Çankaya'da rastlanmayan bu vurgu, semt sakinlerinin katılımından önce katılım kültürünün geliştirilmesi gerektiği izlenimi vermektedir. Yetkilinin gençlere yaklaşımı konusunda şu ifadeler anlamlı görülmüştür:

EM4: *Kural listesi* belirliyoruz ve etkinlik katılımcılarını özenle seçiyoruz [...] Az katılımcılı etkinliklerde daha *esnek* kurallar olabiliyor ancak yüksek katılımlı etkinliklerde kuralları ister istemez daha *katı* koyuyoruz.
EM4: Yurdışında bulundum, oralarda çok daha rahat bir sosyal yaşam olduğu gördüm. Biz çok farklıyız, çok az okuyoruz, başkalarının lafını hemen benimseyebiliyoruz, *birlikte yaşamayı bilmiyoruz.* Kütüphanemize günde 10 kişiyi geçmiyordur gelen kişi sayısı.

Mahallenin Güzelleştirilmesi/Geliştirilmesi

Mahallelerdeki sorunların belediyelere taşınmasında önemli bir kanal haline gelme potansiyeli taşıyan kent konseylerinin bu aşamaya ulaşması için mahalle ölçeğinde örgütlenmesi gerekmektedir. Çünkü konseyin bu tür amaçlarından yalnıza mahalle örgütlenmesinden gelen Çankaya Kent Konseyi üyeleri söz etmiştir.

ÇK4: *Mahallemde* parkta mı bir sıkıntı var, ağaçlarda mı bir sıkıntı var, başka bir ihtiyacı olan mı var, kaldırım mı kırık, elektrik mi yanmıyor?
ÇK6: *Mahallenin sorunlarını* daha bir *yerinde tespit edebiliyoruz*, işte sokak hayvanlarından tutun asfalt, yol, yeşil alan, park, çöp vs.

İlkeler

Görüşmelerde alınan yanıtların bir kısmı kent konseylerinin çalışma ilkelerine yönelikti. Bu nedenle bir ana kategori olarak "ilkeler" başlığı seçilmiş ve içeriği Tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 5. İlkeler kategorisinin açık kodlama özeti.

Alt Kategoriler	İçerik
Özgür ve gönüllü katılım	• Herkes katkı sunabilir. • Gönüllülük
Siyasi ayrım gütmeme	• Parti gözetmeksizin • Her görüşten insan • Siyaset üstü bir şey • Hizmet • Siyasi propaganda yapmadan
Demokratik ve eşit temsil	• Herkesin katılma hakkı var • Toplantılar açık • Temsil edilebilme olanağı • Seçimler • Belediye meclisine giden konsey talepleri • Her görüş değerlendiriliyor • Mahalleli olmak • Birlikte yaşamak • Herkese eşit hizmet götürmek • Mahalle sorunlarını iletmek • Siyaset korkusu • Örgütlü kesimle sınırlı STK'lar ve örgütsüzlerin eksik katılımı • Mahallede herkes var • Mahalle örgütleri halka yakın
Fikirlere saygı	• İki kişi varsa sorun da olur • Gönüllülük • Sorunlar ortak • Mahalledaşlık • Karşıt görüş sorun değil • Fikirlere saygı • Doğruyu yakalamak adına tartışma • Farklı siyasi görüşteyiz ama anlaşıyoruz • Her partiden kişiler • Uyum • Elemine olmak

Katılım Kültürü	• Kent konseyleri bilinmiyor • Konseyi duyurmak • Eve kapanan, perdeyi kapatan komşular • İnsanlar ilgi istiyor • Halka gitmek • Kurslar çekiyor • Sosyalleşme • Siyaset dışı olduğunu gösterme ihtiyacı • Kültür seviyesi • Gelir seviyesi • Yoksulluk, işsizlik • Gecekondu • Kişisel sorunların önceliği • Sorunlarını halletmiş insanlar • Duvarlar • Kültürel sınırlar • Halkı alıştırmak, güvenini kazanmak • Yöneticilerin etkisi ve önemi • Değişim yaratmak • Katılımı arttırmak • Sosyokültürel faktörlerin önemi • Sosyallik-asosyallik

Özgür ve Gönüllü Katılım

Semt meclisleri ve kent konseyleri herkesin katılımına ve kendisini ifade etmesine açık olarak nitelendirilmektedir; yeter ki gönüllü olarak çalışmak istensin.

ÇK4: Semt meclisimize özgürce *herkes gelebilir, katkılar sunabilirler, görev alabilirler,* görüşlerini, dilek ve temennilerini dile getirebilirler. Belediyeye iletmemiz gerekeni söylerler. Tamamen *gönüllülük* bazında.
ÇK6: Herkes *gönüllü* çalışıyor, herkesin özel işleri de var.
Kişiler mahalleleri için gönüllü çalışmayı ve daha önce de belirtildiği gibi sorunların tespiti ile çözümüne katkı sağlamayı görev edinebilmektedirler. Bu sayede yerel yönetime önemli bir bilgi kaynağı sağladıkları görülmüştür.
ÇK4: İki üç günde bir üç binayı ziyaret etsem, hangi evde yaşlı var, hangi evde genç var, ne bekliyor? Okulunu bitirmiş mi, okumak mı istiyor? Müzik mi yapmak istiyor, bunaldı o gün işine mi gidemiyor? *Halktan*

haberimiz olursa onlara istedikleri alanda, örneğin yiyecek mi ihtiyacı var, iş mi imkânı var, *belediyemize iletiriz.*

Siyasi Ayrım Yapmamak

Görüşmelerde ne kent konseyinin ilkelerine ilişkin soru sorulmuş ne de siyasetle olan ilişkisini irdeleyecek ifadeler kullanılmıştır. Konseylerin amacı ve demokrasiye katkısı üzerine kurulan diyaloglarda katılımcıların kendileri, siyasi kimliğin önemli olmamasına vurgu yapmıştır. Herkese hitap etmek, kimse adına değil yalnızca mahalle adına eylemde bulunmak, hizmeti öncelemek, propaganda yapmamak, siyaset üstü olmak gibi vurgular her iki konseyde de göze çarpmıştır.

ÇK3: Kent konseyi[ni] *parti gözetmeksizin her kitleye herkese hitap eden* bir yer diye görüyorum kendi şahsıma. Çünkü kent konseyleri şahsa değil, şahıslara aittir ve herkese hitap etmek zorunluluğu vardır. Bunu da gördüm. Yani *A parti C parti demeden herkesin sorunlarına* eğilinmeye çalışılıyor.
ÇK6: Birlik Parkı'ndaki eylemde *her görüşten* insanı çekmeye çalıştık, ki öyle de oldu. MHP'lisi CHP'lisi [...] Orada da ne Çankaya Belediyesi ne de CHP ile ilgili hiçbir şey vurgulamadık. Sadece semt meclisi adına yaptık. Dönem dönem Çankaya belediye başkanı geldi, CHP'li milletvekilleri geldi, işte Mimarlar Odası geldi, bizlere destek oldu; AKUT geldi, bizlere destek oldu ama *kimse adına yapmadık* biz o eylemi. Mahallemizdeki yeşil alanı kurtarmak adına yaptık.
ÇK6: Siyasi görüşlerimiz burada aynı olabilir ama *siyaset üstü bir şey* olduğunu düşünüyorum.
EM2: Biz burada asla kadınlar arasında *siyasi ayrım gözetmeksizin hizmet* yapmaya çalışıyoruz.
EM4: Adında meclis geçiyor ama siyasi bir şey olmaması gerekiyor. İç İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak çalışıyorsunuz [...] Amacı[mız] –bize gelen kitapçıktaki– *siyasi propaganda yapmadan herkesi sosyalleştirebilmek.*

Aynı katılımcı siyaset yapmama vurgusunun insanları ürkütmeme amacını taşıdığını belirtmiştir. Ancak hâlâ aşılması gereken sorunlar olduğu görülmektedir.

EM4: Dergi grubumuz var, 3 ayda bir düzenli dergi çıkartacağız. Bu dergi içinde teknoloji, sağlık, spor ve etkinlikler yer alacak [...] Okullara da dağıtım olabilir ancak *adında meclis geçtiği için* genelde *siyasi bir algı* yaratılıyor [...] Buraya gelen herkes ilk geldiğinde içinde meclis geçtiği için *korkuyor*, ben de ilk geldiğimde korkmuştum.

Demokratik ve Eşit Temsil

Demokratik ve eşit temsil, kent konseylerinin meşruiyeti için gerekli olan bir ilkedir. Ancak elbette Çankaya ve Etimesgut'ta temsil edilebilen gruplar arasında belli farklar bulunmaktadır. Sivil toplum örgütlerinin katılımıyla meydana gelen kent konseyleri, bölgede faaliyet gösteren STK'ların temsiline açıktır. Yani zaten örgütlenmiş olan gruplar kent konseyinde kent yaşantıları hakkında söz söyleyebilecek ve ilçelerine sahip çıkacaklardır.

ÇK1: Yürütme kurulumuz düzenli toplanır, herkesin söz almaya hakkı vardır [...] Yönetimi bürokratik alana sıkıştırmamak için asıl yedek birlikte toplanır. *Herkesin söz söylemeye hakkı vardır.* Bütün meclis temsilcileri toplantılara gelir, karar alma sürecine katılırlar. Toplantılarımız *açık ve rahat olur.*
ÇK6: Kent konseyinde herkes bir yeri *temsilen* burada oluyor. *Seçimle* geliyoruz.
ÇK1: Mesela bizde *LGBT* bireyler doğrudan bizim genel kurullarımıza katıldılar. *Hakları, talepleri ve sorunları üzerine temsil edebilme* şeyleri var. Bireysel katılımlara da açık. Kent konseyinin yürütme kurulu da bütün bir çalışmaları halka açık.

Etimesgut Kent Konseyi sekreterine temsili demokrasiden katılımlı demokrasiye geçişte konseylerin potansiyeli üzerine sorular yöneltilmiş ve konseyin halkla kurduğu ilişki doğrudan demokrasiye daha yakın görünse de asıl karar vericilerin yine halkın temsilcisi olan Belediye Meclis üyeleri ve başkanı olduğu görüşü alınmıştır.

EM1: Kent konseylerinde amaç [...] tüm ihtiyaçlarını isteklerini, yönetime [sunarak] katılmak [...] Ama biz şöyle yapıyoruz [...] isteklerinizi, taleplerinizi, ihtiyaçlarınızı yine halkın seçtiği temsilcilerine [iletiyoruz]. Mesela bütün talepleriniz *belediye meclisine* gidiyor.
EM2: Yönetimdeki arkadaşlarımız veya yönetim haricinde birisi, halktan birisi geldi. Dese ki, "Şunu da yapsak kadın meclisinde?" diye, biz bunları da *değerlendiriyoruz...* Arkadaşlarımız da bilir, gelen talepleri ben hep not alırım ve böyle böyle bir talep geldi ne düşünüyorlar diye yönetimdeki *arkadaşlardan fikir alırım.* Herkes de bir fikir söyler, *en hoşumuza gideni alır değerlendiririz.*

Demokratik ilişkilerin ne kadar sürdürüldüğünü anlamak için birtakım anlaşmazlıklar yaşanıp yaşanmadığı sorulmuştur. Aşağıdaki diyalog bu konuda önem taşımaktadır.

Görüşmeci: İletişimde sorun yaşanıyor mu? Herkes katılabiliyor mu?

ÇK5: Herkes katılabiliyor. Yani bütün her kesime [...] mesela biz semt meclisi olarak katılımcılarımız bütün mahalleli. *"Mahalleli" olmak olgusu, yani birlikte yaşamayı ön plana alıyoruz.*

Görüşmeci: Politik olarak farklı görüşten birisi gelse?

ÇK5: Hiçbir sorun yok. Diyorum işte, herkese *hizmeti eşit götürmek* istiyoruz. Biz de birer *aracı* olarak bunu belediyelere iletiyoruz.

Katılımın en önemli göstergelerinden biri, kişilerin mahallelerindeki sorunları konseye taşımalarıdır. Çankaya'daki semt meclisleri bu konuyla yakından ilgilenmektedir. Ancak Etimesgut'ta mahalle örgütlenmelerine ulaşılmadığı için özelikle bu konuda soru yöneltilmiştir. Kadın Meclisi başkanı "Geliyor diyor ki, benim mahallemde şöyle bir sorun var diyor. Ama genelde hep çevreyle ilgili sorunlar iletiliyor. Mesela diyor ki, yolun ortasından çukur var. Bunları belediyemize iletiyoruz. Eğer bize bakan caddeler üzerindeyse sorun en kısa sürede etkileniyorlar zaten (EM2)" derken belediye çalışmalarına sağladıkları katkıyı ortaya koymuştur.

Kadın meclisinde halkın taleplerinin dinlenmesi ve belediyeye aktarılması şeklindeki bir katılım varken gençlik meclisinde gençlerin yönetime katılımına yönelik bir çalışma görülmemiştir. Yeni gençlik meclisi başkanma göre "Bizim asıl gayemiz [...] -İçişleri Bakanlığı'nın da bizden istediği- gençlere etkinlikler yaparak bilinçlendirmek, konser düzenlemek, sosyal etkinlik yapmak. (EM4)."

Meclis başkanı gençlerden gelen "ürkek" bir katılımın da etkinliklerin planlanması aşamasında olduğunu belirtmek için "Bu projeleri 16 kişilik yürütme kurulu planlıyor. Dışarıdan da teklifler geliyor. İsteyen istediği zaman gelip fikir alışverişi yapabiliyor. Dışarıdan yeni yeni etkinlik ya da konferans talepleri geliyor. Ancak meclisten dolayı insanlar *korkuyor* (EM4)" demiştir.

Katılımcılara kent konseylerinin demokrasiye katkısına inanıp inanmadıkları sorulmuş ve bu konuda "Demokrasiye katkısına inanıyorum çünkü halk her görüşten, *mahallede herkes oturuyor.* Herkesin isteğini dile getiriyoruz. Mahalli idare olduğu için de *tabanı kucaklamak zorunda* (ÇK4)" ifadesinde olduğu gibi tamamı olumlu görüşlerle karşılaşılmıştır. Ancak Çankaya Kent

Konseyi'nden bir katılımcı, demokrasi ilkesi için zedeleyici olan eksik katılım sorununa da vurgu yapmıştır:

ÇK2: Kent konseyinin şöyle bir handikabı var bence: Çok örgütlü kesimler üzerinden çalıştığı için örgütsüzleri kapsayamayabiliyor [...] Bir de Ankara'nın şöyle bir handikabı var: Çok fazla platform var. Ankaram Platformu vardı eskiden, bu tür örgütleri kapsayan. Şimdi Başkent Dayanışması var. O nedenle *kent konseyi herkesi kapsayan bir şey olmuyor.* Bazı insanlar kendilerini başka yerlerde ifade etmek isteyebiliyor.

Fikirlere Saygı

Üyelere, çalışma ortamını bozan katılımcılarla karşılaşıp karşılaşmadıkları sorulduğunda kent konseylerine yüklenen demokrasiyi geliştirme işlevinin izlerini görüyoruz. Her iki konseyin üyeleri de kişilerin düşüncelerine saygı duyulan bir ortamın geliştiği izlenimini vermektedirler.

ÇK6: İki kişinin olduğu her yerde sorunlar olur, biliyorsunuz ancak birincisi, herkesin *gönüllü* çalışıyor olması ikincisi de *sorunların ortak olması*, yani aynı mahalle insanlarının *aynı mahalle sorunlarını kucaklamasından dolayı* çok büyük sorunlar yaşanmıyor.
ÇK1: Biraz katlanmak zorunda kalıyoruz ama *bu işin doğası böyle.*
ÇK6: [...] *karşıt görüş oluyor tabii ki. Bu illa sorun anlamında değil.* İnsanların *fikirlerine saygı duyuyoruz.* Zaman zaman kavga değil ama karşılıklı tartışma anlamında şeyler oluyor. Bu da doğruyu yakalamak adına.
EM3: Benim siyasi görüşüm farklı. Ama *siyasi görüşüm farklı olmasına rağmen çok güzel anlaşıyoruz, çok güzel de çalışıyoruz.* Buradaki amaç zaten siyasi olarak değil. *Her partiden kişiler* var burada. Bizim burada ki tek amacımız kadınlara yardımcı olmak. Ben kendi partim (CHP) adına seçilerek buraya geldim ama burada gayet *uyum* içinde çalışabiliyorum.

Buraya kadar uyumu öne çıkartan ve çatışmayı önemsemeyen ya da olumlayan yaklaşımları gördük. Ancak uyum her zaman yakalanamayabilmektedir. Sonuçta bir grubun geri adım atmasıyla denge sağlanmış görünse de katılımı eksilten ilişkiler yaşanabilmekte ve dışlanan kesimler olabilmektedir.

ÇK2: Örneğin iş kadınları derneği var, Kaos GL de var. Pembe Hayat da var, transeksüeller de var. Bütün kadınlar aynı bakış açısına sahip diye bir şey yok. Tabii sorunlar yaşanabiliyor. "Niye var ki Pembe Hayat? On-

lar kadın bile değil!" gibi yaklaşımlar [...] *Onların sorunlarını görmeyen* aslında [...] bir kadın örgütü ama görmüyor [...] Pembe Hayat'tan gelen arkadaşlar bir sunum yaptılar [...] Bunlar ne gibi sorunlar yaşarlar? Kadın örgütü temsilcilerine anlattılar önce, *sonra bir uyum oluştu* ama yine de böyle birlikte çalışılabilir, uyumlu çalıştılar mı? Değil. Çünkü çok *anlayamadılar* [...] Pembe Hayat da... şey dediler, biz ayrı bir komisyon kuralım. Çünkü *buraya kendi sorunlarımızı dayatmak istemiyoruz.* Onlar kendi çalışmalarını yapıyor.
ÇK4: Zaman zaman kişisel olarak kendisini orada sıfatlandırmaya çalışan insanlar çıkıyor ama bunlar *elemine oluyor*, çok fazla barınamıyor.

Katılım Kültürü

Katılımcı bir siyasal kültürün yaygınlaştırılmasında kent konseylerine büyük rol biçilmektedir. Kimilerince konseyler, katılımcı demokrasinin mahalli düzeydeki en önemli uygulamalarından biri olarak görülmektedir.[35] Kent ve semt konseylerinin, birçok etkinliğinin halkın dikkatini çekmek, mahalle sakinlerini evden çıkartmak amacını güttüğü görülmüştür. Bazı katılımcılara göre "kent konseyinin *bilinmiyor* olması problem (ÇK1)" ve bu problemin aşılması ayrıca emek gerektirmektedir.

ÇK4: Tabii ki *insanlar evde oturuyor*, kadınlar. Dizi izliyorlar. Çok dışarıda görmüyorsunuz. Belli yerlerde görüyorsunuz. Şimdilerde de farklı yerlerde örgütleniyorlar. Örneğin bir zikir günü diye gidiliyor, dua günü diye gidiliyor. Bazıları ise bu tür şeylerin içinde olmamak için her türlü *perdeyi kapatmış, evine ve yakın çevresinin içine dönmüş.* Toplumda böyle bir kırılma noktası var gibi geliyor bana. [Muhtarlık] seçim çalışmaları sırasında da gördük evlere gittiğimiz zaman, *yaşlılar önemsenmek istiyor, çocuklar sevilmek istiyor, işsizler iş bekliyor.* Onun için *halka onlar gelemiyorsa biz gidelim.*

Yukarıda yine sosyalleşme ihtiyacına vurgu yapılmakta ve halkı konseye çekmenin en önemli yollarından birisi yeni sosyalleşme imkânları yaratmak olarak sunulmaktadır. Halk eğitimine yönelen toplum merkezlerine özgü işlevler de katılımın sağlanmasında bir basamak olabilmektedir.

EM1: Mahalle çalışma grupları, sivil toplum örgütleri hepsi buraya yönlendiriyor halkımızı. Ve yerel basında da... Kursa gelenler de atıyorum, diyor ki ben gençlik meclisine üye olacağım, kadın meclisine üye olaca-

35. Özdemir, s. 35.

ğım diyenler var. Kadın mesela, *biçki dikiş kursuna geliyor ama meclise üye oluyor.*
ÇK5: Bugüne kadar *herhangi bir sosyal aktivite yoktu mahallede. Şimdi en azından kadınlar dışarı çıkmaya başladı.* Kurslara geliyor, konuşuyorsun, sıkıntılarını, sevinçlerini, *her şeylerini paylaşıyorlar.* Bu paylaşımı bir başkası da görüyor. Çocuklarımız geliyor, çocuklarımız derslerinde başarılı olunca "Semt meclisine gidiyor çocuklarımız çok güzel derslerine yardımcı oluyor" [...] *Bunlar çekiyor ve duyuluyor.* Duyulacaktır da.

Söz konusu etkinliklerin siyaset dışı olduğu vurgusunu tekrarlayan bir katılımcı "*kapalı bir kutuyuz*, o yüzden etkinlik yaparak *siyasi bir şey yapmadığımızı tekrarlamamız gerekiyor* (EM4)" diyerek etkinliklerin bir işlevini daha ortaya koymaktadır.

Katılımda sosyoekonomik faktörlerin etkisi görülmüştür. Eğitim ve gelir seviyesinin katılımı etkilediği yönünde fikirlerle karşılaşılmıştır. Buna göre kent konseylerinin daha çok orta sınıfa hitap ettiği bulgusu edinilmiştir.

EM1: *Kültür seviyesi* düştükçe insanların kent konseyine katılımı azalıyor. İnsanların ona göre sorunları var kendilerine göre. *Gecekondu*da yaşayıp kent konseyine gelip çalışma yapmak... Gelip yapıyor tabii de yapanlar az. *Sorunlarını halletmiş kişiler daha fazla katılıma*, kent konseyine yöneliyor.
ÇK1: Semt meclislerinde yaşadığımız sorunlardan birisi de şuydu. Ciddi bir *yoksulluk* sorunu var... İnsanlar belediyeden çok haklı olarak *maddi beklenti* içerisinde. Çocuğuna iş istiyor, olanak istiyor. Biz daha böyle özgür bir şekilde katılım olsun istiyoruz ama "katılalım da benim çocuğum aç. Sen onu çöz bakalım"... gibi bizim de çarptığımız duvarlar var [...] "*Madem kent konseyi diye bir şey var önce benim oğluma iş bulsun*" diyor.

Etimesgut'ta, Çankaya'dan farklı olarak kadınların katılımını engelleyen bir faktör olarak eşler karşımıza çıkmaktadır. Kadın meclis başkanı bu sorunu zaman içinde aşmakta olduklarını bir kazanım olarak anlatmıştır. Örneğin, tiyatro gösterisi hazırlayacak olan kadınların eşleri ilk önce tedirgin olmuş. Bunun nedenini ve üstesinden gelmiş olduklarım katılımcı "çünkü *bizim bu çevrede kadınların böyle bu tarz şeyler yapıyor olması sanki kötü bir şey gibi.* Ama *halk o kadar alıştı ki* artık bunlara kadın meclisinde bu tarz şeyleri yapmaya başlayalı artık yadırgamıyorlar (EM2)" sözleriyle ifade etmiştir. Benzer bir şekilde 8 Mart Dünya Kadın-

lar Günü etkinliği olarak yapılan yürüyüşten övgüyle bahseden başkan, "Katılan rahat 600 kişi vardı ve bu Etimesgut kadınları için çok değişik bir şeydi. Bunu yaptığımızda bile eşleri bana telefon ediyorlardı: '*Sen bizim kadınlarımızı nereye götürüyorsun?* Ne yürüyüşü?' [diye soruyorlardı]. *Benimle konuştuktan sonra 'Fizan'a gelsin' falan dediler* (EM2)" şeklindeki ifadesiyle sağlanan *güven*le elde edilen değişimi aktarmaktadır.

Gençlik meclisi başkanına göre Etimesgut'un farklı sosyokültürel yapıdan insanların yaşadığı bir ilçe olması, kent konseyine olan katılımı etkilemektedir:

> EM4: Etimesgut çok farklı kültürlerin bir araya geldiği bir bölge. *Sosyal ve asosyallerin* bir arada olduğu bir bölge. Bazı çalışmalar çok kolay olabildiği gibi bazısı çok zor oluyor. Göktürk aile yaşam merkezinde 80-90 genç geliyor. Aradaki *sosyallik farklılığı talebi değiştiriyor.*

Örgütlenme

Görüşmelerde elde edilen yanıtların bir kısmı örgütlenme ana kategorisi altında değerlendirilmiş ve bu başlığın içeriği Tablo 6'da özetlenmiştir.

Belediyeye Bağlı Yasal Statü

Bu bağ hem kent konseyinin özgürce çalışması konusunda engel teşkil ediyor hem de meşruiyetini zedeliyor. Bu nedenle literatürde üzerinde durulan problemlerin başında gelmektedir. Çalışma kapsamında üyeleriyle görüşülen konseyler, görece etkin olmalarına karşın söz konusu sorunu yaşamaktadırlar.

> ÇK1: *Belediyenin bir idari birimiymiş gibi* belediyenin içinde yönetimde olanlar kent konseylerinin başkanı ya da yöneticisi olabiliyor.

Belediyeye bağlı zorunlu bir oluşum olan kent konseylerinin meşruiyet sorununu çeşitli ifadelerde görmek mümkündür. Örneğin sıklıkla, "gerçek" bir oluşumla karşı karşıya olduğumuzu vurgulama ihtiyacı duyan katılımcılar olmuştur.

Tablo 6. Örgütlenme kategorisinin açık kodlama özeti.

Alt Kategoriler	İçerik
Belediyeye bağlı yasal statü	• Belediyenin bir birimi gibi • Tüm imkânlar belediyeden • Belediye ile organik bağ • Meşruiyet • Şekil olsun diye kurulan konseyler • Belediye meclisi • Ciddiye alma ve gönüllü çalışma • Bürokrasi • Konsey merkezi
Belediye desteği	• Belediyenin konsey taleplerine cevap vermesi • Maddi sorunların aşılmasına destek vermesi • Belediye başkanmm önemi • Bütçe yok • Uyum • Belediyenin uygun görmesi • Yöneticilerin rolü • Özerklik vurgusu
Belediyeyi etkileyebilme	• Belediye meclisinin konsey kararlarını görüşme zorunluluğu • Başkanın önemi • Gönüllülük motivasyonu için belediyeyi etkileyebilme • Zevk alma
Çalışma (İhtisas) grupları	• Çevre ve hayvanlar • Spor ve sağlık • Hukuk ve insan hakları • Dezavantajlı gruplar • Kentsel sorunlar • Meslek grupları
Mahalle örgütlenmesi	• Semt meclisleri • Sorunların yerinde tespiti • Mahalle çalışma grupları • Muhtarlar • Halkla iletişim • Kurslar • Dayanışma/Yardımlaşma • Gönüllülük

ÇK1: Bu (kent konseyi), şekil olsun diye yapılmış bir şey değil. Örneğin, kent konseyinde alınan kararlar belediye meclisine doğrudan gider.
ÇK1: [Toplantılarımızı] görmenizi çok isterim. Yani işin ne kadar *sahici* olduğunu anlamanız açısından [...] o genel kurulları görmenizi isterim yani. Bütçesi yoktur ama büyük bütçeli konfederasyon gibi deyim yerindeyse kavgalı dövüşlü çok sahici ciddi bir şey oluyor.

Belediyeyle oluşan kurumsal bağlılığın ortaya çıkardığı sorunlardan birisi de bürokrasi olarak sunulmuştur.

ÇK1: Geçtiğimiz dönem açısından *en büyük problem bürokrasidir*. Belediyenin size karşı bir anlayış problemi söz konusu değil [...] Bürokrasiden kaynaklı "kim uğraşacak yani kent konseyi çıktı başımıza", sürekli mahallerden talep geliyor [...] Yani *belediye bürokrasisi* bizim problemimizdir.

Çankaya Kent Konseyi, Çankaya Belediyesi'nin ek binasında hizmet vermektedir. Bu nedenle belediyenin bir alt birimi izlenimi yaşanma olasılığı yüksektir. Oysa Etimesgut Kent Konseyi'nin kendisine ait bir binası bulunmaktadır. Ancak binanın imkânları konsey amaçlarının önüne geçmiş görünmektedir. Yani "konsey" dendiğinde birçok zaman binanın kastedildiği görülmüştür. Böylece konsey, içinde kütüphane ve toplantı salonu imkânları yer alan, sivil toplum örgütlerinin kendilerine bir oda edinebilecekleri yer olarak algılanır olmuştur.

Belediyelerin kent konseylerinden neler beklediğinin de aralarındaki bağın anlaşılması açısından önemli olabileceği düşünülmüştür. Bu konuyla ilgili sorumuza karşılık belediyeden genelde kent konseylerine talep gelmediği, gelen taleplerin daha çok halkın sorunlarının kendilerine aktarılması olduğu yönünde görüş birliği bulunmaktadır.

ÇK6: Belediyeden bize bir talep gelemez çünkü biz özerkiz. Belediyeye bağlı ve *bağımlı değiliz*. Semt meclisleri şunu yapsın veya şuraya eyleme gitsin ya da şurada şöyle bir siyasi faaliyette bulunsun gibi bir *talep bize hiç gelmedi, gelse de zaten bunu reddederiz.*

Ancak özerklik konusu Etimesgut Kent Konseyi'nde vurgulanmamıştır. Tersine aradaki organik bağı çağrıştıran diyaloglar yaşanmıştır:

Görüşmeci: Acaba belediye başkam değişseydi, kent konseyi çalışmalarında bir aksama olacak mıydı?

EM1: Bir aksaklık olmazdı ama... Mahalle çalışma grupları değişecekti, ihtisas çalışma grupları, kadın meclisi...

Belediye Desteği

Belediye üst düzey yöneticilerinin kent konseylerine ne kadar inandığı ve onları ne kadar desteklediği konseylerin yaşam şartlarını belirlemektedir. Hem yapılan görüşmeler hem de okumalar göstermiştir ki, etkin kent konseylerinin sayısı ülkemizde oldukça düşüktür.[36] Giriş bölümünde de ifade ettiğimiz gibi, göstermelik konseylerin birçoğu belediyeden ayrı bir görünüme sahip değildir. Görece bağımsız olduğu izlenimiyle ulaşılan Çankaya ve Etimesgut Kent Konseyleri de belediyenin desteğine muhtaçtır. Bu destek hem kent konseyinde alınan kararların hayata geçirilmesine imkân verme hem de maddi sorunların aşılmasına destek olma şeklinde gerçekleşmektedir.

ÇK4: *Belediyemizin çok desteği oldu.* Hem yer temin edildi hem pek çok masrafımızı onlar karşıladı.
EM1: Tabii bunlar çok büyük niyetle hazırlanmış ama ne derece yürüyor bilemiyoruz artık. Etimesgut kent konseyinde *belediyenin yardımı olmasaydı,* bina vermese, eleman vermese, kesinlikle yürümez.

Belediyenin uygun görmeyeceği bir etkinliği desteklemeyeceği izlenimi de "*Belediyenin hoşuna gitmezse bütün olanakları çeker,* aracını çeker işte bu imkânlarını ofislerini çeker, toplantı salonlarını elinizden alır, interneti keser vs. Sadece o bildiğimiz çok işlevsel olmayan devlet statüsüne kadar indirgeyebilir (ÇK1)" ve "Belediyeden biz destek alıyoruz. Belediyeye dilekçe yazıyoruz. *Belediye değerlendiriyor uygunsa karşılıyor* (EM4)" ifadelerinden anlaşılmaktadır. Özellikle belediye başkanmın konuya bakışının önem arz ettiği görülmüştür:

EM2: Bu hizmetleri de yaparken tabii ki belediye başkanımızla irtibatlı olarak yapıyoruz. Çünkü biz burada *yapacağımız etkinliklerin maddi anlamda desteğini belediyemiz karşılıyor,* biliyorsunuz.

36. Çetinkaya ve Korlu, "Yerel Demokrasinin Sağlanmasında Katılımcılık Süreci ve Kent Konseylerinin Rolü."

ÇK4: Geçen dönem *[Belediye] Başkanımız her türlü desteği verdi.* Beklentilerimizi hemen hemen aldık, hiç aksayan bir şey olmadı.

Belediyeyi Etkileme

Üyelere konseyin belediye kararlarını ne kadar etkileyebildiği sorulmuştur. Alınan yanıtlar konsey kararlarının belediye meclisinde görüşülmesinin zorunlu olmasına yöneliktir. Bu, etkileme kanalının açık olduğu ama son tahlilde meclisin tavrına bağlı kalındığını göstermektedir. Özellikle belediye başkanının kent konseyine bakışı yine önemli görünmektedir.

ÇK4: Evet, *kent konseyi belediyeyi etkiliyor*, ben buna inanıyorum. Yeni başkan da kent konseylerini çok önemsediğini, daha işlevinin artacağını söyledi.
EM1: Yılda en az iki defa genel kurulumuz olur, genel kurulda alman kararları, üst yürütme kuruluna o 13-14 kişinin imzasıyla beraber başkanlığa sunarız.

Belediyeyi etkileyebilme gücünün gönüllü çalışma motivasyonuna katkısını da bir katılımcının "[etkileyebildiğini] düşünüyorum, bundan sonra da çok daha iyi olacağına inanıyorum. Güzel şeyler oluyor. Bizim gibi gönüllüler... *gönüllülük işi bu.* Ben çok zevk alıyorum. *Zevk* aldığım gibi çevremdeki arkadaşlar da zevk alıyor (ÇK5)" şeklindeki ifadesinden anlamak mümkündür.

Çalışma Grupları

EM1: 21 tane *ihtisas çalışma grubumuz* var. Mesela hayvanları koruma çalışma, çevre koruma, güzelleştirme çalışma grubu, afet kriz çalışma grubu. Buna karşı şeyler oluşturuyoruz mesela. Depremde falan gruplarımız var bizim.

Yukarıdaki ifadenin sahibi konsey sekreteri, bu ihtisas gruplarının hem belediye çalışanları, hem STK temsilcileri hem de halkın katılımıyla oluştuğunu belirtmiştir ancak kent konseyinin belediyeyle olan organik bağını ortaya koyar niteliktedir. Katılımcıya halkın bu çalışma gruplarına katılımı olup olmadığı yeniden sorulduğunda şöyle bir yanıt alınmıştır:

EM1: Tabii tabii. Mesela engelliler çalışma grubumuz var, 600 tane engelli üyemiz var. Belediyemiz bunlara bir araç tahsisi yapmış. Mesela

istedikleri yerlere götürüyoruz. [...] Mesela sokak hayvanlarına çalışma grubumuz [...] Hayvan barınağı isteğimizi sürekli vurgulayarak hayvan barınağı yaptırdık mesela. İnsan hakları çalışma grubumuz var.

Bu yanıt da katılımın ne düzeyde olduğuyla ilgili yeterli bilgi vermemektedir (ya da vermektedir). Çünkü yanıt, katılımdan çok halka hizmete ve çalışma gruplarının alanına ilişkindir.

Yine Etimesgut Kent Konseyi Gençlik Meclisi de çalışma grupları şeklinde örgütlenmiş ve henüz faaliyet göstermeye başlayamamıştır. Çalışma gruplarının etkinlik alanları ve ne tür etkinlikler yapmaya çalıştıklarına baktığımızda –Etimesgut özelinde– sosyalleşme imkânları yaratmanın birincil amaç olduğu görülmektedir.

Konseylerin internet sitelerinde ne kadar aktif olduğu bilinmeyen çeşitli çalışma gruplarının isimleriyle karşılaşılmıştır. Çankaya'da sağlık, çevre, barınma, su, sokak hayvanları, ulaşım ve muhtarlar isimlerine sahip çalışma grupları bulunurken,[37] Etimesgut Kent Konseyi'nde AB ile ilişkiler, afetler ve krizler, basın-yayın, çevre koruma ve güzelleştirme, sağlık, spor, imar plan, esnaf ve sanayi, tüketici hakları, kültür-sanat, hukuk, kimsesiz çocuklar, hayvan hakları, trafik sorunları, insan hakları, sanayi ve işadamları isimli ihtisas grupları listelenmektedir.[38]

Mahalle Örgütlenmesi

Mahalledeki halka daha yakın olmak ve onların katılımlarını sağlamak için semt/mahalle meclisleri kurulması gerekli görülmüştür. Bu ihtiyaç Çankaya'da semt meclisleri aracılığıyla giderilirken Etimesgut'ta mahalle çalışma grupları kurulmuştur.

ÇK1: Altı tane *semt meclisimiz* var. Bu aşağı yukarı 25-30 mahalleyi kapsıyor [...] Semt meclisleri *doğrudan mahalleler üzerinden kuruluyor*, yani kendi kuruluş sürecini tamamlıyorlar. Yine Çankaya için övünerek söylemek gerekirse, bütün semt meclislerinin kendi binaları var. İnternetleri var, telefonları var.

ÇK6: Kent konseyinden sonra semt meclisi oluştu. *Yerinde sorunu tespit etmek*, çözmeye çalışmak için *semt meclisleri oluşturuldu*. Semt meclisleri de kendi içlerinde faaliyetler gösterdi.

37. www.cankayakentkonseyi.org
38. www.etimesgutkentkonseyi.org

EM1: *Mahallede çalışma gruplarımız* var, 20-28 tane. Dörder kişiden oluşmaktadırlar. Başkan, başkan yardımcısı, iki tane de üye... Bütün mahallelerde çalışma gruplarımız var. Muhtarlıklarımız başkanlığında çalışma grupları oluşturuyoruz.

Kent konseylerinin internet sitelerinden mahalle örgütlenmelerinin amaçlarına ilişkin bilgi almak mümkündür. Buna göre Çankaya Kent Konseyi'nde "kentsel yaşamı kolaylaştırmayı" hedefleyen semt meclisleri, "yaşayanların refahına yönelik, mahalleyi tarihsel gelişiminden koparmadan, mahalle sakinlerinin ve mahalle yönetimlerinin buluştukları, deneyimlerini paylaştıkları, birlikte düşündükleri ve ürettikleri ortamın uyumlu çalışmasını örgütleyen temel yapılardan biri olarak" planlanmıştır.[39]

Etimesgut Kent Konseyi'nin internet sitesinde ise mahalle çalışma gruplarının yetkilileri olarak mahalle muhtarlarının isimleri verilmiştir. Muhtarlar, Çankaya Kent Konseyi ve mahalle örgütlenmesi için de önemli figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu gösteren bir örnek ifade şöyledir:

ÇK2: Düzenli aralıklarla muhtarlıkları ziyaret ediyor kadın semt meclisi... O mahallelerde kadınların ihtiyaçları nelerdir? Park var mı? Kaldırımlar kadınların kullanmasına uygun mu gibi... [Sorunları/talepleri] semt meclisi aracılığıyla ve muhtarlar aracılığıyla alıyoruz.

Eksenel Kodlama

Tablo 7'de özetlendiği şekliyle açık kodlamada değerlendirilmiş olan içerik, Çankaya ve Etimesgut Kent Konseyi üyelerinin verdikleri yanıtlara göre birbirinden ayrılmış, bu sayede özgünlük ve benzerliklerin bulunması amaçlanmıştır. Verilerin böyle bir faktör çerçevesinde yeniden ayrıştırılması ile sosyoekonomik, siyasal ve kültürel farklılıkların etkisi ortaya konmak istenmektedir.

39. www.cankayakentkonseyi.org

Tablo 7. Eksenel kodlama: Çankaya ve Etimesgut Kent Konseyi özelinde içeriğin özetlenmesi.

Kategoriler	Alt kategoriler	İçerik	
		Çankaya Kent Konseyi	Etimesgut Kent Konseyi
Amaç ve Faaliyetler	Belediyenin denetlenmesi	• Denetim işlevi var	- Denetim işlevinden söz edilmedi
	Tabanın taleplerini yerel yöneticilere iletmek	• Yerinden yönetim • Halkla belediye arasında *köprü* • Sorunların yerinde tespiti	• Halkla belediye arasında *köprü*
	Destek hizmetleri ve bilinç geliştirme	• *Halkı bilinçlendirme* • Halkı örgütleme • İş öğretme, işgücüne kazandırma • *Sosyalleşme* • Özgür zaman yaratma • Mahalle kültürü, komşuluk ilişkileri • Kadın dostu belediye	• *Halkı bilinçlendirme* • İş öğretme, işgücüne kazandırma • Projeler • Panel, seminer • Halka destek • *Sosyalleşme*
	Sosyokültürel etkinlikler yapmak	• Sokak etkinlikleriyle bir araya gelmek • Sokaklar gençlerindir	• Eğlence, gezi, sergi vb • Özgür zamanı değerlendirme • Birlikte yaşamak ve rahat sosyal ilişki kurmak • Özel günler • Gençleri sosyalleştirmek
	Mahalle güzelleştirme/ geliştirme	• Mahalledeki sorunlar • Çözüme katkı • Sokak hayvanları • Kadın pratiklerine uygun hizmet	- Mahalle güzelleştirme vurgusu yok

İlkeler	Özgür ve gönüllü katılım	• Herkes katkı sunabilir. • Gönüllülük	- Gönüllülük vurgusu yapılmadı ama gönüllüler çalışıyor
	Siyasi ayrım gütmeme	• *Parti gözetmeksizin* • Her görüşten insan • Siyaset üstü bir şey • *Hizmet* öncelikli	• *Parti gözetmeksizin* • Her görüşten insan • *Hizmet* öncelikli
	Demokratik ve eşit temsil	• Herkesin katılma hakkı var • Toplantılar açık • Temsil edilebilme olanağı • Seçim	• Seçim • Siyaset korkusu
	Fikirlere saygı	• Sorunlar ortak • Mahalledaşlık • Fikirlere saygı • Her partiden kişiler • *Uyum*	• Farklı siyasi görüşteyiz ama anlaşıyoruz • *Uyum*
	Katılımın sağlanması	• *Konseyi duyurmak* • Eve kapanan, perdeyi kapatan komşular • İnsanlar ilgi istiyor • *Sosyalleşme* • *Yoksulluk, işsizlik* • Kişisel sorunların önceliği	• *Konseyi duyurmak* • *Sosyalleşme* • Siyaset dışı olduğunu gösterme ihtiyacı • *Yoksulluk, işsizlik* • Kişisel sorunların önceliği • Kültürel sınırlar • Halkı alıştırmak • Değişim yaratmak • Sosyokültürel faktörlerin önemi • Sosyallik-asosyallik

Örgütlenme	Belediyeye bağlı yasal statü	• *Belediye ile organik bağ* • Tüm imkânlar belediyeden • Bürokrasi	• *Belediye ile organik bağ* • Tüm imkânlar belediyeden • Konsey merkezi/ binası
	Belediye desteği	• *Belediye başkanının önemi* • Bütçe yok • *Uyum* • Özerklik vurgusu	• *Belediye başkanının önemi* • *Uyum*
	Belediyeyi etkileyebilme	• Gönüllülük motivasyonu • Zevk alma	• Başkanın ilgisi
	Çalışma (İhtisas) grupları	• Kadınlar • Kent	• Hayvan koruma • Engellilere hizmet • İnsan hakları • Sosyalleşme etkinlikleri
	Mahalle örgütlenmesi	• Semt meclisleri • Sorunların yerinde tespiti • Muhtarlar • Dayanışma/ Yardımlaşma	• Mahalle çalışma grupları

Özet tabloda, farklı kategorilerde sıklıkla karşılaşılan ve literatürde fazlaca vurgulanmayan konuların öne çıktığı görülmektedir. Kent konseylerinin amaç ve ilkeleri arasında sayılmasa da neoliberal politikalar ve yeni kamu yönetimi prensibiyle uyumlu birtakım özellikler dikkat çekmiştir. Uyum eğiliminde olan ve siyasetten uzak durarak hizmet öncelikli davranan konsey üyeleri, halkla belediye arasında köprü görevi görerek ve halkı bilinçlendirmeye yönelik projeler geliştirerek yerel yönetim alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşu gönüllüleri gibi davranmaktadır.

Öne çıkan başka bazı özellikler, kent konseylerinin, Batılı anlamda katılım kültürünü geliştirilmeye yönelik özgün işlevler edindiğini göstermektedir. Bunlar çoğunlukla sosyalleşme imkânları yaratarak halkı konseye çekmeye çalışma şeklindedir. Bunu yaparken katılımı engelleyen kimi kültürel özelliklerin ortadan kaldırılmasına (sosyal baskı gibi) ve katılımı destekleyecek kaybedilmiş kimi kültürel özelliklerin (komşuluk gibi) yeniden canlandırılmasına çalışılmaktadır. Bir yandan da siyasi propagandadan kaçınarak artırılmaya çalışılan katılım, esasen sosyoekonomik faktörlerin de etkisi altındadır. Şekil 2'de iki konseyin öne çıkan diğer benzerlik ve farklılıklarını görmek mümkündür.

Şekil 2. İki konseyin öne çıkan benzerlik ve farklılıkları.

Seçici Kodlama

İki konseyin ortak özellikleri arasında sayılabilirken *sosyalleşme* vurgusunun tüm kategorilerde öne çıktığı gözlemlenmiştir. Üyelerin anlamlandırmaları ekseninde katılımın bir çeşidi ya da olmazsa olmaz şartı sosyalleşme olarak görülmektedir. Hem Çankaya hem de Etimesgut Kent Konseyi üyelerinin benzeşen bu vurgusu aslında iki bölgenin sosyokültürel özellikleri açısından farklılaşmaktadır. Çankaya Kent Konseyi üyeleri için sosyalleşme, özlem duyulan geçmiş tanıdıklık, komşuluk ilişkilerini yeniden canlandırmakken, Etimesgut Kent Konseyi üyelerinin vurgusu sosyokültürel engelleri aşarak insanların konuşmalarına imkân

sağlamak yönündeki bir sosyalleşmeyedir. Çankaya'da iş yoğunluğu nedeniyle eve kapanan eğitimli orta sınıf varken, Etimesgut'ta aile içine kapanmış ve yabancılarla iletişim kurmayan bir toplum kesimi görülmektedir. Bu nedenle Çankaya'da geçmiş samimi ilişkiler ve güvenli mahalle özlemi dile getirilirken Etimesgut'taki halkın kültürel özelliklerinin sosyalleşmeye imkân vermediği üzerinde durulmuş ve bunun aşılmasına yönelik girişimlerden söz edilmiştir.

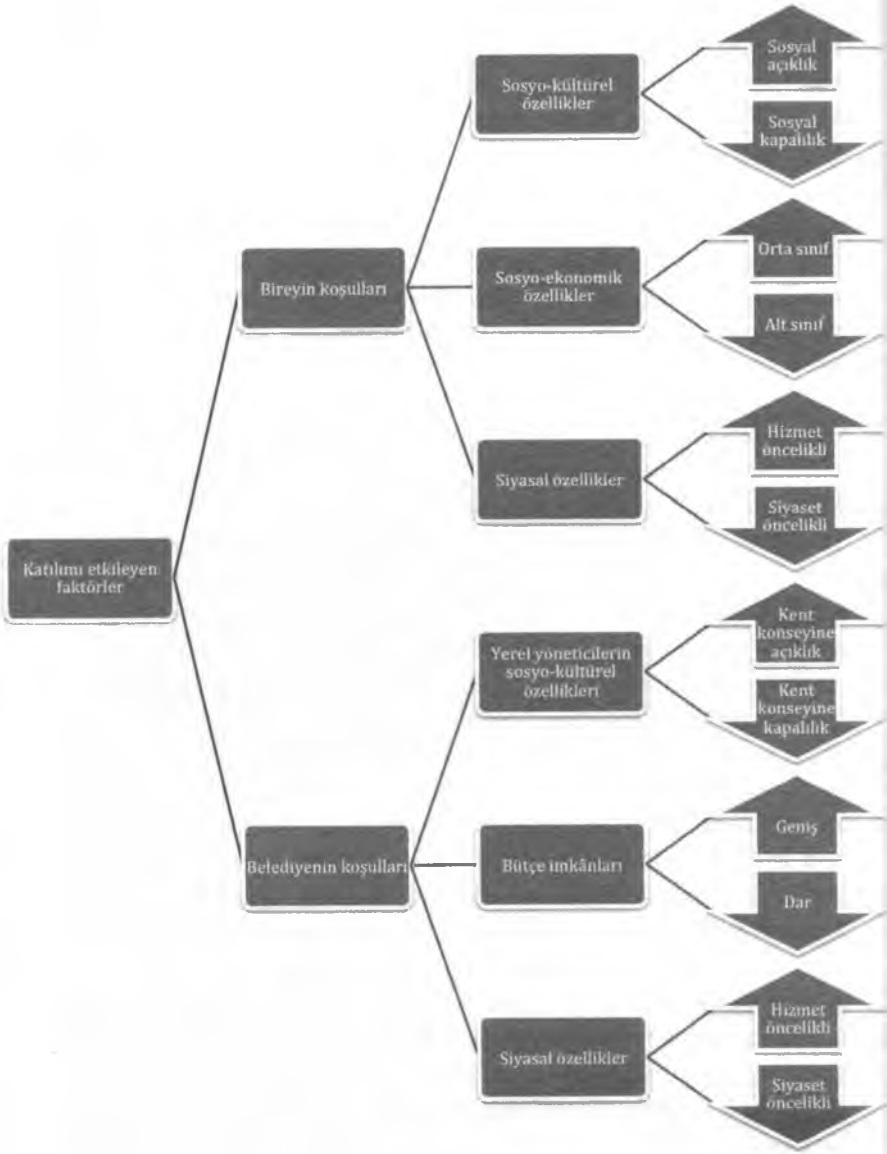
Bir başka önemli vurgu, köprü metaforuyla sağlanmaktadır. Bununla halkın taleplerinin belediyeye aktarılmasını kasteden katılımcılar, kent yönetiminde sivil toplum potansiyelinin kullanılmasını sağlayarak yerel yönetim biriminin asıl işlerine odaklanmasına imkân sağlamaktadır. Halkı bilinçlendirme ve sosyalleşme imkânları sağlama yönündeki çalışmalar da kent konseyleri için belediyeye bağlı bir STK izlenimi yaratmaktadır. Belediyeler görev tanımlarına girmeyen meşguliyetlere sahip olduğu içindir ki Keleş, yerel yönetimlerin sivil toplum örgütü ya da hayır kurumu olmadığını belirtmiştir.[40] İşte belediye yönetimlerinin bu konuda yarattığı meşruiyet krizinin aşılmasında kent konseyleri imdada yetişmekte ve STK'larda yoğunlaşmış olan sivil toplum potansiyeli kent yönetimine çekilmektedir.

Bu nedenle Etimesgut'ta kent konseyi belediyeye bağlı bir sivil toplum örgütü gibi çalışırken Çankaya'da görece özerklik vurgusuyla karşılaşılmış ancak konseyin benzer işlevleri yerine getirdiği gözlemlenmiştir. Etimesgut'ta konsey dendiğinde akla müstakil kent konseyi binasının gelmesi ve kent konseyiyle ilgili yazılı kaynak istendiğinde Çankaya'dan konsey çalışmalarına ilişkin rapor ve sempozyum kitapçıkları edinilirken, Etimesgut'tan belediyeye ait festivalin tanıtım broşürünün alınabilmiş olması arada belli oranda bir farkın var olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın yürütüldüğü semtler arasındaki farklılık, konseyin işleyişine de yansımaktadır. Her şeyden önce konseyleri çevreleyen sivil toplum örgütleri birbirinden oldukça farklıdır. Etimesgut Kent Konseyi'nde etkinlik gösteren ve konsey binasından yararlanan örgütlerin –semtin kırsal alanla bağını gösterir biçimde– hemen tamamı bölgesel hemşeri dernekleridir.

40. Ruşen Keleş, "Yerel Yönetimlerde Değişim", *Kentleşme ve Yerel Yönetimler Sempozyumu*, TMMOB, Ankara, 2010, s. 23.

Şekil 3. Katılımın yönünü belirleyen faktörler.

Sonuç

Sosyoloji alanında bir temellendirilmiş kuram denemesi olan bu çalışmada, halkın kent yönetimine katılımını sağlamanın araçlarından biri olarak sunulan kent konseylerine odaklanılmıştır. Burada amaç, konuya farklı açılardan bakarak kavramlar arası yeni ilişkiler keşfetmektir. Bu nedenle sosyoekonomik, siyasal ve kültürel farklılıklar barındıran iki mahalli kent konseyinin karşılaştırması üzerinden özgün örgütlenme ve katılım biçimlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcı demokrasi, yönetişim ve sivil toplum kavramlarının henüz kullanılmadığı yakın geçmişte kent yöneticilerinin, merkezden ve örgütlü çıkar gruplarından gelen baskılara karşı kent sakinlerinin örgütlenmesini ve yönetime ortak olmasını teşvik ettiğini belirten Bayraktar'a göre günümüz kentleri, müşterekliği sağlayıcı imkânlara ve mekânlara sahip değildir.[41] Bizim çalışmamızda da neoliberal dönemde müşterekliği sağlamanın bir aracı olarak sunulan kent konseylerinin belediyeye bağlı birer sivil toplum kuruluşu görüntüsü çizdiği gözlemlenmiştir. Üyelerinin gözünden, sosyalleşmenin, tabanın taleplerini belediyeye taşımanın ve halkı bilinçlendirmenin aracı olan kent konseylerinde siyaset dışlanmış ve hizmet önceliği yaklaşımı benimsenmiştir. Bu haliyle kent yönetiminden bağımsız bir örgütlenme alanı ve etki mercii olmayan kent konseyleri, belediyenin bir sosyal-kültürel işler birimine dönüşme tehlikesi taşımaktadır.

Çankaya ve Etimesgut örnekleri bize konseylerin, yöredeki sosyoekonomik, siyasal ve kültürel özelliklere göre şekillendiğini göstermektedir. Her iki konseyin sayılan özellikleri bir sosyalleşme ihtiyacını doğurmuş görünmektedir. Çankayalılar için bu, perdelerini kapatıp evlerine kapanmışların ya da yalnız kalmışların kapılarını çalıp eski komşuluk kültürünü geliştirmeyi ifade ederken Etimesgutlular için insanların birbirleriyle konuşmasını engelleyen kültürel sınırların aşılması, kadın ve çocukların sokakta sosyalleşmesi anlamına gelmektedir. Bu özellikler, katılım için erken bir aşamada olunduğunu gösterirken, belli bir sosyokültürel aşamanın kaydedilmekte olduğunu da gözler önüne sermektedir. Yani sakinler katılımcılığı öğrenmektedirler ancak bunu bütüncül siyaseti dışlayan, kentler arası rekabete katkı sağlayacak şekilde hizmeti önceleyen ve neo-liberal politikalarla uyumlu bir

41. Bayraktar, s. 66.

şekilde yapmaktadırlar. Bunun yanında sosyoekonomik engeller de kent konseylerinin birer orta sınıf katılım alanı kalmasını destekleyecektir.

Kaynakça

Akdoğan, L., "Neoliberalizmin Yerelleştirme Projesi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Bayraktar, U., "Kamuyu Kamusallaştıran Toplumcu Belediyeler İçin Geçmişten Alınabilecek İlham Üzerine", *Katılımcı Yerel Yönetim*, Der. İnan İzci, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014.

Brown, J., "Yönetişim ya da Neo-Liberalizmin Siyasal Düzeni", Çev. Tuvana Gülcan, *Birikim*, sayı 158, 2002.

Bulut, T., *Kent Konseyleri*, Ekin Yayınları, İstanbul, 201.

Çetinkaya, Ö., Korlu, R. K., "Yerel Demokrasinin Sağlanmasında Katılımcılık Süreci ve Kent Konseylerinin Rolü", *Maliye Dergisi*, sayı 163, Temmuz-Aralık 2012.

Genç, F. N., Özoğuz, B., Yılmaz, M., "Yönetişim Yaklaşımı ve Farklı Katılım Yöntemleri", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Der. Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi, Bursa, 2011.

Görmez, K., Uçar, Altınışık, H., "Yerel Demokrasi ve Kent Konseyleri", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Der. Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi, Bursa, 2011.

Harvey, D., *Sermayenin Mekânları*, Çev. Başak Kıcır, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar, Seda Yüksel, Sel Yayınları, İstanbul, 2012.

İzci, İ., "Katılımcı Yerel Yönetim: Genel Bir Bakış", *Katılımcı Yerel Yönetim*, Der. İnan İzci, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014.

Kaypak, Ş., "Kent Konseyleri ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 10, 1, 2013.

Keat, R., Urry, J., *Bilim Olarak Sosyal Teori*, Çev. Nilgün Çelebi, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Keleş, R., "Yerel Yönetimlerde Değişim", *Kentleşme ve Yerel Yönetimler Sempozyumu*, TMMOB, Ankara, 2010.

_____, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2012.

Kerman, U., Altan, Y. Aktel, M., Lamba, M., "Yerel Yönetişim ve Kent Konseyleri", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Der. Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi, Bursa, 2011.

Kestellioğlu, G., "Yerel Demokrasi ve Kent Konseyleri: Kahramanmaraş Örneği", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi* İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt 1, sayı, 2011, bkz. http://sempozyum.bursakentkonseyi.org.tr/sempozyum-bildiri-kitabi.pdf [Erişim tarihi: 10 Nisan 2014].

Kümbetoğlu, B., *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Lamba, M., "Yerel Yönetişimde Farkındalık: Antalya İli Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 17, sayı 1, 2012.

Levent, T., "Kent Planlamadan Kentsel Projeciliğe" *Kentsel Yeniden Yapılanma: Kazananlar, Kaybedenler*, TÜBİTAK, Ankara, 2008.

Özdemir, A. T., "Mahalli İdarelerde Halk Katılımı Bağlamında Kent Konseyleri", *Sayıştay Dergisi*, sayı 83, 2011, http://dergi.sayistay.gov.tr/icerik/der83m2.pdf [Erişim tarihi: 10 Nisan 2014]

Punch, K. F., *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, Çev. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz, Siyasal Yayınları, Ankara, 2005.

Şahin, S. Z., "Kent Konseylerinin Katılımcı Kent Yönetimine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme: Ankara Örneği", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Der. Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi, Bursa, 2011.

Şat, N., "Halkın Yönetime Katılımının Bir Kanalı Sıfatıyla Kent Konseylerinin Değerlendirilmesi", *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Der. Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi, Bursa, 2011.

Şengül, T., *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

Tekeli, İ., "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Katılımcı Demokrasi Pratiğinin Geliştirilmesi Üzerine Yorumlar", *Katılımcı Yerel Yönetim*, Der. İnan İzci, Kalkedon Yayınları, 2014.

Yüksel Acı, E., "Neoliberal Yaklaşım ve Yönetişim Kavramı", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, cilt XX, sayı 1, İstanbul, 2005.

http://www.etimesgutkentkonseyi.org [Erişim tarihi: Haziran 2014].

http://www.cankayakentkonseyi.org [Erişim tarihi: Haziran 2014].

Yaratıcı Dramanın Birey Üzerine Etkileri

Beril Uğuz

Giriş

Modern sanayi toplumlarını eleştiren Frankfurt Okulu'nun geliştirdiği kültür endüstrisi kuramında kültür olgusu, çağımız üretim geleneklerine uygun bir sanayi kültürü haline gelmiştir. Oysa seri ve standart bir üretimi gerektiren sanayinin kuralları yaratıcılığı verimsizleştirmekte, yaratıcılığı aklın dar sınırları içerisine kapatmakta ve özgünlüğün giderek kaybolmasına yol açmaktadır. Kitlelerin tüketimi için standartlaşan kültür ve sanat, bireye bir yaşam biçimi, bir dünya görüşü benimsetir, şartlandırır. Böylece tek boyutlu düşünce ve davranışlar biçimlenmiş olur. Bu

şekilde bireyselleşme engellenir, homojen toplum ideali ile birey sönükleşir, nesneleşir ve tektipleşir.[1]

Bireyin şeyleşmesi, eleştirel teoride modern kültürün bir krizi olarak resmedilirken modern toplumun aşırı derecede mekanik hale gelmesi de problematize edilmiştir. Buna göre teknoloji insan hayatını belirleme noktasına kadar yükselmiş, kitleler teknolojinin bir aygıtı konumu haline gelmiştir. Şan ve Hira günümüzde de kitle kültürünün (teknoloji, medya gibi) komplike araçlar yoluyla insanı cendere altında tutmaya ve ona kendini gerçekleştirecek ve nefes alacak çok az alan bırakmaya devam ettiğini belirtmişlerdir.[2]

Turkle, robotlaşmış zamanlarda yaşadığımızı, bizim önce teknolojileri yarattığımızı ardından onların bizi biçimlendirdiğini belirtir. Teknoloji tüm nesillerde değerlerimiz ve yönümüz üzerine etkide bulunmuştur. Turkle, tüm dünyayla bilgisayar ve benzeri araçlar vasıtasıyla iletişim kurduğumuzu düşünürken, aslında yanı başımızdaki insanlarla aramızdaki mesafeleri artırarak daha da yalnızlaştığımızı ekler. Teknoloji yaşamlarımızı baskılar, bizleri daha az insan ve daha az birey yapar. Daha iyi iletişim kurmak vaadiyle gerçek dünyanın ucuz bir taklidi olan sanal alanda bizleri gerçek insan ilişkilerinden izole eder. Günümüzde sanal alanlar üzerinden ilerleyen iletişim ağı, insan ilişkileri üzerinde giderek daha fazla kontrol sahibi olmaktadır.[3]

Teknolojinin yaşamlarımız üzerinde bu denli kontrol ve etki sahibi olduğu günümüz dünyasında, insanları bir araya getirerek zihinsel, bedensel ve duygusal etkileşimlerin ve bireyin gelişmesini sağlayan drama gibi kavramların kıymeti daha fazla anlaşılmaktadır. Franks, dramanın bedenlerin varlığına gerek duyulmayan iletişim biçimlerine yönelen çağdaş toplumlarda önemi artan bir kavram haline geldiğini belirtmiştir. Etki ile bedensellik arasındaki bağlantıya dikkat çeken Franks'e göre etki ve anlam sahibi olan grup çalışmaları biçimindeki drama, toplumsal ilişkilerin bedenselliğine yönelen çağdaş kültürel duyarlılığın gös-

1. Mustafa Kemal Şan, İsmail Hira, "Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi", *Politika Dergisi*, 2011, http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/frankfurt_okulu_ve_kultur_endustrisi_elestirisi.pdf.
2. A.g.e.
3. Sherry Turkle, *Alone Together: Why We Expect More From Technology and Less From Each Other?*, Basic Books, New York, 2011, s. 17-20.

tergesidir.[4] Kültürün bir sanat biçimi olarak drama, bedensel eylemler ve etkileşimler yoluyla insan ilişkilerinde etkili boyutlara yol açar. Aslında drama sürecindeki bu etkinin önemi gelişime çok açıktır. Bahsedilen "etki" bedensel mevcudiyet ve deneyimle sıkı bir şekilde bağlantılıdır.[5]

Nitekim Franks de günümüzde sanal olarak sosyalleşen çocuk ve gençlerin empati ve duyarlıktan yoksun olduklarını, drama yoluyla bu özellikleri de içeren iletişim becerilerinin geliştiğini vurgulamıştır. Öznelliklere ilişkin olan drama katılımcıların öznelliklerini geliştirmektedir. Duyguların eğitimde önemli yeri olan dramada katılımcıların estetik duyarlıkları gelişmekte ve bu daha geniş kültürel bir perspektife uzanmaktadır. Nitekim Arnold sanatın (ve estetiğin) uygarlaşmada önemli bir araç olduğundan bahseder. Franks'e göre drama yoluyla farklılık ve eşitsizliklerin yüz yüze ilişkilerde deneyimlenmesi keşfedilmeyi beklemektedir.[6]

Burada, grup çalışmaları biçimindeki dramayla belli sayıda katılımcının oluşturduğu bir grubun bir yürütücü eşliğinde, tiyatro teknikleri ve oyunlardan faydalanarak belli bir konu üzerinde yaptığı etkinliklerden söz edilmektedir. Söz konusu grubun katılımcıları, her yaş grubundan olabileceği gibi konuda da bir sınırlandırma yoktur. Rol oynama ve doğaçlama gibi tekniklerden faydalanan drama bir çeşit yaşarken ve/ya eğlenirken öğrenme sürecidir. Drama grup aktivitelerinde bir eğitmen/yürütücü eşliğinde kullanıldığında amaçlanan konuyu öğrenmenin yanında beklenen ya da beklenmeyen çok farklı sonuçlar doğurmaktadır. İletişim becerileri, kişisel gelişim, toplumsal duyarlılığın artması, estetik düşünme biçimi, demokratik düşünme biçimi, vb örnekler artırılabilir.

Drama, eleştirel teorinin ortaya koyduğu kültür endüstrisi sonucu birey kavramının giderek sönükleşmesi ya da teknolojinin yaşamlarımızı baskılaması sonucu bireyin iletişim ve etkileşimden uzak bir şekilde yalnızlaşması gibi modern yaşam sorunlarını birey nezdinde hafifletebilmek açısından oldukça verimli bir alan olarak görülmektedir. İnsansızlaşmanın söz konusu olduğu

4. Anton Franks, "Drama and the Representation of Affect – Structures of Feeling and Signs of Learning", *RIDE: The Journal of Applied Theatre and Performance*, cilt 19, sayı 2, 2014, s. 206.
5. A.g.e., s. 196.
6. A.g.e., s. 197-206.

çağımızda, bireyleri zihinsel, bedensel ve duygusal açıdan geliştirmeye yönelik çalışmaların yapıldığı drama, eğitimde çok fazla tercih edilmemekle birlikte, birey üzerindeki olumlu etkileri eğitim alanında çalışan kişiler tarafından bile yeterince bilinmemektedir. Oysa eğitimde yaratıcı drama geniş bir öğrenme ve yaratıcılık alanı sunar. Belli bir disiplinden yaşamın kendisini ya da diğer insanların bakış açılarını, sanatı öğrenmeye kadar belki de öğrenmekle ilgili psikolojik, pedagojik birçok boyutu da kapsayabilir. Bu çalışma kapsamında daha çok dramanın bireysel gelişimle ilgili öğrenme alanlarına odaklamlmıştır. –

Ancak çalışmanın amacı sadece yaratıcı dramanın birey üzerindeki kazanımlarını ortaya koymak değildir. Aşağıdaki literatür taramasından anlaşılacağı gibi dramanın bireysel kazanımları üzerine yapılmış doyurucu sayıda kaynak ve çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma temellendirilmiş kuram yöntemi ile dramayı birebir deneyimleyen bireyler ile sahanın içerisinde görüşmeler yaparak dramanın kazanımlarını farklı bir şekilde ortaya koymak olduğu gibi dramanın tüm bu kazanımlarına rağmen yeterince yaygın bir eğitim alanı olmamasının nedenlerini sorgulamaktır.

Yaratıcı dramanın Türkiye'deki öncülerinden İnci San, yaratıcı dramanın Türkiye'de yeterince tanınmadığını ve tiyatro alanıyla karıştırıldığını belirtmiştir.[7] San, yaratıcı dramanın 1990'lardan itibaren ilköğretimde ve yükseköğretimde programlara girmesinin önemli adımlar olduğunu belirtmiş ancak hâlâ birçok eksiklik olduğuna değinmiştir.[8] Özellikle eğitim alanındaki eksikliklere değinen San, yaratıcı dramanın maddi ve manevi anlamda devlet desteği almadığını belirtmiştir. Ayrıca araştırma ve yayınların da yetersizliğine değinmiştir.

Bununla birlikte yaratıcı drama, genel olarak eğitim alanında bilinmektedir. Eğitim dışındaki alanlarca yaratıcı drama genel olarak çocuklara yönelik oyun/tiyatro aktiviteleri olarak algılanmaktadır. Oysa yaratıcı drama tüm yaş gruplarına, her alandan/meslekten bireye hitap edebilecek verimliliğe sahip bir alandır. Yaratıcı dramanın Türkiye'deki diğer bir öncüsü Levent'e göre drama sadece eğitim öğretimde kullanılmaz:

7. İnci San, "Tiyatroya Rağmen Yaratıcı Drama", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, sayı 1, 2006, s. 6.
8. Songül Başbuğ, "Prof. Dr. İnci San'ın Yaratıcı Drama Anlayışı", İnci San ile Söyleşi, *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, sayı 2, 2006, s. 122-125.

> Drama yaşamın tüm alanlarında ele alınmalıdır. Drama yöntemi ile öğrenme ve farkındalık eğitimi yapılabilir. Böylece bireyin kendini tanıması, kendini başkalarına ifade etmesi ve başkalarıyla kendisi arasındaki benzerlik ve farkları ayırt etmesi söz konusu olabilmektedir. Söz konusu özellikler bu anlamda demokratik yaşamı da işaret eder. Demokrasi kültüründe önemli bir unsur olan özeleştiri, ciddi anlamda bir farkındalık eğitimini gerektirir. Farkındalığın eksik kaldığı bir ortamda demokratik yaşam, yerini benmerkezci yaşama bırakır.[9]

Levent, drama yöntemiyle bireylerde oluşturulacak farkındalığın, demokratik bir kültüre uzanacağını belirtmektedir. Bu da yaratıcı drama yoluyla daha demokratik bir topluma erişilebileceğine işaret eder. Levent, demokrat olmayı, bir yönüyle yaşam becerisi olarak tanımlar. Farkındalık kültürü içinde olan, kendini eleştirebilen ve sorumluluk bilinci olan bir insanın etik, estetik ve adalet kavramlarının da farkında olarak kendini yönetmesinin; bunu yaparken de bu kavramların kültürüne uygun bir kişilik geliştirmesinin onun sanatlı bir yaşamı tercih ettiği anlamına geldiğini savunur. Ona göre drama eğitimi, yaşamın estetik bir hale gelmesini sağlar. Bu durum etik ve adalet anlayışlarıyla desteklenir. Yaşamın estetik hale gelmesi, yaşamın demokratikleşmesi demektir. Levent'e göre bu bilinci insana en iyi kazandıran etken dramadır.[10]

Görüldüğü gibi yaratıcı dramanın Türkiye'deki öncüleri yaratıcı dramanın sadece eğitim boyutuna değil, yaşamın tüm alanlarında yaratacağı kazanımların önemine değinmektedirler. Yaratıcı dramanın bireyleri demokratikleştirecek ve estetize edecek derecede önemli kazanımları olmasına rağmen; gerek eğitim alanında gerek eğitim dışı alanlarda (bireysel, gelişimsel vb) devlet, toplum ya da bireyler tarafından yeterince bilinen, önem verilen, değer atfedilen bir alan olmaması, başka kavramlarla karıştırılması ve anlamının çarpıtılması bu çalışmanın ana sorunsalını oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında yaratıcı dramanın bireysel ve toplumsal önem ve kazanımlarının yeterince bilinmemesi sorunundan yola çıkılarak yaratıcı drama alanının farklı boyutlarıyla birey üzerindeki etkilerinin araştırılması ve ortaya konması amaçlanmıştır.

9. Tamer Levent'ten aktaran Ömer Adıgüzel, *Eğitimde Yaratıcı Drama*, Naturel Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 281.
10. A.g.e., s. 281.

Çalışmanın en önemli amacı, yaratıcı dramanın yetişkinlerde ortaya çıkardığı kazanımların ortaya konulabilmesidir. Bu anlamda dramanın bireysel, eğitsel ve toplumsal kazanımları bütünsel bir şekilde ele alınmış; ancak bireysel kazanımlara ağırlık verilmiştir. Çünkü yaratıcı dramanın eğitsel kazanımları, özellikle eğitim alanında yeterli olmasa da bilinmekte, ancak eğitim dışındaki bireysel kazanımları itibariyle ve eğitim alanı dışında bir alan olarak çok yaygın bilinmemektedir. Çalışmanın amacı, yaratıcı dramamn kişide yol açtığı değişikliklerin ortaya konulabilmesi anlamında literatüre katkı sağlamaktır. Çalışmanın amaç soruları şu şekilde ortaya konulabilir:

- Yaratıcı dramanın yetişkinlerde yarattığı bireysel ve profesyonel kazanımlar nelerdir?
- Bireylerin yaratıcı dramadan beklentileri ile kazandıkları arasındaki farklılık nedir?
- Yaratıcı drama alanının tüm boyutlarıyla tanınmamasmın nedenleri nelerdir?

Bu amaçla Ankara Çağdaş Drama Derneği'nin yaratıcı drama eğitmenliği/liderliği kursuna devam eden 22 katılımcıyla kurs giriş, çıkış ve molalarında, dernek binası içerisinde görüşmeler yapılmıştır. Yüz yüze yapılan ve yarı yapılandırılmış olarak hazırlanan görüşmelerde, katılımcılarla, yaratıcı dramanın kendilerinde ve yaşamlarında yarattığı değişiklik/farklılıklar üzerine konuşulmuştur. Çalışmada temellendirilmiş kuram yöntemi benimsenmiş ve yaratıcı dramanın bireyler üzerinde yarattığı farklılıklar/etkiler üzerine alanda var olan teori ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Creswell[11] temellendirilmiş kuramın amacının kategori yaklaşımını kullanarak bir teori geliştirmek olduğunu belirtmiştir. Çalışmanın amaçlarından birisi de temellendirilmiş kuram yöntemini kullanarak bir çalışma ortaya koymak ve bu anlamda literatürü örneklerle zenginleştirmektir.

Çalışma, yaratıcı dramanın bireysel kazanımlarına farklı bir açıdan dikkat çekmektedir. Öncelikle yaratıcı dramanın bireysel kazanımları Çağdaş Drama Derneği'nin yaratıcı drama eğitmenliği kursuna devam eden ve en az üçüncü aşamada olan katılım-

11. John W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design - Choosing Among Five Traditions*, Sage, Thousand Oaks, 1998, s. 55-56.

cılarla görüşülerek ortaya konmuştur. Yaratıcı dramanın bireysel etkileri üzerine yapılan önceki çalışmaların birçoğu, ilköğretim ya da yükseköğrenimde drama dersi alan veya dramayı hizmetiçi eğitim şeklinde alan kişiler üzerine yapılmıştır.

Çağdaş Drama Derneği'nin eğitmen yetiştirme programı dramayı altı aşamada tüm boyutlarıyla ele almaktadır. Yükseköğrenimde yüksek lisans drama programı haricinde drama dersi alan öğrenciler, dramayı yalnızca akademik/eğitsel boyutlarıyla ele almaktadırlar. Dolayısıyla yükseköğrenimde sınırlı ders saatiyle drama dersi alan öğrenciler ile 400 saatlik drama eğitmeni yetiştirme programına devam eden öğrenciler arasında kazanımlar açısından farklılıklar olmaktadır.

Çalışmanın diğer bir önemi, yaratıcı drama alanında, yaratıcı dramanın kazanımları açısından temellendirilmiş kuram yöntemiyle yapılmış ilk çalışma olmasıdır. Temellendirilmiş kuram yöntemiyle yapılan çalışmada kuram, sahada yapılan çalışmayla elde edilen bilgi ve deneyimlerden çıkarılmaktadır. Temellendirilmiş kuram yönteminin diğer nitel araştırma yöntemlerinden farkı kuramın ortaya çıkarılmasını katılımcılarla yapılan görüşmelerin belirlemesidir. Bu amaçla sahaya çok sayıda ziyaretler yapılabilmekte, katılımcıların vermiş olduğu cevaplar doğrultusunda çalışmanın soruları değiştirilebilmektedir. Katılımcıların kurama yönlendirdiği ve görüşmelerin niteliğinin veriler tarafından belirlendiği araştırmada kuram birebir sahada yapılan çalışmalardan çıkmaktadır.

Dramanın Dünü ve Bugünü

O'Toole, dramanın eğitici yeteneklere sahip olduğunun fark edilmesinin Antik Yunan'a kadar götürülebileceğini belirtir.[12] Antik Yunan'da Dionysos şarap tanrısına yapılan şenliklerde Dithyramb korosu zamanla bir tiyatro eseri halini almış, Dionysos'un hikâyelerini konu alarak geniş anlamda eğitici bir rol üstlenmiştir. Dramanın izleyicileri dini konularda eğitici özelliği yüzyıllar sonra tekrar keşfedilerek drama eğitim alanıyla birleştirilmiştir. Dramanın öğretici özelliğinin çocuklar üzerinde fark edilerek bilinçli bir şekilde grup çalışması olarak uygulanmaya başlanması, 20. yüzyı-

12. John O'Toole, Madonna Stinson ve Tiina Moore, *Drama and Curriculum: A Giant at the Door*, Springer Publishing, Avustralya, 2009, s. 14.

lın başlarına denk gelmektedir.[13] İngiltere'de çocuk eğitmeni olan Harriet Finlay-Johnson çocukların kendi aralarında oynadıkları oyunlar esnasında role girerek aslmda öğrenme süreci içerisine girdiklerini gözlemlemiştir. Böylece kendisine verilen müfredatı çocuklara öğretmek için çocukların role girerek canlandırma yapabilecekleri oyunsu süreçleri kullanmıştır. Johnson eğitimde drama ya da yaratıcı dramanın bu anlamda temel taşı sayılabilir.

Dramanın bilinen etkilerinin en önemlilerinden birisi, yaratıcılık olarak öne çıkmaktadır. Dramanın yaratıcılık yönünün fark edilerek eğitim alanında kullanılması, öncelikli olarak İngiltere ve Amerika'da gelişmiştir. 1940'lı yıllarda Amerika'da Winifred Ward, 1950'li yıllarda İngiltere'de Peter Slade, dramanın yaratıcı yönünü fark ederek çocuk merkezli bir eğitim kuramı benimsemişlerdir.[14] Her ikisi de başlangıç noktası olarak çocukların doğal dramatik oyunlarını, dramatik metin yerine doğaçlama, canlandırma ve rol oynama tekniklerini kullanmışlardır.

İngiltere'deki kullanımıyla "eğitimde drama" alanında çok önemli bir yere gelen Dorothy Heathcote, bu alanda kendi anlayış ve yaklaşımını ortaya koyarak katılımcı, eğitmen ve drama ilişkisini yeniden yapılandırmıştır. Heathcote katılımcının deneyimlerini ön plana çıkarmış ve dramada sonuçtan çok sürece odaklanmıştır. Dramanın büyük bir grup etkinliğine dayalı olması, Heathcote'un çalışmalarını farklı kılan özelliği olmakla birlikte onu en tanınır kılan kuram "eğitmenin role girmesi"dir.[15] Okullar ile toplum arasında bağ kurmayı hedefleyen Heathcote, sağlıklı bireyler yetiştirmeyi destekleyen dramanın sosyal sağlığı ve politik duyarlılığı da desteklediğini savunur.[16] Heathcote'un çalışmalarına katılan öğrencilerin "doğru soru" sormasını bilen öğrenciler olma yolunda önemli adımlar attıkları görülmüştür. Yaratıcı dramayı kendi yöntem ve yaklaşımlarıyla uygulayan Heathcote'un çalışmalarına katılan öğrencilerin dünyayı sorgulayan, etik ve ahlaki olana önem veren, duyarlı, sorumluluk yetisi gelişmiş, çözüm üreten, kendini ifade edebilen, bireyler olarak süreçten ayrıldıkları gözlenmiştir.[17]

13. A.g.e., s. 97-100.
14. A.g.e., s. 73.
15. Zeki Özen, "Dorothy Heathcote'un Yaratıcı Drama Yaklaşımları", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s. 5-6.
16. A.g.e., s. 33-35.
17. A.g.e., s. 111.

Dramanın bireysel ve kolektif imgelemi tetikleyen, paylaşılan ortak bir aktivite olduğunu belirten Baldwin ve Fleming, dramanın altı farklı alandaki önemli katkılarından bahsetmişlerdir. Buna göre drama; 1) bireysel, sosyal ve duygusal gelişim, 2) iletişim, dil ve edebiyat becerileri, 3) matematiksel gelişim, 4) bilgi ve dünyayı anlama, 5) bedensel gelişim, 6) yaratıcılığın gelişmesi için bir araçtır. Bu anlamda drama, duygusal katılımı öngören sosyal grup aktivitesidir ve katılımcıya karşılıklı güven ilişkileri ve empatinin var olduğu bir grubun parçası gibi hissettirir. Bedensel hareket ve estetik sanat formlarını kullanarak, soyut kavramlar ve anlatılardan yararlanarak fikir ve kavramlar üretmeye yardımcı olur.[18]

O'Toole da benzer bir şekilde dramanın birey üzerindeki kazanımlarından bahseder. Buna göre drama duygusal gelişim, kendini ifade etme ve özsaygının gelişimi, yaratıcı düşüncenin gelişimi, toplumsal algı ve işbirliğinde gelişim, kamusal alanda özgüven gelişimi, hareket ve bedensel gelişim alanlarında bireye katkıda bulunur.[19] Thompson ve Evans, dramanın birtakım özellikleri birleştirici niteliğine değinmişlerdir. Buna göre drama sosyal etkileşim, dil becerileri, dinleme, konuşma, düşünme, keşfetme, içinde bulunulan çevrenin kullanımı ve fiziksel kontrolü bir araya getiren çok yönlü bir araçtır. Bunun yanında drama algı yükseltmede ve farklılıkları keşif bağlamında da kullanılabilir. Yaratıcı düşünme ve dil becerilerine götüren drama teknikleri arasında rol oynama, doğaçlama, sıcak sandalye, oyunlar, tartışma, öykü anlatımı, mim bulunur.[20]

Türkiye'de dramanın yaygınlaşmasında önemli emeği olan drama uzmanı İnci San, dramayı "Doğaçlama ve rol oynama gibi tiyatro ve drama tekniklerinden yararlanılarak, bir grup çalışması içinde katılımcıların bir yaşantıyı, olayı, fikri, eğitim ünitesini, soyut bir kavramı, davranışı eski bilişsel örüntülerinin yeniden düzenlenmesi yoluyla ve gözlem, deneyim, duygu ve yaşantıların gözden geçirildiği oyunsu süreçlerde anlamlandırılması, canlan-

18. Patrice Baldwin ve Kate Fleming, *Teaching Literacy Through Drama - Creative Approaches*, Routledgefalmer, Londra, 2003, s. 6-12.
19. O'Toole, Stinson ve Moore, *Drama and Curriculum: A Giant at the Door*, s. 81-89.
20. Gill Thompson ve Huw Evans, *Thinking it Through - Linking Language Skills, Thinking Skills and Drama*, David Fulton Publishers, Londra, 2005, s. 14.

dırılması" olarak tanımlar.[21] Drama kavramının kullanımı ülkelerde dramamn gelişimine göre değişiklik göstermektedir. ABD'de "yaratıcı drama" kavramı kullanılırken, Almanya'da "okul oyunu/oyun ve etkileşim", İngiltere'de "eğitimde drama", Türkiye'de de yaratıcı drama kavramları kullanılmaktadır.[22]

San'a göre yaratıcı drama kavramı, drama kavramının kullanımından bir yönüyle ayrılmalıdır. Drama hem tiyatro metni anlamını hem de yalnızca okumak için yazılmış bir oyun metni anlamını taşıdığı gibi dramatik bütünlüğe sahip gerçek olaylar için de kullanılabilir. Oysa özellikle ve bilerek yaratıcı sözcüğü eklendiğinde drama, önceden yazılmış hazır bir metin olmaksızın, katılımcıların kendi buluşları, özgün düşünceleri, öznel anı ve bilgilerine dayanarak oluşturdukları eylem durumları ve doğaçlama canlandırmalardır.[23]

San, klasik eğitim tarzında bireyin ve giderek toplumun eğitiminde sol beyin yarı kürenin düşünme biçimini ifade ettiğini ve bu eğitim tarzının kişilik gelişiminde ve genel gelişimde büyük boşluklar yarattığını düşünmektedir. Yaratıcı dramada ise sağ beyin küresinin kendi görsel, imgesel, imgelemsel, sezgici, duyumsal, tüm duyulara dayalı, sentezci düşünme biçimine uygun alıştırma ve çalışmalarla büyük oranda başarılı olunabileceğini, bu süreçlere katılacak devim duyusal (kinestetik) "motor" çalışmaların, bireyleri ve grubu ne denli canlı, buluşçu, farkında olunmamış yeti ve becerilerin uyandırıldığı üretken gelişmelere yol açtığını belirtmiştir. Yaratıcı drama imgelerin harekete geçmesine, imgelem gücünün artmasına, yeni ilişkilerin ortaya çıkmasına ve yoğun duyuşsal ve duygusal yaşantılara yol açar. Bununla birlikte yaratıcı drama sol beynin yüklendiği denetlenme, sözellendirme, gerekçeler bulma, eleştirme, değerlendirme, sorgulama yetilerini de işe koşar. San, Ned Herrman'ın *Yaratıcı Beyin* adlı kitabında bahsettiği "tüm bireysel yaratıcılık"ın drama yoluyla yetkin bir şekilde yaşandığını belirtmiştir. Bu durumda baskıcı bir tutumla sol beyni geliştirmeye ve yüklemeye dönük tek yanlı klasik eğitim sisteminin yaratıcı bir eğitim sü-

21. İnci San, "Yaratıcılığı Geliştiren Bir Yöntem ve Yaratıcı Bireyi Yetiştiren Bir Disiplin: Eğitsel Yaratıcı Drama", *Yeni Türkiye Dergisi*, cilt 2, sayı 7, 1996, s. 148-160.
22. A.g.e.
23. İnci San, "Yaratıcı Drama Çalışmalarının Dünü ve Bugünü", *Cumhuriyet ve Çocuk – 2. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi*, Yay. Haz. B. Onur, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, no 2, 1999, s. 272.

recine dönüşmesi için yaratıcı drama üstün değerde bir seçenek oluşturmaktadır.[24]

Adıgüzel yaratıcı dramayı en genel yanıyla herhangi bir konuyu doğaçlama, rol oynama gibi tekniklerden faydalanarak, bir grupla ve grup üyelerinin birikimlerinden, yaşantılarından yola çıkarak canlandırmak olarak tanımlar. Yaratıcı drama bir grup etkinliğine ve grup üyelerinin yaşantılarına dayalıdır ve bireylerin yaşantılarının içinden, hayatın kendisinden gelmektedir. Drama oturumlarında toplumsal sorunların çözümünde katılımcıların kendi yaşantı birikimleri, çağrışımları, anıları, kurgusal bir gerçeklik içerisinde devrede olmaktadır.[25]

Yaratıcı drama atölyelerinin uygulaması için gerekli olan bir grup, bir drama eğitmeni, bir çalışma ortamı/mekân, konu/tema, teknikler (doğaçlama, rol oynama vb), yaşantı/tecrübe, oyunsu özellikler ve canlandırma (kurgusal gerçeklik) aynı zamanda yaratıcı dramanın temel öğelerini/bileşenlerini oluşturmaktadır.[26] Adıgüzel de yaratıcı dramanın çok farklı alanlara yayılan amaçlarından bahseder: Yaratıcılığı ve hayalgücünü geliştirmek; kendini tanıma, gerçekleştirme ve başkalarıyla iletişim becerisini geliştirmek; demokratik tutum ve davranış geliştirme; estetik davranışlar geliştirme; eleştirel ve bağımsız düşünebilme becerisi geliştirme; işbirliği yapabilme/birlikte çalışma becerisi geliştirme; sosyal duyarlık yaratma; duygunun sağlıklı bir biçimde boşalımı ve kontrolü; dil gelişimi, sözel ve sözel olmayan ifade becerisini geliştirme bunlar arasında görülebilir.[27]

Yaratıcı drama, eğitim alanı açısından yöntem ve disiplin boyutları olmak üzere iki farklı boyuta sahiptir. Yaratıcı drama herhangi bir konuyu öğretmek için bir araç olarak kullanıldığında yöntem boyutu söz konusu olmaktadır. Eğer yaratıcı dramanın kendisi öğretilmek istenen alan ise, o zaman disiplin boyutu karşımıza çıkmaktadır. Yaratıcı dramanın bir de üçüncü boyutu; sanat boyutu söz konusudur. Yaratıcı drama kendi bileşenlerine, öğelerine sahip farklı bir sanat alanıdır. Özellikle doğaçlama ve rol oynama tekniklerini kullanması bakımından tiyatroyla iç içe

24. A.g.e., s. 271-272.
25. Ömer Adıgüzel, "Yaratıcı Drama Kavramı, Bileşenleri ve Aşamaları", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, 2006, s. 21-22.
26. Ömer Adıgüzel, *Eğitimde Yaratıcı Drama*, Naturel Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 88.
27. A.g.e., s. 79-87.

geçmiş bir özelliğe sahiptir. Ancak disiplinler ve sanatlar arası bir özelliğe sahip olmasıyla tiyatrodan farklılaşır.[28]

Yaratıcı drama çoğunlukla tiyatroyla karıştırılan bir alandır. Oysa yaratıcı dramada tiyatroda olduğu gibi metin, senaryo, seyirci ve sahne zorunluluğu yoktur. Ayrıca tiyatroda bir yönetmen süreci kendi tasarılarına göre sonlandırır ancak yaratıcı dramada katılımcılar süreci tasarlananın ötesine götürebilirler.[29] San, yaratıcı drama ve tiyatronun amaçlarının birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir. Yaratıcı dramanın en büyük hedeflerinden biri sosyal öğrenmedir.[30]

Türkiye'deki uygulamalarına bakıldığında yaratıcı dramanın etkileri, hedef ve boyutlarıyla paralellikler içermektedir. Daha çok eğitim alanında kullanıldığı bilinen yaratıcı dramanın bireyler üzerindeki etkileri ve sonuçları, gerçekte çok çeşitli boyutlar taşımaktadır. Güneysu ve Tekmen, dramanın kişilerin duygusal zekâ ve iletişim becerileri üzerine etkilerini araştırmışlardır. Araştırmada öğrencilerin drama sürecine bakıldığında duygusal zekânın tüm alt boyutlarında ve iletişim becerilerindeki gelişim oldukça net bir şekilde fark edilmiş ve tüm öğrencilerde genel olarak bir farklılık oluştuğu ortaya çıkmıştır.[31]

Hasırcı, Bulut ve İflazoğlu Saban ise öğretmen adayları üzerinde drama dersinin bireysel ve akademik kazanımları üzerinde durmuşlardır. Çalışmaya göre YÖK tarafından hazırlanarak 1998-1999 öğretim yılından itibaren Eğitim Fakülteleri Lisans Programı'nda yer alan "İlköğretimde Drama Dersi" öğretmen adaylarına sadece akademik değil, bireysel beceriler de kazandırmıştır. Söz konusu bireysel kazanımlar şu şekilde sınıflandırılmıştır: kişiler arası iletişim, kişinin öz farkındalığı, sosyal değişim, estetik düşünme, eleştirel düşünme ve bedeni kullanma. Çalışmada öğretmen adayları bireysel kazanımlarının akademik kazanımlarından çok olduğunu vurgulamışlardır. Hasırcı, Bulut ve İflazoğlu Saban'a göre "bireysel kazanımların fazla vurgulanması yaratıcı drama sürecinin kişinin kendini yeniden keşfetmesine aracılık ettiği şeklinde yorumlanabilir."[32]

28. A.g.e., s. 115.
29. Adıgüzel, "Yaratıcı Drama Kavramı, Bileşenleri ve Aşamaları", s. 23-24.
30. Başbuğ, "Prof. Dr. İnci San'ın Yaratıcı Drama Anlayışı", s. 120-121.
31. Sibel Güneysu, Belkıs Tekmen, "Dramanın Duygusal Zekâ Gelişimine Etkisi", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 4, sayı 7, 2009, s. 47.
32. Özlem Kaf Hasırcı, M. Sencer Bulut ve Ayten İflazoğlu Saban, "Öğretmen Aday-

Yaratıcı dramanın akademik kazanımlarımn dışında bireysel, ruhsal, empatik ve sosyal kazanımları üzerine yapılmış çok sayıda çalışma yer almaktadır.[33] Ayrıca yaratıcı drama hizmetiçi eğitim adı altında birçok kurumda çok farklı alanlardan meslek gruplarına ya da ev kadınları gibi farklı profilden insanlara uygulanabilmektedir. Üstündağ[34] çalışmasında polislerin hizmetiçi eğitimlerinde, Bil[35] otel çalışanlarının hizmetiçi eğitimlerinde, Boran ise[36] zihinsel engelli çocuklar ve suça itilme riski taşıyan çocuklar ile yaratıcı dramanın yöntem olarak kullanılmasını örneklendirmişlerdir.

Bu çalışma, Çağdaş Drama Derneği "yaratıcı drama liderliği/eğitmenliği" programına devam eden katılımcılarla gerçekleştirilmiştir. Çağdaş Drama Derneği, İnci San ve Tamer Levent öncülüğünde 5 Nisan 1990 yılında Ankara'da kurulmuştur ve birçok ilde şubesi bulunmaktadır. Drama çalışmalarının eğitimde ve tiyatroda yaygınlaştırılması için araştırmalar yapmak, tiyatro ve eğitim ilişkisini incelemek, yaratıcı dramanın ülkede yaygınlık kazanabilmesi, çocuk ve gençlerde yaratıcı kişilik gelişimini sağlamak ve/veya hızlandırmak bakımından bir öğretim yöntemi ve ayrıca başlı başına bir disiplin olarak yerleşmesini, tiyatroda da bir eğitim yöntemi olarak yaygınca kullanılmasını sağlamak ve bu konularda araştırma yapmak ya da yapılan araştırmalara destek olmak, bunun için seminer ve atölyeler düzenlemek derneğin amaçları arasındadır.[37] Çağdaş Drama Derneği, 1990 yılından

larının Yaratıcı Drama Dersinin Bireysel ve Akademik Kazanımlarma İlişkin Görüşleri", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 3, sayı 6, 2008, s. 79-80.

33. John Somers, "Drama and Well-Being: Narrative Theory and the Use of Interactive Theatre in Raising Mental Health Awareness", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, sayı 3-4, 2008, s. 129-141. Fatma Önalan Akfırat, "Sosyal Yeterlilik, Sosyal Beceri ve Yaratıcı Drama", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, sayı 3-4, 2008, s. 39-56. Şehnaz Ceylan, Esra Ömeroğlu, "Okulöncesinde Drama Dersinin Üniversite Öğrencilerine Katkısının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, sayı 3-4, 2008, s. 57-73.

34. Tülay Üstündağ, "Polislerin Hizmetiçi Eğitimi ve Yaratıcı Drama", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, sayı 5, 2008, s. 143-150.

35. Erkut Bil, "Hizmet İçi Eğitimde Yaratıcı Drama Yönteminin Etkililiği", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

36. Elvan Boran, "Risk Gruplarıyla Sosyal Alanda Yaratıcı Drama Çalışmalarının Etkileri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

37. Çağdaş Drama Derneği resmi web sitesi, http://yaraticidrama.org/yaratici-drama/turkiyedeki-tarihsel-gelisimi.

beri Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından onaylanarak resmi kimliğe ulaşan altı aşamalı "Yaratıcı Drama Eğitmenliği/Liderliği" programını yürütmektedir.[38]

Çalışmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan "temellendirilmiş kuram" kullanılmıştır. Temellendirilmiş kuram sosyolojik bir araştırmada önceden belirlenmiş bir teorinin varlığından ziyade, teorinin araştırılacak alanda gömülü olmasından ileri gelmektedir. Teori araştırma alanındaki eylemler, etkileşimler ve bireylerin toplumsal süreçlerinde gömülüdür.[39]

Yaratıcı drama alanına bakıldığında bireylerin belli bir mekânda diğer katılımcılarla etkileşim içerisinde eylemde bulunarak toplumsal bir süreç yaşadıkları görülür. Bu anlamda geliştirilecek teorinin bu alanın içerisinde var olduğu sonucuna varılmıştır. Temellendirilmiş kuram yönteminin tercih edilmesinin sebebi yaratıcı dramanın etki alanlarını katılımcıların içerisinden geliştirmek ve keşfetmek isteği olmuştur. Çünkü yaratıcı dramanın odağında ve etki alanında bireyin kendisi vardır. Birey, tüm etkileri, değişiklik ve farkındalıkları kendi içerisinde ve özelinde yaşayarak öğrenmektedir. Yaratıcı dramanın birey üzerindeki etkileri oldukça öznel, bireyin öncelikle kendisini ilgilendiren sübjektif bir konudur ve birey sayısı kadar bakış açısına sahip olan bir niteliktedir. Bu anlamda bireylerin sübjektif bakış açılarından yola çıkarak genel bir kurama varılmaya çalışılmıştır.

Yaratıcı dramanın bireylerin yaşantılarının içinden gelmesi gibi, bu çalışmanın kuramı da katılımcıların drama sürecinde yaşadıkları, hissettikleri ve düşündüklerinin içinden gelmelidir. Bu sebeple temellendirilmiş kuram yönteminin bu araştırma için en uygun yöntem olduğu düşünülmektedir. Temellendirilmiş kuramın tercih edilmesinin nedenlerinden birisi de bu yöntemin sosyoloji, eğitim gibi alanlarda giderek daha fazla kullanılıyor olmalarıdır.[40] Yukarıda belirtildiği gibi yaratıcı drama bir eğitim yöntemi olarak kullanılmakta ve sahip olduğu bu "yöntem" boyutuyla eğitimin içerisinde yer almaktadır.

38. Adıgüzel, *Eğitimde Yaratıcı Drama*, s. 268.
39. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design - Choosing Among Five Traditions*, s. 56.
40. A.g.e., s. 56.

Temellendirilmiş kuramın ilk uygulayıcılarından Glaser ve Strauss, araştırmacının ilk olarak verileri toplayıp onları kodlayıp analiz etmesi gerektiğini belirtmiştir. Araştırmacı, yapmış olduğu analize göre teorisi ortaya çıktıkça, onu daha da geliştirmek adına bir sonraki aşamada toplayacağı verinin ne olduğuna ve bu veriye nerede ulaşabileceğine karar verir. Bu şekilde veri toplama süreci şekillenen teori tarafından yönlendirilir. Araştırmacı alana yapacağı ziyaretlerde veri toplamak amacıyla (kuramını geliştirene-doyurana kadar) 20-30 arası görüşmede bulunur ya da bilgi toplar. Araştırmanın başlangıcında teoriye dayalı veri toplama işlemi yalnızca genel sosyolojik sorunsal ya da yaklaşımlara dayanır. Teori verilere duyarlıdır ve teoriye veriler yoluyla ulaşılır. En çok önem, verilerden ileri gelen kavramlara verilmektedir.[41]

Bu çalışma Ankara Çağdaş Drama Derneği'nin Yaratıcı Drama Liderliği/Eğitmenliği Kursu'na devam eden katılımcılarla görüşülerek yapılmıştır. Görüşmeler için Çağdaş Drama Derneği'nden resmi izin alınmıştır. 2014 Ocak ayında kursun üçüncü, dördüncü ve beşinci aşamalarına devam eden toplam 22 katılımcıyla görüşülmüştür. Dramanın etkilerinin görülüp bireyler tarafından tanımlanabilmesi açısından katılımcıların çoğunluğunun kurs sürecinin dördüncü ve beşinci aşamalarına gelmiş olmalarına dikkat edilmiştir.

Katılımcılarla yapılan ilk görüşmelerde yaratıcı drama kurs sürecinin kendileri üzerindeki etkileri üzerine birkaç soru sorulmuştur. 20-30 dakika süren görüşmelerde belirlenen sorularla sınırlı kalınmamış ve gerekli görülen yerlerde konuyu açıcı sorulara da yer verilmiştir. İlk aşamada katılımcılara genel ve kapsayıcı birtakım sorular yöneltilmiştir. Bu sorular ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, belirli bir doygunluk seviyesine ulaştıktan sonra veriler analiz edilmiş ve edinilen veriler üzerinden görüşmeye birkaç soru daha eklenmiştir. Elde edilen verilerden birtakım kategori ve kodlar elde edilmiştir. Araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen soruların içerikleri şu şekildedir:

- Cinsiyet/meslek/yaş/yaratıcı drama sürecinde bulunduğunuz aşama nedir? Nerede büyüdünüz?
- Dramayla ilk olarak ne zaman tanıştınız? Dramaya başlarken ilk aşamada başlama amacınız neydi?

41. Barney Glaser, Anselm Strauss, *The Discovery of Grounded Theory – Strategies for Qualitative Research*, AldineTransaction, 2006, Londra, s. 45; 56.

- Yaratıcı dramaya başladığınız günden bu yana yaşamınızda herhangi bir değişiklik olduğunu düşünüyor musunuz? Kendinizde herhangi bir değişiklik fark ettiniz mi? Dramanm size herhangi bir katkısı olduğunu düşünüyor musunuz? Herhangi bir farkındalık yaşadınız mı? Drama yaşamınızda herhangi bir farklılık yarattı mı?
- Eğer bir farkındalık yaşadıysanız, yaşamınızın hangi alanında etkili oldu? İş yaşamı/aile-özel yaşamda mı? Kamusal alanda mı? kendinizle olan ilişkinizde mi?
- Bu farkındalığı yaşadığınız belli bir olay oldu mu? Ne zaman fark ettiniz? Drama sürecine daha önceden girmiş olmayı ister miydiniz?
- Yaratıcı dramanın size kattığını düşündüğünüz kazanımların daha önceden yaşamınızda var olmamasını neye bağlayabilirsiniz? Bu kazanımların eksikliğini toplum/kültür/eğitim sistemi/aile içi ilişkilerin yapısı vb nedenlerden herhangi birine bağlayabilir miyiz? Sizi drama gibi bir arayışa iten etkenler neler olabilir?
- Sizce yaratıcı drama yeterince tanınıyor mu? Eğer tanınmadığını düşünüyorsanız, bunun nedenini ne olarak görmek gerekir?

Temellendirilmiş kuramda sorulan sorular, geniş ve kapsayıcı konular etrafında oluşturulur. Çünkü temellendirilmiş kuram, keşfedici bir nitel araştırma modelidir ve araştırmayı spesifik değişkenler ve spesifik bir teori etrafında şekillendirmekten uzak durur.[42] Bu çalışmada araştırmayı yürüten kişinin kendisi de yaklaşık iki senedir yaratıcı drama sürecinin içerisinde bulunmaktadır ve birtakım gözlemler sonucu bu araştırmayı yürütmeye karar vermiştir. Ancak görüşmeleri yaparken mümkün olduğunca objektif olmaya ve araştırma öncesi kurgulamış olduğu teoriden uzak durmaya çalışmıştır. Nitekim görüşmelerle birlikte gelen verilerin çeşitliliğiyle birlikte hızla kendi teorisinden uzaklaşmış ve verilerin yönlendirmesiyle birlikte farklı teoriler kendiliğinden oluşmaya başlamıştır. Bu anlamda Glaser ve Strauss'un bahsettiği "araştırmacı teorik duyarlılığından uzaklaşır ve önceden kafasında var olan teoriye sabitlenirse etrafta var olan diğer teorileri göremez"[43] şeklindeki yargısı dikkate alınmıştır.

Temellendirilmiş kuram çalışması, örneğin fenomenolojik bir çalışmadan ayrılmaktadır. Fenomenolojik bir çalışma belirli sa-

42. Mehmet Mehmetoğlu, Levent Altmay, "Examination of Grounded Theory Analyses with an Application to Hospitality Research", *International Journal of Hospitality Management*, sayı 25, 2006, s. 27.
43. Glaser, Strauss, *The Discovery of Grounded Theory - Strategies for Qualitative Research*.

yıda bireyin deneyimlerinin anlamına dikkat çeker. Temellendirilmiş kuramın amacı, kategori yaklaşımını kullanarak bir teori geliştirmek ya da keşfetmek; bir fenomen ya da ona bağlı spesifik bir durumla ilgili soyut analitik bir şema geliştirmektir. Söz konusu durum, bireylerin etkileşim içerisinde ve eylemde olduğu ya da belirli bir fenomenle ilgili tepkisel durumlar veya süreçlerdir. İnsanların bu fenomenle ilgili aldıkları tavırların araştırılmasında, araştırmacı birincil verileri toplar ve ardından alana birçok ziyarette bulunur. Söz konusu fenomenle ilgili bilgi kategorileri geliştirir, teorik öneriler ya da hipotezler bulur veya teorinin görsel bir resmini sunar.[44]

Veri Analizi ve Bulgular

Glaser, Strauss, Corbin, Charmaz ve Stern temellendirilmiş kuramda teori geliştirmeyi dört basamakta incelemişlerdir.[45] İlk basamak alışma-tanıma evresi olarak da nitelendirilebilir. Bu evre araştırmacının verileri tanıdığı evredir. Verilerle ilgili ilk fikirler oluşur ve ilginç durumlar fark edilir. Araştırmacı bu noktada tüm verileri gözden geçirir. Bu aşamada mümkün olduğunca çok tema, ileride oluşturulacak kategorilere uygun şekilde ortaya konur ve temalar kendi aralarında karşılaştırılır.

İkinci basamak, verilerin kodlandığı, kavramlaştırıldığı ve düzene konulduğu basamaktır. Bu basamakta veriler aşağıda açıklanan açık kodlama, eksenel kodlama ve seçici kodlamaya tabi tutulur. Oluşturulan temalar özelliklerine göre bir araya getirilir. Bu durum araştırmacıyı karşılaştırmalardan teoriye doğru gitmeye iter. Üçüncü basamak, araştırmacının olgunlaşan kavramlar, ilişkiler ve temaları mevcut literatürle karşılaştırdığı basamaktır. Bu literatür karşılaştırmasından faydalanarak yapılan kategorik kavramlaştırma öyle genel ve soyut olmalıdır ki, altındaki konu başlıkları ya da pratikte yaşananlar değişse de kavramlar aynı kalmalıdır. Kavramlar evrensel ve kapsayıcı olacak şekilde oluşturulmalıdır. Dördüncü ve son aşamada araştırmacı teorik bir çerçeve sunar.

44. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design - Choosing Among Five Traditions*, s. 55-56.

45. Barnie Glaser, Anselm Strauss, Juliet Corbin, Kathy Charmaz ve Noerager Stern'den aktaran Hans Lehmann, *The Dynamics of International Information Systems - Anatomy of a Grounded Theory Investigation*, Springer, New York, 2010, s. 54.

Açık Kodlama

Strauss ve Corbin açık kodlamayı "verilerin çözülmesi, araştırılması, karşılaştırılması, kavramlaştırılması ve sınıflandırılması"[46] olarak nitelendirmişlerdir. Sonuç olarak veriler ne, nasıl, nerede, ne kadar gibi basit sorular yoluyla çözümlenmiştir. Creswell açık kodlamada araştırmacının verilerden ilksel bir kategorilendirme yaptığını belirtir.[47] Her kategoride birçok özellik ve alt kategoriler bulunabilir. Paterson açık kodlamanın, toplanan verilerden mümkün olduğunca fazla fikir üretmek için kullanıldığını belirtmiştir.[48]

Aşağıda temellendirilmiş kuramın açık kodlama aşamasına uygun biçimde alandan toplanan veriler bir alt kategorilendirmeye tabi tutulmuştur. Yaratıcı drama eğitmenliği kursuna devam eden katılımcılar, dramanın kendileri üzerinde yarattığını düşündükleri farklılıkları açıklamışlardır. Görüşmelerde söylenenlerden benzer olan ifadeler benzer temalar/alt kategoriler altında bir araya getirilmiş ve kodlama bu temalar altında yapılmıştır. Aynı alt kategori altında alıntılanmış olan ifadeler alt alta ve italik harflerle yazılmış, her ifadenin hangi katılımcıya ait olduğu ifadelerin sonlarında tabloda katılımcıya ait sayıyla (K1 şeklinde) belirtilmiştir. Açık kodlama bu ifadeler üzerinden yapılmıştır. Katılımcıların ifadeleriyle ilgili açıklamalar paragrafların altında yapılmış ve söz konusu paragraflardan ortak kodlar ortaya konmuştur. Oluşturulan alt kategori ve kodlar arasındaki bağlantılara da dikkat çekilmiştir.

Açık kodlamaya geçmeden önce katılımcıların demografik özellikleri ve yaratıcı dramada kaçıncı aşamada olduklarını gösteren bir tablo oluşturulmuştur. Tabloya bakıldığında katılımcıların sadece dördünün erkek diğerlerinin kadın olduğu dikkat çeker. Katılımcıların yaş ortalaması 33'tür. Çoğunun öğretmen ya da eğitim fakültesinde öğrenci olduğu dikkat çeker. Bunun yanında muhasebe, uluslararası ilişkiler, hasta danışmanlığı, mühendislik gibi bölümlerden gelenler de söz konusudur.

46. Juliet Corbin, Anselm Strauss, *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Sage, Londra, 1990, s. 61.
47. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design – Choosing Among Five Traditions*, s. 57.
48. Josephine G. Paterson, "Understanding Grounded Theory-Nursing Standart", *Arte&Science*, cilt 7, sayı 28, 2013, s. 39.

Tablo 1. Katılımcılara ait kişisel bilgiler.

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Meslek	Aşama
1	30	Kadın	Resim Öğretmeni	3. Aşama
2	23	Kadın	Öğrenci/Matematik	5. Aşama
3	24	Kadın	Çocuk Gelişimi Uzmanı	5. Aşama
4	35	Kadın	Fizik Öğretmeni	5. Aşama
5	35	Kadın	Türkçe Öğretmeni	3. Aşama
6	25	Kadın	Okutman/İngilizce	5. Aşama
7	29	Kadın	Sos. Bilgiler Öğretmeni	3. Aşama
8	27	Kadın	Öğrenci	4. Aşama
9	29	Kadın	Hasta Danışmanı	4. Aşama
10	34	Kadın	Matematik Öğretmeni	4. Aşama
11	38	Kadın	Sınıf Öğretmeni	4. Aşama
12	47	Erkek	Elektronik Mühendisi	4. Aşama
13	36	Kadın	Okul Öncesi Öğretmeni	4. Aşama
14	39	Kadın	Öğretmen	4. Aşama
15	25	Kadın	Sınıf Öğretmeni	4. Aşama
16	25	Erkek	Öğrenci/Yaratıcı Drama	4. Aşama
17	49	Erkek	Sınıf Öğretmeni	4. Aşama
18	24	Kadın	Öğrenci	4. Aşama
19	25	Kadın	Uluslararası İlişkiler Uzmanı	4. Aşama
20	37	Kadın	Müze Eğitmeni	6. Aşama
21	33	Erkek	Muhasebeci	4. Aşama
22	25	Kadın	Müzisyen	4. Aşama

- Dramaya Başlama Nedeni

K6: Benim aslında dramaya başlamamın nedeni yeni bir ortama girmekti, sertifika programına tesadüfen yazıldım.
K7: Buraya gelirken derslerimde kullanabileceğimi düşünüyordum ama şimdi kendimi tanımama yol açtığını ve farkındalık geliştirdiğini düşünüyorum. Drama lideri olma hırsımı bir kenara bıraktım, bana kattıkları daha fazla öncelik sahibi oldu.

K17: İlk başta amacım gelip ilk aşamaya bakıp gitmekti. Sonra burada arkadaşlarımızla güzel bir ortam oluştu. Dinlendiğimi, mutlu olduğumu, sıkıntılarımı attığımı hissettim.
K12: Öğretmenler kendi alanlarında kullanmak için geliyorlar. Aslında kişisel gelişim için de çok etkili.

Katılımcılar dramaya başlama nedeni olarak çoğunlukla sertifika almak ya da profesyonel yaşamda kullanmak şeklinde cevap vermişlerdir. Katılımcılar dramaya başladıktan sonra bu fikirlerinin değiştiğini ve profesyonel yaşam dışında bireysel kazanımlarının daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. *Akademik yaşam, profesyonel yaşam, sertifika alma, drama eğitmeni olma, yeni bir ortama girme* dramaya başlama nedenleri olarak kodlanabilir.

- Kendini Tanıma, Kendini Fark Etme

K19: Dramayla birlikte farkındalığım gelişti. Bedensel sınırlarımı fark ettim. Örneğin, ben önceden tek ayak üzerinde duramıyordum. Ama bu sınırımı kabul de etmiyordum. Şimdi artık kabul edebiliyorum sınırlarımı.
K7: Burada kendimi daha fazla tanıdım. Bunu yapabilirmişim diyorsun. Bu bir kazanımdır aslında. Sosyal bilgiler dersinde, örneğin dramadan gelenleri kullanabiliyorum, bunlar bu farkındalığın yansıması. Böyle bir olay sonucu böyle düşünürmüşüm, bunu yaparmışım diye dönüşler veriyorum kendime. Kendi gücümün farkına varıyorum.

Katılımcılar yaratıcı drama süreciyle birlikte kendilerini daha fazla tanıdıklarını belirtmişlerdir. Yaratıcı dramada farklı rollere girerek yapılan canlandırmalar sayesinde farklı durumlarda ve farklı karakterlerde nasıl davranacaklarını keşfetmektedirler. Bu şekilde kendilerini farklı açılardan görebilmekte, sınırlarını anlayabilmekte, kendilerini daha iyi tanımlayabilmektedirler. Katılımcılar dramada kendilerinin farkına varmaktadırlar. Burada ilk aşamada *kendinin farkına varma, kendini tanıma-keşfetme, kendi sınırlarını fark etme* kodlanabilir.

- Özgüven

K6: Drama bende özgüven artışına yol açtı. Burada insanların önünde komik, absürd durumlara düşebiliyoruz. Kendimi en komik durumlarda görmek olayları tiye almamı sağladı.

K5: Katılımım arttı benim, kendi gücümün farkına varıyorum, çekingenliğimi kırdım. Çeşitli rollere gire gire utangaçlığımı yendim.
K15: Daha aktif oluyorum, içimdekini söyleyebiliyorum. Bu durum hayatımın her alanına yansıdı. Önceden çekiniyordum.
K17: Eskiden girişken değildim, örneğin dans edemezdim, şimdi rahatladım.
K19: Ayıp diye bir şey yok, bunu öğrendim ben. Öyle ki her şey söylenebilir. Sen bu yorumu yapma hakkına sahipsen, ben neden olmayayım?
K20: Benim sosyal fobim vardı, çekiniyordum, onu yenmemi sağladı. Toplum önünde konuşurken heyecanlanıyordum bunların tekniklerini öğrendim.
K8: Dramayla daha cesur olabildim. Gerektiğinde espriler yaparak istemediğim durumların üstesinden gelebildim, drama kendime güven sağladı.
K1: Eskiden sorgulayan birisiydim, şimdi daha da fazla sorguluyorum, şimdi sorguladıklarımı nasıl dönüştürebilirim diye düşünüyorum. Yani eskiden meraklıydım, şimdi daha fazla meraklıyım.

Katılımcılar yaratıcı dramayla özgüvenlerinde artış olduğunu belirtmişlerdir. Drama çalışmalarında yapılan canlandırmalar kapsamında en komik ve absürd durumlara düştüklerini ve benzer durumlarla gerçek yaşamda karşılaştıklarında bu durumları tiye alabildiklerini söylemişlerdir. Absürd ve komik olaylar karşısında utanmak, çekinmek, sıkılmak yerine bu durumları tiye alarak kendi alanlarını yaratmakta, rahatlamakta ve bu da onlarda özgüven artışıyla sonuçlanmaktadır. Katılımcılar çekingenliklerini kırdıklarını ifade etmişlerdir. Daha girişken, daha aktif bireyler olduklarını söylemişlerdir. Bu bağlamda katılımcılar toplumu ve susturulmuşluklarını eleştirmişlerdir. Ayrıca artık kuralları verildiği gibi almadıklarını, sorguladıklarını ve daha fazla merak ederek bu meraklarının peşinden gittiklerini belirtmişlerdir. *Girişken, aktif olma, çekingenliğini kırma, özgüven artışı, toplum önünde konuşabilme, sorgulama, meraklı olma, araştırma* bu noktada kodlanabilir.

Özgüven ile kendini farkındalık arasında benzerlikler ve geçişler gözlenmektedir. Örneğin, *kendi gücümün farkına varıyorum* cümlesi her iki durum altında da ele alınabilir. Kişi kendini daha iyi tanımlayabiliyor ise davranışlarında da daha net olacaktır ve bu da özgüven artışına yol açacaktır. Ya da kişi olumlu yönlerinin farkına varmış ise kendine daha çok güvenecektir. Olumsuz yönlerinin ya da sınırlarının farkına varmış ise bu sefer ne yapıp

yapamayacağı konusunda kendini daha iyi bilecek ve daha net davranacaktır.

- Kişisel Gelişim

K8: Drama benim kişisel gelişimimde yardımcı oldu. Kazadan sonra dramaya katıldım, davranışlarım gelişti. Zihinsel ve bedensel gelişimimi tekrar dramada buldum. Drama bir nevi anne görevi gördü benim için.
K13: Artık çocukların bireyselliklerini öne çıkartan bir eğitimi benimsiyorum. Kişiliğimin bile değiştiğini söylüyorlar.
K20: Dramanın hem kişisel gelişimime hem de iş yaşamıma katkısı oldu. Kişiliğimin bile değiştiğini söylüyorlar. Şakayla karışık kıvrak bir zekâya sahip olduğumu söylüyorlar.
K20: Bir yandan da tutarlı düşünmemi sağladı. Bir şeye kanalize olmamı sağladı, yoğunlaştırıyor, konsantrasyonu sağlıyor.
K17: Drama bana terapi gibi geldi. Dinlendiğimi, mutlu olduğumu, sıkıntılarımı attığımı hissettim.

Katılımcılar dramanın farklı açılardan kişisel gelişimlerine faydası olduğunu belirtmişlerdir. Genel olarak dramanın kişisel gelişimleriyle ilgili önceden yaşadıkları eksikliklerin yerini doldurduğundan bahsetmişlerdir. Dramanın bireyselliği ve bireysel gelişimi destekleyen bir özelliği olduğunu vurgulamışlardır. Dramadan önce ilgilerinin çok dağınık olduğunu belirtmiş, dramayla birlikte bir noktaya konsantre olabilmeyi başardıklarını ve bunun başarıyı desteklediğini belirtmişlerdir. Kişiliklerinin değiştiğini, geliştiğini, dramanın gelişimle ilgili eksikliklerin yerini doldurduğunu ifade etmişlerdir. Burada *kişisel gelişim, konsantrasyon, bireysellik, zihinsel ve bedensel gelişim* kodlanabilecek temalar arasında düşünülebilir.

Kişisel gelişim alt kategorisi önceki iki alt kategori olan kişisel farkındalık ve özgüvenle bağlantılandırılabilir. Katılımcıların kişisel gelişimlerini desteklediğini düşündükleri özellikler, aynı zamanda özgüvenlerini de desteklemektedir. Kişisel farkındalık ve kendini tanıma da kişisel gelişimi desteklemektedir.

- Farklı Bakış Açısı Kazanma

K5: Üzerinde hiç durmadığım şeylerin önemli olduğunu gördüm, ayrıntılara daha fazla dikkat ediyorum.

K10: Şimdi hayata daha esprili ve olumlu bakıyorum.
K10: Alternatif üretiyorum. Önceden bardağın boş tarafını gören bir yapım vardı ve bir tık daha ciddiydim. Şimdi olayların komik tarafını yakalamaya çalışıyorum.
K11: Dramayla birlikte farklı bakış açıları kazanmaya başladım. Benim eskiden sert çıkışlarım vardı. Artık tepkilerimi verirken daha farklı düşünüyorum, "doğru tepki mi" şeklinde.
K14: Bulunduğum yerden birden fazla bakış açısı kazandım. Şimdi olaylara daha farklı gözlüklerle, farklı açılardan, iki üç yönden bakabiliyorum.
K20: Hayatın oyun üzerine kurulu olduğunu gördüm.
K21: Eskiden çok kıskançtım, bu gitti. Hayata, topluma bakışım değişti, duyarlılığım arttı.
K14: Burada nefes aldım diyebilirim. Bir duraklama fırsatım oldu. Şimdi farklı gözlüklerle bakabiliyorum.

Katılımcılar yaratıcı drama süreciyle birlikte hayata, olaylara, topluma bakışlarının değiştiğini artık farklı açılardan bakıp değerlendirebildiklerini ifade etmişlerdir. Artık ayrıntılara daha fazla dikkat ettiklerini, olayların olumlu taraflarını da göz önüne aldıklarını belirtmişlerdir. Gündelik yaşamda, insan ilişkilerinde davranışlarını farklı açılardan düşünerek tepki verdiklerini ifade etmişlerdir. Yaratıcı drama sürecinden önce olumsuz olan yönlerinin dramanın olumlu taraflarıyla dengelendiğini söylemişlerdir. Hayata, olaylara, topluma, sanata, başka insanlara ya da kendimize farklı açılardan bakabilmek, aynı zamanda duyarlılığı da artıran bir şeydir. Katılımcılar farklı bakış açıları ile duyarlılıklarının da arttığını ifade etmişlerdir. Bu alt kategori altında *farklı bakış açıları kazanmak, duyarlılığın artması, olumsuz yönlerin dengelenmesi* kodlanabilir.

Farklı bakış açıları kazanmak, toplum, sanat gibi birçok konuya da duyarlılığı artırmaktadır. Dolayısıyla bu alt kategori, hem kendine ve başkalarına hem de dış dünyaya yönelik duyarlılık kazandırmaktadır. Bu anlamda sanata duyarlılık, toplumsal konulara duyarlılık gibi diğer alt kategorilerle de yakından bağlantılıdır. Bunun yanında güncel yaşama farklı açılardan bakmak özgüven, kendinin ve başkalarının farkına varmak/farkındalık gibi alt kategorilerle de iç içe düşünülebilir. Örneğin, olayların komik tarafını yakalamak, olaylara farklı bakmayı sağlayarak rahatlık duygusuyla birlikte özgüven artışına da yol açabilmektedir.

- Yaratıcılık

K6: Önceden yaratıcıydım belki ama farkında değildim. Belki bunu açığa çıkaracak fırsatım olmadı, drama bu fırsatı sağladı.
K8: Yaratıcı düşüncem gelişti.
K11: Yaratıcılığı mesleğimde de kullanıyorum. Biz ezbere dayalı öğrendik, çocuklara da öyle öğrettik. Oysa artık onların daha yaratıcı olabileceğini düşünüyorum. Çocuklara doğru yönerge verildiğinde çok güzel sonuçlar çıkabileceğini gördüm.
K6: Drama bende özgüven artışına yol açtı. Öğretmen olarak yaratıcılığım gelişti.

Katılımcılar yaratıcı dramanın yaratıcılıklarını geliştirdiğini ve yaratıcı olmaları için fırsat sağladığını belirtmişlerdir. Yaratıcı dramada edinmiş oldukları yaratıcılığı mesleklerinde de kullandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca kendilerinde ortaya çıkan yaratıcılığın başkalarında da ortaya çıkabileceğine inanmışlardır. Burada *yaratıcılık* teması kodlanabilir.

Bu anlamda kendilerinde fark ettikleri özellikleri başkalarında da fark etmektedirler. Ayrıca katılımcılar edindikleri yaratıcılığı iş yaşamlarında da kullanmaktadırlar. Yaratıcılık alt kategorisinin profesyonel yaşam alt kategorisiyle de birebir bağlantılı olduğu söylenebilir.

- İletişim Becerisi

K2: İletişim becerimi geliştirdiğini söyleyebilirim. Eskiden dışarıda tanımadığım insanlardan kaçardım. Karşımdakinin görevi olmasına rağmen hakkımı çekinerek istiyordum... Yaratıcı drama benim için sözel alanlara geçiş sağladı.
K8: Dramayla birlikte iletişimim gelişti. Örneğin, otobüste ya da mağazada insanlarla konuşabiliyorum artık, eskiden utangaç tavırlıydım, şimdi espriliyim ve daha rahat arkadaşlık kuruyorum.
K4: Drama, iletişim gücünü artıran bir şey.
K14: Kendimi ifade ederken beden dili, ses tonu, mimikler, hatta dokunmayı da kullanarak iletişimimi, etkileşimimi zenginleştirdim.
K15: Şimdi kendimi daha iyi ifade ediyorum. Öğrencilerle daha iyi iletişim kuruyorum.
K18: İnsanlara eskiden yaklaşamazdım, temkinli yaklaşırdım, soğuktum ilk başlarda, şimdi daha rahatım.
K19: Bir insana bir şeyler anlatmanın farklı yolları var, anlamıyor diye geçmeyeceksin.

Katılımcılar, yaratıcı dramayla birlikte iletişim becerisi kazandıklarını ifade etmişlerdir. Artık kendilerini daha iyi ifade edebilmekte, insanlarla daha rahat iletişim kurabilmektedirler. Bu durum, katılımcıların yaşamlarının birçok alanına yansımıştır. Kamusal alanda, gündelik yaşamda ya da mesleklerini icra ederken iletişimlerinin daha kuvvetli olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanında iletişimin tıkandığı bir nokta olmadığını, birden fazla iletişim yolu olduğunu da keşfetmişlerdir. Katılımcılar iletişimlerini zenginleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Burada *iletişim becerisi* ve *kendini daha iyi ifade etme* kodlanabilir.

Katılımcıların kazanmış oldukları iletişim becerisi, özellikle özgüven ve empati becerileri gibi birçok temayla da bağlantılıdır. Katılımcılar, iletişim becerileri arttıkça özgüven duymaktadırlar. Kendilerini başkalarının yerine koyarak başkalarını anlamak da iletişimi artıran başlıca etkenlerden olmaktadır. Katılımcılar, ayrıca iletişim becerilerini profesyonel yaşama da taşımışlardır. Bu anlamda iletişim becerisi kodu profesyonel yaşam koduyla bağlantılı olmaktadır.

- Hoşgörü Artışı

K3: Eskiden her şeye çok atılırdım, aceleciydim. Şimdi daha sakin ve sabırlıyım.
K2: İnsanları daha sakin dinleyip fikirlere fikir katmaya çalışıyorum. Karşımdakinin gerçeklerinin mantıklı olduğunu düşündüm. Burada gösterdiğim sabrı dramaya bağlıyorum.
K6: Hoşgörüm arttı. Burada bu çeşitliliği gördüm ve burada buna katlanmak zorunda oldum.
K19: Bir insana bir şeyler anlatmanın farklı yolları var, anlamıyor diye geçmeyeceksin.
K22: Dramanın insanları anlamak bakımından duygusal bir boşluğu doldurduğunu düşünüyorum. Normalde dinleyen bir insandım, anladığımı da düşünüyordum. Şu an daha farklı bir gözle bakabiliyorum.

Katılımcılar, yaratıcı dramayla birlikte karşılarındakini dinlemeyi, dinlerken daha sabırlı olmayı öğrendiklerini belirtmişlerdir. İnsanları dinlerken önyargılı olup hızlı sonuçlara varmak yerine, sabırlı ve de hoşgörülü olup onları dinleme becerisinin bir kazanım olduğundan bahsetmişlerdir. Yaratıcı drama atölyelerindeki çeşitliliğe katlanmak zorunda olmanın onları gerçek ya-

şamda daha fazla anlayışlı ve sabırlı kılmaya yaradığını belirtmişlerdir. Burada *hoşgörülü olma, sakin-sabırlı olma, önyargılardan uzaklaşma* kodlanabilir.

Önyargılardan uzaklaşarak daha hoşgörülü ve sabırlı olmak aynı zamanda empati ve iletişim becerilerini beslemektedir. Katılımcılar bu durumun meslek yaşamlarına da yansıdığını belirtmişlerdir. Bu anlamda bu kodlar profesyonel yaşam koduyla da bağlantılıdır.

- Empati

K1: Burada kendini daha fazla tanıdığın için başkalarını da keşfetmek istiyorsun. Eskiden aptal hallere düşmek istemezdim, şimdi insanlar aptal hallere düşmekten korktuklarında, ben bunu keyifli komik hale getirdiğim zaman sorun ortadan kalkmış oluyor.
K2: İnsanları daha sakin dinleyip fikirlere fikir katmaya çalışıyorum. Karşımdakinin gerçeklerinin mantıklı olduğunu düşündüm.
K3: Drama empati yeteneğimi geliştirdi ve işbirliği içinde çalışmamı geliştirdi.
K6: Eskiden fikrini beğenmediğim insanlardan kaçış yöntemi kullanıyordum... Benim tarzım değil, benim tarzım değil diyerek... Farklı olduğumu gördüğüm an çeker giderdim. Şimdi ise daha çözümsel yaklaşıyorum.
K9: Hastanede hastalarla ilgili daha fazla empati kurmaya başladım.
K10: Kendimi daha fazla insanların yerine koyup onları anlayabiliyorum.
K22: Herkesin farklı sorunları olabileceğini gördüm. Dramanın insanları anlamak bakımından duygusal bir boşluğu doldurduğunu düşünüyorum. Normalde dinleyen bir insandım, anladığımı da düşünüyordum. Ama şu an daha farklı bir gözle bakabiliyorum. Şimdi, örneğin direk soru sormaktansa dolaylı soru soruyorum.

Katılımcılar, yaratıcı dramayla birlikte kendilerini daha fazla tanıyarak başkalarını da keşfetme isteği duyduklarını belirtmişlerdir. Başkalarını keşfetme isteği, diğer insanlara karşı daha anlayışlı ve çözümsel olmayı da beraberinde getirmiştir. Katılımcıların yaratıcı dramada kendilerini başkalarının yerine koyabilmeleri empati becerilerini geliştirmektedir. Olaylara diğer insanların gözünden bakabilmek, diğer insanların gerçeklerini anlayabilmek, sorunlarını dinleyebilmek, onlara farklı açılardan yaklaşmayı ve iletişimi artıran özellikler olmaktadır. Burada *em-*

pati, kendini başkalarının yerine koymak, başkalarını keşfetme kodlanabilir.

Başkalarını keşfetmek, öncelikle kendini keşfetmenin sonucunda meydana gelmektedir. Katılımcılar, öncelikle kendilerini keşfetmekte, tanımakta ve kendileriyle ilgili bu keşifler başka insanları keşfetmeye yöneltmektedir. Dolayısıyla başkalarını keşfetme-tanıma ya da empati kodu kendini keşfetme-tanıma koduyla yakından ilişkilidir. Diğer insanlarla empati kurabilmek, ayrıca iletişimi de artıran bir özelliktir. Empati kurarak iletişimin artması profesyonel yaşama da yansımaktadır.

- Sosyal Sorumluluk, Toplumsal Konulara Duyarlılık

K4: İnsanın sosyal sorumluluğu gelişiyor. Sosyal alanlarda farklı bir şey yapman gerektiğini düşünüyorsun. Ben aslında drama yoluyla toplumun eğitilebileceğini düşünüyorum. Örneğin, ev hanımları, kahvehaneler, sınıf anneleri... Drama yöntemiyle toplumda böyle kilit kişileri eğitebiliriz.
K7: Dışarıdaki olaylara burada anlam yüklemeye başlıyorsun.
K20: Sadece çocuklar değil, yaşlılıkla baş etmede bile etkili olduğunu düşünüyorum.
K21: Hayata bakışım değişti, topluma karşı duyarlı olmaya başladım. Eskiden çok boş verirdim, şimdi duyarlıyım.

Katılımcılar, yaratıcı drama süreciyle birlikte dış dünyaya karşı daha duyarlı olduklarını ifade etmişlerdir. Toplumsal konularda kendilerini daha sorumlu, duyarlı hissetmektedirler. Kendilerinin dışında olduğunu düşündükleri yaşamla kendilerini bağdaştırabilmektedirler. Katılımcılar, yaratıcı dramayı toplumun birçok kesimiyle de bağdaştırmakta ve farklı toplumsal kesimlerin, toplumda kilit kişilerin (ev hanımları, kahvehaneler, sınıf anneleri vb) drama yoluyla eğitilebileceğini düşünmüşlerdir. Burada *toplumsal konulara duyarlılık, dış dünyayı keşfetme, toplumsal sorumluluk* kodlanabilir.

Dış dünyayı keşif, kişinin kendini keşfetmesi ve başkalarını keşfetmesiyle birlikte düşünülmelidir. Kişi kendini tanıdıkça ve keşfettikçe, başkalarını da keşfetmek istemektedir. Bu keşfetme, tanıma, bilme isteği artmakta ve dış dünyaya yönelmektedir. Katılımcılar, yaratıcı dramanın getirdiği farkındalık sorulduğunda, öncelikle kendileriyle ilgili olan farkındalıklarını gündeme

getirmişlerdir. Daha sonra dış dünyayla ilgili konular gündeme gelmiştir. Kişilerin dış dünyayı ve diğer insanları tanıma isteği duyabilmeleri için öncelikle kendileriyle barışmaya ihtiyaçları olmaktadır. Katılımcılar, öncelikle kendileriyle barışmakta, bunun için kendilerini tanımakta, ardından dış dünyaya yönelim göstermektedirler.

- Profesyonel, Akademik Yaşam

K6: Öğretmen olarak yaratıcılığım gelişti. İş yaşamımda faydası oldu.
K7: Dramayı eğitimde daha fazla kullanmamız gerektiğine inanıyorum. Projeksiyon aleti bile bir süre sonra eğitimin aracı olmaktan çıkıp çocuk için uyarıcı olmaktan çıkabiliyor. Bu anlamda drama uyarıcılık anlamında çok uygun.
K9: Hastanede hastalarla ilgili daha fazla empati kurmaya başladım. İş çok stresli olduğu için daha çok orada kullanıyorum.
K11: Bu durum en çok iş hayatında etkili oldu. Herkesin farklı sorunları olabileceğini gördüm. Şimdi, örneğin çocukların daha yaratıcı olabileceğini düşünüyorum. Çocuklara doğru yönerge verildiğinde çok güzel sonuçlar çıkabileceğini gördüm.
K12: Drama Türkiye'de neden eğitim aracı olarak kullanılmıyor? Burada çoğunluğun öğretmen olması sevindirici tabi ki. Ama öğretmenler sadece kendi alanlarında kullanmak için geliyorlar.
K16: Drama benim iş yaşamı-akademik yaşam anlamında hayatımı yönlendirdi.
K21: Ben drama alanında meslek edinmek istiyorum. Çocukları çok seviyorum ve çocuklarla iç içe olmak istiyorum.
K3: Yaratıcı dramanın özel eğitim için gerekli olduğunu düşünüyorum.
K20: İyi yapılandırılmış bir drama süreciyle, zor bir matematik probleminin bile eğlenerek öğretilebileceğini düşünüyorum.
K13: Meslek yaşantımdan örnek verebilirim. Ben mizaç olarak aceleciyim. Mesleğimde de bunu yansıtıyorum. Çocuklarla çalıştığım için onların psikolojilerine de kötü yansıyor tabi bu. Aslında biliyorsun ama.. Uygulama anlamında drama bana bunu kazandırdı. Çocuk görsel, işitsel, yaşayarak vb her türlü şekilde düşünüp öğrenebiliyor, şimdi artık çocukların bireyselliklerini öne çıkartan bir eğitimi benimsiyorum. Bunları önceden bilmiyorduk, dışarıdan görmüyor, okuduğumuz kitaplardan anlamıyorduk. Drama fark etmemiz için zorluyor.
K15: Öğrencilerle daha iyi iletişim kuruyorum. Dersleri daha verimli işliyorum. Drama ile dersler sıkıcı olmuyor, keşfetmeyi öğreniyorlar.
K18: Dramanın mesleğim açısından faydalı olacağını gördüm. Oyunlar yoluyla çocuklarla nasıl iletişim kurabileceğimi de düşündüm.

Katılımcılar yaratıcı dramanın meslek yaşamlarına katkılarına değinmişlerdir. Özellikle eğitim alanında yaratıcı dramanın bir yöntem olarak benimsenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Dramanın bireysel olarak kazandırdıklarını farklı iş alanlarında kullananlar da olmuştur. Ayrıca yaratıcı dramanın kendisini bir meslek olarak görüp bu alanda akademik ve profesyonel olarak çalışmak isteyenler söz konusudur. Burada *profesyonel yaşam, akademik yaşam, eğitimde yaratıcı drama* kodlanabilir.

Katılımcılar yaratıcı drama alanında kazanmış oldukları bireysel özelliklerin çoğunu iş yaşamına taşımışlardır. Empati, iletişim becerisi, yaratıcılık, özgüven gibi kazanılan bireysel özelliklerin neredeyse tamamının iş yaşamına katkısı olmuştur. Burada da tıpkı önce kendini keşfetme, daha sonra dış dünyayı keşfetmede olduğu gibi kazanılan bireysel özellikler dış dünyada olan profesyonel yaşama yönlendirilmiştir.

- Sanata Duyarlılık

K12: Sanat akımları ve müze alanlarında ciddi bir zenginlik kattığını düşünüyorum. Önceden hiç bilmediğim sanat akımlarını öğrendim. Hatta Ankara Üniversitesi Sanat Eğitimi Bölümü'nde sanat akımları dersine katıldım. Sanat ve zanaat alanlarında derinleşebiliyorsun.
K15: Dramadan sonra tiyatroyu takip etmeye başladım. Sosyal hayatta etkinliklere daha fazla katılıyorum. Bu anlamda alışkanlık kazandırdı diyebilirim.
K16: İlk defa operaya gittim.
K19: Resimlerin dönemlerini, örneğin kübist resimleri şimdi tanıyabiliyorum. Önceden bakar geçerdim, şimdi üzerine düşünüyorum. Bir de bunların siyasi olarak önemli dönemlere denk geldiklerini fark ettim.
K20: Şu anda yaşamı ve sanatı çok farklı bir gözle algılıyorum. Şimdi izlediğim tiyatro oyununda ve hatta sinemada bile tekniklere dikkat ediyorum.
K21: Tiyatroya ilgim arttı. Tiyatroya davet etseler bile gitmezdim eskiden. Şimdi ben davet ediyorum.
K4: Heykellere daha farklı bakmam gerektiğini anladım. Örneğin, Tunus'un başında bir heykel var, o heykelin önünden geçerken daha farklı baktığımı hatırlıyorum.

Katılımcılar yaratıcı drama eğitmenliği kursuyla birlikte sanat akımlarını öğrenmişlerdir. Resimleri yapıldıkları döneme göre değerlendirmektedirler. Bunun yanında tiyatroya da ilgilerinin

arttığını belirtmişlerdir. Tiyatro oyunlarını ve sinema filmlerini farklı açılardan ve derinlemesine düşünerek, tekniklerine dikkat ederek izlediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca sosyal etkinliklere de daha fazla katılım göstermektedirler. Burada *tiyatroya ilginin artması, sanata duyarlılık* kodlanabilir.

Özelde tiyatro, genelde ise sanata olan duyarlılık ve ilginin artması, toplumsal konulara duyarlılık gibi dış dünyayı keşfetme isteğiyle bağlantılı olarak ele alınabilir. Kişinin kendini keşfetmesi, kendinin farkına varmasıyla birlikte dışarıda, dış dünyada olup bitenlerin farkına varılmaktadır. Sanat da bunların içerisindedir.

- Tarihe, Müzelere Duyarlılık

K4: Şimdi müzelere daha farklı yaklaşıyorum.
K19: Müzeye gittiğimde "A, bu, bu mu demekmiş" diye düşünmüştüm.
K12: Müzeye daha önce hiç bakmadığımız şekilde bakıyoruz. Bugüne kadar insanlık ne aşamalardan geçmiş bunları bilmek, o günkü sosyoekonomik koşulları bilmek, bağlantılar kurmak... Bunlar çok keyif veriyor bana. Daha bilinçli olmak diyelim.
K16: Daha çok eser tanıdım. Önceden çok müzeye gittim ama üstünkörü geçiyordum. Şimdi ilgileniyorum.
K18: Artık müzeye şöyle bir bakmıyorum. Yanımda birisi olsa müzeyle ilgili bilgi verecek, daha iyi olur, diye düşünüyorum.
K4: Heykellere daha farklı bakmam gerektiğini anladım.
K12: Sanat akımları ve müze alanlarında ciddi bir zenginlik kattığını düşünüyorum.

Katılımcılar yaratıcı drama eğitmenliği kursuyla birlikte müzelere ve tarihe ilgilerinin arttığını belirtmişlerdir. Artık müzeleri gezerken farklı bir gözle bakmakta, tarihsel geçmişi merak etmektedirler. Çünkü katılımcılar artık tarihi eserler ile toplumsal konular, tarih, karakterler ve hikâyeler arasında bağlantı kurabilmektedirler. Tarihi eserleri bu bağlantıları kurarak görmek, katılımcılara heyecan vermektedir. Burada *müzelere duyarlılık, tarihe duyarlılık* kodlamaları yapılabilir.

Tarihe ve müzelere duyarlılık da tıpkı sanata duyarlılığın artışı gibi farklı bakış açısı kazanmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve dış dünyayı keşfetme koduyla bağlantılı olduğu söylenebilir.

- Arayış İçinde Olmak, Arayışlara İten Nedenler

K2: Ben küçük bir yerde büyüdüm. Baskının olduğu, "Kızım ayıp... Aman komşu duyar..." diye büyütüldüğümüz bir kültürden geliyoruz.
K3: Empati kurmak, sabırlı olmak, bunlar işimize gelmiyor, bencil olduğumuzu düşünüyorum. Fikirlere karşı sabırlı değiliz. Bir şey söylendiğinde "Hiç senin yaşına uyuyor mu?" denilen bir kültür ama bu yanlış. Bugüne kadar aldığımız eğitim-öğretime bakıldığında konuşanların tahtaya yazıldığı, silikonla vurulduğu bir eğitimin içindeydim ben. O zamanlar çok çalışkan olmama rağmen ezberlediğim hiçbir bilgiyi hatırlamıyorum.
K4: Ben küçük bir yerde büyüdüm. Aile kültürü de var işin içinde, biz bir gün çok kalabalıktık haydi Bergama'ya gidelim dedik, tabi biz de kalabalıktık bilet parasıyla çarpınca baya oluyordu, kapıdan geri döndük. İletişimsel eksikliğe baktığımızda belki bilgi eksikliği olduğunu düşünebiliriz.
K6: Özgüven eksikliğinin sebebi aslında küçük şehirde büyümek olabilir. Küçük yerde bu kadar ortama girmediğimiz için özgüven gelişmiyor.
K8: Küçük yerden Ankara'ya gelince zorlandım tabi, göçmenlik hesabı düşünmek lazım. Göçmenlikte ilk aşamada insanlara yabancı olunuyor. Köyden geldim ben, insanların konuştukları şeyi bilmiyorsun, eziklik hissediyorsun, içe kapanma oluyor bunların sonucunda.
K10: "Ağır ol molla desinler" gibi söylemlerden etkileniyorsun. Ben beş altı sene küçük bir yerde çalıştım. Orada mesela, sürekli ağırbaşlı, ciddi olmam gerekiyordu.

Katılımcılara dramayla edinilen kazanımların önceden edinilememesinin neye bağlanabileceği de sorulan sorular arasında olmuştur. Bu soruya katılımcıların çoğunluğu benzer bir cevap vermişlerdir. Küçük yerleşim yerlerinden geldiklerini ve oralarda yeterince sosyalleşemedikleri için özgüven, iletişim problemleri gibi kişisel problemler yaşadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların bir kısmı içinde yaşadıkları kültürün yorumlara tahammülsüz, eleştiriye açık olmadığını belirtmiştir. Ayrıca bireylerin bencil olmalarının sebebi olarak modern dünyanın hızlı yaşamını gösterenler olmuştur. İfade yorum yapma eksikliğinde mevcut eğitim sistemini eleştirenler de olmuştur. Katılımcılar aşırı teorik, birey odaklı olmayan, katı ve ezberci sistemden geçtiklerini belirtmişlerdir. Eğitim sektöründe çalışan katılımcılar ise bir eğitmen olarak yaratıcı dramayı kullanmaya vakit olmadığını, böyle bir eğitimin yeterince öngörülmediğini anlatmışlardır. Burada *farklı fikir-*

lere tahammülsüzlük, farklı fikirlere açık olmayan kültür, bireylerin bencil olmaları, yaşı küçük olanlara saygı eksikliği, eğitimde teoriye fazla önem verilmesi, eğitimin yoruma dayalı olmaması, eğitimden çok öğretime önem verilmesi, öğrencilere ayrımcılık, şiddet eğilimli eğitim, ekonomik yetersizlik, aile kültürü, bilgi eksikliği, arayış içinde olmak kodlanabilir.

- Drama Neden Tanınmıyor?

K17: Drama bence yeterince tanınmıyor. Drama diyorum, insanlar "Tiyatrocu musun, tiyatrocu mu olacaksın" diyorlar. Zaten beş aşamada tanınacak gibi değil.
K19: Drama bence yeterince tanınmıyor. Bir kere tiyatroyla farkını bilmiyorlar. Oyun oynuyorlar diyorlar. Mühendisler küçümsüyor örneğin, "Ne yapıyorsunuz siz orada, ne işinize yarayacak bu sizin?" diyorlar.
K17: Drama bilinmiyor zaten, Türkiye'de de yeni, 1990'ların başında Türkiye'ye geldi. Bu bence temel nedeni, öğrenciler yeni yeni öğreniyorlar. Şimdi drama dediğin zaman tiyatrocu mu olacaksınız, diyorlar. Halka ulaşması zor, ancak çocuklar aracılığıyla anne babalara ulaşıyor. Drama ilk aşamada oyun gibi geliyor ama sonra bir şeyler öğreniyorsunuz. Zaten dramanın kendisi de oyun oynamak gibi algılanıyor. Bilinmiyor, eksik biliniyor.
K18: Drama bizim eğitim fakültesi çevresinde çok biliniyor ama dışarıda bilinmiyor. Tiyatro kadar bilinmiyor çünkü tiyatro gibi izleyicisi yok. Bir de drama daha yeni bir alan zaten. Üç-beş üniversitede veriliyor sadece devlette, o da paralı hoca getiriyorlar. İlkokul ortaokulda da drama dersi yok, olan da etüt dersleri şeklinde. Yüksek lisans olarak da sadece Ankara Üniversitesi'nde ve Anadolu Üniversitesi'nde var. O da bir sene biri açtığında diğeri açmıyor.
K20: Bence drama yeterince tanınmıyor. Türkiye'de drama bir oyun gibi algılanıyor. Örneğin, çalıştığımız işyerinde drama uygulaması konusunda çok sıkıntı çektik, ne zaman patronları da drama sürecine dahil ettik, o zaman anladılar, kabul ettiler bu yöntemi çocuklar için. Drama MEB programında daha fazla yer almalı. Hizmetiçi eğitim örneğin, sadece büyük şehirlerde uygulanıyor, hem artırılmalı hem de küçük şehirlere de ulaşmalı. Drama alanında daha fazla kitap-makale yayınlanmalı. Bununla ilgili bir afiş-broşür bile olsa farkındalık için yeter. Kulaktan kulağa da yavaş yavaş duyurulmalı herkes birbirine anlatmalı.
K21: Drama yeterince bilinmiyor. En azından benim yaşadığım çevrede drama yok diyebilirim. Orta halli ve tutucu kesim dramadan habersiz.
K22: Drama yeterince tanınmıyor. Tiyatroyla karıştırılıyor. İnsanlar işgüç içine girmişler, para kazanma derdine düşmüşler. Kendilerini geliştirme diye bir şey yok. "Ben ne yapıyorum?" diye sorgulamıyorlar.

Sorgulasalar, merak etseler, belki tiyatro falan haberleri olur ama herkes kendi derdinde.

Tüm katılımcılar yaratıcı dramamn yeterince bilinmediğini belirtmişler ve bunun nedeni olarak benzer cevaplar vermişlerdir. Eğitim fakültesi kökenli olan katılımcıların çoğu "eğitimde yaratıcı drama" adlı bir ders almaları sebebiyle sadece kendi çevrelerinde bilindiğini ancak farklı çevrelerde bu alanın bilinmediğini belirtmişlerdir. Yaratıcı drama genel olarak akademik kazanımlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Getirdiği bireysel kazanımlar çerçevesinde bilinmemektedir. Genel olarak tiyatroyla karıştırılmaktadır. Türkiye'de yeni bir alan olmasına da vurgu yapılmaktadır. Bunun yanında dramamn sadece çocuklar için değil, yetişkinler için de verimli olabileceği belirtilmiştir. Kurumlarda drama yöntemiyle uygulanan hizmetiçi eğitimlerin faydasına değinilmiştir. Bunun yanında yayınların artırılması gerektiğine de vurgu yapılmıştır. Sonuç olarak yaratıcı dramamn tanınmamasmın sebepleri, yaratıcı dramanın *yeni bir alan olması, tiyatroyla karıştırılması, yeterli önemin verilmemesi, devlet tarafından desteklenmemesi, küçümsenmesi* gelebilir.

Eksenel Kodlama

Creswell, eksenel kodlamada araştırmacının açık kodlamadan sonra veriyi farklı biçimlerde bir araya getirdiğini belirtmiştir.[49] Burada bir mantık ya da kodlama şeması kullanılabilir. Araştırmacı temel bir fenomen belirler ve bu fenomenle ilgili nedensel koşulları, stratejileri, bağlamı, ilgili tüm durumları ve sonuçları tanımlar. Dey, "Açık kodlama, veriyi kavram ve kategorilere ayırırken, eksenel kodlama kategori ve alt kategoriler arasında bağlantı kurarak verileri farklı ve yeni bir biçimde ortaya koyar"[50] ifadesini kullanmıştır. Bu yüzden eksenel kodlama temel kategoriler ve onların alt kategorilerini geliştirme sürecidir.

Yukarıda yapılmış olan açık kodlama incelendiğinde birtakım ortak üst kategoriler dikkat çeker. Örneğin, katılımcılar çoğunlukla yaratıcı dramamn kendileri üzerinde yarattığı değişiklikleri

49. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design – Choosing Among Five Traditions*, s. 57.

50. Ian Dey'den aktaran Mehmetoğlu, Altınay, "Examination of Grounded Theory Analyses with an Application to Hospitality Research", s. 22.

fark etmekte ya da keşfetmektedirler. Yaratıcı dramayla birlikte kişinin yaşadığı keşif sürecini üç farklı kategoriye ayırarak incelemek kolaylık sağlayacaktır. Aşağıdaki tabloda yaratıcı dramanın bireyde yarattığı keşif süreci üç kategoriye ayrılarak çalışılmıştır. Açık kodlamada oluşturulan temalar ve kodlar, başka bir deyişle alt kategoriler, ilgili kategorilerin altına yerleştirilmiştir.

Tablo 2. Eksenel kodlama.

Kendini Keşfetme	Başkalarını Keşfetme	Dış Dünyayı Keşfetme
• Kendinin farkına varma, kendini tanıma-keşfetme, kendi sınırlarını fark etme • Girişken, aktif olma, çekingenliğini kırma, özgüven artışı, toplum önünde konuşabilme, sorgulama, meraklı olma, araştırma • Kişisel gelişim, konsantrasyon, bireysellik, zihinsel ve bedensel gelişim • Farklı bakış açıları kazanma, duyarlılığın artması, olumsuz yönlerin dengelenmesi • Yaratıcılık • Kendini daha iyi ifade etme	• Hoşgörülü olma, sakin-sabırlı olma, önyargılardan uzaklaşma • Empati, kendini başkalarının yerine koyma, başkalarım keşfetme • İletişim becerisi • Duyarlılığın artması	• Toplumsal konulara duyarlılık, dış dünyayı keşfetme, toplumsal sorumluluk • Profesyonel yaşam, akademik yaşam, eğitimde yaratıcı drama • Tiyatroya ilginin artması, sanata duyarlılık • Müzelere duyarlılık, tarihe duyarlılık • Duyarlılığın artması

Katılımcıların ifade ettikleri kazanımların bir kısmı kişilerin kendileriyle ilgili, bir kısmı diğer insanlarla ilgili, bir kısmı da dış dünyayla ilgilidir. Aslında diğer insanlar ya da başkaları da dış

dünya içerisinde değerlendirilebilir. Ancak burada diğer insanlar benin dışındaki özneler; dış dünya ise benin dışında olan nesnelerin toplamı olarak algılanmıştır. Örneğin, sanat, müzeler, iş yaşamı, toplumsal olaylar nesneler olarak algılanmıştır. Bireyler diğer insanlarla etkileşime girmekte, ancak nesnelerden oluşan dış dünyayı sadece keşfetmektedir. Burada başkaları, yani benin dışındaki öznelerle benin dışındaki nesneler farklılaşmaktadır. Kişi benin dışındaki özneler, yani başkalarıyla etkileşim yaşamakta; ancak benin dışındaki nesneleri, yani dış dünyayı sadece keşfetmektedir. Başkalarıyla dış dünya, özne-nesne şeklinde ayrı düşünülebilir.

Başkalarını keşfetmenin farklı bir kategoride ele alınmasının bir sebebi daha vardır. Katılımcılar kazanımlarıyla ilgili olarak çoğunlukla belli bir sırayı takip etmişlerdir. "Yaratıcı drama sizde herhangi bir farkındalık yarattı mı?", "Yaşamınızda ne gibi değişiklikler gözlemlediniz?" gibi soruların cevabı olarak ilk aşamada çoğu katılımcı kendini tanıma-keşfetmeye yönelik cevaplar vermişlerdir. Kendilerinden sonra ikinci aşamada akla gelen kazanım, diğer insanları keşif olmaktadır. Katılımcılar önce kendilerini tanımakta, bu durum diğer insanları anlama-tanıma merakı oluşturmakta ve bu da empatiyi doğurmaktadır. Yani kendini tanımak, başkalarını tanımaya yol açmaktadır. Kendini keşfetmek, başkalarını keşfetmenin önceli olmaktadır.

Bunun yanında sanat, tarih, müzeler, toplumsal konulara duyarlılık gibi dış dünyayı keşfetmeye yönelik konular ilk aşamada katılımcıların hepsi tarafından dile getirilmemiştir. Sahaya yapılan ikinci ve üçüncü ziyaretlerde dış dünyaya yönelik konular araştırmacı tarafından sorulduğunda ifade edilmiştir. Dış dünyayı keşfetmekle ilgili konular, katılımcılar tarafından başkalarını keşfetmekle ilgili konulardan sonra gelmektedir. Bu kodlar arasında belli bir önem sırasının varlığı dikkat çekmektedir. Kişi dış dünyayı tanıyabilmek için önce başkalarını tanımalı-keşfetmeli-anlayabilmeli, başkalarını tanıyıp anlayabilmek için de öncelikle kendini tanıyıp anlayabilmelidir. Kısaca kişi, ilk önce kendisini keşfetmekte, ardından başkalarını keşfetmekte ve son olarak dış dünyayı keşfedebilmektedir. Önce kendisiyle bağ kurmakta, ardından diğer öznelerle bağ kurmaktadır. Ve son olarak nesneler, hikâyeler, olayları içeren dış dünyayla bir bağ kurabilmektedir. Kişi, değişimi kendinden başlayarak yaşamaktadır.

Bu ifadelerden anlaşılabileceği gibi "keşfetme" ifadesi yerine, çok kullanılan "farkındalık", "yeni bakış açıları" ya da "iletişim-etkileşim" kelimeleri de kullanılabilirdi. Ancak keşif kelimesi diğerlerini kapsayıcı daha genel bir ifade olarak düşünüldüğü için kategorilendirmede bu kelime tercih edilmiştir. Bunun yanında açık kodlamada ortaya konulan birtakım kodlar birden fazla kategorinin altında yer almıştır. Örneğin, "duyarlılık" olarak ifade edilen kazanım hem kişinin kendisine yönelik duyarlılığı, hem diğer insanlara yönelik duyarlılığı hem de dış dünyayı oluşturan nesnelere yönelik duyarlılık olarak düşünülebilir.

Yukarıda oluşturulan kategorilendirme dışında farklı bir kategorilendirme çalışma kapsamında düşünülebilir. Katılımcıların yaratıcı dramayla birlikte ifade ettikleri kazanımlar, bireysel yaşamdaki ve akademik/profesyonel yaşamdaki kazanımlar olarak iki kategoride ele alınabilir. Buna daha önceki çalışmalarda da değinilmiştir.[51] Katılımcılar yaratıcı dramaya çoğunlukla mesleki/profesyonel/akademik yaşamda ilerlemek için gelmekte ancak tahminlerinin ötesinde bireysel kazanımlar elde etmektedirler. En az akademik/profesyonel yaşam kadar yeri olan bireysel kazanımlar, üzerinde durmaya değer bir konu olmaktadır. Bu ayrım, ayrı bir kategorilendirme şeklinde eksenel kodlamada gösterilmemiş seçici kodlamada/şemada bu kategorilendirmeye dikkat edilmiştir. Dikkat edilirse, akademik/profesyonel kazanımlar, yaratıcı dramanın nedeni olmakta, bireysel kazanımlar ise yaratıcı dramanın sonucu olmaktadır.

Eksenel kodlamada ortaya konulan fenomen ile bağlantılı olan nedensel koşullara değinmenin de faydalı olacağı düşünülmektedir. Katılımcılara yaratıcı dramada edinilen kazanımlarm dramadan önce edinilememiş olmasının nedenleri üzerine bir soru sorulmuştur. Katılımcılar edindikleri kazanımlara göre değişen ama temelde birbirine çok benzeyen cevaplar vermişlerdir. Bu cevaplar da kolaylık olması açısından açık kodlamada "arayışa iten nedenler" alt kategorisi altında kodlanmıştır. Bireyler iletişime yönelik eksikliklerinin nedenini çoğunlukla küçük yerleşim yerlerimden gelmeye bağlamakta (köy-kasaba gibi) ve sosyalleşme olanağının kısıtlı olmasıyla ilişkilendirmektedir. Katılımcılara göre birey ne kadar çok ortama girerse, o kadar çok sosyalleşmekte ve iletişim becerilerini artırmaktadır. Yukarıdaki tabloda belirlenen alt ka-

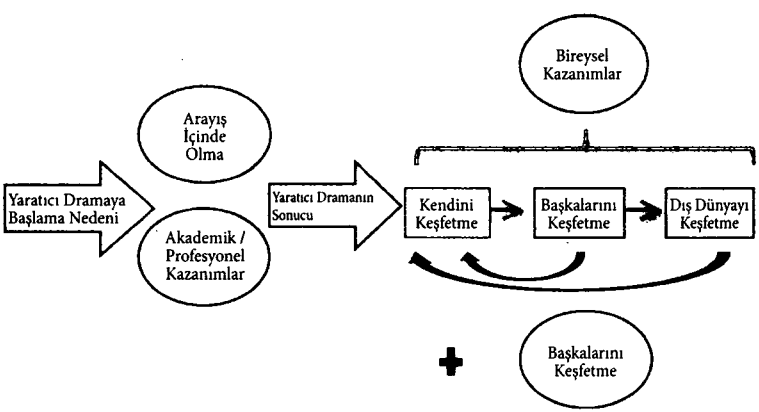
51. Bkz. Hasırcı, Bulut ve İflazoğlu Saban, "Öğretmen Adaylarının Yaratıcı Drama Dersinin Bireysel ve Akademik Kazanımlarına İlişkin Görüşleri", s. 63-83.

tegorilerin eksikliğinin sebepleri *farklı fikirlere tahammülsüzlük, farklı fikirlere açık olmayan kültür, bireylerin bencil olmaları, yaşı küçük olanlara saygı eksikliği, eğitimde teoriye fazla önem verilmesi, eğitimin yoruma dayalı olmaması, eğitimden çok öğretime önem verilmesi, öğrencilere ayrımcılık, şiddet eğilimli eğitim, ekonomik yetersizlik, aile kültürü, bilgi eksikliği* şeklinde ortaya konulmuştur.

Seçici Kodlama

Seçici kodlamada, araştırmacı, eksenel kodlamada ortaya konulan kategorileri içine alan bir hikâye oluşturur ve bu aşamada kuramları ortaya koyar.[52] Corbin ve Strauss seçici kodlamada, eksenel kodlamada ortaya konulan kategorileri kapsayacak temel bir kategorinin ele alınması gerektiğini belirtir.[53] Seçilen kategori, verilerde sıkça rastlanan bir kod olmalıdır. Ayrıca temel kategoriyi adlandırmak için kullanılan tanım daha genel bir teoriye ulaşmayı mümkün kılabilecek ölçüde soyut olmalıdır. Mehmetoğlu ve Altınay seçici kodlamada kodlar ve kategoriler arasındaki ilişkilerin şematik bir yapıda ortaya konulmasına dikkat çeker.[54]

Şekil 1. Seçici kodlama.

52. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design - Choosing Among Five Traditions*, s. 57.

53. Juliet Corbin, Anselm Strauss, "Grounded Theory Research: Procedures, Cannons and Evaluate Criteria", *Qualitative Sociolog*, cilt 13, sayı 1, 1990, s. 3-21.

54. Mehmetoğlu, Altınay, "Examination of Grounded Theory Analyses with an Application to Hospitality Research", s. 25-26.

Seçici kodlama aşamasında, eksenel kodlamada ortaya konulan kategoriler ve kategoriler arasındaki ilişkiler şematik bir şekilde yukarıda gösterilmiştir:

Yukarıdaki şemaya göre katılımcıların yaratıcı dramaya başlama nedenleri, çoğunlukla akademik/profesyonel kazanıma yönelik olmaktadır. Yaratıcı drama eğitmenliği kursuna başlayan katılımcıların amaçları çoğunlukla sertifika almak, eğitim sektöründe ya da farklı iş alanlarında öğrendiklerini kullanabilmek olmaktadır. Bunun yanı sıra dramaya geliş nedenleri arasında açık kodlamada "arayış içinde olmak" alt kategorisi altındaki kodlar teşvik edici nedenler olarak görülebilir. Ayrıca katılımcıları arayış içinde olmaya iten nedenler, bu alt kategori altında belirtilmiş ve katılımcıların kendi içlerinde eleştirdikleri bu sorunlar kişileri farklı bir arayışa yönlendirmiştir.

Çoğunlukla akademik/profesyonel amaçlarla kursa katılan katılımcılar, kurs sonucunda akademik kazanımlardan daha fazla bireysel kazanımlara ilişkin konuşmuşlardır. Bireysel kazanımlar kişinin kendisini keşfetmesinden başlamaktadır. Kişi drama sürecinde kendisine dair farkındalık yaşamakta, kendisini keşfetmekte ve kişisel gelişim yaşamaktadır. Kişi kendini keşfetmenin ardından, keşfetme isteğini diğer bireylere yönlendirmekte ve başkalarını keşfetmek istemektedir. Bu şekilde kişinin empati ve iletişim becerisi gelişmektedir. Kişi kendini ve başkalarını keşfetmenin ardından keşfetme merakı, bilme isteği ileri boyutlara taşınmakta ve dış dünyaya ilişkin keşfetme merakı duymaktadır. Sanata, tiyatroya, sinemaya, resme, edebiyata, heykellere, müzelere, tarihe, toplumsal konulara ve sosyal sorumluluğa karşı duyarlılığı artmaktadır. Kişinin kendisinden sonra, başkalarını ve dış dünyayı keşfetmesi tekrar kişinin kendini keşfedip geliştirmesine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla kişinin kendisinden başlayarak çevreye yönelen bu keşif süreci bir bütün olarak devam etmekte ve kişiyi zamanla daha fazla geliştirmektedir.

Sonuç olarak kişi edindiği bireysel kazanımları profesyonel ya da akademik yaşamında da kullanmaktadır. Bu anlamda yaratıcı dramanın sonucu olarak hem akademik/profesyonel kazanımlar hem de bireysel kazanımlar belirtilmiştir. Ancak katılımcıların belirttiğine göre yaratıcı dramanın yarattığı bireysel kazanımlar beklenen profesyonel yaşama yönelik kazanımın çok ötesinde bir bireysel kazanımı getirmektedir. Öyle ki, katılımcılar dramada

edindikleri kazanımlar ve bakış açısı sonucu sahip oldukları profesyonel yaşamı tamamen sonlandırıp yaratıcı drama eğitmeni ya da farklı bir yaşam sahibi olabilmektedirler.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında öncelikle dramanın dünyada ve Türkiye'de tanımına, tarihçesine, etki ve kullanım alanlarına değinilmiştir. Yaratıcı dramanın bireyi geliştirmeye yönelik etkilerinin gerek bireyler gerek yetkili eğitim kurumları tarafından yeterince bilinmemesi sorun olarak görülmüş ve dramanın etkileri üzerine temellendirilmiş kuram yöntemi kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler Ankara Çağdaş Drama Derneği'nin drama eğitmeni/lideri yetiştirme programının üçüncü, dördüncü ve beşinci aşamalarına devam eden 22 katılımcı ile yapılmıştır. Katılımcıların çoğu öğretmen ya da eğitim fakültesinde öğrenci olmakla birlikte, muhasebe, uluslararası ilişkiler, hasta danışmanlığı, mühendislik gibi bölümlerden gelenler de söz konusudur.

Görüşmelerde katılımcılara dramaya başlama nedeni, dramanın kendileri üzerinde yarattığı farklılıklar ve dramanın yeterince tanınmamasının nedenleriyle ilgili sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların dramaya başlama nedeni çoğunlukla profesyonel ve akademik kazanımlara yönelik olmaktadır. Oysa dramaya başladıktan sonra kendileri üzerinde hiç beklemedikleri değişiklikler fark etmişlerdir. Bu değişiklikler çoğunlukla kişilerin kendilerini tanımaları; özgüven, yaratıcılık, iletişim becerileri gibi kişisel konularda gelişim; başkalarıyla empati kurmak ve hoşgörü artışı; toplumsal konulara duyarlı olmak; sanat, tarih, edebiyat gibi alanlara ilgili olmayı kapsamaktadır. Dramanın yeterince tanınmamasının nedeni olarak dramanın çoğunlukla tiyatroyla karıştırılan bir alan olması, oyun oynamak olarak algılanması ve küçümsenmesi, başlı başına bir disiplin alanı olarak bilinmemesi gösterilmiştir.

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, çalışmada kullanılan temellendirilmiş kuram yöntemindeki açık kodlama basamağında alt kategorilere bölünmüştür. Bu alt kategoriler eksenel kodlama basamağında üç ana kategori altında toplanmıştır: "Kendini keşfetme", "Başkalarını Keşfetme" ve "Dış dünyayı keşfetme." Kişi, belli bir drama sürecinin ardından önce

kendisini tanımaya, keşfetmeye başlamakta; kendini tanımak, başkalarını tanımayı ve empati kurmayı da beraberinde getirmektedir. Kendisini ve başkalarını tanıyan kişi, yavaş yavaş dış dünyaya ve dış dünyada olup bitenlere yönelmekte ve dış dünyayı keşif süreci başlamaktadır.

Temellendirilmiş kuram kapsamında seçici kodlama basamağında, önceki basamaklarda elde edilen veriler daha anlaşılır bir şekilde özetlenerek şematik hale getirilmiştir (Şekil 1). Bu şemaya göre katılımcılar akademik ve profesyonel kazanımlar veya arayış içinde olmaları nedeniyle yaratıcı dramaya başlamaktadır. Oysa belli bir drama sürecinin ardından akademik ve profesyonel kazanımların ötesinde bireysel kazanımlar katılımcılar için oldukça önemli bir hale gelmektedir. Çünkü dramayla elde edilen bireysel kazanımlar kişinin kendisine, başkalarına ve yaşama farklı açılardan bakmasını sağlayarak, yaşamına yön verebilmektedir.

Tunalı estetik sözcüğünün Grekçe bir kelime olan ve duyum, duyulur algı anlamına gelen "aisthesis" sözcüğünden geldiğini belirtmiştir.[55] Baumgarten estetiğin, duyusal bilginin (açık ve seçik olmayan bilginin) bilimi olduğunu belirtmiştir.[56] Baumgarten'e göre estetik mantıktan özce farklı olmamakla birlikte onun küçük kız kardeşi gibidir. Her ikisi de yetkin ve doğru bilgiyi, hakikati bulmak ister. Biri zihni bilginin yetkinliğine, öbürü duyulur bilginin yetkinliğine ulaşmak ister.

Yaratıcı drama da algılara duyulara hitap eden bir alandır. Kişinin algılarını açarak kişisel farkındalığını artırmak, yaratıcı dramanın hedefleri arasındadır. Kişisel farkındalık arttıkça diğer farkındalıklar da ardından gelmektedir. Kişinin merak, ilgi, keşif kapısı bir kez aralandı mı, kişi başkalarından başlayarak yakın ve uzak çevresine, dışarıda olup biten olaylara, toplum ve dünya meselelerine duyarlı olmaya başlamaktadır. Duyarlı olmak, duyusal olan, algısal olan bilgi, estetiğin alanına girmektedir. Yaratıcı drama kişinin algılarını, duyularını uyararak onu estetik düşünmeye yönlendirmektedir. Tamer Levent'in dile getirmiş olduğu yaratıcı drama yoluyla daha estetize bir toplum anlayışının temeli buraya dayanmaktadır.

Yaratıcı drama daha demokratik ve estetik bir topluma uzanacak bireysel gelişimi destekleyen güçlü bir alandır. Yaratıcı drama

55. İsmail Tunalı, *Estetik*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 13.
56. Alexander Gottlieb Baumgarten'dan aktaran Tunalı, *Estetik*, s. 14.

değişimi temelden, bireyin kendisinden başlatmakta ve bu değişimler çarpan etkisiyle kişilerin çevrelerine yayılmakta, bu da toplumu değiştirmenin önünde bir umut oluşturmaktadır. Yaratıcı drama ilköğretimde ve yükseköğretimde okul programlarında yer almaktadır. Ancak yaratıcı dramanın etki alanı, eğitim alanıyla sınırlı olmadığı gibi sadece eğitim alanında çalışan, okuyan bireylere hitap etmemektedir.

Yaratıcı dramanın Türkiye'deki öncülerinden Tamer Levent'in yaratıcı drama anlayışının benimsendiği bu çalışma yaratıcı dramanın toplumu değiştirmenin önünde önemli bir güç olabileceğini savunmaktadır. Yaratıcı drama eğitmen/lider adayı olan katılımcılarla yapılan görüşmelerden çıkan sonuçlar da bu görüşü desteklemektedir. Yaratıcı drama alanının bireyde ve toplumda yaratacağı olumlu değişikliklere henüz yeterince değer ve önem atfedilmemesi büyük bir eksiklik olarak görülmektedir.

Yaratıcı dramanın Türkiye'deki öncülerinden İnci San, yaratıcı dramanın toplumsallaştıran bir süreç olduğuna değinmişti. Yaratıcı drama, sosyalizasyon sürecinde önemli bir araç olan sosyal kontrol mekanizması gibi düşünülebilir. Sosyalizasyon sürecini hızlandırır ama bunu yaparken sosyal kontrol gibi gerçeğe değil, katılımcıların yaşantı ve deneyimlerinden ortaya çıkan kurgulara dayanır. Dolayısıyla bireyler dramayla yaşamı prova ederler ve yaşamın zorluklarıyla karşılaştıklarında daha kolay mücadele ederler. Yaratıcı drama bir yanıyla kültürel, sanatsal ve estetik yönü olan, toplumsal olgulara duyarlı bireyler yetiştirir.

Katılımcılar yaratıcı dramanın yeterince tanınmama nedenlerini *yeni bir alan olması, tiyatro ile karıştırılması, yeterli önemin verilmemesi, devlet tarafından desteklenmemesi, küçümsenmesi* olarak belirtmiştir. Yaratıcı dramaya gereken değerin verilmemesi konusunda katılımcıların belirtmiş oldukları nedenler ve getirdikleri öneriler de literatürle uyumludur. Bu anlamda önerilebilecekler şunlardır: Yaratıcı drama devlet tarafından daha fazla desteklenmelidir. Yaratıcı drama alanında daha fazla kurumda hizmetiçi eğitim yapılmalı; sadece büyük şehirlerde yapılan hizmetiçi eğitimler yaratıcı dramanın faydasının tüm topluma yayılabilmesi adına tüm şehirlere yaygınlaştırılmalıdır. Yaratıcı drama, öğrenmenin etkililiği açısından her türlü eğitimde daha fazla kullanılmalıdır. Bu alanda daha fazla makale, kitap yazılmalı ve akademik yanı güçlendirilmelidir. Bireyler en etkili öğrenme

yöntemlerinden olan kulaktan kulağa iletişim yöntemiyle yaratıcı dramanın faydalarını çevrelerine anlatmalıdır. Son olarak yaratıcı drama kendisini yaygınlaştırmak için görsel ve işitsel medyanın tüm avantajlarını kullanmalıdır.

Kaynakça

Adıgüzel, Ö., "Yaratıcı Drama Kavramı, Bileşenleri ve Aşamaları", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, no 1, 2006.

____, *Eğitimde Yaratıcı Drama*, Naturel Yayıncılık, Ankara, 2012.

Baldwin, P., Fleming, K., *Teaching Literacy Through Drama -Creative Approaches*, Routledgefalmer, Londra, 2003.

Başbuğ, S., "Prof. Dr. İnci San'ın Yaratıcı Drama Anlayışı", İnci San ile Söyleşi, *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, sayı 2, 2006.

Bil, E., "Hizmet İçi Eğitimde Yaratıcı Drama Yönteminin Etkililiği", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

Boran, E., "Risk Gruplarıyla Sosyal Alanda Yaratıcı Drama Çalışmalarının Etkileri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Ceylan, Ş., Ömeroğlu, E., "Okulöncesinde Drama Dersinin Üniversite Öğrencilerine Katkısının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, sayı 3-4, 2008.

Corbin, J., Strauss, A., *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Sage, Londra, 1990.

____, "Grounded Theory Research: Procedures, Cannons and Evaluate Criteria", *Qualitative Sociology*, cilt 13, sayı 1, 1990.

Creswell, J. W., *Qualitative Inquiry and Research Design - Choosing Among Five Traditions*, Sage, Thousand Oaks, 1998.

Franks, A., "Drama and the Representation of Affect – Structures of Feeling and Signs of Learning", *RIDE: The Journal of Applied Theatre and Performance*, cilt 19, sayı 2, 2014.

Glaser, B., Strauss, A., *The Discovery of Grounded Theory - Strategies for Qualitative Research*, AldineTransaction, Londra, 2006.

Güneysu, S., Tekmen, B., "Dramanın Duygusal Zekâ Gelişimine Etkisi", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 4, sayı 7, 2009.

Kaf Hasırcı, Ö., Bulut, M. S., İflazoğlu Saban, A., "Öğretmen Adaylarının Yaratıcı Drama Dersinin Bireysel ve Akademik Kazanımlarına İlişkin Görüşleri", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 3, sayı 6, 2008.

Lehmann, Hans, *The Dynamics of International Information Systems - Anatomy of a Grounded Theory Investigation*, Springer, New York, 2010.

Mehmetoğlu, M., Altınay, L., "Examination of Grounded Theory Analyses with an Application to Hospitality Research", *International Journal of Hospitality Management*, sayı 25, 2006.

O'Toole, J., Stinson, M., Moore, T., *Drama and Curriculum: A Giant at the Door*, Springer Publishing, Avustralya, 2009.

Önalan Akfırat, F., "Sosyal Yeterlilik, Sosyal Beceri ve Yaratıcı Drama", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, sayı 3-4, 2008.

Özen, Z., "Dorothy Heathcote'un Yaratıcı Drama Yaklaşımları", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Paterson, J. G., "Understanding Grounded Theory–Nursing Standart", *Arte&Science*, cilt 7, sayı 28, 2013.

San, İ., "Tiyatroya Rağmen Yaratıcı Drama", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, sayı 1, 2006.

____, "Yaratıcı Drama Çalışmalarının Dünü ve Bugünü", *Cumhuriyet ve Çocuk - 2. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi*, Yay. Haz. B. Onur, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, no 2, 1999.

____, "Yaratıcılığı Geliştiren Bir Yöntem ve Yaratıcı Bireyi Yetiştiren Bir Disiplin: Eğitsel Yaratıcı Drama", *Yeni Türkiye Dergisi*, cilt 2, sayı 7, 1996.

Somers, J., "Drama and Well-Being: Narrative Theory and the Use of Interactive Theatre in Raising Mental Health Awareness", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, sayı 3-4, 2008.

Şan, M. K., Hira, İ., "Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi", *Politika Dergisi*, 2011, http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/frankfurt_okulu_ve_kultur_endustrisi_elestirisi.pdf.

Thompson, G., Evans, H., *Thinking it Through - Linking Language Skills, Thinking Skills and Drama*, David Fulton Publishers, Londra, 2005.

Tunalı, İ., *Estetik*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.

Turkle, S., *Alone Together, Why We Expect More From Technology and Less From Each Other?*, Basic Books, New York, 2011.

Üstündağ, T., "Polislerin Hizmetiçi Eğitimi ve Yaratıcı Drama", *Yaratıcı Drama Dergisi*, cilt 1, sayı 5, 2008.

Çağdaş Drama Derneği resmi web sitesi, http://yaraticidrama.org/yaraticidrama/turkiyedeki-tarihsel-gelisimi [Ulaşım Tarihi: 22 Temmuz 2014].

Sermayeleşen Eğitim Sisteminde Dershane Öğretmenliği

Hande Çevik

Giriş

Kapitalizm, çıkmazlarını farklı toplumsal kurumları sermayeleştirerek aşmakta ve çarklarını döndürmeye devam etmektedir. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde 1980'li yıllarda Turgut Özal hükümetiyle artan ve süreç içinde hızlanarak devam eden, literatürde özelleşme, bu bölümde Fuat Ercan'ın kapitalizm vurgusuyla geçecek "sermayeleşme" eğitim sisteminde de ciddi farklılıklara sebep olmuştur. Bu bölümde Türkiye'de gittikçe özelleşen bir kurum olan eğitimin dershane ayağındaki yaşanan sorunların,

sağlıksız koşullarda eğitim vermek zorunda kalan öğretmenler odağında incelenmesi hedeflenmektedir. Bu dönüşümü ve bugünkü koşullarda dershanede çalışan öğretmenlerin yaşadığı sorunları göstermek amacıyla, sorunlarla birebir baş etmek zorunda kalan özneler olan dershane öğretmenleriyle görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada, nitel yöntemlerden biri olan temellendirilmiş kuram benimsenmiş, görüşmeler sonrası kodlamalar yapılmış ve öğretmenlerin kendi çalışma yaşamları analiz edilerek bir kuram oluşturma çalışması hedeflenmiştir. Daha önce yapılan çalışmalar eleştirel teori referans alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada da eleştirel teori hâkim paradigmasından yararlanılmasına rağmen esas amaç, öğretmenlerin kendi mesleki algılarına ve eğitim sistemindeki aksaklıklarına yönelik değerlendirmelerinden yola çıkarak bir temellendirilmiş kuram çalışması ortaya koymaktır.

Çalışmanın problemi, sermayeleşen eğitim kurumu olan dershanelerin piyasa odaklı çalışma sistemlerinin öğretmenin koşullarına olan olumsuz etkisi ve öğretmenlerin her koşulda çalışmak için hazır bekleyen bir işgücüne dönüşümüdür. Düşük ücret alan ve yoğun çalışma saatleriyle eğitim sistemi içinde modern köleler haline gelen dershane öğretmenleriyle yapılan görüşmeler, buna destek verir niteliktedir. Çalışmanın amacı ise eğitimin sermayeleşmesiyle birlikte Türkiye'de yaşanan süreçlerden nasibini alan dershane öğretmenlerinin çalışma koşulları nedeniyle yaşadıkları sorunları ele almak ve onların yaşantılarını derinlemesine görüşmelerle ortaya koymaktır.

Eğitimin Sermayeleşmesi, Dershaneler ve Öğretmen Emeği

Neoliberal politikaların yansıması olarak eğitim hizmetlerinin sermayeleşmesi, eğitimin bir hak olarak görülmemesine ve bunun ticari bir faaliyete dönüşmesine neden olmuştur. Eğitimin kamusal bir hizmet alanı olarak görülmesinden ziyade, ticari faaliyet alanına dönüştürülmesi küresel sermayenin politikalarıyla ve 1980 sonrası uygulamaya konan yapısal uyum ve istikrar programlarıyla sağlanmıştır.[1] Bu faaliyetlerin yansıması Türkiye

1. Naciye Aksoy, "Türkiye Kamu Eğitiminde Gizli Ticarileşme: Kurumsal Sosyal Sorumluluğunun İşleyiş Biçimleri ve Eğitimi Ticarileştirme İşlevleri", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, sayı 35, Yaz 2011, s. 9.

örneğinde değerlendirildiğinde, özel okul sayılarının artması, dershanelere olan taleplerin yükselmesi ve kayıtsız kazanç olan özel ders piyasasının genişlemesi şeklinde olmuştur. Özetle, eğitim sistemi kapitalizmin maşası haline gelmiştir. İlkokuldan üniversite eğitimine kadar paralı hale gelen ve rant sağlama aracı olan eğitim kurumlarının niteliği gün geçtikçe kötüye gitmektedir. Bu kötüye gidiş ve eğitim kurumunun sermayeleşmesi ayrıcalıklı konuma sahip belirli bir kesime hitap ederken, paralı eğitime bütçesi yetmeyen halk için durum oldukça can sıkıcı bir hal almıştır. Bu durum, dünyanın diğer ülkelerinde de paralel ilerlemektedir. Avusturya ve İngiltere'deki dershane sistemleri incelendiğinde, bu ülkelerdeki okul eğitimi veliler tarafından yetersiz görülmekte ve öğrenciler dershanelere yönlendirilmektedir. Doğu bloğunun çökmesiyle birlikte Polonya'daki eğitim sistemi Türkiye'ye benzer bir şekilde sermayeleştirilmiştir. Ülkede uygulanan sınavı geçebilmek için dershanelere gitmek şart gözükmektedir. Fakat dershane ücretleri, gelir durumu düşük ailelerin karşılayabileceği nitelikte değildir. Japonya ve Güney Kore'de de eğitim sisteminde öğrencileri seçmeye dayalı sınavlar yapılmaktadır. Buna bağlı olarak, bu ülkelerdeki firmalar iyi üniversitelerden mezunları seçmekte, bu durum öğrenciler arası rekabeti arttırmaktadır. Rekabetten faydalanan dershaneler, yüksek ücretli eğitimle kapitalist sisteme entegre olmuş gözükmektedir.[2] Yukarıda bahsedilen ülkelerin yanı sıra Romanya, Mısır, Kenya, Maroko, Tayvan, Singapur ve ABD gibi birçok ülkede dershaneler varlığını sürdürmektedir.[3]

Ercan, eğitimde sermaye çıkarına göre işleyen bir mekanizma olduğuna değinir: "Özelleştirilmiş eğitim hizmetleri müşteri talebine göre şekilleneceğinden dolayı, hizmetin teknik ve ideolojik içeriği de toplumsal gereksinimlere göre değil, fakat sermaye çıkarlarına göre belirlenmiş olacaktır."[4] Yanı sıra Ercan, kapitalizm ile eğitim arasındaki ilişkiyi ele alırken, özelleştirme kavramından ziyade "sermayeleşme" kavramının kullanımının önemine değinir. Ona göre özelleştirme, özel olanın özgürlüğü, kamu alanını

2. "Dünyada Dershanelerin Durumu", http://www.guvender.org.tr/yazi/19.
3. H. A. Dang, H. F. Rogers, "How to Interpret Growing Phenomenon of Private Tutoring: Human Capital Deepening, Inequality Increasing, or Waste of Resources", *The Policy Reasearch Working Papers*, The World Bank, Development Research Group, 2008, http://www.jstor.org/stable/10.1086/324053.
4. Fuat Ercan, *Eğitim ve Kapitalizm, Neoliberal* Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi, Bilim Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 7.

devlet temsil ettiği ölçüde özgürlüğün denetim altına alınması gibi bir sahte ayrımı kabul etmek anlamına gelirken, sermayeleşme, tarihsel olarak kapitalizmle birlikte başlayan ve sermaye birikiminin ulaştığı aşamalara bağlı olarak yaşamın farklı alanlarını ekonomik ilişkiler olarak tanımladığımız eşitsizlik ilişkileri içerir.[5] Eğitimin sermayeleşmesi ise bu kavramsal tanımlamayı içinde barındırmaktadır. Ulutaş da sermayeleşen bu sistem içinde dershanelerde sınava yönelik çalışmanın aslında bir üst kuruma geçişte bir araç olduğunu fakat bugün amaç haline geldiğinden bahseder ve eğitimin toplumsal ihtiyaçları karşılama varlık nedeninden çıkıp araçsal kurumlara dönüşmüş olduğuna değinir.[6] Bu dönüşümle birlikte dershaneler, öğrencilerin sınav odaklı çalışmayı icra ettikleri fakat amacın eğitimden ziyade sınavı geçmek olduğu bir yer olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Temel bir hak ve hizmet olan eğitim, bireylerin gelişmesine katkı sağlamanın yanı sıra toplumsal sisteme uygun insanların yetiştirilmesi açısından ideolojik bir işleve de sahiptir. Birinci işlevin gerçekleşmesinde okulların rolü büyüktür fakat eğitimin özel okullar ve dershaneler ayağıyla kapitalist sermayedarların eline geçmesiyle bu hak, ekonomik durumu yetersiz bireylerin ulaşamadığı bir sektör halini almıştır. Türkiye'de üniversiteye girmek veya daha iyi koşullara sahip kamu sektöründe çalışmak için uygulanan sınavların içeriğine yönelik çalışmaları da ne yazık ki bu özel kurumlar yürütmektedir. Dolayısıyla ekonomik durumu yetersiz bireyler görece daha iyi bir eğitim alma hakkından yoksun bırakılmıştır. Yukarıda vurgulanan bir diğer nokta olan ideolojik işlev dahilinde ise eğitim, toplumsal ilişkiler ve iktidar ilişkilerinden bağımsız düşünülemez. Ercan, eğitim anlayışının sermayenin birikim koşulları için alt yapıyı oluşturacak bir işlev değişimine uğradığının önemine değinir. Kapitalizmin yeniden üretim işlevini üstlendiği ölçüde eğitimin, kapitalizmi tanımlayan öze ilişkin dinamiklerin egemenliği altında olduğunu ifade eder.[7] Dershaneler, kapitalist toplumsal yapı için ucuz işgücünün çalıştırılmasını öğretmenlik mesleği üzerinden sağlar. Devlet okullarında çalışan öğretmen-

5. Ercan, s. 16.
6. Birgül Ulutaş, "Türkiye'de Dershaneler ve Öğretmen Emeği", *Kamusal Eğitime Tehdit: Dershaneler*, Der. Kemal İnal, Nevzat Samet Baykal, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 183.
7. Ercan, a.g.e., s. 21.

lerin koşullarından ve haklarından yararlanamayan dershane öğretmenleri kapitalist sistemin eğitim emekçileridir. Yanı sıra üniversitelere yerleştirmede iddialı olan bu kurumlar, ezberci ve sınava yönelik bir öğretim politikası gütmekte, öğrenciyi tüm eğitim hayatı boyunca sınavlara hazırlamaktadır. Eğitim kurumu adıyla geçen dershaneler bireyin sorgulamasına, merak etmesine ve araştırmasına imkân vermemekte, sadece test tekniğiyle öğrencileri üniversitelere yerleştirmektedir. Bu durumda eğitimin ideolojik işlevinde dershanelerinin rolünü göstermektedir.

Eğitimde neoliberal anlayışın gelişmesiyle birlikte, öğretmenlik mesleğinde dönüşüm yaşanmıştır. Bu anlayışla gelişen eğitim modellerinde öğretmenlik mesleği toplumsal ideallerden çıkarak, piyasa koşulları için gerekli donanıma sahip vasıfsız bir işgücüne dönüştürülmüştür. 1990'lara kadar devlet memuru öğretmenlere göre daha iyi çalışma koşullarına ve ücretlerine sahip olan dershane öğretmenleri, Türkiye'de yaşanan liberal süreçlerden nasibini alarak esnek çalışma biçimleriyle karşı karşıya kalmışlardır.[8] Ünal, öğretmenlerin merkezi sınavlara öğrenci hazırlamak zorunda kalmalarının özel eğitim kurumlarında "müşteri-satıcı" ilişkisi oluşturduğunu belirtirken, resmi eğitim kurumları için ise ana-babaların çocukları vermek için yarıştığı öğretmen imgesini yarattığını[9] ifade eder. Merkezi sınavlar yoluyla öğrenci seçiminin yapılmasıyla birlikte, bu sınavlarda hazırlık aşamasında özel dershaneler önem arz eder. Yine merkezi bir sınav olan Kamu Personeli Seçme Sınavı'ndan (KPSS) yeterli puanı alamayan öğretmenler, bu kurumlarda düşük ücretli ve daha yoğun ders programıyla çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum öğretmenlik mesleğinde kategoriler oluşturur: "Üniversitelerde çalışan öğretmenler" ki bu grup akademisyenleri kapsamaktadır; "resmi okul öğretmenleri"; "özel okul öğretmenleri" ve en zor koşullarda çalışmak zorunda kalan "dershane öğretmenleri." Gök de, birçok dershanede stajyerliğin kaldırılması karşılığında öğretmeni son derece düşük ücrete çalıştıran bir sistemin varlığının öğretmenlik mesleği içinde bir kategori yarattığını belirtir.[10]

8. Ulutaş, a.g.e., s. 212.
9. Işıl Ünal, "Öğretmen İmgesinde Neoliberal Dönüşüm", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, sayı 11, Yaz 2005, s. 10.
10. Fatma Gök, "Üniversiteye Girişte Umut Pazarı: Özel Dershaneler", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, sayı 11, Yaz 2005, s. 102.

Çalışma kapsamında eğitimde neoliberal dönüşümle birlikte ucuz emek olarak görülen dershane öğretmenleriyle görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucu dershane öğretmenlerinin de kendi içinde alt kategorilere ayrıldığı görülmüştür: sigortası yatırılan "kadrolu öğretmenler", genellikle resmi okulda çalışıp hafta sonu özel kurumlarda ders veren "ders ücretli öğretmenler" ve çok düşük rakamlara çalıştırılan, genellikle yeni mezun ya da halen üniversitede okumaya devam eden "stajyer öğretmenler." Çalışmanın konusunu oluşturan özel dershanelerde çalışan öğretmenlerin yaşadığı sorunlar ekseninde, eleştirel paradigmadan değerlendiren ve kapitalizmle ilişkisini kuran çalışmalar, Türkiye özelinde mevcuttur[11] fakat konu, bugüne değin temellendirilmiş kuram yöntemiyle ele alınmamıştır.

Özel dershanelerde çalışan öğretmenlerin sayısı her yıl artış göstermektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, üniversite mezunu öğretmen adaylarının KPSS'yi geçip atanamamalarıdır. Devlet okuluna atanamadığı için çalışamayan öğretmen adayları, özel kurumlarda öğrencileri YGS, LYS gibi sınavlara hazırlamaktadır. Bu ironi, öğretmenlerin karşı karşıya olduğu durumu tarif etmektedir. Öğretmenler, esnek çalışma sisteminde, düşük ücretli, yoğun bir emek sömürüsüne maruz kalarak çalışmaya devam etmektedir.[12] Altınkurt ve Yılmaz, dershanelerdeki olumsuz çalışma koşullarının Türkiye'deki öğretmen işsizliğinden kaynaklandığına değinirler.[13] Her sene eğitim fakülteleri mezun sayısı artmakta fakat devlet okullarındaki kadrolarına yeteri kadar istihdam sağlanmamaktadır; işsiz kalan mezunlar ise etüt merkezleri, dershaneler ve özel kurslarda çalışmak zorunda kalmaktadırlar.

Eğitim Sen'in eski başkanı Alaaddin Dinçer'in 2008'de yaptığı açıklama eğitimin metalaşmasını ve özel dershanelerde çalışan öğretmenlerin durumunu açıklar niteliktedir: "Bir yandan eğitim sosyal bir hak olmaktan çıkarılıp ancak parası olan-

11. İnal, Baykal, *Kamusal Eğitimde Tehdit: Dershaneler.*
12. Özlem Irmak Balkız, "Özel Dershanelerde Kayıt Dışı Çalışanlardan Bir Kesit: Öğrenci-Öğretmenler", *Kamusal Eğitime Tehdit: Dershaneler* içinde, s. 219.
13. Kürşad Yılmaz, Yahya Altınkurt, "Göreve Yeni Başlayan Özel Dershane Öğretmenlerinin Kurumlarındaki Çalışma Koşullarına İlişkin Görüşleri", *Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi*, Bahar 2011, http://www.edam.com.tr/kuyeb/pdf/tr/a94ea775a9932624c617d79cbd686cd8TAM(1).pdf.

ların ulaşabileceği bir metaya dönüştürülürken, öte yandan da istihdamın bütün alanlarında sosyal haklar kısıtlanmakta, çalışanların iş güvenceleri aşındırılmakta, esnek çalışma ilkeleri hayata geçirilmektedir."[14] Eğitimin sermayeleşmesi ve öğretmen emeğini konu alan Demirer ise dershane öğretmenliğinin proleterleşmesine değinir:

> Üretimini sürekli çoklaştırması beklenen öğretmenin çalışması, montaj hattındaki işçinin çalışmasına benzemektedir. Yaptığı işlerde çeşitlilik olmakla birlikte, emeği çeşitli biçimlerde parçalara ayrılan ve nitelikten uzaklaştırılıp niceliğe dönüştürülen öğretmen, bu süreç içinde yaptığı işe ve kendine yabancılaşmaktadır.[15]

Görüşmelerde katılımcılar da çalışma koşullarını anlatırken kendilerini "işçi" olarak gördüklerini ifade etmişlerdir.

Araştırmanın Yöntemi ve Analizler

Çalışma, Türkiye'de dershanelerde çalışan öğretmenleri ve yaşadıkları zor koşulları konu edinmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan temellendirilmiş kuram çalışmasıdır. Bu kapsamda, dershanelerde çalışan 14 öğretmenle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Açık uçlu soruların yöneltildiği görüşmeler, temellendirilmiş kuram çalışması olması açısından literatür okumalarıyla paralel gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın nitel araştırma olması bakımından özellikle vurgulanması gereken bir konu da araştırmacının derinlemesine görüşmeler yaptığı süre içinde özel bir dershanede çalışıyor olmasıdır; araştırmacı gözlemlerini öğretmenlerin yaşam alanı olan ve en çok zaman geçirdikleri öğretmenler odasında yapmıştır.

14. "Güvencesiz İstihdam, Öğretmenliği Değersizleştiriyor, Öğretmenleri Umutsuzlaştırıyor, Cinsiyet Eşitsizliğini Derinleştiriyor", http://www.egitimsen.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=16084#.U89O47BrOHY.

15. Derya Keskin Demirer, "Eğitimde Piyasalaşma ve Öğretmen Emeğinde Dönüşüm", Çalışma ve Toplum Dergisi, sayı 32, 2012, http://calismatoplum.org/sayi32/demirer.pdf.

Tablo 1. Katılımcıların genel bilgileri.

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Çalıştığı Birim	Gelir	Çalışma Süresi
K1	48	Erkek	Özel kurs	1500-2000 TL	22 yıl
K2	37	Kadın	YGS-LYS	1500-2000 TL	13 yıl
K3	32	Erkek	Özel kurs	850-1000 TL	1 yıl
K4	33	Kadın	YDS	2000-2500 TL	9 yıl
K5	25	Erkek	YGS-LYS	1000-1500 TL	2 yıl
K6	30	Kadın	YGS-LYS	1000-1500 TL	5 yıl
K7	35	Kadın	YGS-LYS	1000-1500 TL	11 yıl
K8	28	Kadın	SBS	850-1000 TL	1 yıl
K9	23	Erkek	SBS	850-1000 TL	1 yıl
K10	43	Kadın	SBS	1000-1500 TL	15 yıl
K11	43	Kadın	YGS-LYS	1500-2000 TL	17 yıl
K12	34	Kadın	YGS-LYS	1000-1500 TL	5 yıl
K13	22	Kadın	YGS-LYS/ Stajyer	250-500 TL	1 yıl
K14	30	Erkek	YGS-LYS	1500-2000 TL	8 yıl

Bulgular

Çalışmada ilk aşama olarak, açık kodlama yapılarak kavramsal çerçeve çizilmiştir. Ardından yapılan eksenel kodlamayla elde edilen verilerek kategoriler haline getirilmiş ve bu kategoriler arası bağlar kurulmuştur. Çalışmanın son aşaması olan seçici kodlamayla birlikte kategoriler birleştirilerek çekirdek kavrama ulaşılmış ve bir öykü inşa edilmiştir.

Açık Kodlama

Katılımcılarla yapılan görüşmeler ve literatür okumaları ışığında elde edilen bilgiler kategorilendirilmiştir.

- Zorlayıcı Çalışma Koşulları

Dershanelerde çalışan öğretmenlerin çalışma koşulları ciddi olumsuzluklar içermektedir. Katılımcılar çalışma koşullarını anlatırken, uzun çalışma saatlerinden dolayı kendilerine zaman ayıramadıklarını dile getirmektedirler. Ayrıca katılımcıların bahsettiği en önemli sorunlardan biri de öğretmenlerin sigortalarının 10 ay üzerinden yatmasıdır. Yanı sıra öğretmenin ücreti ne olursa olsun, sigortası asgari ücret üzerinden yatar. Bu durum dershanelerde çalışan öğretmenlerin sosyal haklarının işverenlerce nasıl "korunduğunu" göstermektedir.

K6: Mesleğimin derken aslında benim sektörümün sorunu beni daha çok rahatsız ediyor. Sektörümün sorunu bir; hiçbir şekilde *sosyal haklarımız korunmuyor*. 2 ay *tatilde ücret alınamaması*. Asgari ücret üzerinden sigortamızın gösterilmesi. Diğer artan parayı elden almamız. Bu bile başlı başına çirkin bir durum bence. Ders saatlerimize hiçbir şekilde müdahale edememiz. Yorgunluğumuzun *performansımızın hiçbir* şekilde *düşünülmemesi*. Öğretmenlik mesleği dışında bir sürü saçma sapan şeyle uğraşabilmemiz. Veli ilişkileri, kayıt toplama, yani işin para boyutuna da sokulmamız, aynı şekilde büyük bir sorun. Öğretmenliğin müşteri temsilcisi olarak görülmesi büyük bir ikilem yaratıyor.

K1: Hasta olma hakkı, izin alma hakkı, *ders anlatmama hakkı, istememe hakkı* gibi haklarınızın olması gerektiğine inanıyorum. Özel sektörde bu biraz zordur. Bunu yapamazsınız. Bunu yaptığınız zaman siz kaybedersiniz.

K14: Hani cumartesi pazarın tatil olduğu bir sistemde çalışmayı isterdik, yani isterdim ve arkadaşlarım da isterdi çünkü atıyorum, benim eşim, bana özel bir durum var burada, devlet memuru. Cumartesi ve pazar evde, ben çalışıyorum. Benim izinli olduğum günler o çalışıyor. Böyle bir sıkıntımız var o yüzden, özel kurumun bu dezavantajı var benim açımdan.

K3: İlk önce çalışma saatlerinin çok fazla olması. Bu performansı başlı başına düşüren etkenlerden birisi. Mesleği icra normal koşullar altında çok rahat olur fakat çalışma zamanı uzadıkça insanın psikolojisi çok bozuluyor ve yoruluyorsunuz. Yorulunca da karşınızdakine tahammülünüz kalmıyor. İkinci olarak çok yoğun tempo var. En yoğun günüm hem etüt ders olduğu zaman. Mesela 9'dan 6'ya kadar aralıksız çalıştığım çok oluyor. Hafta sonu mesela, hiç aram yok, sabah 9'dan akşam 5'e kadar. Yemek yiyecek zamanı bulamıyorum.

K5: Daha çok kadro alan hocalarımızın günde 12 saat çalıştıkları oluyor. 6 saat sabahtan, 20 dakika ara, 6 saat akşam ve bu 20 dakikalık ara hiç kimseye yetmiyor zaten. *Sosyal hayatlarını* da çok etkiliyor. Yeni ni-

şanlananlar, evlilik arifesinde olan hocalarımız var ve o yüzüğü bile 20 dakika arada halletmesi gerekiyor. Rahatsızlık durumunda, herhangi bir sakatlanma durumunda... Sürekli ayakta durmak, soru çözmek mecburiyetindeyiz.

K11: Özel sektörün her zaman *garantisi daha az*. Her yılın sonunda bir sözleşme beklentisi ya da olmama da olabilir.

K10: En önemli sorunu öğrencilerle birebir baş başa olamamak. Çünkü çoğunlukla veli araya giriyor. Çünkü dershaneye *veli para veriyor*, para verdiğinin karşılığını almak istiyor.

K2: Öğretmene veli geliyor, benim çocuğum şu notu aldı. Nasıl sen yapmıyor musun işini? Bu şekilde konuşuyor. Doktora gidip de niye böyle konuşmuyorsun, avukata gidip de niye böyle konuşmuyorsun? Dolayısıyla bu konuda çok fazlasıyla öfkeliyim ben. Öğretmenlere gelindiğinde insanlar çok rahat kafa tutabiliyor. Mesleğimizin en önemli sorunları, mesleğimize karşı zerre kadar *saygının olmaması*.

K13: Sadece bir gün izinleri var. Bunun zamanı da çok saçma. Yani tüm insanlar hafta sonu tatil yaparlar. Hafta sonu sinemaya, pikniğe giderler, çocuklarıyla ilgilenirler ama biz hafta sonu çalışıyoruz. Herkes pazartesi işbaşı yapıyor, biz pazartesi tatile giriyoruz. *Cumartesi sendromumuz* var.

Katılımcıların görüşlerini alt kategoriler olarak değerlendirecek olursak; *zorlayıcı çalışma koşulları* başlığı altında; *sosyal hakların korunmaması, uzun çalışma saatleri, sosyal hayatın kısıtlanması, ücretlerin düşük olması,* iş garantisinin olmaması, para odaklı eğitim, *mesleki saygınlığın azalması, esnek çalışma, yoğun tempo, hafta sonu tatilinin olmaması,* özetle öğretmen emeğinin meta haline gelmesi olarak kategorilendirebiliriz.

- Mesleğe Yüklenen Anlam

Öğretmenlik mesleğine yönelik toplumsal bakış açısı "dershane öğretmeni" olarak ele alındığında değişim göstermektedir. Katılımcılar, dershane öğretmenleri, resmi ve özel okulda çalışan öğretmenler ve akademisyenler olmak üzere toplumun her bir öğretmen kategorisine farklı anlamlar yüklediğini öne sürmüşlerdir.

K4: Genel olarak toplumun bakış açısıyla konuşacak olursak, üniversitedeki öğretmen daha öğretmen görülüyor. İkinci sırada devlet öğretmenleri görülüyor, üçüncü sırada maalesef dershane öğretmenleri. Yani birisinin bana şu cümleyi kurduğunu çok iyi hatırlıyorum: "*Normal öğretmen* olsaydın, akşamları çalışmazdın." Ya da "Yazın üç ay tatilin

olurdu" gibi. Ben öğretmen değil miyim, bakış açısını gayet gösteren bir şey "normal öğretmen" tabiri.

K5: Toplumun bakış açısı değişiyor. Öğretmenim dendiğinde hemen aa hocam hangi okul deniyor. Dershanedeyim dendiğinde o ses tonu biraz değişiyor. Öğretmenden görülmüyor gibi bazı yerlerde. Yani o devlette çalışsın, kafa rahat olsun mantığı herkeste var. Hele üniversitede öğretmen olsam, bakış açısı çok daha farklı. Birazcık o *kademe kademe değişiyor saygı.*

K3: Biz burada öğretmen adı altında çalışıyoruz ama bize verilen sıfat, *işçi sıfatı*, bunu da biliyoruz. Bunun farkında olmamız bizi elbette etkiliyor. Dışarıdaki insanların bakış açılarına bakarsak eğer, aralarında çok büyük farklılıklar var. Üniversitede çalışan bir öğretmen daha kaliteli veya daha vasıflı öğretmen olarak görülebiliyor.

K2: Her gittiğim yerde "ayy özelde misin Allah yardımcın olsun", "Yazık! vah vah Allah kurtarsın" tarzı ifadelerle karşılaşmak tabii hoş olmuyor.

K9: Zaten üniversitede araştırma görevlisi falan o ayrı. İnsanlar daha iyi gözle bakıyorlar onlara. Yine okuldakiler de Milli Eğitimdekiler de o gözle bakılıyor. Ama dershanedeki öğretmene insanlar, kendi atanmak istemese bile kendi kurumundan memnun olsa bile atanamadığı için dershanede çalışıyor gözüyle bakıyorlar. Bence *milli eğitimdeki öğretmenlere daha iyi bakılıyor.*

K10: Dershane öğretmeni deyince çevredeki insanlar sanki öğretmen değil de öğretmencilik *oynuyor* gibi düşünüyorlar. Hani kesin öğretmenler değil. Onlar hep şey anlayışındalar yani devletin kadrolu öğretmeni. *Asıl iş budur, öteki işten sayılmıyor* çevrede böyle. Nerede öğretmenlik yapıyorsun, hangi okulda, diye soruyorlar, mesela ben dershanede öğretmenlik yapıyorum, deyince "haaa" falan şeklinde tepkilerle karşılaşıyorum.

K6: Dershanede öğretmen, bu *sektörün zencileri* gibi bir şeyiyiz. Bütün ikili diyaloglarda: Mesleğin nedir? Öğretmenim. Nerede? Dershanede. KPSS'yi kazanamadın mı? Ücretleriniz çok mu düşük! Kaç saat çalışıyorsun gibi. Sonuçta üçü de aynı işi yapıyor, aynı niteliklere sahip. Biz sadece ücretimizin düşük olması sebebiyle ikinci sınıf vatandaş görevi görüyoruz. Bu da bana çok büyük ikiyüzlülük gibi geliyor.

K8: Şimdi öğretmenim diyorsun, *atandın mı?* Atanmadım. Ardından ücretli mi yapıyorsun soruları geliyor. 60-70 yaşında teyze bile bunun ayrımını biliyor artık. Bu güzel bir şey değil. Öğretmensen, çalışmıyorsan bile öğretmensindir.

K12: Öğretmenlik bence dışarıdan bakıldığında hemen hemen herkes için saygınlık uyandırması gereken bir meslekken "Devlette misin? Kendini garantiye mi aldın? Üniversitede hoca mısın?" gibi ayrımlar illa ki oluyor. Hatta dershane öğretmenleri "ay yavrum", komşu teyze "Devlete geçemedin mi? Sınavla atanamadın mı? Sizden çok aldılar bu yıl" gibi ifadelerle sürüp giden *ikinci sınıf benzetmeler* olabiliyor.

Bu başlık altında katılımcılar dershane öğretmenine bakış açısının olumsuz olduğunu öne sürmüşlerdir. Katılımcıların görüşleri öğretmen olarak görülmeme, *dershane öğretmenine olumsuz bakış, hiyerarşik olarak alt kademede bulunma, ikinci sınıf benzetmeler* alt başlıkları altında toplanmıştır. Bir diğer önemli veri de katılımcıların öğretmenlik mesleği içinde hiyerarşik bir yapı olduğunu ve en alt kademede dershane öğretmenlerinin kaldığını ifade etmeleridir. Yapılan görüşmeler ışığında en üst kademede bulunan üniversitelerde çalışan "akademisyenler", sonrasında "resmi okulda çalışanlar", üçüncü sırada "özel okulda çalışanlar" ve en alt kademede "dershane öğretmenleri" bulunmaktadır. Bu hiyerarşiyi belirleyen toplumsal bakış açısı katılımcılara göre saygınlık ve ücret farklılıklarıdır.

- Dershane Öğretmeni-Devlet Öğretmeni Farkı

14 katılımcı da dershane öğretmeninin devlet kurumunda çalışan öğretmenden, aynı meslek grubu olmasına rağmen çalışma koşulları, aldıkları ücret, toplumun bakış açısı olarak büyük farklılıklar taşıdığını belirtmiştir. Bu durum dershane öğretmenlerinin günlük hayatlarında "Sen neden okulda çalışmıyorsun?" sorusuyla karşılaşmalarına ve toplumsal bir baskı görmelerine neden olmaktadır.

K2: Ki zaten öğretmenlik bi' hayli ayaklar altında olan bir meslek. *Ayaklar altında* olmasının yanı sıra da, üniversitede öğretmensin denildiği zaman "iyiymiş" deniliyor; devlette ee iyimiş, ama özelde ah zavallı durumu düşünülüyor.

K3: Okulda çalışanlar daha rahat görülüyor. Dershanede çalışanlar ise benim duyduğum, benim gördüğüm şu çok fazla çalışıyorlar, çok az maaş alıyorlar neredeyse *hamallık yapıyorlar*. Herkesten duyduğum laf budur.

K1: Öğrenciler pohpohlandığından dolayı veliler velinimetimiz oluyor tabii, müşteri sayılıyorlar (müşterileşme). Ticari anlamda bakılıyor. Öğrencinin kalbi kırılmasın, öğrencinin istekleri yerine gelsin diye öğretmenlerin daha çok fedakârlık yaptığı bir durum var burada. Devlette tabii ki aynı durum yok. Çünkü devlet öğretmeni istirahatini alır gider, dersi boş geçse de kimse ona hesap sormayacağı için durum böyle geçer. Fakat özel sektörde istirahat, izin, geçme kalma gibi şeyler müşteriye memnuniyetsizlik olmasın diye daha hassasiyet gözetiliyor.

K5: *Çalışma şartları çok ağır* devletle karşılaştırdığımızda. Bir hafta sonunuz yok, tüm gün buradasınız, dersler çok yoğun. Haftada bir gün

sadece pazartesi iznim var. Yani ben 6 gün çalışıyorum, hafta içi sekiz buçukta başlasam yediye kadar buradayım. 10-11 saatimi ders anlatarak geçiriyorum. Haftalık baktığımızda sabit anlamda 40 saate yakındır."

K6: Ücret tabii ki ciddi bir fark. Çalışma *saati* ciddi bir fark. Bizim çalışma saatlerimiz zaten normalin çok çok üstünde haftalık ders çalışma saatimiz. Toplamda haftada girdiğim ders saati 43-44 falan.

K11: Özel sektörün her zaman *garantisi daha az.* Her yılın sonunda bir sözleşme beklentisi ya da olmama da olabilir. Devlette böyle bir şey yok yani. Özelde sürekli çalışıyorsunuz ama devlette rahat izin alabiliyorsunuz, öyle opsiyonları olabiliyor. O açıdan bence daha rahat. Özelde daha çok çalışıyorsunuz, devlette öğretmenin vicdanına kalmış bir şey. Çünkü özelde bir rekabet var, siz çıksanız hemen yerine birisi gelecektir."

K12: En büyük kriter de maddi anlamda *alman maaşlar.* Yani bizim hemen hemen iki katımız. Ama bu böyle değildi. 2004 yılında ben öğretmenliğe başladığımda, başka bir dershanede çalışıyordum, benim aldığım maaş 700 liraydı, devletin memurunun aldığı maaş 620 liraydı. Geçen süre zarfında özel sektörün verdiği maaşın hesabını yapın bir de devletin verdiği maaşın yükselme hesabını yapın.

K13: Dershanelerde çok fazla emek veriliyor devlete göre. Oradaki öğretmenlerle burayı kıyaslarsam eğer, kesinlikle burada çok daha fazla emek var. Biraz daha özel bir kuruluş olduğu için öğrenciye karşı ses yükseltmek gibi davranışların olmamasının yanında, çok fazla güler yüzlü olmak gerekiyor. Her sorulan soruya güzel bir şekilde cevap vermek gerekiyor.

Bu başlık değerlendirildiğinde devlet öğretmenliği *garanti meslek, ücretin artması, tatillerin çokluğu, rahat çalışma saatleri, gerçek öğretmen* kodlarıyla açıklanırken, dershanede öğretmenliği için *ağır çalışma koşulları, garantisiz çalışma, müşteri memnuniyetine göre eğitim verme, düşük ücretler* kavramlarıyla karşılaşılmıştır.

- Öğretmenin Mesleki Memnuniyetsizliği

Öğretmenlik mesleğine sahip bireylerin yaşadığı ortak problemler mevcuttur. Fakat bu başlık altında özellikle dershanede çalışan öğretmenlerin yaşadığı sorunlar üzerinde durulmuştur. Çalışma saatlerinin yoğunluğu, öğrencilerle müşteri ilişkileri yürütmeleri gibi zorlamaların yapılması ve görev tanımlarının esnekliği başlıca problemler arasındadır.

K3: Gereken değerin verilmediğini düşünüyorum. Birincisi maddiyat olarak, ikincisi buradaki işlerin düzensizliğinden dolayı bizlerin düşü-

nülmediğini *kurumun sadece kazancını düşündüğünü* ve öğretmenlerin burada Türkiye'de işçiler çalıştırılır buna maraba da denir, evet ben onların üstüyüm benim dediklerimi yapmak zorundalar ve ne olursa olsun kendi aralarında halletmek zorundalar gibi bir sistem olduğu için *işçi olduğumu düşünüyorum.* Onu düşündüğüm için kendimi çok değersiz hissediyorum.

K4: Mesleğimin en önemli sorunları öğrencide disiplinin olmaması. Verdiğinin karşılığını alamadığını bilmek çok demoralize ediyor insanı. Karşısında onu dinlemeyen, söylediklerine değer vermeyen ya da öğrenemeyeceğini bildiği bir öğrencinin karşısında ders anlatıyor olmak, en demoralize eden şey.

K5: Yani bu kadar *yoğun tempoyla* nereye kadar götürebilirim o da soru işareti. Yani esnek çalışma saatleri olmalı. Öğretmeni mutlu ettiğin an, derse de yansır, öğretmenin suratına da yansır, dersteki espriye de yansır. Öğrenciye de bu geçer. Elbette bizim özel sektörde *maaşlar biraz daha tatmin edici olsa,* en azından öğretmen dershane bittikten sonra dışarıda ekstra bir çalışma yapmazsa daha mutlu olur tabii.

K6: Ve birer *robot gibi* çalışıyoruz biz. Birer teyp gibi. Hani motamot. Play düğmesine bas, soruyu çöz geç, asla fazla bir şeye değinme. Farklı bir açıdan bakma, konuşma. En büyük dezavantajımız o zaten. Bizler *birer robot, makine gibi* çalışıyoruz.

K8: Öğretmenlerin en önemli sorunu emeklerinin karşılığını alamamaları. Yani bu Milli Eğitim'de de geçerli ama daha çok özel sektörde çalışmaktan hiçbir öğretmenin gocunduğunu düşünmüyorum ama genel anlamda emeğinin karşılığını alamama, *gerekli saygınlığı görmeme* olabilir.

K12: Öğrenci herhangi bir soru sorduğunda bilmemek gibi bir lüksümüz yok. Çünkü diyor ki, "*Ben sana para ödüyorum.* Ben sana ne sorarsam ya da eksik olduğum herhangi bir konuda gelip sana soru sorabilirim, senin de beni geri çevirmek gibi bir şansın yok."

K13: Şöyle bir şey var; erkek hocalara daha çok itina gösteriliyor çünkü biraz daha bizim Türkiye şartları için böyle. Erkek adam evini geçindirir düşüncesi sebebiyle. Bayanlar, çok yıllanmış da olsa, bir erkek hoca kadar maaş almıyordur belki de. Yani kadın ne olursa olsun, kesinlikle eşine destek oluyordur diye düşünüyorlar. Erkek olunca biraz daha, *cinsiyete göre ücretler* artıyor diye düşünüyorum. Ev geçindiriyor düşüncesinden kaynaklanıyor olabilir.

Çalışmanın ana sorunsalını oluşturan dershane öğretmenlerinin yaşadığı sorunlar, bu başlık altında kendi memnuniyetsizlikleri üzerinden dile getirilmiştir. Öğretmenlerin memnuniyetsizlikleri *cinsiyete göre ücretler, alanda sınırsız bilgiye sahip olma zorunluluğu, gerekli saygınlığı görmeme, makine*

gibi çalışma, öğrencide disiplin olmaması, kurum karı odaklı eğitim, yoğun tempo, düşük ücretler kavramları üzerinden değerlendirilmiştir.

- Dershane Yönetimiyle İlişkiler

Dershane yönetiminin hedefi, maksimum kâra ulaşmaktır. Bu ölçüde patron para kazanır ve yönetim takdir edilir. Bu karı sağlamanın yolu ise öğretmenlerin maaşlarını düşük tutmak ve daha az öğretmenle çalışmaktır. Buna yönelik bazı uygulamalar yer almaktadır. Örneğin, öğretmenin sağlık sigortası primi, maaşı ne olursa olsun, asgari ücret üzerinden yatar ve yaz dönemi çalıştırılmayarak sigorta primi on ay üzerinden yatırılır. Ayrıca ilk 5 yıl öğretmenlerin maaşları oldukça düşüktür. Nitekim katılımcıların demografik bilgilerinin yer aldığı tabloda bunu görmek mümkündür.

K3: Yani kurumumuzun kurucusunun gözünün önüne gelmekten bazen çok çekiniyorum. Neden çekinsin ki bir insan kendi patronundan veya işvereninden. *Yükümü fazlalaştırmak istemiyorum.* Zaten yetmeyen miktarlarda çalışıyorum, neden fazlasını çalışayım. Belki yanlış bir tepki verecek, belki haksız yere yanlış bir tepkiye maruz kalacağım. Çünkü ona maruz kalan öğretmenleri çok gördüm burada.
K6: Patronunuz nasıl davranmak istiyorsa o şekilde davranıyor. Patronunuzun ideolojik görüşü, hayata bakış açısı bile sizi etkileyebiliyor yani davranışında, tavrında. Biz *onların küçük birer çocuğuyuz.* Bir de şey çok var; bizden sürekli minnet etmemiz bekleniyor. Sizi zorla çalıştırmıyoruz, zorla imzalatmadık sözleşmeleri. Evet zorla imzalamadık, zorla çalışmadık ama çaresizliğimizde açık.
K11: Bir gün bakıcım gelmemişti, çocuğu uyandırıp geleceksin diyen bir müdürle çalışıyorduk. Böyle insanlar da var. Böyle egosu yüksek insanlar var, orada 5-10 dakika beni idare edebilir.
Bu başlık altında katılımcıların yorumları öğretmeni düşünmeyen çalışma şekli ve baskı kurma şeklinde ele alınabilir.

- Öğrenci ve Velilerle İlişkiler

Öğrenci ve velilerle ilişkiler, katılımcılar tarafından şikâyetçi olunan noktalardan biridir. Katılımcılar bu ilişkilerin verdikleri ücreti önemseyerek geliştiğini ya da velilerin bu konuda öğrencilerini tanımadığını gösterir niteliktedir.

K3: *Yeni yetişen neslin* bizim kuşağımıza hiç benzemediği geliyor aklıma. Zaman zaman çok üzülüyorum. Karşısında öğretmen olduğunu unutuyor bazen çocuk.

K4: Veli kısmı ayrı ve zor. Öğrencinin bazı davranışlarının altında velinin olduğunu görüyorsunuz. Daha yeni bir bakış açısı kazandırıyor insana. Bana yaşımı göstermediğim için canım diye yaklaşan veli de var, daha sonra tabii düzelttim bu olayı. Canım tabii siz küçüksünüz falan dedi. Ben de küçük değilim, 10 senelik öğretmenim yaşım da bu arada 33 dedim, güldüm. Oo falan deyip şaşırdı, o noktadan sonra hocam dedi. *Yaş faktörü* önemli. Veli için ve yetişkin öğrenciler için kendinden küçük bir öğretmen bir kontrol sahibi olabilir mi ya da şüphe de ediyor deneyiminden, bilgi birikiminden.

K6: Bir kere öğrenciler beni teyp zannediyorlar. Play tuşuna bastığın zaman her an konuşacağımı, sonra bastığında duracağımı ve her an her soruya cevap verebileceğimi düşünüyorlar. Bir çeşit *Google'mışız gibi davranıyorlar*. Hani test çözerken önündeki kitaba bakıp önündeki bilgiden bulmak yerine öğretmene sormak. En ufak aklına takılan bir şeyi kendi kendine bulmak yerine, biz onlar için birer *Google*, arama motoru gibi falan bir şeyiz.

K2: Kimse çocuğunun kötü olduğunu duymak istemiyor. Bütün veli toplantılarımız onun üzerine kurulu. Kimse kendi çocuğunun başarısız olduğunu kabullenmek istemiyor. Herkes kendi çocuğunun çok zeki olduğuna fakat çalışmadığına inanmak istiyor. Çocukları sanki zekâ seviyelerine göre seveceklermiş gibi davranıyorlar.

K8: Çocuk grubuna girdiğimiz için velilerle daha çok etkileşimimiz oluyor. Mesela biz derste anlatıyoruz, evde takip edemeyiz. Evde kendilerinin de takip etmeleri gerekiyor. Bunu yapmıyorlar ve bunun suçlusu da biz oluyoruz bir nevi. Kendilerinin yapmadıklarını bizde görebiliyorlar. Bu oluyor sıkıntıları. Bazen bizi sorgulayıcı olabiliyorlar. Eğitimimizi bile sorgulayan oluyor. Mesela, en son ben 2-3 gün önce karşılaştım. *Nasıl bir eğitimden geçtiğinizi bilmiyorum* ama gibi bir şeyle karşılaştım. Frenledim kendimi, geçiştirme yaptım.

K10: En önemli sorun, öğrencilerle birebir baş başa olamamak. Çünkü çoğunlukla veli araya giriyor. Çünkü dershaneye *veli para veriyor*, verdiği paranın karşılığını almak istiyor. Şimdi bazı çocuğa ne kadar şey vermek isteseniz de çocuğun kapasitesi almıyor. Veli de o çocuktan bir şeyler bekliyor, veli çocuğunu tanımıyor. Tanımayınca ben buraya nasıl olsa para veriyorum, öğretmen de bu çocuğa bunu öğretmek zorunda duygusuna kapılıyor.

K13: Mesela, son zamanlarda son sınıf erkek öğrencileri, tam bu yaş dönemlerinde, biraz böyle uçuk oluyorlar. Bizim yaşlarımızda bayan hocalara karşı biraz daha samimiyetin biraz daha ilerisi oluyor, o da hoş olmuyor. İleri gitmeler, laf atmalar, numara istemeler vesaire. Bunlarda sıkıntı yaratıyor.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucu öğrencilerle ilişkilerde genç öğretmenlerin sorun yaşadığı ortaya çıkmaktadır, nitekim velilerde *genç öğretmenlere güvensizlik* duymaktadır. Ayrıca öğretmenin eğitimini sorgulama, kendi çocuğunu yüceltme öğretmenlerin velilerle ilişkilerinde en çok karşılaştıkları problemlerdendir. Öğretmenlerin öğrencilerle ilişkilerini tanımlarken kullandıkları bir başka kavramda *yeni neslin saygısızlığı ve sorumsuzluğudur.*

- Üstlenilen Görev ve Sorumluluklar

Dershanelerde çalışan öğretmenlerin görevleri esnek çalışma kurallarına göredir. Derse girip çıkmanın yanı sıra öğretmen, veli ve öğrenci görüşmelerini telefonla yaparak sekreterlik, onlara kayıt olmalarını diretmek zorunda kalarak idarecilik, öğrenci ve velinin her sorununu dinleyerek de rehberlik yapmaktadır.

K3: Bizim burada yaptığımız iş derse girip çıkmaktan ibaret olamaz zaten, öğrenicilerle ilgilenmemiz lazım, haşır neşir olmamız lazım. Sorunlarını dinlememiz lazım, buna vakit olması lazım görüşmeleri yapmak için. Her öğrencinin öğrenme seviyesi farklı. Onlara göre davranılması gerekiyor. Öğretmen üzerine düşen görev aslında o kadar fazla ki, bu kadar yoğun tempo içinde bunları yapmak çok zor.
K4: Farklı tanıtımlar anlamında kendimi çok kötü hissettiğim bir durum var. O da *stantlara bizim gönderiliyor oluşumuz.* Yani bu işle profesyonel bir ekibin ilgilenmesi gerektiğini düşünüyorum her kurumda. Öğretmen, tamam vitrinidir, yani kayıt anlamında birebir öğretmenle öğrencinin görüşebiliyor olması gerçekten iyi bir şey ama bu dershane ortamında olmalı. Onun dışında dershanenin dışına gidilen tanıtımlarda öğretmenin kullanılmaması gerektiğini düşünüyorum.
K6: Biz sadece belli teknikleri belli şekillerde ezber cümlelerle çocukların beynine yerleştirmeye çalışan birer *makine gibiyiz.* Ya da onların parayla tuttukları, belirli bir dönem için satın aldıkları o işi onlara yaptırtmaya çalışan bekçileri gibiyiz. Onlar bizi bekçi gibi görüyorlar. Başımda durun, soru çözeyim. Biri beni denetlemezse, soru çözmüyorum. Evde soru çözemiyorum, bari burada çözeyim. Siz benim ödevimi kontrol ederseniz, ödev yaparım; kontrol etmezseniz, ödev yapmam. Bir çeşit bekçi gibi bir durumumuz var bizim.
K8: Derse girmek sorun değil de, *gereksiz yere etüt olayları* falan yoruyor. Mesela, öğrencinin bunu suiistimal etmesi. Çok başka bir öğrenciye yararlı olabilecekken o saatin boş yere doldurulması.

Öğretmenin görev ve sorumlulukları katılımcılara sorulduğunda *görev tanımının olmaması, ek derslerin sürekli artışı, ders harici angarya işler,* özel yaşantılarının önemsenmemesi, tanıtımlarda kullanılmaları olarak ifade edilmiştir.

- Dershane Öğretmeni Gözünden Eğitimde Yaşanan Sorunlar

Katılımcılar bulundukları piyasayı ve eğitim kurumunu eleştirerek, bu tür bir eğitim politikasında ne öğrencinin ne de öğretmenin verim aldığı vurgulamışlardır.

K4: Özel kurumdaki zorluk geçmişten günümüze hep şundan kaynaklanıyor: Para vererek geldiği bir kurumda fazlasını bekliyor insanlarımız. Yani para vermiyor olsa, beklentisi küçük olacak ya da belki olması gerektiği şekilde davranacak ama para vererek geldiği bir kurum olunca, her türlü hakkı görebiliyor kendinde. *Müşteri haline geliyor. Ticari kaygılar* ön plana çıkıyor.

K6: Bizim eğitim sistemimizdeki en büyük problem şu; çocuklara her şeyi göster ama hiçbir şey öğretme. Her şeyden bir parça bilsinler, her şeyi görsünler ama hiçbir şeyi tam ve net bilmesinler. Nitelikli eğitimde müfredatı ve hedefin ne olduğunu bilmek lazım. Çünkü çocuklar 8. sınıfta inkılap tarihi görüyorlar, 11. sınıfta inkılap tarihi görüyorlar, 12. sınıfa geldiklerinde sınav için bir daha öğreniyorlar. Üç kere inkılap tarihi anlatıyorum, hâlâ bilmiyorlar. *Müfredatın aşırı yüklü ve ağır olması* problem bir; ikincisi, eğitimin tamamıyla özel sektörden çekilmesi lazım. Özel sektör eğitim değil tamamen farklı bir dünya.

K7: Dershanelerdeki öğretmenlerin maaşını patronun değil, devletin karar vermesi gerekir diye düşünüyorum. Eğer bu böyle olduktan sonra bir sorun kalmaz. Üsttekiler tepişirken, olan öğretmenlere oluyor yani, *ezilen* öğretmen, olan bu.

K11: Bana göre en önemli sorun sürekli müfredatın değişmesi. Ben 43 yaşına gelmişim hâlâ yeni yeni kitaplar alıyorum, tekrar tekrar çalışmak zorunda kalıyorum. *Müfredatın oturması gerekiyor.* Her yıl konular değişiyor. Bu da bizim sürekli çalışmamızı gerektiriyor tabii.

K13: YGS'ye, LYS'ye, hem Siirt'te okuyan öğrenci hem İzmir'de okuyan öğrenci aynı sınava tabii tutuluyor. Onların gördükleri eğitim tabi ki bir değil. *Doğudaki eğitimle batıdaki eğitim arasında uçurumlar* var. Siz bu öğrencileri alıp ortak bir sınava sokuyorsunuz. Yıllar içerisinde Doğu'da eğitim görmüş çocukla Batıda eğitim görmüş çocuklar arasında çok çok fark oluyor ve sürekli doğuda olanı bir kenara itmek de bizi bir türlü geliştirmiyor.

Tablo 2. Dershane öğretmenlerinin yaşadığı sorunlar.

Sistemden Kaynaklı Sorunlar	Dershane Yönetimine Bağlı Sorunlar	Öğrenci ve Veliye Bağlı Sorunlar
- Sosyal hakların korunmaması - Mesleğin proleterleşmesi - Görev tanımının belirsizliği - Eşit eğitim hakkının olmayışı - Müfredatın yoğunluğu ve düzensizliği - Eğitimin sermayeleşmesi - Okullardaki eğitimin yetersizliği - İş garantisinin olmaması	- Ders saatlerinin değişkenliği - Sigorta primlerinin eksik yatırılması - Kurum kârı - Öğretmenlerin müşteri temsilcisi olarak görülmesi - Uzun çalışma saatleri - Ücretlerde toplumsal cinsiyet ayrımı - Yoğun tempo - Zorlayıcı çalışma koşulları - Hafta sonu tatilinin olmaması - Öğretmeni düşünmeyen çalışma şekli - Baskı kurma	- Öğrencinin aşırı beklentisi - Mesleğe saygının olmaması - Hiyerarşik olarak alt kademede görme - Alanda sınırsız bilgiye sahip olma zorunluluğu - Özel yaşantının önemsenmemesi - Öğrencilerdeki disiplinsizlik - Genç öğretmenlere güvensizlik - Öğretmenin eğitimini sorgulama - Kendi çocuğunu yüceltme
Öğretmen emeğinin metalaşması	*Öğretmen emeğinin metalaşması*	*Öğretmen emeğinin metalaşması*

Bu başlık altında katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde, dershanelerdeki eğitimi *müşteri memnuniyeti, kurum kârı, öğretmen emeğinin metalaşması* kavramlarıyla açıkladıkları görülmüştür. Eğitimin en büyük problemlerinden birinin de *müfredatın yoğunluğu ve düzensizliği* olduğunu belirtiyorlar. Ayrıca *eşit* eğitim *hakkının olmayışı* üzerinde durmaktadırlar.

Eksenel Kodlama

Çalışmada açık kodlamayla elde edilen başlıklar, bir üst kategoriyle üç başlık altında toplanmıştır. Çalışmanın amacı, dershane sektöründe çalışan öğretmenlerin yaşadıkları sorunları ortaya koymaktır, nitekim açık kodlamayla elde edilen veriler bu sorunları listeler halindedir. Açık kodlamada bir ağacın dallarını ayrıntılı resmetmek amaçlanmış, eksenel kodlamayla da bu dallar üç ana dala bağlanmıştır. Dershane öğretmenlerinin yaşadığı sorunlar *kapitalist sistemden kaynaklı sorunlar, dershane yönetimine*

bağlı sorunlar ve öğrenci ve veli kaynaklı sorunlar olmak üzere üç temel eksen üzerinden ele alınacaktır.

Yukarıdaki değerlendirme göz önüne alındığında bu üç ayrım yapılmasına rağmen, yaşanan sorunların yeniden üretim çerçevesinde düşünülerek ve dolaylı olarak kapitalist sistemden kaynaklı sorunlarla bağlantılı vurgulamak gerekmektedir. Nitekim veli ve öğrencilerin aldıkları eğitimden kaygı duyması, ayrıca eğitimin sermayeleşmesine bağlı olarak eğitimin özel kurumların eline geçmesi bu sorunların altında yatan nedenlerin göstergeleridir.

Seçici Kodlama

Sermayeleşen eğitim sistemi içerisinde dershanelerde çalışan öğretmenlerin yaşadığı sorunlar paralelinde, açık ve eksenel kodlama yapılmıştır. Öğretmenlerin yaşadığı sorunlar önce bir ağacın ince dalları şeklinde kodlanmış, ardından eksenel kodlama ile üç temel dala bağlanmıştır. Bu dalların köküne indiğimizde ise, yani temellendirilmiş kuram terminolojisinden değerlendirildiğinde çekirdek kavram "öğretmen emeğinin metalaşması"dır. Açık kodlamadaki bütün kavramlar bu çekirdek kodun parçalarını oluşturmaktadır.

Öğretmenler, emeklerinin karşılığını alamadıklarını ve devlet okullarında çalışan öğretmenlere göre toplumda ücretleri düşük olduğu için statü sahibi olmadıkları ifade etmişlerdir. Ayrıca görüşmelerde öğretmenler aldıkları ücretleri söylemede çekinmiş, bunun nedenini ise dershane sektöründe öğretmenlerin farklı ücretlerde anlaşması ve bu yüzden patronun alınan maaşın söylenmemesi konusundaki sıkı tembihi olarak açıklamışlardır. Bu sorunların temel kaynağı, "öğretmen emeğinin metalaşması"dır. Kapitalist sistem, eğitim ayağında devlet kurumunda iş bulamayan öğretmen adaylarını ucuz işgücü olarak görmekte ve zor çalışma koşullarında kalmaya mecbur etmektedir. Öğretmenler bu durumun farkında olup kendi mesleki tanımlarını yaparlarken "sektörün zencileri" ya da "modern köle" gibi tabirler kullanmaktadırlar. Fakat KPSS'yi geçemedikleri için para kazanma yolu olarak dershaneler onlar için çıkmaz sokak olarak görünmektedir. Durumdan şikâyetçi olmalarına rağmen, yaşadıkları umutsuzluk ve işyerinde patronların uyguladıkları çalışma koşulları, birlikte hareket etme güdülerini yok etmektedir. Ayrıca işsizlik ve farklı

ücret politikalarının uygulanması, dershane öğretmenleri arasında hiyerarşi yaratmaktadır.

Sonuç

Çalışma kapsamında özel dershanelerde yaşanan sorunlar öğretmen emeği özelinde değerlendirilmiştir. Yaşanan bu sorunların kapitalist politikalar ve eğitimin sermayeleşmesi üzerinden okuması yapıldığında, öğretmenler yaşadıkları durumu ifade ederken emeklerinin sömürüldüğünün farkındadırlar fakat çaresiz olduklarını belirten yorumlarda bulunmuşlardır. Nitekim öğretmenlerin kendi mesleklerine yönelik bakışlarını anlamak amacıyla sorulan sorulardan çıkartılan belli metaforlar bulunmaktadır. Yapılan görüşmelerdeki analizlere göre katılımcılar dershane öğretmenini "sektörün zencileri", "robot", "makine", "ırgat", "işçi", "arama motoru", "modern köle", "aç-kapa düğmesi olan teyp" tabirleriyle ifade etmişlerdir. Eğitim sektörünü ise "çobansız sürü" kavramıyla tanımlamışlardır. Çalıştıkları kurumda en çok vakit geçirdikleri alan olan öğretmenler odasını ise bir öğretmen "sabah başlanıp akşama kadar şikâyet edilen, herkesin çalışma şekline söylenip ama hiçbir zaman vazgeçmediği ve gözden çıkartmadığı bir yer" olarak tanımlamıştır.

Eğitim sektöründe çoğalan dershaneler ve devlet koşullarının özel sektöre göre daha iyi hale gelmesiyle birlikte dershane öğretmenleri düşük ücretlere ve esnek çalışma biçimlerine maruz bırakılmıştır. Yapılan görüşmelerde öğretmenlerin 13'ü aldığı ücretten memnun olmadığını belirtirken, katılımcıların hepsi yoğun çalışma temposundan şikâyet etmektedir. Ayrıca tüm katılımcılar sosyal hayatlarının olmadığını, iş harici kendilerine vakit ayıramadıklarını ifade etmişlerdir. Yanı sıra bu olumsuz koşullara rağmen, öğretmenler sendikal faaliyetlere katılma veyahut herhangi bir örgütlenme faaliyetinde bulunmadıklarını ifade etmişlerdir. İçlerinden sadece biri Eğitim Sen'e başvurduğunu fakat dershane öğretmenlerinin üye olamayacağını öğrendiğini belirtmiştir.

Dershanelerde üniversite öğrencilerinin veyahut yeni mezunların istihdam alanı olan "stajyer öğretmenlik" kadrosuna sahip bir katılımcıyla da görüşme yapılmıştır. Fakat alanda yapılan gözlemlerle birlikte değerlendirildiğinde stajyer öğretmen derse ve etüde girme, sekreterliğe yardım, veli ve öğrenci arama gibi

birçok sorumluluğa sahip olmasına rağmen asgari altı ücretlerde çalışmaktadır.

Dershanede çalışan öğretmenlerin yaşadığı problem birçok özel sektör çalışanının yaşadığı problemlerden bağımsız değildir. Yaşanan sorunlar kapitalizmin sermayeleştirdiği her alanda var olmaktadır. Fakat sorunların çözümü için önemli noktalardan biri de yaşanan ezilme ilişkisini ortaya koymak ve bu ilişkinin altında mağdur kalan kesimin sesine kulak verebilmektir.

Kaynakça

Aksoy, N., "Türkiye Kamu Eğitiminde Gizli Ticarileşme: Kurumsal Sosyal Sorumluluğunun İşleyiş Biçimleri ve Eğitimi Ticarileştirme İşlevleri", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, sayı 35, Yaz 2011.

Balkıs, Ö. I., "Özel Dershanelerde Kayıtdışı Çalışanlardan Bir Kesit: Öğrenci-Öğretmenler", *Kamusal Eğitime Tehdit, Dershaneler* içinde, Der. K. İnal, N. S. Baykal, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

Dang, H. A., Rogers, H. F., "How to Interpret Growing Phenomenon of Private Tutoring: Human Capital Deepening, Inequality Increasing, or Waste of Resources", *The Policy Reasearch Working Papers*, The World Bank, Development Research Group, 2008, http://www.jstor.org/stable/10.1086/324053 [Erişim tarihi: 30 Ağustos 2014].

Demirer Keskin, D., "Eğitimde Piyasalaşma ve Öğretmen Emeğinde Dönüşüm", http://calismatoplum.org/sayi32/demirer.pdf [Erişim tarihi: 25 Temmuz 2014]

Ercan, F., *Eğitim ve Kapitalizm: Neo-liberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1998.

Gök, F., "Üniversiteye Girişte Umut Pazarı: Özel Dershaneler", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, sayı 11, 2005.

"Güvencesiz İstihdam, Öğretmenliği Değersizleştiriyor, Öğretmenleri Umutsuzlaştırıyor, Cinsiyet Eşitsizliğini Derinleştiriyor", http://www.egitimsen.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=16084#.U89TVLBrOHY [Erişim tarihi: 23 Temmuz 2014)

Ulutaş, B., "Türkiye'de Dershaneler ve Öğretmen Emeği", *Kamusal Eğitime Tehdit, Dershaneler* içinde, Der. K. İnal ve N. S. Baykal, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

Ünal, I., Öğretmen İmgesinde Neoliberal Dönüşüm, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, sayı 11, 2005.

Yılmaz, K., Altınkurt, Y., "Göreve Yeni Başlayan Dershane Öğretmenlerinin Kurumlarındaki Çalışma Koşullarına İlişkin Görüşleri", https://www.edam.com.tr/kuyeb/pdf/tr/a94ea775a9932624c617d79cbd686cd8TAM(1).pdf [Erişim tarihi: 22 Temmuz 2014].

http://www.guvender.org.tr/yazi/19 [Erişim tarihi: 30 Ağustos 2014].

Postmodern Zamanlarda Yoga Deneyimi: Alternatif Bir Yaşam Tarzı

Nazlı Beril Özer

Giriş

Hızlı yaşamın ve maddiyatın ön planda olduğu metropol yaşamında birey mutsuz ve haz peşinde koşan bir kişi olarak tasvir edilir. Her şeyin uçucu ve geçici hale geldiği modern yaşamda kalabalıklar içinde kendini yalnız hisseden, maddiyattan ve dünyevi hazlardan bunalan birey, hayatını yeniden anlamlandırmak, Benjamin'in deyişiyle "yeniden bir ruh kazandırmak",[1] Weber'in

1. Akt. Cemile Barışan, "Modernite Tartışmalarına Alternatif Bir Yaklaşım: Modern Aklın Eleştirisi ve Geleneksel Düşünce", 2012, s. 39, www.academia.edu.

ifadesiyle "büyüsü bozulmuş dünyayı büyülemek"[2] için arayışa girer. Modernliğin doğal bir getirisi olarak benlik duygusunun büyümesi sonucunda insanlar, günümüzde diğerlerine karşı olan sorumluluklarını ihmal etmekte ve birbirlerinden kopuk olarak yaşamayı benimsemekte.

Her ne kadar moderniteyle birey konfor olanaklarına ve teknolojik imkânlara kavuşmuş olsa da, modernitenin bu yapıcı yönünün yanı sıra yıkıcı yönleri de ortaya çıkmıştır. Bu yıkıcı yönlerinden birisi, moderniteyle birlikte ortaya çıkan "korku kültürü" olmuştur. Non Elin'in de belirttiği gibi, postmodern koşullarda korku faktörü sonu gelmez kötü haberlerle, kilitlenen kapılarla ve güvenlik sistemlerinin artırılmasıyla kendisini gösteriyor.[3] Diğer taraftan yaşlanma korkusu ve estetik kaygılar da günümüz dünyasında tüketim kültürünü fişeklemekte. Rekabetin, mücadelenin, bencilliğin ve nihayetinde hiççiliğin (nihilizm) ortaya çıktığı bu düzende, gerek mevcut ekonomik yapıdan dolayı değişen yaşam tarzı gerek sosyoekonomik koşullar ve kirlenen dünya sonucu stres ve sağlık sorunları da ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, moderniteyle birlikte insanların istemleri, doyumsuzluğu ve talepkârlığı artmış, içi doldurulamayan bir mutluluk ve huzur arayışı doğmuştur.[4]

Hatırlanırsa, Türkiye'de Ebru Şallı'nın 2008'den itibaren bir dönem *TV8*'de yayınlan pilates programıyla, daha fit ve esnek olmak, genç görünmek isteyen kadınların ekran başında pilates yapmaya başladıkları bu dönemde pilatesin kökeninde var olan yogaya ve spora olan ilgi artmıştı. Popüler olan *pilates*ten farklı olarak, beden ve zihnin koordinasyonunu maneviyatla birlikte geliştirme imkânı sunan bir sistem olarak yoga ise bugünlerde oldukça çekici görülüyor. Kitle iletişim araçlarıyla yoğun reklamı yapılan yoganın, genç, güzel ve fit kadın figürleriyle birlikte sunulması, bu branşın estetize edilmesini de beraberinde getirmekte. TV'de gündüz kuşağında, hafta içi 5 gün yayınlanan, hedef kitlesini kadınların oluşturduğu bu programın içeriğinde sağlık ve güzellik konularının yanı sıra sağlıklı beslenme ve sağlıklı yemek tarifleri de yer alıyordu. Bütün bu unsurlar, 21. yüzyıl kadınlarının temel

2. Akt. Georg Ritzer, *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, Çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
3. A.g.e.
4. Barışan, a.g.y., s. 45.

ilgilerinin göstergesi sayılmalı. Talimciler'in de belirttiği gibi, bu konum TV'nin gündelik yaşama ilişkin değer ve rol kalıplarının oluşturulmasındaki, geniş kitlelere aktarılmasındaki ve korunmasındaki etkilerinden kaynaklanmakta.[5]

Ateş'in belirttiği gibi "Endişelere, akıl karmaşalarına, kısa süreli tatmin ve doygunluk arayışlarına dayalı hayatımızı gözlemlemeye ve yolunda gitmeyen bir şeyler olduğunu hissetmeye başladığımız anda yogaya davet ediliriz. Bu davet, hırslarımız ve arzularımız nedeniyle dışarıya yönelttiğimiz dikkati içeriye sevk ederek yoga sürecini başlatır. Yoga süreci kişinin bu dünyada kendine vereceği en güzel armağandır."[6] "Kendinize dokunun" adıyla dünyada pazarlanan yoga, beden ısısını yükselten, terlemeyle kas ve organlara detoks sağlayan bir dizi duruşla nefes pratiklerini bir araya getiren bir uygulamadır.[7] Bir yandan kasları güçlendiren diğer yandan kan dolaşımını düzenleyen yoga bedensel ve zihinsel bir arınma ve gevşeme sağlar. Çeşitli nedenlerle yogayla ilgilenmeye başlayan bireyler, bu disiplini deneyimlemek için, her geçen gün daha fazla yoga merkezlerini ziyaret etmekteler.

Bu bölümde kapitalist sistemde, yogaya duyulan ihtiyacın kaynakları, yoganın toplumdaki işlevleri ve alternatif bir yaşam tarzı olarak sunulması konularını analiz etmeye çalışılmıştır. Bu araştırmanın sorunsalı "yoganın metalaştırılması"dır. Her ne kadar yoga Batıda *asana*[8] uygulamalarından ibaretmiş gibi görülse de Ortadoğu'da, Asya'da, Amerika'da, Avustralya'da ve Batı'da *asana*'nın yanı sıra spritüel yönün de ağırlıklı olduğu *meditatif* dersler yaygınlaşmış bulunuyor. Sağlık kulübü anlayışına hizmet eder tarzdaki yoga anlayışı, sadece Hindistan kentlerinde yaşayan, refah düzeyi yüksek kesim arasında popülerlik kazanmış görünüyordu. Fakat 1990'lardan itibaren yoga, yüksek bütçeli yatırımlarla anılan bir sektör haline gelmiştir. Bununla birlikte farklı

5. Ahmet Talimciler, *Sporun Sosyolojisi Sosyolojinin Sporu*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2010, 1. basım, s. 57.

6. Aslı Ateş, "Türkiye'de Yoga Algısı Araştırması ve Yoga Farkındalığı Yaratma Çabası", İstanbul Yoga Merkezi Vivekananda Yoga Üniversitesi Yoga Eğitmenliği Sertifika Programı, 2013, s. 3.

7. "Yoga Practitioners Moving to the Next Level", www.japantimes.co.jp/news/2013/11/27/national/yoga-practitioners-moving-to-the-next-level/#.Uzclr4WPR0T.

8. *Asana*, Sanskritçe bir sözcüktür ve "gevşemiş halde duruş" anlamına gelir. Buna postural uygulamalar da demek mümkündür. Çoğunlukla fiziksel egzersiz olarak algılanan *asana* beden, zihin ve bilinç arasında denge sağlamayı amaçlar.

tarzlar, diziler ve bazı postur duruşlarıyla bayilik, patent veya telif hakkı almış şirketler, kişiler, hatta devletler ortaya çıkmıştır. Yoga bugün dünyanın çeşitli ülkelerinde cep telefonundan yoğurda kadar pek çok farklı alanda, ürünleri pazarlamanın bir aracı haline dönüştürmüş bulunuyor.[9]

Sports Marketing Surveys USA tarafından yapılan araştırma, bu bağlamda çok yararlı veriler sunuyor. Araştırma, Amerikalı yetişkinlerin %8,7'sinin, diğer bir deyişle 20,4 milyonunun yoga yaptığını ortaya koyuyor. Yoga uygulayıcısı olmayan Amerikalıların %44,4'ü kendilerini "yogi olmaya istekli" olarak ifade etmekte. Sağlıklı Yaşama Medya Grubu [*Active Interest Media's Healthy Living Group*] Yayım Yönetmeni ve Genel Başkan Yardımcısı Bill Harper'ın da belirttiği gibi "Son dört yılda uygulayıcıların sayısı ve harcamaları önemli derecede artmış bulunuyor. Kadınlar için sağlık ve *fitness* pazarıyla ilgili reklam vermek isteyen şirketler yoganın önemli bir sektör olduğunu biliyor."[10]

Batı toplumlarında kültürün tüketime dayalı olduğunu belirten McCraken'e göre bu toplumlarda kültür, tüketim aracılığıyla kendini yeniden ve yeniden üretir. Kapitalist ekonomi kültür ve tüketimin etkileşim zemini için oldukça uygun bir ortam sağlar.[11] Herkesin istediği kişi olabileceği varsayımından hareketle tüketim kültürü, tüketimin yanı sıra üretkenliği de içeren bir "paradoksal meta" olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda tüketici, kendisinin toplumsal durumunu, kimlik ve yaşam tarzını ortaya koyarken, maddi ürünlerin kodlu sembolik anlamları üzerinde aktif olmak ve bunları dönüştürmek zorunluğunu duyar. Örneğin Chaney'e göre eşyaların tüketim biçimi "yaşam biçiminin bir yansıması olup kolektif kimlik biçimlerini ortaya koyan aktif bir süreçtir."[12]

Literatürde sörf, tırmanma, yelken gibi branşlar "yaşam tarzı sporları" olarak tanımlanırlar.[13] Bunun yanı sıra 1960'larla birlik-

9. Mark Singleton, "Yoga Body: The Origins of Modern Posture Practice", Oxford University Press, NewYork, 2010, s. 3-5.

10. Dayna Macy, "Yoga in America Market Study", *Yoga Journal*, 2012.

11. Sümeyye Aydın, "Dini Kültürde Tüketim Sorunu: Türkiye'de İslami Kültürün Yeni Tüketim Biçimleri", 19 Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2013, s. 21.

12. Akt. Tim Dant, Belinda Wheaton, "Windsurfing: An Extreme form of Material and Embodiedinteraction?", *Anthropology Today, Special Issue on Hazardous Sport*, sayı 23, 2007, s. 6-9.

13. Belinda Wheaton, "Introducing the Consumption and Represantation of Lifestyle Sports, Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics", Routledge Press,

te ortaya çıkan yaşam tarzı sporları kavramının yerine "alternatif, yeni, maceracı, panik, aşırı (uç), hızlı" sporlar gibi kavramlar da kullanılmaya başlandı.[14] Yoga bir spordan ziyade yaşam tarzını ifade ettiğinden, tıpkı Wheaton'un yogayı "yaşam tarzı sporu olarak" konumlandırdığı gibi, bu çalışmada da yoga bu kavramsallaştırma çerçevesinde ele alınmıştır. Yaşam tarzı söz konusu olduğunda, sınıfsal ayrımlar ve beğeni kavramları ön plana çıkar. Bu konuda Bourdieu, sınıf ayrımları analizinde *habitus* kavramını kullanarak sınıfların kendi beğenilerini inşa ettiklerini ve beğeni farklılıklarının sınıfları birbirinden farklı konumlandırdığını ileri sürer. Bu tür beğenilerden bir kısmını oluşturan spor branşları veya yaşam tarzı sporu olarak nitelendirilen yoga, sosyal süreç içerisinde yalnızca katılımcılarının oluşturduğu kültür kapsamında büyük anlam taşıyan etkinlikler olarak karşımıza çıkıyor.[15] Bununla birlikte Borden'in de belirttiği gibi (2001) kapitalizminin zamana bağlı, maddiyata dayalı geçici, gündelik üretim biçiminin aksine yaşam tarzı sporları anında, doğrudan ve süreksiz olarak yapılabilmektedir. Bu tür sporların uygulayıcıları toplumda zihin, beden ve ruh arasındaki bağı kurmaya çalışan kişiler olarak belirirler. Katılımcıların keşfetmeye çalıştıkları, metalaştırılmış benlikleri, cinselleştirilmiş veya objeleştirilmiş bedenleri değil, kendilerini gerçekleştirme yolunda önem taşıyan beden-ruh birlikteliği ve uyumudur.[16]

Sosyoloji, sporu "işlevsel, çatışmacı ve eleştirel" olmak üzere üç farklı yaklaşım çerçevesinde analiz eder. Bu araştırma kapsamında yoga sisteminin ele alınmasında çatışmacı yaklaşım benimsenmiştir. Çatışmacı yaklaşıma göre spor, sınıf egemenliği ve sömürü sisteminin bir parçası; diğer bir deyişle modern kapitalist toplumun bir aynası olarak nitelendirilir. Mevcut düzeni devam ettiren, olası sorunları aşmada etkili bir araç olarak görülen spor, bireylere neşe ve zevk vaat ettiği için de dokunulmaz bir alan

Birleşik Krallık, 13, 7-8, 2010, s. 1058. Tim Dant, Belinda Wheaton, "Windsurfing: An Extreme form of Material and Embodied Interaction?", *Anthropology Today, Special Issue on Hazardous Sport*, sayı: 23, 6, 2007, s. 8-12. Paul Gilchrist, Belinda Wheaton, "Lifestyle Sport, Public Policy and Youth Engagement: Examining the Emergence of Parkour", *International Journal of Sport Policy and Politics*, 3, 1, 2011, s. 110.

14. Belinda Wheaton, a.g.y., s. 1058.

15. Tim Dant, Belinda Wheaton, a.g.y., s. 6-9.

16. A.g.e., s. 12.

olarak kabul edilir. Çatışmacı yaklaşımın kabullerine göre spor bir taraftan kapitalizmin yarattığı yoğun tempo içinde sıkışan insanlara "kaçış" olanağı yaratırken, diğer taraftan bireyleri "yanlış bilince" mahkûm eder. Böylece, spor kapitalist sistemin devamı için etkin bir alan olarak işlev görür. Diğer bir deyişle spor, özellikle de popüler sporlar, sınıf egemenliğine ve sömürüye dayalı bir sistemin bütünleyici bir parçası olarak bilinir. Bununla birlikte, Adorno ve Horkheimer'a göre spor, "sanayi toplumunun içinde tipik bir uyum sağlama" modelidir.[17] Günümüzde sporu ve sportif etkinlikleri medya, sponsor ve reklam üçgeninden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Serbest zamanın artması, sportif organizasyonların medya ile kurmuş oldukları ilişki, sporun tüketim ideolojisi ve kapitalizmle bağlantısını güçlendirerek pazara yönelik hale gelmesine neden olmuştur. Oluşan bu yapının ardındaki toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel etmenlerin neler olduğu ise spor sosyolojisinin yardımıyla ortaya konulur.[18] Bu çalışmada bu bakış açısından faydalanılmıştır.

1970'lerden itibaren popülerlik kazanan "Bütüncül Sağlık Hareketi" ile birlikte yoga, Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya kadar gelişmiş dünya ülkeleri tarafından bir tedavi tekniği olarak görülmeye başlandı. Bununla birlikte modern yoganın popülerleşmesi, "Batı Biyomedikal Yaklaşımı"nın desteği ve işbirliği çerçevesinde gerçekleşti ve bu sayede geleneksel Hint tıbbı "Ayuverda"[19] yeniden uyandı. Diğer bir deyişle, *Ayuverdik* tıbbın popülerleşmesine modern yoga büyük ölçüde katkıda bulundu.[20]

Yoga, Doğu'da Hint felsefesi ve dini temelde, kurtuluş yolunda pekiştirilmiş bir ritüel olarak uygulanırken, Batı'da "asana" ağırlıklı olarak uygulanması, meditasyon ve mistik olgularla desteklenmesi sonucunda, Türkiye'de de yogaya talep arttı ve yoga merkezlerinin sayısı hızla çoğaldı. Ne var ki yoganın metalaşması, bir dizi araştırma sorusunu da beraberinde getirmiştir.

17. Talimciler, *Sporun Sosyolojisi Sosyolojinin Sporu*, s. 97.
18. A.g.e., s. 70-71.
19. *Ayuverda*, Hindistan'da 5000 yıl önce ortaya çıkan bir tedavi yöntemidir. Antik bir sağlık sistemi olan *ayuverda*, hastalığı önleme, sağlığı koruma ve tedavi aşamalarından oluşur. Bu sistemde beden, zihin ve ruhun bir arada uyum içinde işlemesi esastır.
20. Suzanne Newcombe, "The Development of Modern Yoga: A Survey to the Field", 2009, s. 12, http://www.academia.edu/638083/The_Development_of_Modern_Yoga_A_Survey_of_the_Field.

Bu araştırma, Türkiye'de hangi nedenlerle, kimlerin yogaya başvurduklarını ve yogadan ne şekilde faydalandıklarını belirlemeye yöneliktir. Bu kapsamda temel olarak aşağıdaki sorulara yanıt bulmaya çalışılmıştır:

- Yoganın metalaşmasının kapitalizmle ilişkisi nedir?
- Modern zamanlarda yogaya neden ihtiyaç duyuldu?
- Bir yaşam biçimi olarak yoga, bütüncül bir sistem olarak uygulanabiliyor mu?

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmaya da birtakım sınırlar konulmuş bulunuyor. Bu çalışma öncelikle, 21. yüzyılda Batı'dan Türkiye'ye değin hızla yayılarak gelişme gösteren yoganın metalaşmasıyla sınırlandırılmıştır. Bu sınır içinde, sağlıklı bireylere ruhsal, mental ve fiziksel sağlıklarını koruma imkânı sunarken, sosyal hayattan bir şekilde dışlanmış bireylere de rehabilitasyonla birlikte terapi imkânı veren yoganın kurumsallaşması ve standartlarının belirlenmesi için akademik çalışmalara gereksinim duyulduğu belirlenmiştir. Çeşitli nedenlerle yüz yüze görüşme yapılamayan katılımcılardan e-posta ortamında mülakat sorularına yanıt alınmış olması, öte yandan zamanın ve imkânların ancak 17 kişiyle görüşülmesine elvermesi araştırmanın başka bir sınırı oldu.

Araştırmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Katılımcılar araştırmacı tarafından araştırmanın amacına uygun olarak "maksatlı örnekleme tekniği"yle seçilmiştir. Örneklem en az 1 yıldır yoga eğitmenliği konusunda meslekli deneyimi olan katılımcılar arasından seçilmiş bulunuyor. Gizlilik ilkesine uymak amacıyla her bir katılımcıya bir harf ve numaradan oluşan K1, K2, K3... şeklinde takma ad verilmiştir. Bu atama gizlilik ilkesine uygun olarak alfabetik veya başka bir sıralamayla yapılmamış; numaralar rastgele verilmiştir.

Araştırmada "derinlemesine mülakat"la veri toplanması yolu seçildi. Görüşmelerin daha önceden katılımcılarla ortak belirlenen bir gün ve zamanda, yoga eğitmenlerinin ders verdikleri stüdyolarda, ders saatleri dışında, sohbet havası içerisinde gerçekleştirilmesine özen gösterildi. Uygulanan niteliksel yöntem, temelde insan merkezli, araştırmacının kendisine özgü ve öznel anlam taşıyan bir yöntemdir. Blummer'e göre (1983) niteliksel

yöntem, göreceli, görünümcü ve fenomenolojik bilgi içeren, işlev bakımından yorumlamaya, anlamaya ve tasvir etmeye yönelik bir araştırma türüdür. Bu nedenle görüşme yapılan kişilerin manevi dünyalarını, duygu ve düşüncelerini anlamaya; dolayısıyla, yüzeysel değil, derinlemesine bilgi edinmeye yönelmek gerekir.[21] Bu doğrultuda, verilerin toplanması için, araştırmanın problemine ve amacına uygun olarak hazırlanan ve uzman geri bildirimlerinden sonra tekrar yapılandırılan *açık uçlu-yapılandırılmış* görüşme formu Tablo 1'de sunulduğu gibidir.

Tablo 1. Mülakat soru formu.

Demografik Veriler

Ad ve soyadı :
Yaş :
Büyüdüğünüz şehir :
Yaşadığınız şehir :
Meslek :
Medeni durum :
En son bitirilen okul adı,
düzey (lisans, yüksek lisans...) ve bölüm :
İletişim bilgisi (Telefon ve e-Posta) :

- Yoga eğitmenliğine başlamadan önce ne iş yapıyordunuz? Yoga eğitmeni olmaya nasıl karar verdiniz? Bu süreçte neler yapmanız gerekti? Anlatır mısınız?
- Hobileriniz nelerdir?
- Yogaya nasıl başladınız? Neden yoga?
- Yogayı bir spor etkinliği olarak mı (fiziksel aktivite, fizik tedavi vb), bir psikolojik ya da zihinsel (mental) terapi olarak mı yoksa daha farklı bir etkinlik olarak mı tanımlıyorsunuz? Biraz anlatır mısınız?
- Yoganın sizde yarattığı değişiklikler neler? Bedensel, ruhsal, psikolojik... Önceden nasıldı, şimdi nasıl? Bir örnek vererek anlatır mısınız? Hayatınızda yogayla birlikte neler değişti?
- Yogada nefes, meditasyon gibi süreçlerde ve temel felsefesi kapsamında öğrendiklerinizi gündelik yaşamınızda hangi alanlarda, nasıl kullanıyorsunuz? Açıklar mısınız? (Örneğin, bir şeye sinirlendiğinizde yoganın size nasıl bir faydası oluyor? İlişkilerinizde daha mı kabullenici oluyorsunuz yoksa tepkinizi daha farklı bir şekilde mi ifade ediyorsunuz? Öfke kontrolünüz nasıl?)

21. Akt. Edibe Sözen, *Medyatik Hafıza*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997 s. 117.

- Ne kadar süredir yoga yapıyorsunuz? Ne kadar süredir yoga eğitmenliği yapıyorsunuz?
- Kendinize ait bir stüdyonuz var mı? Stüdyonuz yoksa, nerelerde derse giriyorsunuz? Stüdyonuz varsa, başka derse girdiğiniz yerler var mı? Nereler?
- Ne tür yoga öğretiyorsunuz? (Hatha Yoga, Iyengar Yoga, Kundalini vb) Bu seansın özellikleri ve amacı nedir? Bu türü tercih etmenizin nedeni nedir?
- Hamile yogası, kahkaha yogası, ofis Yogası vb türler konusunda ne düşünüyorsunuz? Bu alanlarda deneyiminiz var mı? Başka eğitim aldığınız spor dalı veya kişisel gelişim alanında özel bir branş var mı?
- Derslerinizi takip edenler sıklıkla kimlerden oluşuyor? (Eğitim durumu, yaş, cinsiyet, meslek grubu bakımından açıklar mısınız?) En başta ne gibi fikirlerle size geliyorlar?
- Yoga aracılığıyla kendinizde yaratmak istediğiniz; ancak henüz yaratamadığınız değişiklikler var mı? Yoga ile ilgili hedefleriniz ve hayalleriniz neler? 5 yıl içinde kendinizi ve yogayı nerede görüyorsunuz?
- Son dönemde yogaya olan ilginin nedeni nedir? Türkiye'de yoganın geçmişten günümüze gelişimini ve geleceğini nasıl değerlendiriyorsunuz?
- Vejetaryenlik veya veganlık gibi bir tercihiniz var mı? Açıklar mısınız? Varsa ne zamandan beri var, nedeni nedir?
- Yoga tüketim alışkanlıklarınızda bir değişikliğe neden oldu mu? (Daha az alışveriş yapma, daha çok organik ürünlere yönelme, yeşil ürünleri tercih etme vb nelere daha fazla veya daha az para harcamaya başladınız?)
- Aktif üye olduğunuz topluluklar, dernek veya STK'lar var mı? Bunlar hangileri? Buralarda ne gibi görev ve sorumluluklar üstleniyorsunuz? Projeleriniz neler?
- Çevreyle ilgili aktif rol üstlendiğiniz bir platform var mı?
- Tatillerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

Bu bölümde hem yoganın ortaya çıkışı, yoganın tarihi ve yoga felsefesi konusunda bilgi verilmiş hem de yoga konusundaki yabancı kavramlar tanıtılmaya çalışılmıştır.

Yoganın Tarihsel Gelişimi ve Felsefesi

1800'lerin sonunda Hindistan'da ortaya çıkan yogayla ilgili bilgilerin ilk kez Hinduizm'in en eski ve kutsal kitabı olan, bilgi anlamına gelen Sanskrit dilinde "Veda" adındaki metinlerde geçtiği düşünülüyor. MÖ 300 yılları civarında yazılan "Patanjali Yoga Sutraları" günümüzdeki bütün yoga tekniklerinin dayandığı metin

olarak kabul edilir. Bu metinleri tercüme edenlerin bazıları yogayı zihin ve beden kontrolü olarak tanıtırken, bazıları da zihnin yansımalarının teslimiyeti olarak yorumlar. İkinci görüşe göre, yani yogayı zihnin yansımalarının teslimiyeti olarak gören bakış açısına göre odak zihinden uzaklaşmakta ve zihin yine akmaya devam ederken, zihnin ötesinde bir gerçek keşfedilmektedir. Zihnin ötesinde bir evrensel gerçekliği algılayan bireyin hayat kalitesinin arttığı, yaşamaktan daha çok zevk aldığı, sağlıklı bir hayata kavuştuğu iddia edilmekte, bu yönde vaatlerde bulunulmaktadır.

Yoganın Sanskritçe *asana* kavramları, meditatif öğretileri ve nefes terapileri, mantra müziği gibi diğer tamamlayıcı unsurlarının hızla elit kültür öğeleri olarak TV programlarıyla yaşamlara girmiş, alternatif tıp söylemiyle gündeme yerleşmiştir. Bu gelişmelerle birlikte meraklıları yoga konusunda daha çok okumaya ve yoga dilini çözmeye ihtiyaç duymuştur. Dünyanın en eski anadili olan Sanskrit dilinden gelen "yoga" sözcüğü "kontrol etme" ve "birleştirmek" anlamlarını taşır. Buna göre yoga, bireyin evrendeki canlı ve cansız olan her şeyle "doğayla, evrenle ve evrensel bilinçle" temas halinde olan vücudunun, duygularının ve zihninin mükemmel kontrolünü ifade eder. Yoga sisteminin Yama ile Niyama basamaklarında "kontrol ilkesi" açıklanır ve kontrol mekanizmasına erişmenin "kaderi kontrol etmenin" başlangıcı olduğu ifade edilir.[22]

Yoga sistemiyle ilgili bilgilerin edinilmesinin bireye bütün dinlerin temel prensiplerini kavrama olanağı sunacağı ileri sürülür.[23] Yoga gelenekleri Vivekananda ve Elizabeth de Michelis tarafından "Karma yoga, Bhakti yoga, Rajah yoga, Gnana yoga, Hatha yoga, Vinyasa yoga, Ashtanga yoga, İyengar yoga, Bikram ve Meditasyon yogası" olarak ele alınır. Bu teknikler uygulayıcıların fiziksel kondisyonlarına, beklentilerine ve seviyelerine göre çeşitlilik gösterir.[24]

Literatür taraması sonuçları yoga konusunda tıp, psikoloji, işletme, spor, ekonomi ve din gibi oldukça geniş bir yelpazede çalışmalar yapıldığını ortaya koyuyor. Ateş'in kişisel *blog* sayfasında[25]

22. Yoga Akademi Resmi Web Sitesi, http://www.yogaakademi.com/prod/yoga_nedir.php.
23. Newcombe, a.g.y., s. 2-3.
24. A.g.e., s. 1-5.
25. http://www.asliberry.blogspot.com.

yayınladığı "Türkiye'de Yoga Algısı Araştırması ve Yoga Farkındalığı Yaratma Çalışması"[26], Duyan'ın "İş ve Yaşam Tatmininde Yoga'nın Etkileri Üzerine Bir Araştırma"[27], Arslan'ın "Hint Dinlerinde Bir Arınma Ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga"[28], Derin'nin "Sahaja Yoga: İçeriği, Amacı, Türkiye'deki Faaliyetleri"[29], Tüzün ve arkadaşlarının "Post-menapozal Osteoporozda Yoga eğitiminin Denge ve Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi[30]" adlı çalışmaları bu konudaki yayınlardan bazılarıdır.

Kişisel Bilgiler

Bu kısımda katılımcıların demografik bilgileri, sosyoekonomik durumları ve mesleki tecrübeleri ilgili veriler sunulmaktadır. Bu veriler ışığında katılımcılardan elde edilen veriler temellendirilmiş kuram metodolojisi çerçevesinde açık kodlamalar yapılarak analiz edilmiştir.

Demografik ve Sosyoekonomik Bilgiler

Daha önce açıklandığı üzere 16 kadın ve 1 erkek olmak üzere toplam 17 kişiyle görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan kişilerden 5'i Ankara'da, 7'si İstanbul'da, 3'ü İzmir'de ve 2' si Muğla'ya bağlı Datça ve Marmaris ilçelerinde yaşamaktalar. Katılımcıların özellikleri şöyle özetlenebilir: Yaş aralıkları 19 ile 62 arasında olup yaş ortalaması 41'dir. 5'i evli, 12'si bekârdır. Çocuklukları çoklukla Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde geçmiştir. Tamamı en az üniversite mezunudur. Mezun oldukları üniversiteler arasında Ankara, İstanbul, İzmir'deki seçkin üniversitelerin yanı sıra İngiltere ve ABD gibi yurtdışındaki üniversiteler de yer almaktalar. 6 kişi yüksek lisans mezunudur. Bunun yanında iki

26. http://www.turkiyedeyoga.blogspot.com.

27. Emin Cihan Duyan, "İş ve Yaşam Tatmininde Yoga'nın Etkileri Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 26, sayı 1, 2007, s. 25-34.

28. Hammet Arslan, "Hint Dinlerinde Bir Arınma ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2013.

29. Serkan Derin, "Sahaja Yoga: İçeriği, Amacı, Türkiye'deki Faaliyetleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011.

30. Şansın Tüzün ve arkadaşları, "Post-menapozal Osteoporozda Yoga Eğitiminin Denge ve Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi", *Osteoporoz Dünyasından*, 10, 3, 2004, s. 118-122.

katılımcı yogayla ilgili ikinci yüksek lisans yapmış bulunuyor, bir kişi ise halen bir doktora programını sürdürüyor.

Katılımcıların işletmeden ekonomiye, biyolojiden tekstile kadar çeşitli alanlarda eğitim aldıkları, aralarında bilgisayar program yazılımı ve dans eğitmenliği gibi bölümlerden mezun olanların da bulunduğu edinilen bilgiler arasındadır. Katılımcılardan hiçbirisinin beden eğitimi ve spor bölümünde okumamış olması, yoganın bir spor olarak ele alınmadığına işaret eder. Katılımcılardan yalnızca iki kişi önceki mesleğini sürdürmekte. Diğerleri önceki işleri ile yoga eğitmenliğini kısa bir zaman birlikte sürdürmüş fakat daha sonra "öğrencilerinin sayısının artması", "az para, çok iş şeklindeki sömürü ilişkisine dayanan çalışma koşullarından uzaklaşmak istemesi", "yalnızca yoga yapmayı arzulaması" ve "yogayı daha çok insana ulaştırmak amaçlaması" gibi nedenlerle mesleklerini bırakarak yoga eğitmeni olmuşlardır.

Katılımcılardan elde edilen verilere göre Türkiye'deki yoga uygulayıcıları, 25-50 ortalama yaş aralığında bulunuyor. Üniversite mezunu, orta ve orta üstü gelir düzeyinde bir profile sahip olan kadın uygulayıcılar, ya performans sanatlarıyla (opera, bale, oyunculuk vb) uğraşmakta ya da mimarlık, işletmecilik, doktorluk, eczacılık, mühendislik ve öğretmenlik gibi çeşitli meslek gruplarında yer alıyor. Katılımcılardan 6'sının kendine ait bir yoga stüdyosu bulunuyor. Eğitmenler stüdyoların yanı sıra çeşitli kurumlarda, işyerlerinde, üniversitelerde, derneklerde, spor merkezlerinde veya evlerde ders vermektedirler. Katılımcıların yoga deneyimleri 5 ila 36 yıl arasında değişmekle birlikte, ortalama 13 yıldır. Katılımcılar yoga deneyimini yaşamaya başladıktan 4-26 yıl içinde eğitmen olmuşlardır. Ortalama yoga deneyimi 5 yıl dolaylarında olan katılımcıların yoga eğitmenlik deneyimleri ise 1-18 yıl arasında değişiyor.

Orijinal yoga sistemini benimseyen ve bunun tek yoga sistemi olduğunu savunan "A Derneği" üyelerinin aksine "B Derneği" üyesi diğer katılımcılar yoga sisteminin ihtiyaçlara göre uyarlanabilir bir sistem olduğunu savunuyor. Katılımcılar en çok klasik yoganın temeli olarak görülen ve farklı bilgi türleri ile harmanlanabilen "Hatha yoga"yı uygulamayı tercih ediyor. Diğer taraftan özellikle kısa zaman içinde nefes, meditasyon, *asana*, mantra ve mudraları aynı anda birleştiren bir tarz olan K3 tarafından "sinir sistemi ve hormonal dengeyi hızlı biçimde dengeye alan bir güçlü

farkındalık ve şifa yogası" olarak ifade edilen "Kundalini yoga" ise yoga türleri arasında en çok kabul gören ikinci yoga türüdür. Bu türlerin yanı sıra eğitmenlerin diğer tercihleri yoga terapi, karma, Patanjali, Vinyasa, Yin-Yoga, Bhakti, Anusara, Agama, Vikasa ve Restoratif yoga türleridir.

Yoga eğitmenleri, "klasik Hatha yoga, ofis yogası, hamile yogası" konularında uzmanlık sahibi olduklarını belirtmiştir. Bu alanların yanı sıra "pilates, yoga terapi, oyunculukta hareket-kinestetik, dramaturji, *ayuverda*, reiki, ayuverdik kalari masaj, EFT (duygusal özgürleşme tekniği), iletişim ve uzlaşma teknikleri, şifa, tekamül, *Wellness*, çocuk yogası, bireysel koçluk, homeopati, Tibet çanakları ile ses terapisi", katılımcıların diğer uzmanlık alanlarıdır. Yogayla ilintili alternatif tıp ve *spirütüel* alandaki yetkinliklerin yanı sıra kayak, yüzme, dalış, yelken gibi su sporları, *streching* ve aerobik yoga, eğitmenlerin yetkin oldukları diğer alanlardır. Yoğun teknolojinin yaşamlarımıza nüfuz etmesiyle, çağımızda iletişim sorunlarının yaygınlaşmasıyla, hızlı yaşamların sürüldüğü kapitalist toplum yapısı içerisinde, yukarıdaki uzmanlık alanlarının birer ihtiyaç olarak belirdiği kabul ediliyor. Diğer taraftan yoga eğitmenlerinin, dönemin ihtiyaç duyulan kişisel gelişim ve danışmalık konularında kendilerini geliştirdikleri, rekabetçi piyasa ortamı içinde kendilerini var etmeye çalıştıkları anlaşılıyor. Bu şüphesiz, taleplerin çeşitliliği ve yoganın bugün en çok alıcı bulduğu orta üstü sınıfın potansiyel talepleriyle ilgili.

Neredeyse talebi karşılamaya yönelik yoga tarzlarının ortaya çıkmasıyla birlikte zaman problemi olan bireyler için nefes, meditasyon ve *asana*ların bir arada olduğu yoga türleri sunulur oldu. Bu süreçte, bütün bu bulgular kapitalizmin bir nedeni mi yoksa sonucu mu, sorularını akla getirir. Zaman darlığı, hızlı yaşam ve kıyasıya bir rekabetin olduğu bir toplum yapısı içerisinde, bireyler önceleri, kendi iç yaşantılarında birtakım sorunlarla karşılaştıklarında ilk olarak psikolog ya da psikiyatra gitmeyi düşünürdü. Son zamanlardaki eğilim ise çarenin yoga sisteminde aranması yönündedir. Çünkü her bir şeyden daha fazla talep eden alternatif tıbbın ya da arınmanın yanı sıra, spiritüellikle birlikte fiziksel zindelik ve fitliği beraberinde yakalamak isteyen günümüz insanına yoga uygun bir reçete sunuyor.

Açık Kodlama

Yogaya Başlama Motivasyonları

Katılımcıların en önemli yogaya başlama motivasyonu sağlıkla ilgili olup "psikolojik ve mental problemler, uyku problemleri, dizdeki sıvı azalması, boyun fıtığı, alternatif fiziksel aktivite, sportif köken, spiritüellik ve tıbben çözülemeyen sağlık sorunları"dır. Birçoğu yakınlarının teşvikiyle yogaya başlayan katılımcıların sıraladıkları diğer nedenler "sürdürülebilir bir yaşam istemi, tavsiye, içsel sezgiler, Budizm'e ve meditasyona duyulan ilgi"dir. Burada, "sürdürülebilir bir yaşam için yoga" ifadesi insanı fiziksel sağlık, dış görünüş ve psikolojik-mental konum olarak bir bütün halinde ele aldığı ve spiritüellik unsurlarını da içinde barındırdığından kullanılmıştır. Bununla birlikte modern kapitalist toplumlarda yoganın alternatif bir yaşam tarzını ifade etmek için de kullanılmış olması anlamlıdır. Kavram elde etmek amaçlı "eğitmenlerin yogaya başlama nedenleri" bulgularından yola çıkarak açık kodlamalar çerçevesinde geliştirilen kodlar "alternatif fiziksel aktivite, sportif köken, alternatif tıp ve spiritüellik"tir.

Her ne kadar güçlü kas eldesi ve fit olmak, sağlıklı bir birey olma yolundaki istekler olarak okunabilse de farklı boyutlarıyla düşünülmelidir. Örneğin, bu maddeler yoganın orijininde temel amaçlar arasında olmayıp ancak sonuç olarak ele alınabilir. Bunun yanı sıra güçlü kas eldesini ve fit olmayı vaat eden birçok farklı spor dalı bulunuyor. Bu anlamda yoganın fazlasıyla kapsamlı bir sistem olduğu kabul edilmelidir. Bununla birlikte, bedenin metalaşması, beğenilerin standartlaşması ve belirli bir beden yapısının genelgeçer kabul görmesi de söz konusudur. Diğer taraftan TV programlarında adeta reklamı yapılan bir sistem olarak yogayı buradan öğrenip uygulamaya gelmeleri, ayrıca arkadaşlarından duyup başlamaları "popülarite", "tüketim endüstrisinin yeni bir türü" veya "gösterişçi tüketim" olarak okunabilir.

Tüketim endüstrisinin en önemli pekiştirenlerinden birisi reklamdır. Pazarlamanın önemli bir parçası ve alt bileşeni olan reklam, kitlesel medya aracılığıyla mal ve hizmetlerle ilgili bilgi aktararak ticari kültürün oluşmasına neden olur. Bu bağlamda bugün yoga da bir kesim tarafından moda olarak tüketilmektedir.[31] Ka-

31. A. Burak Kahraman, "Hacettepe Üniversitesi ile Erciyes Üniversitesi'nde Görev Yapan Öğretim Üyelerinin Tüketim Alışkanlıkları ve Yaşam Tarzı Profilleri", *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar e-Dergisi*, 28 Haziran 2011, s. 4.

tılımcılar bunu doğrular şekilde konuşmakta, yogaya başlayanların bir kısmının "havalı görünmek, arkadaş çevresi içinde hava atmak" amacında olduğunu belirtmektedir. Buna karşın Borden kapitalizminin zamana bağlı, maddiyata dayalı geçici, gündelik üretim biçiminin aksine, yaşam tarzı sporları uygulayıcılarının kendilerini gerçekleştirme yolunda beden-ruh birlikteliği ve uyumunu hedeflediğini belirtir.[32] Bu anlamda yoga, bugün Türkiye'de yaşam tarzı sporlarından bu amaçlar yönüyle bir miktar ayrılıyor. Beden sağlığı, ruhsal-zihinsel sağlık, kişisel gelişim, spiritüellik, popülerlik üst kategorileri kapsamında değerlendirilebilecek olan "alternatif fiziksel aktivite, sportif köken, alternatif tıp, spiritüellik ve değişim" açık kodlamalarına "popülarite", "tüketim endüstrisi" ve "gösterişçi tüketim" de eklenmiş bulunuyor.

Katılımcılara "yogayla birlikte hayatlarında ne gibi değişmeler olduğu" da sorulmuştur. Katılımcıların bu konudaki açıklamaları yukarıdaki açık kodlamalar yardımıyla üst kategorileri ifade eden başlıklar altında aşağıdaki bölümde sunulmuştur.

Yoganın Gündelik Yaşamdaki Etkileri

Fiziksel (Bedensel) Etkileri

Katılımcılar, yoganın fiziksel etkilerini "bağışıklık sistemlerinin güçlenmesi, zindelik, kilo kontrolü, genç ve dinç görünmek, fit ve güçlü beden eldesi, duruş bozukluklarının giderilmesi, dik duruşla birlikte boyun uzaması, rahatsızlıkların giderilmesi ve tedavisi, ameliyat gerektiren fıtık gibi rahatsızlıkların iyileştirilmesi" olarak açıklar. Bununla birlikte görüşme yapılan kişilerin çoğunun yogaya başlama amaçları, elde ettikleri sonuçlarla paralel olarak fiziksel sağlık sorunları ya da kas eldesi gibi nedenlerdir. Bazı katılımcıların ifadeleri aşağıdaki gibidir:

> K1: Artık *dizlik kullanmıyorum*. Mutfakta alt dolaplara rahatça eğilip istediğimi alabiliyorum. Daha *az hastalanıyor*, daha çabuk iyileşiyorum. Yıllardır *aynı kilomu koruyorum*.
> K6: Fiziksel olarak yaşımdan çok *genç ve dinç* görünüyorum. Menopozdan sonra boyum 1,5 cm uzadı. *Kilom hep kontrol altında*. İnce ve esneğim.
> K10: Fiziksel olarak *gücüm, enerjim ve iş kapasitem* arttı.
> K11: [...] *boyun fıtığım* iyileşti ve ameliyat olmama gerek kalmadı. Ses

32. A.g.e., s. 12.

tellerimde *nodüller* çıkmıştı, sesimi yanlış kullanmaktan, çünkü aynı zamanda çocukluğumdan beri şarkı söylüyorum. Nefes egzersizleri ve yoga asanalarla ses tellerimdeki nodülleri yok ettim.

Modern tıp tarafından öngörülen ameliyat yerine katılımcılar alternatif olarak yogaya yönelmişlerdir. Yoganın sık sık sözü edilen bütüncül iyileştirici özelliği ve iyilik hali vermesinin yanı sıra bağışıklık sistemini kuvvetlendirmesi ve kilo kontrolü sağlaması da günümüz hızlı yaşayan insanları için hepsini birlikte içeren bir paket program sunmaktadır. Katılımcıların ifadelerinden yoganın sağlık sorunlarını iyileştirici etkisi ortaya konulmuştur. Katılımcılar bazı durumlarda modern tıptan yardım aldıktan sonra, ameliyatı tercih etmeden önce, yogayı deneyimlemiş ve alternatif tıptan faydalanarak yogadaki asanalarla sağlık sorunlarını çözmüşlerdir.

Ruhsal ve Zihinsel (Mental) Etkileri

Katılımcılar fiziksel sağlık problemleri ve bedenleriyle ilgili performanslarını geliştirmenin yanı sıra, profesyonel iş hayatında stresle ve negatif duygu-düşüncelerle baş edebilmek, huzur bulmak, iyilik hissi yaşamak ve esnemek beklentileriyle yogaya başladıklarını belirtir. Şu da var ki yoga uygulayıcıları, sonradan beklentilerinin ötesinde çıktılar elde ettiklerini vurgulamışlardır. Yoganın 8 kolundan biri olan *pranayama* nefes ve duygu kontrolünü sağlar. Duygularını kontrol edebilen insan psikolojik olarak daha güçlü olur; katılımcılar kişisel olarak en çok sabır, öfke ve hoşgörü konularında olgunlaştıklarını söylüyor. Yoga ile olumlu psikolojik ve mental kazanımlar edindiklerini belirten bazı katılımcıların ifadeleri de şöyledir:

K2: *Dikkat, hafıza ve konsantrasyon* açısından yirmili yaşlarımdan bile daha iyi durumda olduğumu söyleyebilirim.
K15: Çok yönlü bir değişim yaşadım ve yaşıyorum. Örneğin çok *sabırsız ve aceleci* bir insandım. Hayatı bu nedenle *hızlı yaşıyordum*. Şimdi *sabırlı, dingin* biri oldum. Yaşamda *yavaşladım* ve bu da bana yaşadığım her andan *mutlu* olmamı hediye etti... Sevgi gücümün daha çok arttığını hissediyorum. Kabullenmeyi öğrendim.
K10: Yaşadıklarımı *kabul etme* ve *teslim olma* gücü verdi. Akışın tersine mücadele değil; akışın gücünü yanıma alarak birlikte akmayı öğrendim. Her olayın bana mutlaka bir şeyler öğretmek için başıma geldiğini dü-

şündüm. Yogayı hayatıma almak yaşadıklarımı farklı bir gözle algılamamı sağladı. Yaşadıklarımda *kurban* olmadığımı, bizzat yaşamımın *aktörü* olduğum bilgisini edindim: *karma yasası*...

Katılımcılardan bazıları yoganın bir parçası olan "meditasyon ve nefes çalışmaları" sayesinde daha uzun süreli konsantre olabildiklerini, dikkat ve hafıza yetkinliklerinin de geliştiğini açıklar. Bununla birlikte yoganın önemli bir psikolojik terapi aracı olduğu, yaşamı kolaylaştırdığı ve daha yavaş bir yaşama geçilmesini sağladığını ifade edilenler de var. Bu durumda, kapitalizmin araçlarından biri olduğu ileri sürülen yoganın, modern toplumda bireyleri, kapitalizmle koşut olan hızlı yaşama eleştirel bir bakış açısına yönelttiği de söylenebilir.

Yoganın, uygulayıcılarına bir diğer katkısı da "sevgi kapasitelerinin gelişmesi" biçimde ortaya çıkar. Yoga sistemi ile kendi içlerine dönen ve bu sayede evrenle bütünleşen uygulayıcılar kendilerini ve etrafındaki insanları daha çok sevdiklerini ifade eder. Katılımcılar yoganın "kabullenicilik" öğretisiyle paralel olarak, başlarına gelen olumsuz olaylar karşısında isyankâr bir tavır takınmak yerine, olayları olduğu gibi kabul eden pozitif karakter özellikleri kazanmıştır. Diğer bir deyişle, katılımcılar isyan ya da teslimiyet yerine kabulleniciliği benimser; kadercilik yerine tekâmül inancını yerleştirir. Teslimiyet ile kabullenicilik arasında ince bir ayrım vardır. Teslimiyette kişi kötü senaryonun içinde kendini bir kurban olarak görürken, kabullenicilikte senaryo zaten yazılmıştır ve bunu tartışmanın bir anlamı yoktur. Ancak bu senaryo içinde etkin bir rol üstlenilerek olumsuzluklardan sıyrılmak mümkündür.

Spiritüalizm

Katılımcılardan bazıları içsel sezgileri tarafından davet edilmeleri sonucu ruhsallıklarını geliştirmek amacıyla Budizm'e ve meditasyona ilgi duymaları gibi mistik nedenlerden ötürü yogaya başlamıştır. Bunların yanı sıra, önceden mistik yönüyle ilgilenmeyip daha sonradan yoganın bu yönünü keşfedenler de olmuştur. Katılımcıların yoganın mistik yönüyle ilgili deneyimlerinden bazıları şöyledir:

K9: O zamana kadar üç *boyutlu* yaşayan ve mekanikleşmiş bir insandım. Bir anda gizemli bir perdeyi araladım. Aslında her şeyi algıla-

dığımızı sandığımız bir dünya içinde *farklı yaşamların* da olduğunu buldum. *Açık yaraları kapatmaya* başladım 20 dakika içinde. Bir mühendis olarak da bunu merak ettim. Ve okumaya başladım. Nasıl ki atom Japonya'yı parçalıyor, bizim içimizde de müthiş potansiyel var ama bunu bilmeden dileniyoruz. İçimizdeki gücün farkında değiliz. *Mistik güçle* ilgilendim. Tüm dini sistemlerde aslında gerçekliğin hep aynı yola çıktığını gördüm.

K2: Yogaya özellikle de meditasyona başladıktan sonra yoğun olarak *anda kalma sürem* uzadı. [...] *Geçmişin acılarından, geleceğin kaygılarından arındığımızda*, geriye yaşadığımız an kalıyor. Anda olduğumuzda dünyanın daha çok *farkında* oluyoruz [...] Gitgide de dünya ile *bir olma* deneyimini yaşamaya başlıyoruz. İyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin kavramları yerini birlik hissine bırakıyor. Her ne varsa evrenden ve dolayısıyla senden kaynaklı olduğunu algılıyorsun. İyi varsa senden, kötü varsa o da senden.

K15: *Empati gücüm* ve *sezgilerim* çok arttı. Bu da benim *iletişim gücümü* çok geliştirdi. Rahatça kendimi ifade edebilme ve karşı tarafı da kolaylıkla anlayabilme yeteneğim gelişti. İlişkilerim kolaylaştı diyebiliriz.

K3: Yoga, başladıktan sonra benim ayrılmaz parçam oldu sanki. Spordan öte bir şeydi. Fiziksel ve zihinsel olarak çok rahatladığımı hissettim ve devam ettim. Yogayı "*yaşam biçimi*", "*bütünleşme*", "bireysellikten *kutsallığa ulaşma yol*" diye tanımlayabilirim. Bedensel, zihinsel hâkimiyet kazanmak için uygulanan bilinçli bir yol diyebilirim. *Doğayla, evrenle bir olmak* diyebilirim. *Yoga tutsaklıktan, bağımlılıklardan, korkulardan kurtulup aydınlığa ulaşmanın* yoludur. Yoga özgürlüktür, birliktir.

K17: Meridyenler, çakralar, enerji çizgileri vb olarak baktığımda, bana *spiritüel yolculuğumda* kaldıraç olarak da hizmet eden bir çalışma. Matın üstüne geldiğimde dışarısı, problemler, trafik, faturalar yok.

Simmel'in de belirttiği gibi 19. yüzyıl sonundan itibaren, entelektüel açıdan gelişmiş insanların çoğu, entelektüel ihtiyaçlarını günümüzde mistisizmle karşılamakta. Kişilerin mistisizme yönelmelerinin iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki "imge aracılığıyla dinsel hayatı yönlendiren formların artık o hayat için uygun olmaktan çıkmış olması"; ikincisi ise "dinsel ihtiyaçların karşılanacağı yeni yollar, bağlanacağı yeni hedefler aranması" olarak ortaya konulabilir. Böylece, mistisizme yönelişteki en belirleyici etken mistisizmin dinsel formlar gibi katı ve sınırlı olmamasıdır.[33] Diğer bir deyişle, yoga bugün uygulayıcılarına dinsel ihtiyaçlarını karşılama olanağını sunuyor.

33. George Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, Çev. T. Bora, N. Kalaycı, E. Gen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 75-76.

Yoganın bugün spiritüellikle ya da diğer bir deyişle gizemcilikle (mistisizm) ilgili özelliklerinin ve felsefi boyutlarının İslam dini felsefesi ve pratikleriyle benzerliklere sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, Schimmel'e göre İslam'da gizemcilik ya da metafizik tasavvuf vardır. En geniş anlamıyla gizemcilik; hikmet, ışık, aşk ve yokluk diye isimlendirilen "tek hakikatin" bilincine ulaşmaktır. Gizemcilik, "mutlak aşk" diye de tanımlanabilir: Çünkü gerçek gizemciliği körü körüne inanmaktan ayıran güç aşktır. İlahi aşk, talibi (mutasavvıfı), Allah'ın onu sınamak ve arıtmak için göndereceği bütün ıstıraplara ve belalara katlanmaya, hatta onlardan zevk almaya götürür. Bu aşk onu diğer insanların tümünden ayırmış olur.[34] Nasıl ki sofiler ıssız ve kimsesiz yerlere veya inzivaya, çile odalarına çekilerek derin düşüncelere dalıyorsa, yoga sistemini benimseyen yogiler[35] de zaman zaman kendi iç seslerini dinlemek, kendilerini keşfetmek ve arınmak gibi nedenlerle meditasyona çekilir.

Modern dünyanın değerlerini bir tarafa bırakarak insan maneviyatı için gerekli ilkeleri arayan *ekosentrik* (doğa merkezli) bakış açısının öncülerinden Thoreau'ya göre insan ve doğa dinamik olarak birbiri ile ilişki içerisinde ve bir bütündür. Thoreau bu bütünlüğü ve sevgiyi şöyle ifade eder:[36] "Doğa ve insan yaşamı kurumlarımız kadar çeşitlidir [...] *Birbirimizin gözlerinin ta içine bir anlığına bakalım, bizden daha büyük bir mucizenin gerçekleşmesine olanak var mı?*"

Kişisel Gelişim: Kendini Keşfetme

Katılımcılar, yoganın kişisel gelişimleri konusundaki katkılarını *metaforlar* yaparak ifade eder. Katılımcılardan kimileri, insanın zaten mükemmel yaratıldığını, ancak zaman içinde yüzeyinin tortulandığını, yoganın insanın içindeki o elması ortaya çıkarttığını belirtiyor; kimileri de yogayı kişisel gelişim yolculuğunun önemli bir aşaması olarak değerlendiriyor. Katılımcıların bu konudaki bazı açıklamaları şöyledir:

34. Annemarie Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları*, Çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 21-41.

35. Yoga uygulayan veya yoga felsefesini takip eden kişiye "yogi" ya da "yogini" adı verilir. Yogini ifadesi "yogi" isminin dişil kullanımıdır.

36. Henry David Thoreau,, *Doğal Yaşam ve Başkaldırı*, Çev. Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s. 23.

K1: İlişkilerimde *kendimi ifade etmeyi* öğrendim. Karşımdakinde *kendimi görmeye* çalışıyorum [...] Böylece olayları, kişileri *daha farklı algılayabiliyorum.*

K11: İnsanların arasında utancımdan konuşamayan ben, yoga sayesinde daha bir özgüvenli oldum. Şimdi her yaştan insanla her yerde utanmadan, çekinmeden, gocunmadan konuşabiliyorum. Yoga ile tanıştığımdan beri hayata daha çok güveniyorum, kendimi seviyorum ve *hakkımı aramayı* öğrendim [...] Yoga *kendimi keşfetmemi* hızlandırdı.

Katılımcılar, yogayla birlikte kendilerini olumlu-olumsuz özellikleriyle daha iyi tanıdıklarını, kendi potansiyellerini keşfettiklerini ve böylece kendilerine olan güvenlerinin arttığını belirtir. Kendini seven, kendisiyle sağlıklı ilişki içinde olan kişiler aynı zamanda diğer kişilerle de sağlıklı ilişki kurar. Bu etki, bireylerin aile yaşamlarından, iş yaşamlarına, arkadaşlık ilişkilerine kadar pek çok alana yansır. Bunun yanında bireylerin pozitif karakter özellikleri kazanması ve olumsuz özelliklerden arınması mümkün olur. Yoga sisteminin, uygulayıcılarının evrim sürecine katkı sağlamakla birlikte, *mükemmel insan özüne* ulaşma yolundaki olgunlaşma aşamalarını hızlandırdığı söylenebilir.

Sağlıklı Yaşam ve Sağlıklı Beslenme

Beslenme her ne kadar canlı hayatın devamı ve sağlığın korunması için önem taşıyan bir olgu olsa da bireylerin yiyeceklerle ilişkilerinin yalnız fizyolojik olarak açıklanması mümkün değil. Gıda seçimli konunda biyolojik dürtüler ve açlık duygusunun yanı sıra sosyal ve psikolojik arzularının doyumu; gelenek ve görenekleri, eğitim ve ekonomik olanakları da belirleyici oluyor.[37] Bu bağlamda yoga uygulayıcılarının beslenme konusundaki yaklaşımları incelendiğinde, sağlıklı beslenme konusunda bir bilinç geliştirdikleri görülüyor. Katılımcılara göre yoga "bedeni doğru kullanma kılavuzu" ve dolayısıyla da "doğru yaşama sanatı"dır. Yoga deneyimi sırasında uygulayıcılar yoganın felsefesini içselleştirmekte ve hayatın her alanında uygulamaktadır. Yogayı hayatına kabul eden kişiler fiziksel, psikolojik, zihinsel, mental veya mistik değişimlerin yanı sıra, bedenlerine aldıkları gıdalar konusunda da seçici ve bilinçli davranıyor. Katılımcıların ifadelerine göre yoga yapan kişinin bünyesi zararlı besinleri istemeyeceği gibi bu besinleri kabul de etmez.

37. Kahraman, a.g.y., s. 12.

Katılımcılardan yalnızca iki kişi kendilerini beslenme konusunda herhangi bir şekilde kısıtlamadığını ifade ederken beş kişi (K6, K7, K8, K9, K15) yoganın hayatlarına girmesiyle birlikte vejetaryen diyet, yedi kişi (K1, K3, K5, K10, K11, K12, K13) vejetaryen ağırlıklı diyet, üç kişi (K3, K6, K15) ise vegan diyeti uyguladığını açıklar. Sadece bir kişi (K14) yogadan önce de sonra da vejetaryen diyet uyguladığını söylemiştir. Önceden alkol ve sigara kullanıcısı olan katılımcıların tamamına yakınının bu alışkanlıklarını yogayla terk ettiklerini; bir kısmı da "*alkali beslenme anlayışı*"nı benimseyerek çay, kahve alışkanlıklarını ve gazlı içecek tüketimini bıraktıklarını belirtmişlerdir. Katılımcının beslenme alışkanlıklarıyla ilgili ifadeleri şöyledir:

> K10: Her *yoga asana* çalışması bir *merkezlenme çalışmasıdır*. Merkezlenen zihin ve beden kendisine *zarar veren alışkanlık, düşünce ve gıdalardan uzaklaşmaya* ve kendisi için *doğru olanı yakalamaya* başlar.
> K14: *Beslenme ve sağlık* konusunda hiçbir bilinç geliştirmemiştim. Dolayısıyla *yaşam kalitesi* düşük bir düzeyde yaşıyordum. Her ne kadar lüks içinde yaşasanız da doğru şeyler yapılmıyorsa, zararlı alışkanlıklar edinilebilir. Yoganın belirli kuralları vardır. Bunlardan bazıları *iyi insan olmakla* ilgilidir. Yalan söyleme, çalma, hayvan öldürme vb kötülüklerden zaten kaçınıyoruz. Ama yoga yaptıkça daha derin bir duyarlılık gelişiyor. Örneğin, *sağlıklı yaşama bilinci, sağlıklı beslenme bilinci, çevre duyarlılığı*... Hayat algım değişti... Çok geniş kapsamlı bir farkındalık kapısı açıldı. Şimdi önümde açılan bu kapıdan bambaşka bir ben çıktı. Eski ben öldü, yeni bir ben doğdu.

Kendilerini vejetaryen olarak ifade eden, ancak et dışındaki hayvansal gıdaları tüketen katılımcılar diyetlerini "Lakto-vejetaryen" olarak tanımlamaktadırlar. Katılımcıları vejetaryen beslenmeye yönelten nedenlerin başında, hayvan sevgisi, et kalitesinin düşük olması, sağlık, ekolojik ve etik nedenlerin yanı sıra yoganın şiddetsizlik (ahimsa) ilkesi gelmektedir.

> K2: Yoganın "*ahimsa*" yani şiddetsizlik ilkesi, eğer besleneceksek ve bunu canlılardan sağlayacaksak ilk tercih olarak şuur seviyesi en düşük olan gıdaları tercih etmemizi önerir. Bunlar da doğal olarak bitkilerdir.

Yaşam kalitesi kavramı, tıpkı Bauman'ın belirttiği gibi postmodern hayatın bir gündem maddesi olup sıklıkla refah düzeyi göstergelerinde sayılarla okunur. Bugün, yaşam kalitesi konusu,

birçok az gelişmiş ülke için şimdi olmayan fakat kazanılması gereken bir içerik olarak sunuluyor. Dolayısıyla yaşam kalitesi üzerine yapılan tanımlamalar yerel ve aynı zamanda geçicidir.[38] Bununla birlikte, katılımcıların çoğunun ifadesinde yaşam kalitesi vurgusu olması nedeniyle bu konuya dikkat çekilmiştir. Katılımcıların yoga sistemiyle birlikte yaşam kalitelerini arttıran göstergeler açık kodlamada yer alan tüm alt başlıklar bağlamında düşünülebilir.

Meslek Değişimi

Katılımcıların birçoğunun ifade ettiği gibi yoga deneyimini yaşayan kişilerin kendilerine ve hayata olan güvenlerinin attığı, kendilerini gerçekleştirebilecekleri bir alana geçmek konusunda özgür hissettikleri görülüyor. Diğer taraftan, öğrenci sayılarının artması, yogayı tanıtmak ve daha fazla kişiyle paylaşmak istemeleri, önceki çalışma koşullarının ağır, iş ortamının stresli ve getirinin az olması gibi nedenler, yoga eğitmenleri tarafından önceki işlerini bırakmalarının gerekçeleri olarak ileri sürülmekte.

> K5: Türkiye'ye kesin dönüş yaptığım zaman *yoga ve ayurveda'yı yaşam biçimim* olarak seçtim ve *işimi* yaşam biçimimden ayıramadım.
> K7: Kendimi daha iyi ifade ettiğim için, *kişiliğimle daha uyumlu olan bir* işi yapmak konusunda daha özgür hissediyor ve bunu yapıyorum. Daha öncelerde kurumsal çalışma sürecinde daha *aylık sabit geliri olan* güvenceli bir işte çalışıyordum. Zaman içinde hayatın kendisine ve sunduklarına dair güvenim arttı ve sunduklarını daha güçlü, daha olumlu ve dayanıklı ve en önemlisi esneklikle karşılar oldum.

Yoga sistemiyle birlikte daha yavaş bir yaşama uyum sağlayan, kendi benliklerinin hayattaki en önemli şey olduğunu anlayan ve önceliği kendilerine veren yogiler "bu dünyada onları en çok mutlu eden şey" olarak yogayı meslek edinmişlerdir. Aslında bir taraftan bu sonuç şaşırtmıyor. Çünkü yogayla birlikte kendini keşfeden, kendine daha çok inanan birey, içinde bulunduğu kapitalist sistemden ötürü bu riski alıyor. Benimsediği hayat anlayışını ve kendisiyle olan iletişimini ancak bu sistem içerisinde bozmadan devam ettirebilir.

38. Zygmunt Bauman, *Parçalanmış Hayat*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 110.

Tüketim Alışkanlıkları

"Tüketim alışkanlıkları" kavramı giyimden mobilyaya, beslenmeden makyaja, kişisel bakım ürünlerine ve tatil alışkanlıklarına kadar çok çeşitli yelpazede mal ve hizmetlerin tüketimindeki kişisel tercihleri ifade eder. Bu bağlamda modern dünyada benlik, kimlik ve bireyselliğin en önemli dışa vurum aracı olarak görülen ve bedeni sergileyen giyimdir. Sennett'in de değindiği gibi giysiler, geçmişten günümüze karakterin de bir göstergesi sayılmakta olup kişi hakkında ilk bilgileri sağlar.[39] Katılımcılar yogayla birlikte hayatlarında birçok şeyde olduğu gibi tüketim alışkanlıklarında da bir dizi değişim olduğunu açıklar. Örneğin, beslenme konusunda katılımcılar katkı maddesi içeren, işlenmiş, hazır veya konserve gıdalardan kaçınmakta, organik ürünlere yönelmekte, meyve ve sebzeyi daha çok tüketmeye başlamışlardır. Tekstil ürünlerinde ise büyük oranda pamuk içeren organik tekstil ürünleri tercih edilmektedir. Bununla birlikte önceden takılar takıp, şık giyinen kadın katılımcılar özellikle spor giysilere yöneldiklerini ve rahat giyindiklerini vurguluyor. Bazı katılımcıların konuyla ilgili anlatımları şöyledir:

K9: Eskiden çok takı takardım. Her hafta sonu *alışveriş merkezlerinde* dolaşırdım. Çok şık olmaya çalışırdım. *Hamallık* yapmışım onca yıl şık olmak için. Sürekli *satın al,* sonra hamallaş.
K12: Yoga insanda *derin bir tatmin* sağlıyor. Eskiden alışveriş çılgını olan ben, artık hiç ihtiyaç duymuyorum.
K13: *Moda* konusu mesleğim olmasına rağmen benim için bitmiştir. Çalıştırılması *etik* olmayan çocuk işçiler ve ölümleri, tekstil boyalarının dünyaya verdiği zarar, bu boyalar yüzünden tonlarca su tüketilmesi, moda uğruna hiç ihtiyaç olmayan giysilerle evlerin dolup taşması; moda kavramı altında kadınların birer maymuna çevrilip, paketlenip (makyaj, zararlı boyalar vb) bir ürün olarak satışa sunulması...
K4: Yoga ile tüketim alışkanlıklarım ciddi oranda tutarlı olmaya başladı. Sadece *organik ürün* tüketmeye çalışıyorum. *Doğaya duyarlı* politikaları olan firmalardan alışveriş yapıyorum. Geri dönüşümü olan ürünler seçiyorum. Kozmetik ve temizlik malzemelerinde *hayvanlar üzerinde test edilmemiş* olan ve kimyasal içermeyen ürünleri seçiyorum. Bunları yapınca aslında organik ve çevreci ürünlere biraz daha fazla para harcı-

39. Akt. A. Burak Kahraman, "Hacettepe Üniversitesi ile Erciyes Üniver-sitesi'nde Görev Yapan Öğretim Üyelerinin Tüketim Alışkanlıkları ve Yaşam Tarzı Profilleri", *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar e-Dergisi*, 28 Haziran 2011, s. 12-13.

yorum. İhtiyacım olmayan hiçbir şeyi almıyorum. *Adil ticaret* ürünleri arayıp buluyorum onları alıyorum. Türk malı almaya gayret ediyorum. Kişisel bir protesto ama Çin malını hiç kullanmıyorum.

Katılımcılar yukarı ifadelerden de anlaşıldığı gibi hayvan derisi veya hayvan kılından yapılan giysileri, hayvanlar üzerinde denenmiş kozmetikleri ve çevre dostu olmayan ürünleri tercih etmediklerini belirtmiştir. Çevreye ve doğaya karşı duyarlılığı artan katılımcıların yogayla birlikte tüketim alışkanlıkları konusunda da farkındalığının arttığı görülüyor. K9'a benzer olarak K12 ve K13 de artık eskisi gibi alışveriş yapmaya ihtiyaç duymadığını açıklarken, K12 farklı olarak yoganın tatmin sağladığını ve dolayısıyla alışveriş gibi diğer alanlarda bir tatmine gerek duyulmadığını vurgular. Bunların yanı sıra K13 kadının putlaştırılmasına ve yabancılaştırılmasına, doğal kaynakların bozulmasına, tüketim artışının yanı sıra işçi ölümlerine dikkat çeker.

Katılımcıların ifade ettiği ve Simmel'in sıklıkla vurguladığı kent hayatında bireyler bir yönüyle birbirinden farklı, bir yönüyle ise birbirine benzer olmaya çalışma çabası içindedirler. Simmel tarafından taklit ve farklılaşma kavramlarıyla ortaya konulan, Veblen tarafından gösterişçi tüketim olarak kavramsallaştırılan tartışmalarda görüldüğü gibi tüketim kodlanmış bir mesaj içeren bir iletişim biçimi olarak kabul edilmektedir.[40] Warde'nin belirttiği gibi tüketim, "insanların kimliklerini göstermesi, sosyal gruplara katılmayı gösterme, kaynakları biriktirme, sosyal farklılıkları gösterme, sosyal etkinliklere katılma ve daha pek çok şeyi gerçekleştiren uygulamaların alanıdır."[41]

Yukarıdaki tartışma bağlamında yoga uygulayıcılarının değişen tüketim alışkanlıkları ve dünya görüşleri Thoreau'nun şu sözlerinde yansıtılmaktadır:

> "[...] Yılan derisinden sıyrılır, kurtçuk giysisini atar, çünkü giysiler dış kabuğumuz ve ölü derimizden başka bir şey değildir.[42]"
> "[...] Birçok insan daha büyük, daha lüks bir kutunun kirasını ödeyebilmek için ölesiye çalışır."[43]

40. Akt. Aydın, a.g.y., s. 12.
41. A.g.y, s. 12.
42. Thoreau, a.g.e., s. 36.
43. A.g.e., s. 42.

Yukarıdaki tartışmalardan anlaşıldığı üzere katılımcılar kapitalizmin dayattığı birtakım değerleri ve tüketim alışkanlıklarını sorgulayarak yaşamlarına farklı değerleri dahil etmişlerdir. Diğer taraftan, elde edilen veriler, katılımcıların modern tıbba temkinli yaklaştığını ve hemen tamamının artık herhangi bir ilaç kullanmadığını ortaya koyuyor. Bunun yanı sıra katılımcılar alkol, sigara, gösterişçi giyim, aksesuar, abur-cubur yiyecek ve ilaç gibi alışveriş kalemleri için de harcama yapmıyor. Katılımcıların birçoğu gerek ofis yaşantısından çıkmaları gerek daha sportif giyinmeleri nedeniyle daha sınırlı bir alanda alışveriş yaptıklarını, buna rağmen toplam giderlerine önceki yıllara göre önemli bir farklılık olmadığını belirtmektedirler. Bunun en önemli nedenleri olarak, eğitimler için yapılan yatırımların, doğal ürünler ve organik gıda pazarının Türkiye'de pahalı olmasını gösteriliyor.

Tatil Alışkanlıkları

Katılımcıların çoğu tatillerinde genellikle yogadan bağımsız bir etkinlik içerisinde olamadığını ifade eder. Katılımcılar tatillerinde kültür turlarına, doğa ve yoga kamplarına ve inzivalara katılıyor. Bazı katılımcılar tatil alışkanlıklarını şöyle ifade etmiştir:

> K5: Yalnız yaptığım tatil ya da inzivaya çekildiğim yerler, genelde grupları da götürdüğüm Hindistan gezileri ya da eğitimler için gittiğim ülkeler. Yani tatil anlayışımda yine *yoga ve ayurveda yaşam biçimimin* içinde kaybolmuş durumda.
> K14: Yoga kampları... Cep telefonunun çekmediği, radyoaktif sinyallerden uzak, tamamen *ekolojik ve organik doğa içinde, ağaç evlerde, deniz kıyısında vegan ve vejetaryen menü* içeren öğünler, sabah ve akşam nefes çalışması, meditasyon ve yoga yapılan kamplar... Her sene birkaç kez böyle inzivalar bana çok çok iyi gelir.

Katılımcılardan üçü yogayı bir yaşam biçimi haline getirmiş kimselerin tatile ihtiyaç duymayacağını belirtmiştir.

> K9: Yoga bir doğru yaşama sanatıdır. Tatile neden ihtiyaç duyar ki insan? *Tüketici bir yaşamı* olduğu için ihtiyaç duyar. Tatilde de dinlenmeyi, kaliteli zaman geçirmeyi bilemez. Yiyip içip yatar. Tatilden sonra da sendrom olur zaten. Her gün düzenli olarak yoga yaptığım için tatile ihtiyacım yok. Yogada sürekli *onarılıyorsunuz*. Günlük olarak tatilinizi yapıyorsunuz. Her ay düzenli festivalimiz oluyor, doğada yoga yapıyoruz.

K9'un belirttiği gibi yogayı bir yaşam biçimi olarak uygulayan bireyler sistem içinde onarılıyor. Onarılan birey, sağlıklı ve zinde olan birey anlamına gelir. Böylece yoga da tatil de adeta kapitalist sistemde kişileri *deşarj* ve şarj etmek suretiyle iş yaşamına hazırlama işlevini görür. Diğer taraftan ihtiyaç konusu günümüz postmodern toplumunda oldukça değişkendir. Tatilin bir ihtiyaç olup olmadığı aslında onun nasıl tanımlandığıyla ilgilidir. Örneğin, kent yaşamı içinde doğayı unutan, doğayla bütünleşme ihtiyacı duyan bireyler için doğa içinde yapılan tatiller ihtiyaç olarak tanımlanmakla birlikte iyi bir tatil alternatifi sunabilir.

Öfke Kontrolü

Katılımcıların hemen hepsi duygularını kontrol edebildiklerini belirtirken, bazı kişiler hiç sinirlenmediğini, bu nedenle öfke kontrolü diye bir sürecin de söz konusu olmadığını, hatta zaman zaman özellikle aile içinde çocuklarına karşı sinirli taklidi yapmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Katılımcılar duygularını kontrol etmeyi, duygularını bastırmak anlamında değil, duygularını dönüştürmek manasında kullanıyor. Örneğin, öfkenin farkına vararak, nefesle onu dönüştürmekten söz ediyorlar. Yaşamı algılayış biçimleri ve bununla birlikte iş hayatı, arkadaş çevreleri, ilişkiler içinde kendilerini ifade etme tarzları tamamıyla değişen katılımcılar, yoga ile ilk kez tam anlamıyla bir iyilik hissini yaşadıklarından söz eder.

K16: Günlük hayatta yoganın vermiş olduğu *iyilik hissini* hiçbirimiz tanımıyormuşuz. İlk yoga dersimden sonra öyle bir iyi olma hissi geldi ki... Hiç tanımadığım, yeni farkına vardığım bir tam ve bütün hissetme, dinamik ve sağlam olduğunu fark etme, *hafif ve bulut gibi tertemiz* [...] ve bu hisler *günlük hayatımızda yer almıyor.*

K2: Sakinim. Kriz anında bile *kontrollüyüm.* Kolay kolay hiçbir şeye sinirlenmiyorum. Sinirlensem bile derin bir *nefesle* geçiyor. Meditasyon sayesinde zihnim daha *berrak.*

K1: Daha *az öfkeleniyorum, kurallarım ve kalıplarım daha esnek.* Daha rahatım. Akışta kalmayı, *teslimiyeti* öğrendim. Gücümün farkına vardım. Artık *bakış açım farklı.*

K15: *Yaşamımın her anında* ve *ihtiyaç* duyduğum, sıkıştığım her noktada yoganın tekniklerinden faydalanıyorum. Örneğin sinirleniyorum. Derin birkaç *nefes* alıp veriyorum ve sonrasında yaşadığım olaya verdiğim tepki değişiyor. Daha *olumlu yaklaşıyorum.*

Katılımcıların ifadelerinden de yansıttıkları gibi bireylerin pozitif karakter özellikleri kazanımı öfke kontrolü sürecinde de onlara katkı sağlıyor. Sağlıklı öfke kontrolü olan bireyler, sağlıklı iletişim becerileri edinerek, gerek aile içinde çocuklar ve eşlerle, gerek iş yaşamında gerek toplumsal hayatta bu kazanımlarıyla örnek ilişkiler inşa eder. Bugün çok çeşitli alanlarda şiddetin sıklıkla tezahür ettiği ülkemizde bu olumlu karakter özelliklerinin yaygınlaşmasına ihtiyaç vardır.

Türkiye'de Yoganın Gelişimi ve Geleceği

Yoga özellikle Amerika formatında, Batı'ya gelmesi sonucunda Türkiye'de popüler hale geldi. Başlarda basında ve görsel medyada, sağlık ve sporla ilgili olarak sıkça sunulan yoga pek çok kişinin merakını uyandırmıştı. Yogayı deneyimlemek üzere bireyler yoga salonlarına akın etmeye başlamış, ancak birçoğu yoga merakını giderdikten sonra derslere katılım konusunda daha fazla sabır gösteremeyerek ayrılmışlardır. Ateş'in çalışmasından elde edilen verilere yogayı devam ettirmeme ya da ettirememe gerekçeleri öz disiplin eksikliği, yogayla ilgili bilgi kirliliği, ilk denemeden sonra yoganın kendisine hitap etmediğini düşünmesi, maddiyat, sabırsızlık, beden eğitimine dayalı çalışmaları sevmemek, yoganın kişilerin yapısına göre pek çok çeşitleri olduğunun bilinmemesi, çeşitli hocalarla çalışma şanslarının olmaması şeklinde sıralanabilir.[44]

Ateş'in "Türkiye'de Yoga Algısı" araştırmasının işaret ettiği gibi Türkiye'de yoga halen azımsanamayacak bir kesim tarafından bir elit hobisi olarak görülüyor. Anketi yanıtlayanların büyük bir kısmı (%56) yoganın herkese hitap ettiğini düşünse de %34 gibi hiç de azımsanmayacak orandaki bir kısmı da yoganın sadece yüksek gelir düzeyine sahip kişilere hitap ettiğini düşünmekte.[45]

K4: Yogaya olan ilgi değişik nedenlerden kaynaklanıyor olabilir. İnsanlar *huzur* arayışı içindeler. Daha sağlıklı yaşam peşindeler. Bu bir sebep olabilir. Nedeni şudur, diyemem. Türkiye'de yoga çok naif başladı. Şimdi harika imkânlar var. Yurdışına gidip gelebiliyoruz. Kitaplar getirebiliyoruz. Bolca eğitmenle çalışabiliyoruz. Ancak bir taraftan da aslında yoganın doğasına çok aykırı bir gelişme var. "Şunun eğitimi, bunun öğ-

44. Ateş, a.g.y., s. 17.
45. A.g.y., s. 4.

rencisi, şu okul daha iyi, bu eğitim daha makbul" gibi söylemler duymak hoş değil. İlerde bütünlük yerine ayrışmaya sebep olabilir.

K5: Türkiye'ye yoga ilk Doğu'dan geldi ve çok ilgi görmedi. Daha hasıraltı ve gizli kapaklı, ne olduğu bilinmeyen bir pratik olarak kaldı. Ne zaman ki yeniden formatlı bir şekilde Batı'dan, genelde *Amerika'dan geldi* ve daha çok fizik, beden oryantasyonlu olarak yayıldı. O zaman bir *trend* ve moda oldu [...] Yoganın popülerleşmesi beraberinde kapitalist sistemin olmazsa olmazı *rekabet ve alan belirleme, köşe kapmaca* vs gibi aslında yoganın içinde yeri olmayan birçok sorunu da getirdi diyebilirim. İlgi tabi ki büyük ve umarım yoga amacından fazla şaşmadan onu isteyenlere ulaşır.

K9: Yoga ciddi ve işin temelinden bir görev üstlenmiş durumda. Örneğin; bir şirkette kişinin altına araba verilir, maddi olanaklar, tatiller vb sunulur ama iş yaptırmazsınız. Oysaki buraya gelen ve iyileşen insanlar önce etrafına ve sonra çevrelerine yardım etmek istiyorlar. Herkes aileniz oluyor bir süre sonra. En sonunda ise tüm insanlık sizin aileniz. Hepsine karşı *sevgi* duyuyor, kucaklamak ve yogayla tanıştırmak istiyorsunuz.

Görüşme yapılan kişilerin yoga eğitmenlik eğitimlerini Hindistan, Tayland ve İngiltere gibi yabancı ülkelerin yanı sıra Ankara, İzmir ve İstanbul'da aldıkları bilinmektedir. Örneğin "The Indian Yoga Institute of Vivekananda Yoga Anusandhana Samsthana" adlı yoga okulu Ankara'da faaliyetini sürdürüyor. Katılımcıların çoğu, Türkiye'de yoga eğitmeni olmanın belirli bir standardının olmadığını, herkesin birtakım sertifikalar alarak yoga adı altında dersler verebildiğini belirtmekte. Bu çarpıklaşmanın yanı sıra her popüler hale gelen öğe gibi yoganın da metalaştığı ve kapitalizmin çıkar çatışmalarına dahil olduğu görülmektedir.

Sektördeki yoga eğitmenleri çeşitli dernek ve federasyonlar bünyesinde örgütlenerek yoganın Türkiye'de gelişimi konusunda çalışmalar yapıyorlar. Ancak bu çalışmalar, birtakım gruplaşmalarla ayrımlar temelinde yürüyor. Şüphesiz ki, yogayı kendi çıkarları doğrultusunda, felsefesinden uzak bir şekilde uygulayan kişilerin yanı sıra bu alan içerisinde emeği olan kişiler de var. Kaldı ki, böyle çatışmaların, karşı tarafı hiçe saymaların, adeta bir köşe kapmaca yarışının yoga gibi bir sistemin uygulayıcıları arasında görülmesi sistem içinde bir çelişkiyi beraberinde getiriyor.

K9: Türkiye'de bugüne kadar yoga diyen herkes Hinduizm propagandası yapmış. Biz "A Derneği" olarak, 3-4 yıllık çabalarımız sonucu yogayı Spor Bakanlığı'nın bünyesine geçirdik ve federasyonunu kurduk. Yoga,

artık bir spor olarak kabul ediliyor. "Herkes için spor" federasyonunda bir alt dal olarak yer alıyor ve devletin de kontrolünde olacak bundan sonra. İnsanlar kafasına göre her şeye yoga diyemeyecek. Bizim her dine saygımız var ama burası Müslüman bir ülke [...] Herkes yoga eğitmeni olamaz. Okumak, yoganın felsefesini bilmek gerekir. Herkes yoga eğitmeni oluyor ve bu kontrolsüz. Oraya gelen insanlar abuk sabuk şeyi yoga olarak düşünüyorlar. Bugün Spor Bakanlığı onaylı anatomi, fizyoloji vb dersler alınacak. Antrenörlüğün de kademeleri olacak. Kime nasıl bir programı öğretebileceğiyle ilgili eğitmenlere belge verilecek. Biz eğitmenler, her ay 2 kez eğitime gidiyoruz. Yogada eğitmenler de öğrencidir. K16: Türkiye'de yoga adı altında birçok uygulama yapılıyor maalesef. Ve ben de bu yanlış uygulamaların bir kurbanı oldum. İlk katıldığım yoga merkezinde önce ismim değiştirildi ve çeşitli dini ayinlere davet edildim. Anladım ki, bu gerçek yoga değil. Böyle yerlerde Hinduizm ve Budizm tarikatları sadece yoganın müthiş etkili adını kullanıyorlar. Bu isim altında kendi misyonerliklerini gerçekleştiriyorlar. Bunu anladıktan sonra bir spor merkezine gittim ancak oradaysa yeni başlamama rağmen çok üst seviye duruşlar yapmaya zorlandım. Tabii ki durum "sakatlık" ile sonlandı. Herkesin sevgiye ihtiyacı var. Herkes stres dolu ve herkesin sayısız rahatsızlığı var. Tüm bunların cevabı ise yoga... Çağımızda bu sebeple giderek ilgi artıyor. Daha da artacaktır.

Yoga Eğitmenlerinin Hedefleri ve Önerileri

Yoga eğitmenleri öncelikle yoganın felsefesini tam olarak gündelik yaşam içerisinde uygulamayı sürdürmeyi, an felsefesine uygun davranmayı, geleceğe dönük çok plan yapmamayı, duygu ve düşünceleri üzerinde daha çok hâkimiyet kurmayı, daha huzurlu, kendine yeten, zihinsel olarak daha güçlü, neşeli, fit ve ince olmayı hedefliyorlar. Bunların yanı sıra nefes koçluğu eğitimi almak, nefes konusunda derinleşmek, yoga köyü kurmak, daha fazla eğitim vererek her yaş grubundan daha fazla kişiyi yogayla tanıştırmak, Hindistan'da *aşramlarda* (Hinduizm mabedi) kalmak, sağlık alanında yoganın daha iyi tanınmasını, Kundalini yoganın yaygınlaşmasını, okulların ders programlarında yoganın yer almasını temin etmek, yoga eğitmenlerinin diğer hedefleri arasında yer alıyor. Bazı katılımcıların hedefleri ve 5 yıl içinde yogayı nerede görmek istedikleriyle ilgili yanıtları şöyledir:

K2: Yoga insanın yaşamına öyle bir destek ki, imkânları sınırsız. Hayatımda ne istersem yaratmama destek oluyor. Yogayla ilgili hedefim bir *yoga köyü kurmak*. Orada hem öğreneceğim hem öğreteceğim bir tatil

ortamı yaratmak istiyorum. Orada hem kendim ders vermek hem de Türkiye'den ve dünyadan yoga eğitmenlerini ve öğrencilerini ağırlamak istiyorum. İnsanların başta yogayı günlük hayatlarına adapte etmesi zor gelebilir, tatiller yogayı öğrenmek için güzel fırsatlar yaratabilir.

K6: İncecik, esnek, huzurlu, kendine yeten etrafına neşe saçan bir kadın olduğumu gören bütün yaşlıların yogaya başlamasını isterim. Yoganın şimdikinden *daha yaygın, organize, tarifli, düzenli ve etik* bir öğreti ve iş olmasını isterim, dilerim. İlkokullardan başlayarak çocuklara, gençlere, hamilelere, her yaştan kadın ve erkeğe bu yolun açılmasını çok isterim [...] Daha fazla felsefesi olmasını, öğreti olarak fiziksel yönünün yanı sıra, beslenme, etik, ahlak, sabır, kendinle yüzleşme, daha *iyi bir birey olmaya* yönelik çalışmaların da yayılmasını isterim.

K9: *Devletin* yogaya sahip çıkması gerekir. Yoga önce bireyde, sonra ailede sağlık, huzur ve barışı sağlıyor. Toplum ailelerden oluşur. Biz burada önce bir kişiyi sonra bir aileyi mutlu ediyoruz. Bu çok önemli bir etki.

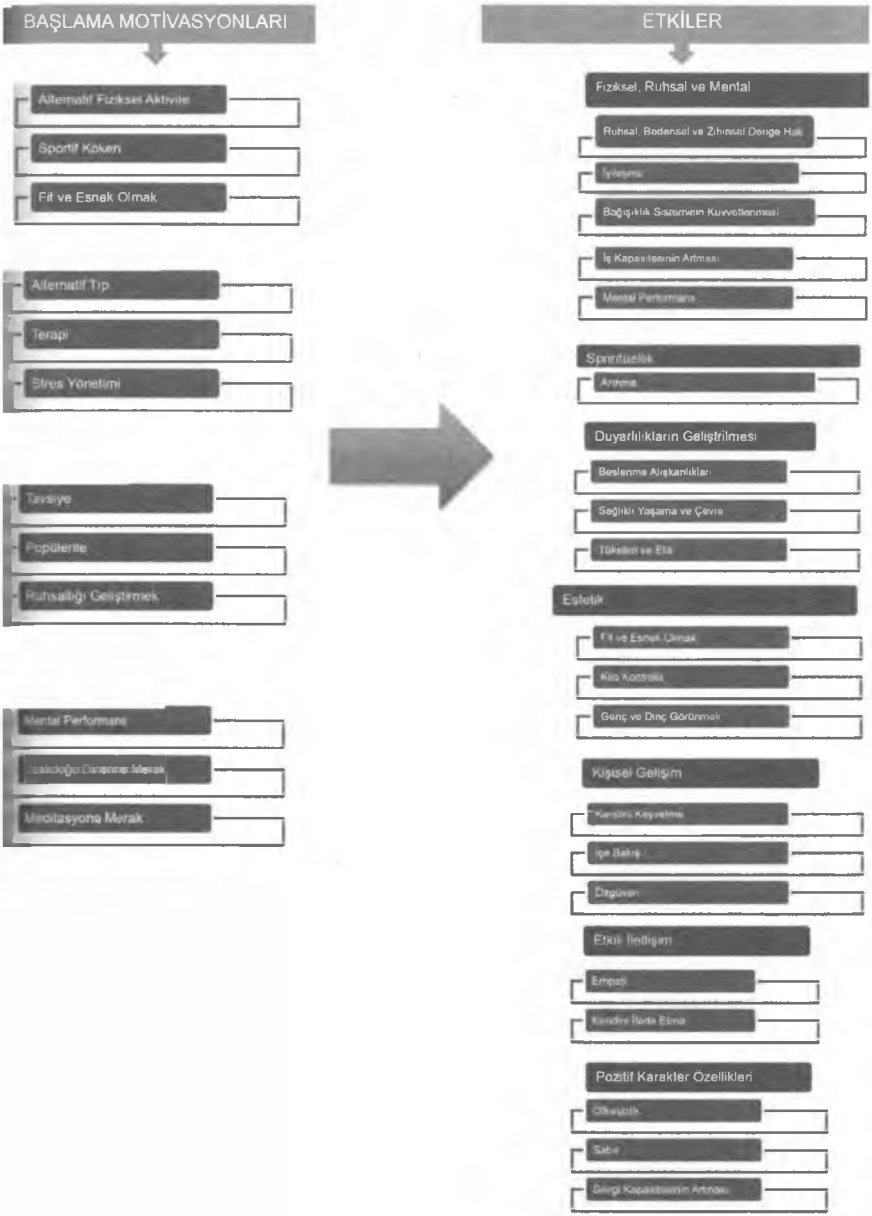
K13: Yoga şu an olmak istediğim noktaya beni getirdi. Dünya'da *herkes yoga yapsa ne savaş, ne çevre kirliliği* olur. Özellikle ülkemizdeki siyasetçilerin yoga yapması lazım...

Katılımcıların yoganın kurumsallaşması vasıtasıyla bir dizi amaçlara ulaşılması konusunda çok güçlü inançları vardır. Geleceğe umutla bakan katılımcılar yoganın uygulanmaya başlaması ve yaygınlaştırılmasıyla eğitimden siyasete birçok alanda köklü değişim ve iyileşmeler öngörüyor. "Sağlıklı bir toplum sağlıklı bireylerden oluşur" temel kabulünden yola çıkarak yoga sisteminin temel eğitim düzeyinden itibaren benimsetilmesi, kapitalist toplumun suça yönelten unsurlarından bireyleri arıtarak rehabilite edebilir. Bununla birlikte mevcut kapitalist düzene yönelik isyanları ve örgütlülüğü baskılayıp kabul etme dinginliği tehlikesini de içinde barındırır. Zaten maddiyata pek o kadar da önem vermediğine inanılan yoga uygulayıcısı iyi insan olma çabası doğrultusunda kendine ve maneviyata döner.

Eksenel Kodlama

Bu bölümde kavramlar üst kategorileri oluşturan başlıklar halinde ifade edilmiştir. Bu amaçla katılımcıların yogaya başlama motivasyonları ve yoga sistemini alternatif bir yaşam tarzı olarak bütüncül bir şekilde benimsemeleri sürecinde yoga sisteminin yaşamlarındaki etkileri analiz edilmiştir. Konunun daha iyi bir şeklide ortaya konulması için benimsenen teorik yaklaşımın da öngördüğü gibi üst kategoriler ve kodlar Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Eksenel kodlama.

Katılımcıların yogaya başlama motivasyonlarındaki maddelerden daha çok çıktı elde ettiği görülmektedir. Bu etkiler fiziksel, ruhsal ve mental iyileşme sağlanmasından arınma, maneviyat, çevre, beslenme vb konularda duyarlılık ve bilinç geliştirilmesine kadar uzanır. Bunların yanı sıra, kilo kontrolü sağlama ve genç görünme gibi estetik çıktılar; "kendini keşfetme ve özgüven özellikleri kazanma bu yolla sağlanan kişisel gelişime", "homojen bir grup içinde sosyalleşme ve arkadaşlık ilişkileri geliştirme olanaklarına" ve "öfkesizlik, öfke yönetimi, sabır gibi pozitif özelliklerin geliştirilmesine" kadar uzanan bir yelpazede açıklanabilir. Benzer bir sosyoekonomik ve kültürel profile sahip olan, yani büyük şehirlerde büyüyüp büyük şehir üniversitelerinde eğitimlerini tamamlayan, her biri en az üniversite mezunu bu kişiler için yoga, homojen bir sosyalleşme platformu ve daha derin arkadaşlık ilişkilerinin geliştirilmesi şansını sunmaktadır.

Elde edilen veriler bağlamında yapılan açık kodlamalar "iyileşme, bağışıklık sisteminin kuvvetlenmesi, denge, arınma, mental performans, iş kapasitesi gibi öğelerde artış sağlanması" biçiminde ifade edilmiştir. Bu noktaya kadar sıralanan yogaya başlama motivasyonlarından biri olan arınma ilk bakışta direkt kategoriyle ilgili olarak görünmeyebilir. Ancak arınma ruhsal ve zihinsel bir süreç olup hırs ve rekabet yoğun gündelik hayattan uzaklaşarak insanın eksiksiz ve kusursuz olarak tabir edilen özüyle buluşmasını ifade eder. Diğer yandan iş performansının artması da kişinin artan enerji düzeyinden dolayı bu kategori altında açık kodlanmıştır. İş performansının, hırs ve rekabetin arttığı kapitalist dünyada, kişinin üretici-asker olarak görülmesi sonucu, üretimin sürekliliğinin sağlanması için, bedenin işlevselliğinin sürekli hale getirilmesi gerekiyordu. Böylece kapitalizm yalnız kurumlara değil, aynı zamanda bireylere de sağlıklı olma, sağlığı koruma ve hastalığı önleme sorumluluğunu da yükledi. Bireylerin tıbbın ilgi alanına çekilmesi Foucault'un deyimiyle "varlığın genel olarak tıbbileştirilmesi" durumunu ortaya çıkartmıştır.[46]

Sağlık kaygısının yanı sıra, bireylerin normallikleri ölçüsünde dikkate alınmaları sonucu, geleneksel dünyada fazla sorun edilmeyen kusurların diyet ve spor yoluyla ortadan kaldırılması eğilimi doğmuştur. Gündelik hayatın merkezine yerleşen bu sağlığın

46. Akt. Fuat Man, Ali Balcı, "Postmodern Dönemde Modern Bir Pratik Olarak Sağlık", V. Uluslararası Bilgi Kongresi, Kocaeli, 2006, http://www.uli1.sakarya.edu.tr/ali/manbalci.pdf.

sürdürülmesi ve normallik tutkusu, postmodernitenin sunduğu akupunktur, meditasyon, yoga, terapi, doğal otların kullanımı, vb farklı sağlık yöntemlerini kabul etmenin yanı sıra uzmanların uyarılarını dikkate alarak modernitenin pratiklerinin de devamını sağlamıştır.[47]

Sağlıkla ilgili sorunlarını yogadaki nefes çalışmaları ve *asana*larla gideren katılımcılar devam ettikleri yoga yolculuklarında daha farklı keşiflerde de bulunduklarını ileri sürdü. Bu keşiflerden en önemlisi, kişinin kendisini keşfidir. Katılımcılar belirli bir yaşın üstünde olmalarına rağmen kendilerini yoga sayesinde daha iyi tanıdıklarını ve bu sayede özgüven geliştirdiklerini söylüyor. Bu nedenle, bu kategori altındaki açık kodlamalar "kendini keşfetme, içe bakış ve özgüven" olarak ifade edilmiştir. Kendilerine ve hayata dair duydukları güveni artan katılımcılar, mesleklerini yaşam tarzlarından ayırmak istememiş ve güvenceli, sabit geliri olan işlerinden vazgeçerek, yogayı bir meslek olarak da benimsemişlerdir.

Kişisel gelişim yolculuğunda önemli bir yol kateden yoga uygulayıcıları bu süreçte ayrıca, pozitif karakter özellikleri kazanmışlardır. Bunların en önemlileri sevgi kapasitesinin artması, yani kişinin kendisini ve etrafındakileri daha çok sevebilmesidir. Bu aynı zamanda kabullenicilik ilkesini de kapsar. Olumlu ya da olumsuz özellikleriyle kişi kendisini ve etrafmdakileri kabul eder. Bunun yanı sıra "öfkesizlik ve sabır" bu kategori altındaki diğer açık kodlamalardır. Kendisiyle ve etrafındakilerle sağlıklı ilişki kuran kişi, buna paralel olarak etkili iletişim konusunda da başarı gösteriyor. Eskiye göre daha az ve öz konuştuğunu, daha çok dinlediğini belirten katılımcılar "şiddetsizlik, kabullenicilik, içe dönme" gibi ilkelerle birlikte empati de geliştirdiğini açıklar. Yoga yolculuğunda, kendilerini daha iyi ifade edebilmeyi öğrendiklerini belirten kişilerin, bu yolculuk sırasında bütün bu sıralanan öğelerle birlikte, daha etkili ve doğru iletişim kurmaya başladığı gözlemler arasındadır.

Yogayı bir yaşam tarzı olarak yaşamlarına uyarlamaya çalışan katılımcılar, sağlıklı yaşam bilincinden tüketim alışkanlıklarına, beslenme alışkanlıklarından yaşam felsefesine; etik, çevre ve toplumsal duyarlılığa kadar uzanan geniş bir yelpazede farkındalık ve bilinç geliştirmiştir. Bütüncül bir şekilde yoga sistemini ya-

47. A.g.y.

şamlarına entegre eden katılımcılar, eskiye oranla daha sade yaşamaya başladıklarını, daha az alışveriş yaptıklarını anlatmakta. Bu anlatım, bir kültür endüstrisinin ve buna bağlı olarak bir tüketim endüstrisinin inşa edildiği günümüzün toplum yapısı için büyük önem taşıyor. Thoreau'nun da belirttiği gibi insanların temel ihtiyaçlarının neler olduğunun tespiti çok önemlidir. Çünkü günümüz insanı aslında ihtiyaç duymadığı şeylere sahip olma mücadelesi vermekten hayatlarını yaşamayı ertelemektedirler:

> "Pirinci dedikleri paralarla yaşıyor, ölüyor ve başkasının pirinci ile gömülüyorsunuz; her zaman vaat ediyor, yarın ödemeyi vaat ediyor ve borcunuzu ödemeden bugün ölüyorsunuz; hapsi boylamamak için yaltaklanıyor ve bin türlü kılığa giriyorsunuz."[48]

Thoreau'nun ifadesinde de dikkat çekildiği üzere, bugünkü tüketim alışkanlıkları insanları daha az üretmeye, daha çok tüketmeye, daha çoğu sahiplenmeye ve bu yolda çıkarlarının korunması uğrunda her türlü hile ve yalana başvurmaya özendiriyor. Katılımcıların, eski işyeri ortamlarında da dikkat çektikleri bu kapitalizmle birlikte var olan rekabet ve hırs duyguları, insanları esir alıyor; insanların bırakın ruhsallıklarını geliştirmelerine, hayatın güzelliklerinin bile tadını çıkarmalarına engel oluyor. Bu konuda geliştirilen kategoriler ve açık kodlar yaşam felsefesi, Spritüellik ve An felsefesidir. Thoreau bu konuyu şöyle ifade etmekte:

> "İnsanlar cehalet ve yanılgıları yüzünden hayatın ilgi gösterilecek sahte alanlarıyla ve aşırı ağır işlerle o denli meşguller ki daha güzel meyvelerini toplayamıyorlar."[49]

Yaşamın lüks ve konforlu oluşunun insanın gelişimine engel teşkil ettiğini öne süren yazar, çeşitli toplumlarda maddi varsıllıkta en yoksul olan sınıfın manevi anlamda en güçlü sınıf olduğunu ileri sürüyor.[50] Bu bakış açısına şu ifadeler de eklenmeli:

> "Akıl sade bir yaşamı; özgür, cömert, güvenle yaşamayı emreder."[51]
> "Yalın ayaklar ayakkabıdan daha eskidir ve onlara iş gördürebilirsiniz."[52]

48. Thoreau, s. 19.
49. A.g.e., s. 18.
50. A.g.e., s. 18.
51. A.g.e., s. 27.
52. A.g.e., s. 35.

Thoreau'nun gerek tüketim, gerek insan ilişkileri gerek doğa-insan ilişkileri konularındaki analizleri yoga felsefesiyle bütünleşmesi bakımından da önem taşır. Thoreau'nun da belirttiği gibi modern dünyanın materyalist bakış açısına eleştirel yaklaşılmalıdır. İnsanlar ancak hayatlarını sadeleştirmeleri koşuluyla maneviyatta zengin olabilir. Oysaki bugünkü toplum, yapısı itibarıyla gösterişçi tüketimin hâkim olduğu bir popüler kültür akımına yakalanmış bulunuyor. Yine de iki akım arasında bazı paralel çelişkiler dikkat çekiyor. Örneğin, günümüzün gösterişçi toplumunda, özellikle kadınlar üzerinde odaklanan estetik kaygılar söz konusudur. Felsefesi her ne kadar kişilerin karakter özelliklerine, iyi insan olmaya, içe dönmeye vb yönelik olsa da, yoga sistemini alternatif bir yaşam tarzı olarak benimseyen yoga uygulayıcılarının da fit olma, kas yapma, genç görünme vb gibi estetik amaçları bulunuyor. Man ve Balcı'nın da belirttiği gibi yalnız şişman olmak değil, yaşlı olmak da 20. yüzyıllala birlikte tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak görülmüş, bununla birlikte genç görünmek ve genç kalmak çabası önem kazanmıştır.[53] Bu kategori altında ise dış görünüş, genç kalmak ve kilo kontrolü gibi kodlar belirlenmiştir.

Uygulayıcıların değişen gündelik yaşam pratikleri benzer pratikleri olan, yeni arkadaşlıklara gereksinimi arttırmıştır. Homojen bir ortamda sosyalleşme olanağı bulan katılımcılar bu yeni sosyal alan içerisinde yeni ve derin arkadaşlıklar kurulduğunu belirtir. Ne yazık ki, yoga sisteminin Türkiye'de kurumsallaşmamış olması "Türkiye'de yoganın gelişimi ve geleceği" bölümünde de gerekçelendirildiği gibi meslek olarak yoga konusunun da gündeme gelmesini geciktirmiştir. Sektörde şimdilerde denetimsizlik, başı buyrukluk, çıkar çatışmaları ve yanlış uygulamalar gibi türlü olumsuzluklardan söz edilmekle birlikte Türkiye'de yoga konusunda aktif rol üstlenen kurumlardan biri olan Yoga Akademi, federasyon bünyesinde örgütlenerek, yogayı devletin kontrolü altına almaya çalışıyor. Böylece hem yoga sisteminin doğru ve en saf haliyle sunulması hem de devletin kontrolü altında yoganın daha geniş kitlelere ulaştırılması amaçlanıyor. Ancak, yoga konusundaki gruplaşmalara eleştirel yaklaşılmalı, çatışmaların hangi nitelikte olduğu iyi analiz edilmeli. Öte yandan yoga gibi bir sistem içindeki eğitmenler arasındaki diyalogun niteliği, farklı gö-

53. Man, Balcı, a.g.y.

rüşlerde bile olsalar yoga felsefesinin ilkelerini çiğnememeli, yani saldırgan ve ötekini yok sayan bir yapıda olmamalıdır.

Spiritüel yönüyle uygulayıcıların dini ihtiyaçlarını karşılama ve ruhsallıklarını geliştirmeleri bakımından yoga bir alternatif pratik sunuyor. Özellikle modernite ile birlikte sekülerleşen dünyada dinin kendi alanına hapsedilmesi sonucu, toplumdaki insanları bir açıdan homojenleştirir. Bununla birlikte modern dünya, siyasal ve toplumsal anlamda, içinde çoğulculuğu da barındırır. Bu dünya içindeki birey, Berger'in de belirttiği gibi (1993: 201), pazar ekonomisinin mantığına göre belirlenen dini gelenekler çerçevesinde dinle ilgili pratikleri ve sembolleri mümkün olduğunca maddileştirerek yani ticarileştirerek bir varoluş biçimi olarak dini tüketir.[54]

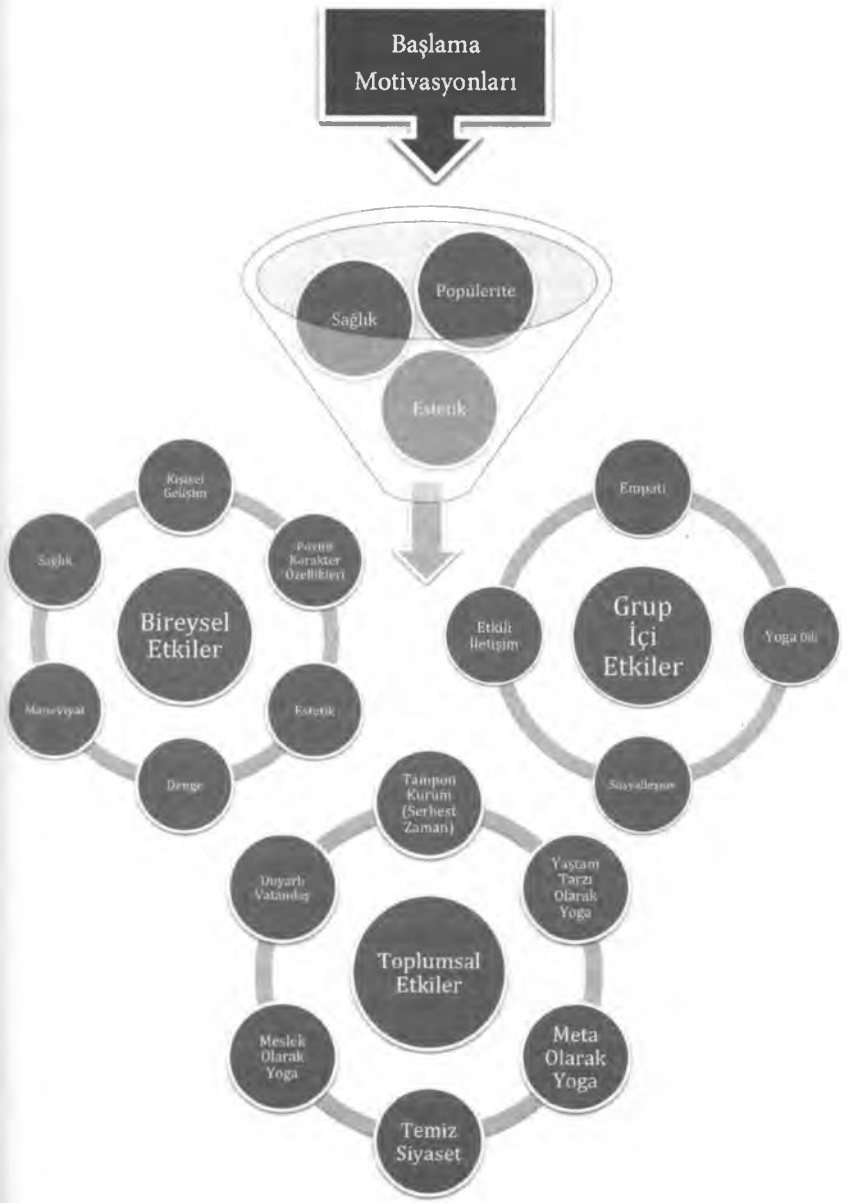
Sonuç olarak, eksenel kodlamada açık kodlama yoluyla seçilerek kodlanan kavramlar kategoriler altında ele alınarak incelenmiştir. Buna göre bireylerin çeşitli ve kimi zaman birbirinden farklı yogaya başlama motivasyonlarının "bütüncül bir yaşam tarzı olarak yoga" kavramsallaştırması çerçevesinde, birbiriyle bütünleştiği ve örtüştüğü ortaya konulmuştur. Uygulayıcılar, fiziksel, bedensel, ruhsal ve mental sağlıklarını iyileştirmelerinin yanı sıra kişisel gelişim, mesleki gelişim, iletişim, çeşitli duyarlılıkların geliştirilmesi gibi konularda da önemli başarılar kaydetmişlerdir.

Seçici Kodlama (Çekirdek)

Seçici kodlama aşamasında, eksenel kodlamada ortaya konulan kategoriler ve kategoriler arasındaki ilişkiler şematik bir şekilde gösterilerek çekirdek kavrama ulaşılmaya çalışılır. Bu araştırma kapsamında yoga pratiğini belirli bir süredir düzenli uygulayan kişilerin gündelik yaşam pratiklerinde önemli bir değişimin görüldüğü; yoganın alternatif bir yaşam biçimi olarak ortaya çıktığı belirlenmiştir. "Doğru yaşama sanatı" olarak da ifade edilebilen, alternatif bir yaşam tarzı olarak yoga aşağıdaki değişkenler bağlamında tespit edilmiştir.

54. Akt. Abdülkadir Zorlu, "Batılı bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim: Türkiye'de Tüketim Ürünlerinin ve Kültürünün Tarihi Gelişimi", *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmaları Dergisi*, 2003, s. 7, http://sdergi.hacettepe.edu.tr.

Şekil 2. Alternatif bir yaşam tarzı olarak yoga, seçici kodlama.

Şekil 2'de görüldüğü gibi yogaya başlama motivasyonları, "popülarite, sağlık ve estetik" üst kategorileri altında ele alınırken; yogayla birlikte ortaya çıkan etkiler birey, grup ve toplum düzeylerinde ele alınmıştır. Buna göre ruh, beden ve zihin dengesini kurması; estetik, kişisel gelişim, sağlık, maneviyat ve pozitif karakter özellikleriyle ilgili kazanımlar bireysel etkiler olarak değerlendirilir. Etkili iletişim, sosyalleşme, yoga dili ve empati konusundaki kazanımlar ise grup düzeyindeki etkiler olarak ele alınır. Son olarak yoganın serbest zaman aktivitesi bağlamında bir tampon kurum olarak görülmesi, yoganın metalaşması, yaşam tarzı ve sektör haline dönüşmesi, bir uzmanlık alanı ve meslek olarak ortaya çıkması; idealde temiz siyaseti ve duyarlı vatandaşı ortaya çıkartması, toplumsal düzeydeki etkilerini ifade eder. Bauman'ın da vurguladığı gibi tüketici toplum tarafından tanımlanan yaşam çerçevesinden duyulan hoşnutsuzluk yeni uzmanlıkların gelişimi ve yayılması için gerekli düzeni hazırlamıştır.[55]

Bu araştırma kapsamında geliştirilen çekirdek kavram toplumsal düzeyde bir etkinin çıktısı olarak "alternatif bir yaşam tarzı olarak yoga"dır. Bu çekirdek kavramın belirlenmesinin en önemli nedeni, elde edilen veriler bağlamında yoga sisteminin uygulayıcılarının gündelik yaşamlarında uyku saatlerinden, vakit geçirilen mekânlara, beslenme ve tüketim alışkanlıklarına vb topyekûn bir değişiklik yaratmasıdır. Yoga sistemini belirli bir süredir düzenli olarak uygulayan ve öğretileri içselleştirmiş uygulayıcılar sağlıklı yaşam, sağlıklı beslenme ve tüketim alışkanlıkları, çevreye ve doğaya karşı duyarlılıklarının artması gibi kazanımlar sağlamaktadır. Diğer taraftan yoganın gerek koruyucu gerek alternatif tıp olarak kullanılması, bu yaşam tarzının olmazsa olmazıdır. Bir yaşam biçimi olarak yoga, insan-insan ilişkisi, insan-çevre ilişkisi, insan-ruh ve maneviyat ilişkisi vb konulara temas ederek, her anın farkına vararak hayatın anlamını sorgulayan bir bakış açısı kazandırmaktadır.

İnsan-doğa ve insan-çevre ilişkisi bağlamında uygulayıcılar bireysel yaşamlarında da yoganın öğretilerine uygun biçimde yaşam pratiklerini devam ettiriyorlar. Bu konuda en önemli örnek, vejetaryen veya vejetaryen ağırlıklı beslenmedir. Yoganın şiddetsizlik (*ahimsa*) ilkesine göre acı eşiği en düşük canlı olan bitkileri tercih eden uygulayıcılar, çoğunlukla etik nedenlerden dolayı et

55. Bauman, a.g.e., s. 111.

ve hayvan ürünlerinden elde edilen tekstil ürünlerini tüketmiyor. Şüphesiz ki, insan-doğa ve insan-insan arasındaki ilişkilerde bozulmanın derinleşmesi ve sömürü ilişkisinin devreye girmesi Aydınlanma'nın ardından ortaya çıkan Endüstri Devrimi öncesine, coğrafi keşiflere kadar uzanır. Kentleşmenin hızlanması, iş bölümünün yaygınlık kazanması ve uzmanlaşma gibi değişimlerin ortaya çıkmasıyla Endüstri Devrimi bütün dünyayı etkisi altına almış ve geçmişte tüm ülkeler bu sürece adapte olmaya çalışmıştı. Gelişmenin ve çağdaşlaşmanın göstergesi sayılan bu dönüşümler, toplumda büyük bir değişime yol açmış, bu süreçte insan-doğa ilişkisi de değişime uğramıştır. İnsanın doğaya hâkimiyet kurma düşüncesi, doğayı sömürme, kullanma ve egemenlik ilişkisi bağlamında görüldü. Başka bir anlatımla doğa, çevre ve canlılar, insanın hizmetine sunulmuş varlıklar olarak ele alınmış, bu durum Thoreau'nun da eleştirisini yaptığı "egemen Batı dünya görüşü" ile uyuşan yani insan merkezli (*antroposentrik*) bir bakış açısının yansımasıdır. Çevre ve tüketim konusunda bilinç geliştirerek daha duyarlı hale gelen katılımcıların egemen Batı dünya görüşünün aksine doğa ve çevreyle ilgili önemli kaygıları vardır. Bununla ilgili olarak çeşitli dernek ve STK'lar bünyesinde faaliyet göstermektedirler.

Gelişmenin de modernleşmenin de özgürlüğün de belirleyicisi insan olmasına rağmen, insan birtakım *belirlenmişliklerin* içerisine hapsolmuş durumda. Bu süreçte insan var oluşuyla ilgili sorgulamalar yapamadı ve doğayla olan ilişkisini kavrayamamıştır. "Alternatif bir yaşam tarzı olarak yoga" ise modern dünyanın ve çağdaşlaşmanın unsurlarından uzaklaşarak, kabul edilen gelişmenin insanın maneviyatına neler katabileceği veya neler kaybettireceği konusuna odaklanmıştır. *Yaşam tarzı*, Chaney'in belirttiği gibi modern dünyada insanların gündelik hayatlarındaki eylemlerinin anlamlandırılmasında yararlanılan bir kavramdır. Yaşam tarzı, belirli ortak kültürel özelliklere sahip sosyal gruplarca paylaşılır ve benzer yaşam tarzları ortaya çıkar.[56] Yoga uygulayıcıları da böylesi benzer kültürel özelliklere sahip belirli bir sosyoekonomik düzeye ulaşmış bir sosyal gruptur. Bireysel, grup içi ve toplumsal etkiler olarak üç kategori altında toplanan etkiler bağlamında yoga bireysel olarak kişisel gelişim, sağlık, mesleki başarı,

56. Akt. Kahraman, a.g.y., s. 2.

estetik (genç kalmak, fit ve esnek olmak) konularında gelişme ve iyileşmenin yanı sıra, pozitif karakter özelliklerinin ve maneviyatın geliştirilmesi gibi olanaklar sunar. Grup içi etkiler olarak da sunularına etkili iletişim, sosyalleşme, empati ve yoga dilinin geliştirilmesi gibi imkânlar ekler. Son olarak toplumsal düzeyde bir meslek alanının ortaya çıkmasına, yoga felsefesinin iyi vatandaş ve temiz siyasetçi gibi çıktılarının görülmesine, bunun yanında yoganın metalaşmasma ve tampon kuruma (serbest zaman etkinliğine) dönüşmesine dikkat çekmek gerekir. Yoganın bütün bu nitelikleriyle alternatif bir yaşam tarzı sunduğu kabul edilmelidir. Toplumsal düzeyde önem taşıyan ve bir tampon kurum olarak ele alınabilecek olan yoganın günümüzdeki önemi Spor Federasyonu tarafından da kabul edilmiş ve yoga "hayat boyu spor" dalında federasyon bünyesine alınmış bulunuyor. Bu durumda yoga eğitmenliği eğitiminin standardizasyonu ile denetimi bundan böyle devlet tekeline girmiş oluyor.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında Tablo 2'de sunulduğu üzere 17 yoga eğitmeniyle bir mülakat formu çerçevesince görüşmeler yapılmış, elde edilen veriler temellendirilmiş kuram yöntemi çerçevesinde değerlendirilerek analiz edilmiştir. "Yoganın metalaşması" problemi çerçevesince araştırma kapsamında "modern zamanlarda neden yogaya ihtiyaç duyulduğu" ve "yoganın modern dünyadaki işlevlerinin neler olduğu" sorularına yanıt aranmıştır. Araştırmada veriler, toplanmak suretiyle açık kodlama, eksenel kodlama ve seçici kodlama aşamalarından geçirilerek görsel olarak sunulmuş ve çekirdek kavrama ulaşılmıştır.

Katılımcıların yoga eğitmenliğine başlama gerekçeleri "az para, çok iş şeklinde sömürü ilişkisine dayanan çalışma koşullarından uzaklaşmak arzusu", "yalnızca yoga yapmak istemi", "yogayı daha çok insana ulaştırma amacı" ve "yoga öğrencilerinin sayısının artması" şeklinde sunulmuştur.

Yoganın türlerinin olup olmadığı konusunda yoga eğitmenleri arasında bir anlaşmazlık vardır. Orijinal yoga sistemini benimseyen ve bunun tek yoga sistemi olduğunu savunan A Derneği üyelerinin aksine, B Derneği üyeleri yoga sisteminin ihtiyaçlara göre uyarlanabilir bir sistem olduğunu savunmakta. Bauman'ın

da belirttiği gibi modernite istekler ve ihtiyaçlarla doludur ve daha önce hiç hissedilmemiş, hayal bile edilmemiş ihtiyaçlar yaratmaktadır.[57] Bu doğrultuda yoga da talepler doğrultusunda çeşitlilik kazanmıştır. Örneğin, klasik yoganın temeli olarak görülen ve farklı bilgi türleriyle harmanlanabilen Hatha yoga sıklıkla tercih edilen türlerden biridir. Kundalini yoga ise özellikle kısa zaman içinde nefes, meditasyon, *asana*, mantra ve mudraları aynı anda birleştiren bir tarz olarak sıklıkla tercih edilen yoga türlerindendir. Eğitmenlerin diğer tercihleri Kundalini yoga ve Hatha yoganın yanı sıra terapi, karma, Patanjali, Vinyasa, YinYoga, Bhakti, Anusara, Agama, Vikasa ve Restoratif yoga türleridirler.

Yoga eğitmenlerinin yoganın yanı sıra pilates, yoga terapi, oyunculukta hareket-kinestetik, dramaturji, *ayuverda*, reiki, ayuverdik Kalari masaj, EFT (Duygusal Özgürleşme tekniği), iletişim ve uzlaşma teknikleri, şifa, tekâmül, *Wellness*, çocuk yogası, bireysel koçluk, homeopati, Tibet çanakları ile ses terapisi konularında da uzmanlıkları bulunmaktadır. Bu farklı uzmanlıklar, yoga sisteminin alternatif tıpta ve ruhsal alandaki etkilerinin yanı sıra, yoga pazarının destek güçleri olarak da görülebilir. Bireyin giderek daha da önem kazandığı günümüz toplumunda tüketim de ihtiyaçlar doğrultusunda çeşitlenmiştir. Bu ihtiyaçlara yönelik olarak yeni tüketim metaları yoga merkezlerinde meraklılarıyla buluşturuluyor.

Katılımcıların yogaya başlama motivasyonları beden sağlığı, ruhsal-zihinsel sağlık, kişisel gelişim gibi alanlara yönelik beklentilerin yanı sıra "stres, depresyon, merak, tavsiye, tesadüf, içsel sezgiler, Budizm'e ve meditasyona olan ilgi" gibi etkenlerdir. Yıllar içinde yogaya başlayan kişi sayısı artsa da yoga sistemini benimseme ve yoga sistemini devam ettirme konusunda gösterilen istekliliğin de azaldığı biliniyor. Bunda en önemli pay, yoganın yoğun bir reklam sürecine girerek popülerleşmesidir. Yoga yapmak postmodern zamanlarda "havalı görünmek", "karizmatik olmak" ve "seksi olmak" olarak algılanmaya başlanmış, diğer taraftan yoga eğitmenliği konusundaki açık pozisyonlar ve fırsatlar da bu popülerizm akımı içerisinde yeterince vasıflı olmayan çeşitli kişilerce doldurulmaya çalışılmıştır.

Yoganın reklam ve popüleritesinin artmasında, son yıllarda alternatif tıp, sağlığın korunması ve hastalıkların önlenmesi gibi

57. Bauman, a.g.e., s. 106.

konular bağlamında yoga felsefesinden faydalanılması etkili olmuştur. Modern kapitalist sistem içerisinde bir makine gibi çalışmaktan sorumlu olan bireye kendine iyi bakması kodlanmıştır. Birey, modern dünyada geleneksel Hint öğretisinin ona sunmuş olduğu yoga sistemini uygulayarak hem sağlığını korumayı ve varsa rahatsızlıklarını gidermeyi hem de gündelik hayatın stresinden uzaklaşmayı, huzur bulmayı ve dinginleşmeyi ister. Yoga sistemi için çeşitli sebeplerle motive olan bireyler açık kodlamada ve eksenel kodlamada analiz edildiği üzere çeşitli çıktılar elde eder. Bunlardan bazıları "duyarlılıkların geliştirilmesi, spritüelizmin geliştirilmesi, kişisel gelişim ve etkili iletişim" olarak sıralanabilir. Örneğin, beslenmeden tüketim alışkanlıklarına kadar duyarlılıkların geliştirilmesi, seçici kodlamada "bilinçli-duyarlı vatandaş" olarak ortaya çıkar. Kişisel gelişim konusunda öncelikle "içe dönme", "kendini ve diğerlerini sevme" gibi öğretilerden yola çıkan yoga, kişinin kendini keşfetmesini sağlayarak, önce kendisiyle daha sonra çevresiyle olumlu ilişkiler geliştirmesinin önünü açar. Diğer taraftan spritüelizmin geliştirilmesi konusunda yoganın, her ne kadar kendisi bir din olmasa da dinlerle ve İslam dini felsefesiyle birtakım paralellikler gösterdiği tespit edilmiştir. Bu yönüyle yoga, yeni dini hareketler bağlamında üzerinde düşünülmesi gereken bir uygulama olmakla birlikte, dini pratiklerden uzaklaşan modern bireye, dinsel ihtiyaçlarını daha özgürce ve sınırsızca karşılayabileceği bir ortam sunması bakımından da dikkatleri üzerine çekiyor.

Yoga Doğu'da Hint felsefesi ve Hint dini temelinde, kurtuluş yolunda pekiştirilen bir ritüel olarak uygulanırken, Batı'da *asana* (postur) ağırlıklı olarak uygulanması ve meditasyon ve mistik yönleriyle desteklenmesi sonucunda, Türkiye'de de yogaya talep artmış ve yoga merkezlerinin sayısı hızla çoğalmıştır. Yoga eğitmenlerine duyulan ihtiyacın ve yoga eğitmeni olmanın popülaritesinin artmasıyla birlikte, yoga eğitiminin niteliği ve standardizasyonu gibi bazı sorunlar ortaya çıktı. Bu konuda Spor Bakanlığı'nın yogayı sorumluluk ve yetki alanı kapsamına alması, yoganın ülkemizdeki geleceği ve yaygınlaşması bakımından umut verici olarak görülmektedir. Yoga eğitmenlerinin gerekli eğitimleri alarak eğitmenlik hakkı kazanmalarının düzenlenmesinde, yoga konusundaki yanlış uygulamaların önlenmesinde ve farklı niyetlerle çeşitli kişilerin sektöre girmesinin engellenmesinde ve

yoga alanı içindeki anlaşmazlıkları giderilmesinde Bakanlık yararlı olabilir.

Günümüz postmodern dünyasında küresel ekonomiyle iç içe geçen sosyal yapı, insanları sanal bir sosyalliğe mahkûm ederek yalnızlaştırıyor. Buna karşılık, yoga, gündelik hayatın sorunlarıyla ve stresiyle baş etme çabasındaki, yalnızlık hisseden bireyin iç dünyasını zenginleştirirken, bedeniyle barış içinde yaşamasını sağlamak gibi önemli bir işlevi yerine getiriyor. Tüketim bireyi tutsak alırken yoga özgürleştiriyor. Bunun yanında yogayla birlikte bir bilinç geliştiren birey eğitim, beslenme, sağlık, çevre gibi çeşitli konularda inisiyatifi ele geçirebiliyor. Bir yaşam tarzı olarak yoga denildiğinde "çeşitli konulardaki duyarlılıkların gelişmesi, toplumda aktif rol üstlenilmesi ve gündelik yaşam etkinliklerinde sistemin öğretilerinin uygulanması" anlaşılmalıdır. Modern dünyada yoganın böylesi geniş bir alanı kapsamaya başlamasıyla, yogayla ve etkinlik alanıyla ilgili akademik çalışmalar dünya çapında artmış bulunuyor. Ne var ki, sosyolojik açıdan bu alanda eksikliklerin varlığı da gözden kaçırılmamalı. Ayrıca literatür tartışması kısmında açıklandığı gibi, toplumsal cinsiyet veya kadın hareketi, dini akımlar, spor sosyolojisi, serbest zaman etkinlikleri, gelişme, az gelişme ve daha pek çok açıdan yoganın yeni araştırmalara aç bir alan olduğunu vurgulamak gerekiyor. Bu araştırmayla yoga literatür kuyusuna ufak bir taş atıldığını umuyor ve bu alanda yapılacak ileriki çalışmalar için zihin açıcı olmasını diliyorum.

Kaynakça

Arslan, H., "Hint Dinlerinde Bir Arınma ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2013.

Ateş, A., "Türkiye'de Yoga Algısı Araştırması ve Yoga Farkındalığı Yaratma Çabası", İstanbul Yoga Merkezi Vivekananda Yoga Üniversitesi Yoga Eğitmenliği Sertifika Programı, 2013.

____, www.asliberry.blogspot.com, [Erişim tarihi: 1 Mart 2014].

____, http://www.turkiyedeyoga.blogspot.com/ [Erişim tarihi: 1 Mart 2014].

Aydın, S., "Dini Kültürde Tüketim Sorunu: Türkiye'de İslami Kültürün Yeni Tüketim Biçimleri", 19 Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2013.

Barışan, C., "Modernite Tartışmalarına Alternatif Bir Yaklaşım: Modern Aklm Eleştirisi Ve Geleneksel Düşünce", 2012, www.academia.edu [Erişim Tarihi: 3 Mart 2014].

Bauman, Z., "Parçalanmış Hayat", Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

Bureau, H. I., Macy, D., "Yoga in America Study 2012", *Yoga Journal*, 2013.

Dant, T., Wheaton, B., "Windsurfing: An Extreme Form of Material and Embodied Interaction?", *Anthropology Today, Special Issue on Hazardous Sport*, sayı 23, 2007.

Derin, S., "Sahaja Yoga: İçeriği, Amacı, Türkiye'deki Faaliyetleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011.

Duyan, E. C., "İş ve Yaşam Tatmininde Yoga'nın Etkileri Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 26, sayı 1, 2007.

Gilchrist, P. Wheaton, B., "Lifestyle Sport, Public Policy and Youth Engagement: Examining the Emergence of Parkour", *International Journal of Sport Policy and Politics*, 3, 1, 2011.

Man, F., Balcı, A., "Postmodern Dönemde Modern Bir Pratik Olarak Sağlık", V. Uluslararası Bilgi Kongresi Kocaeli, 2006, www.uli1.sakarya.edu.tr/ali/manbalci.pdf [Erişim tarihi: 28 Mart 2014].

Newcombe, S., "The Development of Modern Yoga: A Survey to the Field", 2009, www.academia.edu/638083/The_Development_of_Modern_Yoga_A_Survey_of_the_Field.

Rizer, G., *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, Çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

Schimmel, A., *İslam'ın Mistik Boyutları*, Çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011.

Simmel, B., *Modern Kültürde Çatışma*, Çev. T. Bora, N. Kalaycı, E. Gen, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Singleton, M., "Yoga Body: The Origins of Modern Posture Practice", Oxford University Press, NewYork, 2010.

Sözen, E., *Medyatik Hafıza*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.

Talimciler, A., *Sporun Sosyolojisi Sosyolojinin Sporu*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2010, 1. basım.

Thoreau, H. D., *Doğal Yaşam ve Başkaldırı*, Çev. Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.

Tüzün, Ş. ve diğerleri, "Post-Menapozal Osteoporozda Yoga Eğitiminin Denge ve Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi", *Osteoporoz Dünyasından*, 10, 3, 2004.

Wheaton, B., "Introducing the Consumption and Represantation of Lifestyle Sports, Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics", Routledge Press, Birleşik Krallık, 2010.

www.japantimes.co.jp/news/2013/11/27/national/yoga-practitioners-moving-to-the-next-level/#.Uzclr4WPR0T [Erişim tarihi: 3 Mart 2014].

Yoga Akademi Resmi Web Sitesi, http://www.yogaakademi.com/prod/yoga_nedir.php [Erişim tarihi: 3 Mart 2014].

Zorlu, A., "Batılı bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim: Türkiye'de Tüketim Ürünlerinin ve Kültürünün Tarihi Gelişimi", *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmaları Dergisi*, 2003, sdergi.hacettepe.edu.tr.

Kadınların "İstemsiz Çocuksuzluk" Sorunuyla Baş Etme Stratejileri[1]

Nazar Bal

Bazı evli çiftlerin normal yollarla çocuk sahibi olamama sürecinde yaşadıkları güçlükler "istemsiz çocuksuzluk" şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre çocuk sahibi olamayan çiftlerden biri, "infertilite" (kısır) olarak tanımlanmaktadır. En yaygın tanımına göre infertilite,[2] bir yıl ya da daha fazla süredir korunma-

1. Bu makale, "Tüp Bebek Tedavisine Sosyolojik Bir Bakış: Temellendirilmiş Kuram Çalışması" adlı yüksek lisans tezinden kısaltılmış bir bölümdür. Tez danışmanım Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu'na katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

2. Needleman, "A Continuum Model For Void Nucleation By Inclusion Debonding", *Journal Of Applied Mechanics-Transactions of the ASME*, Akt. Gayle Letherby, "Other than Mother and Mothers as Others: The Experience of Motherhood and Non-motherhood in Relation to 'Infertility' and 'Involuntary Childlessness' ", *Women's Studies International Forum*, sayı 22, 3, Pergamon, 1999.

sız cinsel ilişkiye rağmen gebelik elde edilememesi ya da düşükle sonuçlanan gebeliklerin meydana gelmesi (bebeği karnında taşıyamama) şeklinde tanımlanmaktadır. Üreme problemi erkekten kaynaklı olmasına rağmen toplum içinde bu problemi daha çok kadın üstlenmekte, sorun kadın kaynaklı[3] olarak görülmektedir. Bundan dolayı infertil kadınların tedavi öncesinde ve sonrasında çocuk sahibi olabilmeleri için yaşadıkları güçlükler ve bu güçlüklerle baş edebilmek için geliştirdikleri stratejilerin neler olduğu konusu ilgi çekici görünmektedir.

Günümüzde evli çiftler, belirli bir süre korunduktan sonra çocuk sahibi olamama durumundan dolayı çeşitli yöntemlere başvurmaktadırlar. Tüp bebek tedavisi; üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin psikolojik, sosyal, ekonomik ve bedensel açıdan en zorlayıcı olanıdır. Çocuk sahibi olamama konusunda görülen sosyal baskılar, dışlanmalar, "Hâlâ bir çocuğunuz yok mu?" gibi sorularla açığa çıkan damgalanmalar, çiftleri gerekli olmasa da tüp bebek tedavisine yönlendirmektedir. Tüp bebek tedavisi, kadınlar üzerinde uygulandığı için kadın hem bedensel, sosyal ve psikolojik açıdan güçlükler yaşamakta hem de erkekten daha çok yıpranmaktadır; aynı zamanda çevreden ve aileden gelen olumsuz yaklaşımlara daha çok maruz kalabilmektedir.

Goffman,[4] damgayı, "görünen" ya da "görünmeyen" boyutta tanımlayarak "sıradan" ve "genel" boyuttan ayırmaktadır. Damgalanmış kişi, sosyal çevrede saygınlığını yitirmiş biri olarak tanımlanmakta ve kusurlu, önemsenmeyen kişi olarak görülmektedir. Goffman'ın damgayı "görünmeyen" şeklinde ifade etmesi, Bourdieu'nün[5] "sembolik şiddet" kavramını akla getirmektedir. Bourdieu, sembolik şiddeti, yaşamın her kesiminde bulunan, fiziksel olmayan, iletişim kanalları ve kültürel mekanizmalarla ortaya koyulan, görünmeyen şiddet olarak açıklamaktadır. Sembolik şiddeti, şiddetin kibar bir formu ve hislerin sembolik kanallarıyla kullanılması olarak görmektedir. Bu anlamda normal yollarla çocuk sahibi olmayan kadınlar, toplum içinde damgalanarak

3. Charlene E. Miall, "The Stigma of Involuntary Childlessness", *Social Problems*, 33, 4, 1986, s. 268-282.
4. Erving Goffman, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Penguin, Harmondsworth, 1963, s. 3.
5. Pierre Bourdieu, *Male Domination*, Stanford University Press, Stanford, 2001, s. 2.

sembolik şiddet yaşamaktadırlar. May[6] ve Whiteford ve Gonzalez[7] de infertiliteyi gizli bir damga örneği olarak açıklamaktadırlar.

Goffman damgalamayı "taşıyıcısını derinlemesine itibardan düşüren bir özellik"[8] olarak ifade etmektedir. Bu özellik kişiyi bütün ve sıradan bir insandan eksik ve güvensiz birine dönüştürmektedir. Miall de analitik olarak istemsiz çocuksuzluğun itibar düşürücü veya potansiyel olarak damgalayıcı bir özellik olduğunu açıklamaktadır.[9]

Türkiye toplumu doğum yanlısı bir toplum olma (pronatalist) özelliği taşıdığı için çocuk sahibi olmak, evli olan çiftlerden beklenilen bir durum olmaktadır. Pronatalizm, üremeyi özendiren ve ana-babalığı öven her türlü doğum özendirici eğilim politikalarıdır.[10] Bundan da öte, Miall çocuk isteme ve sahibi olmanın üreme normlarının cinsiyet, sosyal sınıf, etnik ve dini kimliğe göre değişmediğini belirtmektedir.[11] Remennick, pronatalist olan toplumlarda ve çocuk merkezli çevrelerde infertil kadınlara yoksunluk duygusunu hissetmemesi için yardım edilmediğini, kadınların dışlandığını, kendilerine olan saygılarının azaldığını ve sosyal olarak geri çekildiklerini vurgulamıştır.[12]

Miall, infertiliteyi yaşayan kişilerin üç tür strateji geliştirdiğini belirtir:[13] Bu stratejilerden ilki olan seçici gizleme (*selective concealment*), infertil kişilerin düşüncelerini öncelikle doktorlarla sonrasında güvendikleri ve dürüst olarak algıladıkları kişilerle paylaşma durumudur. Çocuk sahibi olamadıkları gerçeğini olumsuz bakış açısıyla değerlendirebilecek kişilerden gizleme yolunu tercih etmektedirler. Çocuksuz olmalarından dolayı, yanlarında ra-

6. Elaine Tyler May, *Barren in the Promised Land: Childless Americans and the Pursuit of Happiness*, Harvard University, 1997.
7. Linda M. Whiteford ve Lois Gonzalez, "Stigma: The Hidden Burden of Infertility", *Social Science & Medicine*, 40, 1, 1995, s. 27-36.
8. Erving Goffman, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, s. 4.
9. Charlene E. Miall, "Community Constructs of Involuntary Childlessness: Sympathy, Stigma, and Social Support", *Canadian Review of Sociology & Anthropology*, 31, 4, 1994 s. 392-421.
10. Peck ve Senderowitz, Akt. Charlene E. Miall, "Community Constructs of Involuntary Childlessness: Sympathy, Stigma, and Social Support", *Canadian Review of Sociology & Anthropology*, 31, 4, 1994, s. 392-421.
11. Charlene E. Miall, "Community Constructs of Involuntary Childlessness: Sympathy, Stigma, and Social Support", s. 392-421.
12. Larissa Remennick, "Childless in the Land of Imperative Motherhood: Stigma and Coping Among Infertile Israeli Women", *Sex Roles*, 43, 2000, s. 821-843.
13. Miall, "The Stigma of Involuntary Childlessness", s. 268-282.

hatsızlık duymayacakları sadece yakın aile fertlerine, güvendikleri kişilere ya da yakın arkadaşlara açıklamaktadırlar. İkinci strateji olan terapötik paylaşım (*therapeutic disclosure*), damganın kişisel algısıyla yüzleşmek için ayıp sayılan özelliğin açığa vurulmasıdır. Bu açılımlar aileye, yakın arkadaşlara ya da infertil deneyimi yaşamış ve yaşamakta olan kişilere yapılmaktadır. Bu paylaşma durumunu, infertil kişiler çok terapisel bulmaktadırlar. İnfertil kişiler, terapisel dışavurumu, rahatlamak, özgüveni tekrar kazanmak ve infertilitenin ayıp olmasıyla ilgili kişisel algıyla yüzleşmek için bir strateji olarak kullanmaktadırlar.

Üçüncü strateji olan engelleyici paylaşım (*preventive disclosure*), ise başkalarının infertilite hakkında olan yanlış bilgilerini, tutumlarını değiştirmek için yapılan paylaşımlardır. İnfertil kişilerin, infertilitenin kişinin kontrolünde olmadığı yönünde toplumu bilinçlendirmeleri, çevrenin baskısını dikkate almadan sorunu kabullenmeleri ve bunu başkalarıyla paylaşmalarıdır.

Jordan ve Revenson, tüp bebek tedavi sürecinde yaşananların, çiftlerin yaşamlarında psikolojik ve sosyal etkenli öfke, şaşkınlık, inkâr, suçluluk, hayal kırıklığı, izolasyon, kişisel ve sosyal başarısızlık, kontrol kaybı, anksiyete gibi birtakım değişikliklere yol açtığını belirtirler.[14] Herz ise üreme konusundaki yetersizliğin sosyal bir damgalanma (*stigma*) oluşturduğunu ve utanç verici bir yetersizlik olarak algılandığını açıklar.[15] Riessman da kadınların "çocuksuzluk" nedeniyle damgalanma deneyimlerinin kadının sosyal pozisyonuna, içinde yaşadığı kültürel yapıya ve demografik özelliklerine göre değişebildiğini vurgular.[16]

Çalışmanın temel amacı, en az bir kez tüp bebek tedavisi görmüş kadınların, çocuk sahibi olma konusunda yaşadıkları bedensel, psikolojik, sosyal ve kültürel güçlüklerle nasıl baş ettiklerini temellendirilmiş kuram ve biyopsikososyal modelle sosyolojik açıdan ortaya koymaktır. Yapılan araştırmalar[17] göstermiştir ki,

14. Jordan Caren ve Tracey A. Revenson, "Gender Differences in Coping with Infertility: A Meta-analysis", *Journal of Behavioral Medicine*, 22, 4, 1999, s. 341-358.
15. Elisabeth K. Herz, "Infertility and Bioethical Issues of the New Reproductive Technologies", *Psychiatric Clinics of North America*, 12, 1, 1989, s. 117-133.
16. Catherine Kohler Riessman, "Stigma and Everyday Resistance Practices Childless Women in South India", *Gender & Society*, 14, 1, 2000, s. 111-135.
17. Marida Hollos ve Ulla Larsen, "Motherhood in sub-Saharan Africa: The Social Consequences of Infertility in an Urban Population in Northern Tanzania", *Culture, Health & Sexuality*, 10, 2, 2008, s. 159-173.

infertilite konusu sağlık,[18] psikoloji,[19] antropoloji,[20] kadın çalışmaları[21] gibi alanlarda da incelenmektedir. Bu anlamda infertilite ve yardımcı üreme teknolojileri, disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Türkiye'de infertilite üzerinde yapılan araştırmaların çoğunluğu nicel görünmektedir. Bu da nitel araştırmanın pek yapılmadığını göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de bu alanda bütüncül bir yaklaşım olan biyopsikososyal model ve temellendirilmiş kuramın (*grounded theory*) kullanılması ve istemsiz çocuksuzluk yaşayan evli kadınların damgalanması, Goffman'ın damga ve Bourdieu'nün sembolik şiddet kavramıyla incelenmesinin, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın ana problemini, çocuksuz evli kadınlar, "Hâlâ bebek yok mu?", "Ne zaman doğuracaksın?" gibi sorularla muhatap olan ve istemsiz bir şekilde çocuksuz kalan evli kadınların bedensel, psikolojik, kültürel ve sosyal yönden yaşadıkları güçlükler oluşturmaktadır. Bu çerçevede araştırmada öncelikle, en az bir kez tüp bebek tedavisi görmüş olan kadınların tedavi hakkındaki düşüncelerine, çevrelerindeki kişilerin çocuk sahibi olamayan kadınlar üzerindeki yaklaşımlarına ve son olarak normal yollarla çocuk sahibi olamayan kadınların konuyla baş etme stratejilerine yer verilmiştir.

Yöntem

Çalışmada infertilite deneyiminin bireysel açıdan nasıl sergilendiğini açığa çıkarmak ve konunun kişiler açısından önemini daha iyi anlamaya çalışmak için yarı yapılandırılmış görüşme formu çerçevesinde kişilerin deneyimlerini yeniden ortaya koymaları amacıyla nitel araştırma tekniklerinden biri olan temellendirilmiş kuram kullanılmıştır. Creswell'e göre temellendirilmiş kuram, bir teori oluşturmayı ya da keşfetmeyi amaçlamaktadır.[22]

18. J. Boivin, "A Review of Psychosocial Interventions in Infertility", *Social Science & Medicine*, 57, 12, 2003, s. 2325-2341.
19. Arthur L. Greil, "Infertility and Osychological Distress: A Critical Review of the Literature", *Social Science & Medicine*, 45, 11, 1997, s. 1679-1704.
20. Oya Topdemir-Koçyiğit, "İnfertilite ve Sosyo-Kültürel Etkileri", İnsanbil *Dergisi*, 1, 1, 2012, s. 27-38.
21. Elif Ekin Akşit, "Kısırlık: Olanak ve Tahakküm", *Fe Dergi*, 1, 2, 2009, s. 44-54.
22. John W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Desing, Choosing Among Five Traditions*, Sage, Thousand Oaks, 1998 s. 56.

Bu çalışmanın, katılımcıları, kartopu ve amaçsal örneklem tekniği kullanılarak erişilen tanıdık kişilerden ve Gazi Üniversitesi Tıp Hastanesi ve Zekâi Tahir Burak Kadın Doğum Hastanesi'nin tüp bebek merkezlerinden araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen kişilerden oluşmaktadır. Bu kapsamda en az bir kez tüp bebek tedavisi görmüş 20 kadınla görüşme yapılmıştır. Yapılan görüşmeler, ortalama olarak 45 dakika sürmüş ve ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Sadece üç katılımcı konunun hassas olması bakımından ses kaydı istemediği için onların görüşmesi not tutularak gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya dahil olan katılımcılar, araştırmanın konusu ve amacı hakkında bilgilendirilerek araştırmacı ve katılımcı arasında güven duygusu oluşturulmaya çalışılmıştır.

Niteliksel araştırmalarda kontrol, standartlaşma, deneysel ortamlar, yer almadığı ve güvenirliliğin kontrolünü yapmak mümkün olmadığı için,[23] nitel bir araştırmada geçerlilik ve güvenirlilik aranmamaktadır ve bundan dolayı bu çalışma genellenebilirlik kaygısı taşımamaktır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların yaş aralığı 25-40 arasında değişmektedir. Katılımcıların altısı kırsal kesimde, diğerleri ise şehir merkezinde yaşamaktadır. Katılımcılardan üçü ilkokul, biri ortaokul, yedisi lise, üçü lisans, biri önlisans, dördü yüksek lisans, biri doktora mezunudur. Tedavi masraflarını karşılama noktasında katılımcıların altısı devlet ve kendisinin, sekizi sadece kendisinin ve altısı devletin karşıladığını belirtmektedir. Evlilik süreleri bir yıl ila on beş yıl aralığında değişmektedir. Katılımcıların çoğunun tanışarak evlendiği görülmektedir. Bir katılımcı hariç, hepsi çekirdek ailedir ve yine bir katılımcı hariç, hepsinin ilk evliliğidir. Şu anda çocuk sahibi olan dört katılımcı vardır. Katılımcılardan ikisi ikiz gebelik, biri tek gebelik beklemektedir.

Katılımcıların yaşadıkları fertilite sorunu, altısı erkekten, beşi kadından kaynaklanmakta olup dokuzu sebebi açıklanamayan infertilitedir. Katılımcılardan altısı evlendiğinden beri, diğer katılımcılar ise bir yıl ila dört yıl arasında korunmamıştır. Katılımcıların tedavi süreleri, sekiz ay ila on dört yıl arasında değişiklik

23. Belkıs Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 52.

göstermektedir. Katılımcıların çoğunluğunun tüp bebek tedavisinden önce aşılama yöntemini (kadının yumurtaları iğnelerle istenilen büyüklüğe geldikten sonra erkeğin sperminin kadına enjekte edilmesi) denediği dikkat çekmektedir. Tedaviyi daha çok kadın istemektedir. Katılımcıların yedisi devlet hastanesinde, sekizi özel tüp bebek merkezinde, beşi hem özel tüp bebek merkezinde hem devlet hastanesinde tedavi görmüştür.

Bulgular

Çalışmanın bulgular bölümünde öncelikle açık kodlamalara -bütün veri parçalanarak kodlanması ve kategorileştirilmesi-, daha sonra eksenel kodlamaya -elde edilen kodlamaları farklı şekilde ele alma- ve son olarak seçici kodlamaya -metaforlarla bir hikâye oluşturma- yer verilmiştir.

Açık Kodlama

Creswell'e göre açık kodlama yapılırken bilgi parçalanır, fenomen hakkında bilgi kategorileri oluşturulur ve her bir kategori içerisinde çeşitli özellikler ya da alt kategoriler ortaya çıkarılır ve boyutlandırılır.[24] Strauss ve Corbin'e göre açık kodlama, çözümlemenin, verilerin yakından incelenmesi ve kategorize edilmesiyle ilgili kısmıdır.[25] Veriler ne, nasıl, nerede, ne kadar, ne zaman sorularıyla çözümlenerek kategoriler oluşturulur. Kodlamaların daha iyi anlaşılması için veriler tablo haline getirilerek analiz edilmiştir.

- Tüp Bebek Tedavisi Hakkında Düşünceler

Tüp bebek tedavisi, üremenin tıp alanında en önemli ilerlemesidir. Bu teknolojiyle bir milyon bebeğin doğduğu tahmin edilmektedir. IVF, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin içinde en başarılı infertilite tedavisidir.[26]

Katılımcıların tüp bebek tedavisiyle ilgili düşünceleri, yaşadıkları üreme sorunuyla ilgili olarak, tüp bebek tedavisi *deneme sayı-*

24. John W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Desing, Choosing Among Five Traditions*, s. 56.

25. Juliet Corbin ve Anselm Strauss, *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Sage, Londra, 1990, s. 61.

26. Steven R. Bayer, Michael M. Alper, Alan S. Penzias, *Boston IVF* İnfertilite *El Kitabı:* İnfertil *Çiftlere Hizmet Veren Tüm Uygulayıcılar İçin Pratik Bir Rehber*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2008.

larına, ailedeki fertilite kaynaklı genetik yapıya, yaşam tarzlarına, karakter yapılarına, baş etme tarzına, inançlarına, içinde bulundukları zaman dilimine ve çevreye bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Blenner'ın belirttiği gibi infertilitenin birey üzerindeki etki seviyesi, kişilik yapısına, baş etme tarzına ve çocuk sahibi olmaya yönelik motivasyonuna bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.[27] Bu anlamda katılımcılar olumlu ve olumsuz görüşler bildirmişlerdir.

K1, tüp bebek tedavisi göreceği için "çocuk olma şansı" için bir mutluluk duyduğunu, olacağını umut ettiğini ve sonucu merakla beklediğini açıklamıştır. Tedavi sürecinin uzaması ya da ilk seferde gebe kalınması, tüp bebek tedavisiyle ilgili düşünceleri etkilemektedir. K5 de ilk tedavide gebelik elde ettiği için umutsuzluğa düşecek bir durum yaşamadıklarını, kendisini *nadasa çekmiş* gibi hissettiğini dile getirmiştir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Olumlu düşünceler.

Umut *Mutluluk* *Merak*	K1: Tüp bebek tedavisini göreceğimizde; içimizde yine *bir umut* vardı. Hatta iyi dedik, Allah'ım nasip ettiyse bu şekilde olsun, içimizde bir *mutluluk* duyduk. Ben sadece şu aşamada olacak mı diye *merak* ediyorum. Önce merak, sonra *umut var* içimde. Umudumun peşinden geldim zaten.
Çaresizliğe düşmemek *Şans*	K5: Tüp bebek olarak bakmıyorum çünkü *ben hiç zorlanmadım ilk denemede tuttuğu için.* Normal hamile kalmış gibi bir süreç yaşadım, hiç riskli bir grupta gibi hissetmedim kendimi. *Kendimi dinlenmeye nadasa çekmiş gibi oldum.* Çaresizliğe de düşmedik, Allah'ım çocuğum hiç olmayacak gibi bir duruma da düşmedik. Her ay tutmadı, tutmadı. Bir süre sonra zaten onu da takip etmemeye başlıyorsun. Unutuyorsun, normal, sadece korunmadan cinsel hayatına devam ediyorsun. Bir şans olarak görüyorum.

K3, ilk tedavilerde umutsuzluğa, çaresizliğe düşmediklerini ancak birçok tedavi sonrasında umutsuzluk, korku süreci yaşadıklarını ifade etmekte; K4, ilk iki tedavide çok stres yaşadığını, sonrasında ise "Bir günah mı işledim bunlar başıma geldi?" dü-

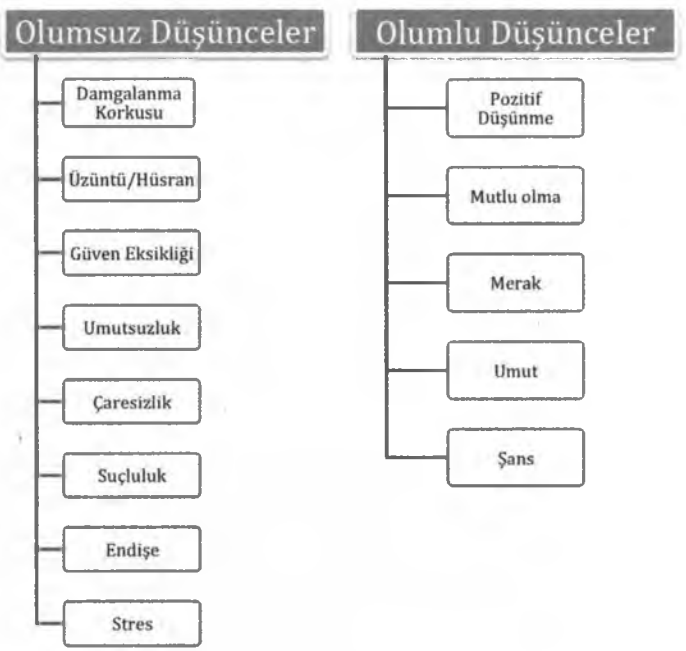
27. Janet L. Blenner, "Passage through Infertility Treatment: A Stage Theory", *Image Journal of Nursing Scholarship*, 22, 1990, s. 153-158.

Tablo 2. Olumsuz düşünceler (1).

Damgalanma korkusu	K17: Eşim Adanalı olduğu için, dedim şimdi laf edecekler. İşte bana *kısır gelin diyecekler*, nasıl bir gelin aldılar diyecekler, diye düşündüm.
Umutsuzluk	K3: İlk duyduğumda o zaman çok rahattım, ablam altı kere denedi, altıncı denemede oldu, nasılsa oluyor diye düşünüyordum açıkçası. O zaman hiç bu kadar koymamıştı. *Umutsuzluk* beşinci tedaviden sonra başladı, ablamdan dolayı o psikolojik sınır altı olmasından dolayı. Şimdi bir sonraki de olmazsa nasıl olacak korkusu var. Her seferinde bir duvara çarpıyorsun, *pinpon topu gibi geri dönüyorsun*, öyle tuhaf bir süreç yani.
Stres	K4: İlki ve ikincisinde baya bir ortalığı yıkmışım dağıtmışım. Bu üçüncüsünde öyle değildi. Biraz
Güven	ağladım. Ama geçti. İlk iki tedavide çok stres yaşadığımı
Suçluluk	hatırlıyorum ama en son tedavide ne yaşadın diye sorarsan, hiçbir şey. Evin içinde sürekli yatmak da *stres* yapıyor. *Sonrasında bir yanlış yaptım da ondan* mı oldu, *birinin günahını mı aldım*, ondan mı olmadı aklımda hep bunları düşündüm, aklıma bunları taktım. İlk tedavide *eşimin ve benim sperm ve yumurtaları mı diye endişe ettim*. Ama sürekli soruyorlar eşimin adını. Sürekli söylemekten dilim kurudu. Eşim de sonra şey demişti, doğunca test yaptırırız. Gazi'deyken kendimi çok suçlu hissediyordum.
Korku	K2: Doktor ilk tedavide çocuğun yok, tutmamış dedi. Bir ay sonra gel, tekrar deneyelim dedi. Ben de hocam düşünmem lazım, çok sarsıldım ruhsal olarak da bedensel olarak da çöktüm dedim. İlk tedavi bende çok kötü bir deneyim oldu. Şimdi de *korkmuyor değilim*.
Endişe	K15: Biz dedik, yedi kez aşılama denedik, artık ara vermek istiyoruz, insan *psikoloji olarak da etkileniyor*. Ankara'da, Zekâi Tahir'de randevu aldık ama gitmedik, hazır hissetmedim. Çünkü yani şeyleri yasama *endişesi* var, olumsuzlukları yaşama endişesi var, aradan sekiz-dokuz sene geçti.
Üzüntü	K12: *Ağladım*, hiçbir zaman anne olamayacağımı düşündüm. Çok üzülmüştüm, çok kötü bir andı. Kendimi bi' anda boşlukta gibi hissettim. Çok hoş olmayan bir *durum. Korkunun en büyüğü olmazsa korkusu oldu.*

şüncesiyle kendisini *suçlu* hissetmektedir. Aynı zamanda "Çocuk acaba benden mi?" düşüncesine kapılmaktadır. K17, etraftaki insanların çocuğu olmuyor, kısır demelerinden korktuğunu belirtmiştir. K2, ilk tedavide çok sarsıldığı ve ruhsal ve bedensel olarak çok yıprandığı için ikinci tedaviden korkmaktadır. K15, olumsuz çıkan diğer tedaviler sonucunda tüp bebeğin tutup tutmayacağı konusunda endişelidir. K12, ağladığını, *bir daha anne olamayacağını* düşündüğünü ve çok korktuğunu dile getirmiştir (bkz. Tablo 2).

Şekil 1. Tüp bebek tedavisi hakkında düşünceler.

Menning, infertilite tanısı konulan kişilerin sahip olamadıkları çocukları için yas tuttukları ve çocuk sahibi olabilmek için umutlu olduklarını belirtir.[28] Bu araştırmada da fertilite problemlerinden dolayı tüp bebek tedavisiyle çocuk sahibi olabileceklerini öğrenen katılımcılardan bazıları, ilk anda umutlanmış, olumsuz tedavi sonucunda üzüntü yaşamış, bazıları ise önce üzülmüş sonrasın-

28. B. E. Menning, *Infertility: A Guide for the Childless Couple*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1977.

da "çocuğum olacak düşüncesi"yle umutlanmıştır. Bu anlamda olumlu ve olumsuz düşünceler Şekil 1'deki gibi kodlanabilir.

- Tüp Bebek Tedavisine Başlama Nedenleri

Çiftler belli bir süre geçip hâlâ çocuk sahibi olamadıklarında doktora gitmeye karar vermektedirler. Bu durumda kadından ya da erkekten kaynaklanan sorunlar veya sebepsiz infertilite sorunu ortaya çıkabilmektedir (bkz. Tablo 3).

Toplum baskısıyla "Hamile misin?", "Şu kadarlık evlisin, niye hâlâ çocuğun yok?" gibi sorulara maruz kalarak doktora başvuranlar da olmuştur. Kırsal bir bölgede yaşayan K2, çocuğu olmadığı için, öncelikle çevreden gelen çocuk baskısı (sosyal baskı) sonucunda hastaneye gitmeye eşiyle karar verdiğini söylemiştir. Fertilite problemi eşinden kaynaklı olsa bile en çok kendisinin bu iş için uğraştığını ve baskıya daha çok maruz kaldığını belirtmiştir. Şehir merkezinde yaşayan ve geleneksel aileden gelen K4 de ailesi tarafından sosyal baskıya maruz kaldığını dile getirmiştir. K4, aynı zamanda, etrafındaki kişilerin bu sorular çerçevesinde kendisinin suçladığını belirtmiştir (bkz. Tablo 3).

Tedaviye başlama nedenleri arasında yaş sınırı çok önemli bir faktördür. Yaş sınırına dayanıp gebe kalamayanlar da tüp bebek tedavisine başvurmuşlardır. Bayer ve arkadaşlarının belirttiği gibi infertiliteyi etkileyen en önemli faktörler arasında yaş bulunmaktadır.[29] Diğer nedenler olarak ise ilişki zamanlaması, doğum kontrol yöntemleri, mesleki riskler, beslenme, hayat tarzı, sigara, alkol, kafein, stres vb etkenleri açıklamaktadırlar (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Çocuğun olmaması ve doktora gitme.

Korunmasız bir yıl ve çocuğun olmaması	K3: *Evlendikten bir yıl sonra* olmayınca bizde *doktor süreci başladı.* Yaklaşık yedi-sekiz yıldır da gitmediğimiz doktor kalmadı, *hiçbir tedaviyle çocuk sahibi olamadık.*
	K5: Çocuk sahibi olmayı düşündükten sonra *her ay adet olmaya* başladım. Bebek olmamaya başlayınca doktora gitmeye karar verdik.
Her ay adet görme	K7: *Olmadığım anlayınca zaten doktor baş vurma yolunu araştırdık*, bir sürü doktora gittik, en iyi yerin burası olduğuna karar verdik (özel merkez). İki senedir buradayız.

29. Bayer vd, a.g.e., s. 15-25.

Başka tedavilerden sonuç alamama	K15: *Doktor* muayene ettikten sonra *hiçbir sorun göremiyorum, her zaman, her an olabilir dedi.* Ama bu ne kadar sürdü? *17 yıl kadar sürdü.* 17 yıl zarfında olmayınca, her gittiğim doktor da hiçbir şey bulamıyordu, ne eşimde ne bende.
Sosyal baskı	K2: *Evlendim, bir yıl geçti aradan.* Millet işte "Göbeğin çıkmaya başlamış kız, hayırdır, bir şey mi var" demeye başladı. Yoo, dedim rahattan, yeme içme rahat. Vücudum da kiloya elverişli su içsem yarıyor. Şaka olarak söylerdim. Öyle öyle dokunmaya başladı. *Var mı kaç aylık ne kadar doğurmuyor muusun, kızım* sen şu kadarlık evlisin, *niye olmuyor diye sormaya başlayınca benim bam telime değdi.* Sonra hastaneye tüp bebek merkezine gittik. *Etrafın bu şekilde sorması, olmuyor mu, ne yaptınız demeleri beni tedavi için harekete geçirdi.* Kadın erkekten daha çok emek veriyor. *Kadında sorun, kadın uğraşıyor; erkekte sorun, yine kadın uğraşıyor. Her şeyden, her açıdan, her yönden kadında baskı daha çok, maddi manevi.*
Suçlanma	K4: Bu sefer artık *herkesin oluyor benim niye olmuyor diye düşünmeye başladım.* Bir de işte çevremizdeki insanlar, işte *siz korundunuz, ondan olmuyor (ben ilk altı ay doğum kontrol hapı kullandım, sonra da eşim korunmaya başladı), bize siz hap kullandınız korundunuz, rahim küstü size demeye başladılar.* Annem falan çok üstüme geldi bu şekilde. Sonra da doktor süreci başladı.
Yaş	K6: *Yaş sınırına* yaklaştığım için 35 yaşından sonra çocuk sahibi olmak istesem de zor olabileceği için annem, arkadaşlarım, eşim bir deneyelim aşılama tüp bebek diye düşündük.
Menopoz	K10: İlk *ben kadın doğuma gittim bebek için evlendikten sonra.* 3-4 ay geçti olmuyor diye. Tahliller yapıldı, yumurtalıkların azalmaya başlamış, *menopoza giriyorsun dedi* doktor. Ondan sonra karar verdim tüp bebek tedavisine.

Şekil 2. Tüp bebek tedavisine başlama nedenleri.

Tüp bebek tedavi sürecinin gündeme gelmesinde aile ve yakın çevrenin etkisi büyük olmaktadır. Bu anlamda katılımcıların tedaviye başlama nedenleri Şekil 2'deki gibi kodlanmıştır.

- Çevredeki İnsanların Yaklaşımları

Çocuksuz evli kadına bakış açısı yaşanılan çevreye göre değişse de kırsal ve kentsel bölgelerde genelde aileden ve yakın arkadaşlardan katılımcılara olumlu yönde destek sağlandığı görülmüştür. Çocuksuz evli kadınlara karşı yakın çevre tarafından gerçekleştirilen sosyal baskının, damgalamanın ve dışlamanın önceki yıllara göre çok fazla yapılmadığı, katılımcıların sözlerinden anlaşılmaktadır. Modern tutumlu ailelerden gelen katılımcılara sosyal baskı, damgalama ve dışlamanın iş arkadaşları gibi uzak çevredeki insanlar tarafından, geleneksel tutumlu ailelerden gelen katılımcılara ise aile tarafından yapıldığı görülmüştür. Bu anlamda olumlu ve olumsuz yaklaşımlar katılımcıların bulunduğu çevreye, kültürel inançlara ve eğitim seviyesine göre değişebilmektedir.

Olumsuz Yaklaşımlar

K6, çevresinde çok farklı görüşte insanlar olduğunu, "çocuk sahibi olmak istediğim için geleneksel düşünüyorum diye kendisinin dışlandığını" dile getirmiş; K13, eşinin akrabaları tarafından "Hâlâ çocuğun yok mu?" gibi sorulara maruz kaldığında kendisini dışlanmış ve suçlanmış hissettiğini söylemiştir. K4 de "Siz korundunuz, yumurtaları öldürdünüz" şeklindeki yaklaşımlara karşı kendisini suçlu hissettiğini belirtmiştir (Tablo 6).

Geleneksel ailelerde olumsuz davranışlar sergileyen kişi ve en çok sosyal baskı yapan K2 ve K14'ün de belirttiği gibi kayın-

valide olmaktadır. K11, en çok sosyal baskıyı aileden değil de iş arkadaşlarından gördüğünü söylerken, K4 ve K15 aileden gördüğünü açıklamaktadırlar. K4'e aynı zamanda "şunu yapmadın bunu yapmadın" diye sorumluluk yüklenmektedir. Aynı şekilde damgala(n)ma durumu da bu şekildedir: K14, eşinin annesinin onları ayırmak istediğini ve "zürriyetsiz inek" olarak seslendiğini belirtmiştir. K10 ise çevresindeki insanların kendisi hakkında "kısır" ya da "çocuğu olmuyor" diye düşündüklerini hissettiğini ama bunları umursamadığını vurgulamıştır. K15 ve K19'un durumlarının benzer olduğu anlaşılmaktadır. Her iki katılımcı da "sorun kimden kaynaklanıyor; senden mi eşinde mi?" sorularıyla karşılaştığını belirtmiştir (Tablo 6).

K17, babasının kendisine acıma duygusuyla baktığım dile getirmektedir. K15, tüp bebek tedavisiyle olan çocuğun, çevresindeki insanların kendi çocukları olmadığı düşüncesine sahip olduklarını vurgulamıştır. Katılımcılar kür tarifleri ve "İlişkiden sonra şu şekilde yap" gibi yaklaşımlarla karşılaştıklarını ve bu durumdan çok rahatsız olduklarını söylemişlerdir (Tablo 6).

Tablo 6. Çevredeki insanların olumsuz yaklaşımları I.

Dışlama	K5: Şimdi *sosyal çevremde farklı görüşler* var. İşyerindeki arkadaşlarımın çocuğa bakış açısı farklıydı. Çocuğum olduğu için benimle konuşmayan arkadaşlarım oldu benimle. *Ne gerek var, niye çocuk sahibi olmak için uğraşıyorsun didiniyorsun, kendi bedenine zarar veriyorsun, o hormonları yükleniyorsun, diye söylediler. Geleneksel olduğum söylenerek dışlandım.*
Suçlama	K13: Eşimin akrabaları tarafından *tedaviyi bildikleri halde hâlâ yok mu* diye sorduklarında kızıyorum. Benim elimde olan bir şey değil sonuçta. Kendimi *dışlanmış* gibi hissediyorum. *Suçlanmış gibi* hissediyorum.
Aşağılama	K2: Bir tek *kayınvalidem* "keşke" dedi "*olsa da düşse*" *dedi.* "*Olsa da ucu görünse de düşse*" *dedi.* "*Hani ellerden duyuyoruz, falancanın varmış da düşüvermiş diye duyuyoruz. Varmış da düşmüş desinler hiç olmuyo demesinler*" *şeyiyle yaklaştı.* K4: Bir ara *kaynanamın* dediği laflar batıyordu. *Ben senin yaşındayken dört tane doğurmuştum dedi bir keresinde.*
Kıyaslama, Eksik görme	K19: Eşim tarafı, *bir tarafı kusurlu görmek yoluna gitti.* Ne o taraf kendine bunu kondurmak istedi ne

benim tarafım bunu kendine kondurmak istedi. *Eksik aradılar* aslında.

Damgalama K14: Kayınvalide düğünden beri bizi ayırmaya çalışıyor, ben mesafe koydum. Eşim gidip geliyor. Kayınvalidem bana "*zürriyetsiz inek*" diye sesleniyordu. Sürekli *kötü kelimeler* söylüyordu bana karşı. *Oğlumu başkası ile evereceğim diyip duruyordu.*

K10: Bazen eşimin annesi ne der diye çok düşünüyorum, işte çocuğum olmazsa, işte sorunun bende olduğunu falan biliyor. *Sonra benim eşim benim yanımda olduktan sonra bana destek verdikten sonra çevredeki insanların hiçbir önemi yok. Hani çocuğu olmamış desinler olmuyor desinler onda sorun var desinler hiç önemli değil.* Eskiden daha farklıydı bir kadının çocuğu olmayınca *kısırsın* deniliyordu, insanların üstüne *kuma* gelirdi. Bazen aklıma geliyor ama ondan sonra umursamıyorum.

Sosyal baskı (iş çevresi ve arkadaşlar) K11: Ailemde bir sıkıntı yok, eşimin ailesinde de bir sıkıntı yok ama dışarıyla paylaşmıyorum. *En basitinden çevre bizim çocuklar beleşmiş meğersem, sen tohumuna para sayıyorsun gibi itici şeyler söylüyorlar.* Duymak istemiyorum. İster istemez insanın sinirleri bozuluyor. Eşimin ailesi de kendim ailemde sosyal baskı hissetmedim. *Arkadaş ve iş çevresinden hissediyorsun.*

Sosyal baskı (Aileler) K15: Kültürel seviye çok yüksek olmadığından dolayı herkesin "*neden olmuyor*" sorusu, "senden mi eşinden mi" sorusu ikimizden de böyle bir sorun yok denildiği zaman çok fazla anlaşılmıyor, "*nasıl sorun olmaz sorun olmasa idi olurdu demek ki sorun var ki olmuyor*" tepkileri bu yönlerden biraz sıkıntı çektim. *Bilmediklerinden dolayı sosyal baskıyı aileden daha fazla, arkadaş çevresi o kadar etkili olmuyor.*

Sorumluluk yükleme, özel hayata karışma, kür tarifleri verme K4: Sorun yok dediğim zaman *niye olmuyor o zaman ve doktorunu değiştir* demeye başlıyorlar. İşte şurada türbe var oraya *bi git şurada şu hoca var ona bi git diyorlar. Gereksiz kür tarifleri şunu denedin mi gibi sözler arkasından geliyor.* İşte *ilişkiye bile karışıyorlardı* o derece. İşte belinin altına yastık koy, ayaklarını yukarı kaldır, hemen kalkma gibi şeyleri söylemeye başlıyorlar. Sonra *senin yanındaymış gibi yapıyorlar her dediğini ama iyi görünmeye başladığın anda da sana bir sürü sorumluluk yüklemeye başlıyorlar. Yok onu yapmadın şunu yapmadın.* Mesela, ilk tüp bebek tedavisinde

makineye çamaşır atmıştım. Makineye çalıştırmasaydın tutacaktı dediler.

Çocuğun başkasından olduğunu düşünme K15: Şimdi biraz da herkes *biliyor, televizyonlarda* her gün bu konular çıktığından biraz daha bilinçlendiler *ama öncesinde bilinçlenmenin ötesinde kötü yargılar da vardı "acaba senin mi bak farklı kimselerden alıp da oluyormuş"* gibi söyleyenler vardı. Yani birebir söylemiyorlar sana ama böyle bir intiba, çaktırmadan söylemeler var ya onları hissediyorsun sen zaten.

K17: İşte kardeşim evlendi, hamile kaldı. Kardeşim hani nasıl söyleyeceğim ablama diyerekten bir zorlanmış. *Babam "eksikleniyor* herhalde, ona *acıyorum* ben, *hani onun çocuğu olacak mı olmayacak mı Rabbim bilir* diyorlar ama gerçekten zorlanıyor herhalde" diyerekten babamın konuşmalarını duydum ben.

Acıma, kıskandığını düşünme, yanlış bilgiye sahip olma K2: *Birisinin çocuğunu severken annesi sana bakıyor kıskanıyor mu diye* sana bakıp düşüncelerini anlamaya çalışıyor.

K2: Niye direk tüp bebek, niye normal olmuyor. Niye direk tüp bebeğe başladın. *Tüp bebek deyince de akla direk ya piknik tüpü ya da mutfak tüpü geliyor akla.* Serum iğne ilaç, laboratuvarda olacağı aklına gelmiyor.

Beji,[30] infertil kişilerin aile, arkadaş ve yakın çevresi tarafından baskıya uğradıklarını, çiftlerin özellikle kadınların akrabaları ve iş arkadaşları tarafından sık sık "Ne zaman çocuk sahibi olmayı düşünüyorsunuz?" sorusuyla karşı karşıya kaldıklarını belirtmektedir. Bu araştırmaya göre kadınların en çok maruz kalıp rahatsız oldukları soru, "Neden olmuyor?", "Eşinden mi senden mi?" sorusudur. Kadınlar hem iş hem aile çevresinden sosyal baskı görebilmektedir. Çevrenin olumsuz yaklaşımlarına dair veri, Şekil 6'daki gibi kodlanabilir.

Olumlu Yaklaşımlar

Katılımcıların çoğu, eşleri, anne-baba ve diğer aile üyelerinden konu hakkında destek gördüğünü ve onların moral verici sözler söylediklerini dile getirmiştir. Bu sözler genellikle, "Üzülme, daha yaşın genç, bir gün olur, moralini bozma, her şey Allah'tan" gibi

30. Miall, "The Stigma of Involuntary Childlessness", s. 268-282.

ifadelerdir. Aynı zamanda çevrelerindeki kişilerin bu konuya artık daha ılımlı baktıklarını, eskisi gibi olumsuz düşüncelerle (çocuğun başkasından olması, sosyal baskı, damgalama) yaklaşmadıklarını belirtmişlerdir (Tablo 7).

Tablo 7. Çevredeki insanların olumlu yaklaşımları.

Teselli verme	K5: Çok yakın arkadaşlarım var çocukluktan gelen. Onlar çocuğun olsun ama çok da üzülme diye yaklaştılar, ailem de zamanı geldi geçiyor diye söylüyordu ve üzülüyordu da durumuma.
Destek olma	K17: Benim ailem öyle çok fazla illa çocuğun olsun diyen bir kişi değil, kayınvalidemler sağ olsunlar onlar da *baskı yapmıyorlar. Kayınvalidemle* konuştum. Anne dedim, çocuğu olmayan bir gelin aldık, işte o bizim soyumuzu devam ettirmeyecek diye hiç mi düşünmüyorsunuz, dedim. Yok, kızım dedi hiç öyle şey düşünür müyüz, dedi, *Rabbimin dedi takdiridir dedi, verirse verir vermezse vermez dedi.* Onun o demesi *beni rahatlattı.* Yani onlar çok destek oldular bana.
Moral verme	K10: Eşim dışında yakın olduğum annem ve yakın arkadaşımla görüştüm. Onlar da hep *arkamda durdu.* Annem bir torunu olsun istiyor, olmazsa da üzülme kızım diyor.
	K20: *Bulunduğum çevre* sosyal ve kültürel yönden üst seviyede olduğu için *doğal* karşılıyorlar ve iyi dileklerde bulunuyorlardı.
Tedavi hakkında bilgi sahibi olmak istemeleri	K1: İster istemez tüp bebeğin ne olduğunu açıklıyorsun, *şu şekilde bu şekilde* oluyor diye. Kayınvalidemler n'aptınız, ne dediler, nasıl oldu diye sorarlar, ben de anlatırım, bugün bu iğneyi verdiler, yarın bir daha gel dediler, diye anlatırım herkese.
Bilinçli yaklaşma	K16: Belki bundan bir beş-on yıl önce daha farklı bakılıyordu çevre tarafından ama artık bence *insanlar bunu hani kabullenmiş* durumda, *herkesin başına gelebileceğini düşünüyorlar.*

Çocuk sahibi olma konusunda ve çocuksuzluk hakkında çevrenin hem olumlu hem de olumsuz davranışları gözlenmiştir. Çevrenin olumlu yaklaşımları, Şekil 3'deki gibi kodlanmıştır.

Şekil 3. Çevredeki insanların yaklaşımları.

Olumlu Yaklaşımlar	Olumsuz Yaklaşımlar I	Olumsuz Yaklaşımlar II
• Teselli etme • Destek olma • Moral verme • Tedavi hakkında bilgi sahibi olmak isteme • Bilinçli yaklaşma	• Dışlama • Suçlama • Aşağılama • Kıyaslama • Kıskandığını düşünme • Özel hayata karışma	• Damgalama • Sosyal baskı (aile ve iş çevresi) • Sorumluluk yükleme • Acıma • Çocuğun başkasından olduğunu düşünme • Eksik görme

- Baş Etme Stratejileri

Çocuk sahibi olabilmek için sosyal hayatta güçlükler yaşayan kadınlar yaşadıkları deneyimlere, tedavi süreçlerine ve maddi-manevi zeminde yapabildikleri işlere göre kendilerince baş etme stratejileri geliştirmiş ve kendilerini motive etme yöntemleri bulmuşlardır. Çocuksuzluğun vermiş olduğu süreçte ve tedavi aşamasında en büyük destek eşlerden geldiği için baş etme stratejisi ve motive etme/olma yöntemleri olarak ilk başta eşlerin karşılıklı birbirine olan bağı ve düşkünlüğü gelmektedir. Aşağıda katılımcıların eşlerinden aldıkları desteklere dair söylemler yer almaktadır (Tablo 8).

Katılımcılar, eşlerinden destek görerek bir baş etme stratejisi geliştirdikleri gibi anne-baba ve arkadaş çevrelerinden de destek alarak ve onların konu hakkında olumlu görüşlerini dinleyerek rahatlamaktadırlar. Miall'ın[31] infertil kişiler için geliştirdiği baş etme stratejilerinden biri olan terapötik paylaşım (*therapeutic disclosure*) bu araştırmada da ortaya çıkmıştır (Tablo 8).

Diğer önemli baş etme stratejisi ve motive etme/olma yöntemi, "inanç"tır. Katılımcılar, Allah'a sığınarak, dua ederek, ibadetlerine daha dikkat ederek kendilerini hem Allah'a daha yakın gördüklerini hem de bu süreci atlatmada bunun çok faydası olduğunu

31. Miall, "The Stigma of Involuntary Childlessness", s. 268-282.

düşünmektedirler. K16, bu durumu "ruhsal terapim" olarak açıklamıştır. İbadetlerin bir ruhsal terapi olarak görülmesi Miall'ın[32] *terapötik* yaklaşımını andırmaktadır. Katılımcılar, ibadetlerini terapi olarak değerlendirmişlerdir. Görüşülen kişiler "Allah'ın takdiri", "Biz elimizden geleni yaptık, gerisi O'na kalmış", "Hayırlısı olsun" gibi ifadeler kullanmışlardır (Tablo 8).

Tablo 8. Baş etme stratejileri I.

Eş, annebaba, arkadaş desteği	K1: Eşimin çok desteği oldu, *merak etme Allah bir gün bize de nasip eder, biz de kucağımıza alırız, dedi sürekli.* Eşimin çok faydası oldu. K7: *Eşimin* fazlasıyla *desteğini* gördüm *maddi manevi.* Hep yanımda oldu. K8: *Buradaki arkadaş ortamı olsun, birbirimizi tanımazken arkadaş edindik.* Sıkıntılarımı paylaşarak *rahatladım*, bu beni motive ediyordu. K11: *Annelerimiz rahatlatıcı* şekilde destek verdiler. Olur, daha yaşınız çok genç, şey yapmayın diye örnekler verdiler, rahatlatıcı oldu benim için.
İnanç	K4: Motive olarak çok dua ettim.
Allah'a sığınma	K9: Sabretmem gerektiğini, benim için bunun bir sınav olduğunu öğrendim. Eğer olmazsa da *Allah'a sığınacağım*, yapacak başka da bir şey yok.
Kadere inanma	K10: *Hayırlısı olsun* hakkımızda. Bizim şer olarak gördüğümüz bizim için hayırlıdır belki, böyle düşünüyorum, kafamı da böyle *rahatlatmaya* çalışıyorum. İyi düşünelim iyi olsun.
Allah'ın takdiri	K14: İlk tedavide *her şeyi Allah'a bıraktık.* Biz elimizden geleni yaptık dedik. Zekerriya peygamberin bir duası var, onu okuyorum sürekli, dua ediyorum. *Allah'ım peygamberimiz gibi bana da evlat ver koç kesip fakirlere dağıtıcam* dedim...
İbadet etme	*Allah'a sığınarak kendimi motive ediyorum.* K15: *Hep dua edip Allah'a dayandım. Allah'a dayanmakla* en büyük motivem oydu..
Dua	K16: *Ruhsal terapi* olabileceğini düşündüğüm şeyleri yapmaya çalıştım. Onları beni daha *güçlü kıldığına inanıyorum.* Mesela, hani *ibadetlerime* daha ağırlıklı. Onlar beni çok böyle ruhen dinlendirdi, çok daha güçlü kıldı..

32. Miall, a.g.e.

Katılımcıların baş etme stratejilerinden biri de kendilerini başka işlere vermeleridir. Tedavi olumsuz çıktığında maddi olarak zorlansalar bile tatile gittiklerini, tedavi esnasında alınan kiloları vermek için spora başladıklarını, kitap okuduklarını, internetle (sosyal medya) ilgilendiklerini, ev işlerine ya da çalışıyorlar ise işyerlerine yoğunlaştıklarını, kardeşlerinin çocuklarıyla avunduklarını belirtmişlerdir (Tablo 9).

Katılımcılardan bazıları ise çocuk sahibi olamazlarsa, bir başka çözüm yolu olarak evlat edinmeyi düşündüklerini ifade etmişlerdir. Ancak bazı katılımcılar, bunun inançları açısından uygun olup olmadığını düşünmüşlerdir (Tablo 9).

Tablo 9. Baş etme stratejileri II.

Başka işlerle uğraşma (*Spor yapma, internet, evcil hayvan, kitap okuma, işe yoğunlaşma)*	K3: Ben kendimi *spora verdim*. İlaçlardan dolayı çok kilo alımı oldu bende. Eşimle beraber yapabildiğimiz çok bir şey yok aslında. Deşarj olma anlamında *internetin* baya faydası oldu bir de tabi *kedimizin*... K4: *Ev aldık*, eve yoğunlaştık, bilmem ne yaptık, *sonra kardeşim evlendi, onun bebeği oldu. Onun bebeğine yoğunlaştım*. Onunla giderdiğimi düşünüyorum, o iyi geldi bana. *Olumsuzlukla sonuçlandığında tatile gidelim diye plan yapıyoruz*... K5: İnsanların konuştuklarını duymamak için *müzik dinliyordum kitap okuyordum. Diğerlerinin konuşmalarını duymamak için*. Kimsenin hikâyesini dinlemeyeyim diye. Çünkü algım çok açıktır. Etkilenmek istemedim. Oldu olmadı umutsuzluklar etkiliyordu yani. K16: Yoğun olmak, *iş hayatına tekrar dönmek* beni etkiledi tabi, olumlu yönde yani öyle söyleyeyim. Öğrencilerle birlikte olmak, onlarla bir şeyler paylaşmak, arkadaşlarımla bir şeyler paylaşmak beni her zaman olumlu yönde etkiledi yani.
Evlat edinme	K17: *Evlat edinmeyi* bile düşündüm. Sonra evlat edineceksin ama ilerde sonuçta o çocuk senin değil, büyüyünce kız veya erkek ya sana haram oluyor ya babaya haram oluyor. Ondan da vazgeçtim.

Katılımcıların gittikleri hastane ya da tüp bebek merkezindeki doktor ve hemşirelerin yaklaşımları da onlar için önemli olmaktadır. K1, moralini yüksek tutan en önemli faktörün "doktorların iyimser yaklaşımları" olduğunu belirtmiştir. Tedavi sürecinde ilaçların hormonları duygusal yönden olumsuz etkilemesinden dolayı hastalar daha gergin, stres altında ve hassas olabildikleri için hastanedeki doktor ve hemşirelerin olumlu yaklaşımları, onlara moral vermek açısından önemli olmaktadır.

Doktor ve hemşirelerin yaklaşımı	K1: Moral yönünden en önemlisi *doktorların sana yaklaşımı*, sana gülümseyerek ve tatlı dilli konuşunca moralin de yüksek oluyor. Bazı hastanelere moralin yüksek olarak gitsen bile moralin düşük olarak dönebiliyorsun.

Katılımcılar, istemsiz çocuksuzluk sürecinde yaşadıkları durumu başkalarıyla paylaşarak rahatlamakta, aynı zamanda durumlarını etraflarındaki kişilerin sorularından kaçınmak, sosyal baskı ve "çocuğu olmuyor" damgasıyla nitelenmemek için söylememektedirler. Kendi yaşadıkları durumu paylaştıkları kişiler sadece en yakınları ve en güvendikleridir. Bu durum, Miall'ın seçici paylaşımda bulunma stratejisini[33] akla getirmektedir. Katılımcılar böylelikle "seçici gizleme" yaparak baş etme stratejisi geliştirmişlerdir. Katılımcıların bazıları "Ne zaman çocuk sahibi olacaksınız?" gibi sürekli aynı sorulara maruz kalmaktadırlar. Bu durumu "Yok, düşünmüyoruz" gibi açıkladıklarında ise etrafın "Sorun kimde?" gibi daha fazla soru sormaya başladığı görülmektedir. Bundan dolayı "Evet, olmuyor" diyerek sorumluluğu karşıdaki kişiye yüklemişler ve kendilerine bir baş etme stratejisi/savunma mekanizması geliştirmişlerdir. Modern tıbbın çare olamadığı yerde alternatif ya da bitkisel ilaçlar devreye girmektedir. Katılımcılardan bazıları çocuk sahibi olabilmek için çeşitli bitkisel kürleri denediklerini ifade etmişlerdir. Bitkisel ilaçları denemek de çocuksuzluğa çare arama yönünde bir baş etme stratejisidir (Tablo 12).

33. A.g.e., s. 286-282.

Tablo 12. Baş etme stratejileri III.

Gizleme *İçe kapanma*	K4: *Gizleme ihtiyacı duymam, insanlar ne diyecek ne düşünecek ondan dolayı.* Direk bakışları bunların çocukları olmuyor bunlar çocuksuz demelerinden korkuyorum. Bu son tedavimi kimseye söylemedim. Çünkü onların teselli sözleri beni daha çok sinir ediyor. Belki de o yüzden kolay aştım bilmiyorum. K3: İş yerinden bir arkadaş, başka bir arkadaşıma onların çocuğu olmuyor *ki* falan demiş. Bunu söyleyen kişi benden büyük ve bekârdı. İşyerinde *samimi arkadaşlarıma* söylüyorum sadece. İşyerinde gözyaşlarımı tutuyorum. *Yakın arkadaşlarımla paylaştığım için onların yanında rahatlıkla ağlayabiliyorum.* K2: İlaç niye içiyorsun diye sorduklarında şifa olsun diye içiyorum diyorum. *Hastaneye gittiğimde niye hastaneye gittin diye sorduklarında ben hastaneye niye giderim ya dişime ya kulağıma ya da gözüme görünmeye gittim diye cevap veriyorum.*
Çevredeki insanları oyalama	K17: Kayınvalidem çok tembihledi. Bizim buradaki insanlar dedi bazıları hoş görürler ama dedi bazıları dedi *laf ederler (kısır derler)* dedi, o yüzden yani *en yakınlarımıza bile söylemeyiz* kızım dedi. Birkaç tedaviyi öyle sakladık onlardan. "*Hiç mi tedavi görmüyorsunuz" artık bir sürü tedavi yolları var hiç mi gitmiyorsunuz diyerekten böyle...* dedim hani gideceğiz inşallah biraz daha zaman geçsin diye insanları oyalıyorduk. "*Gelin hastalıklı çıktı*" lafı dolaşmasın diyerekten.
Sorumluluğu karşı tarafa yükleme (çok soru soranlar için)	K4: Biri bana çocuğun var mı diye sorduğunda hep yalan söylüyordum: Yok düşünmüyoruz, ev aldık borcumuz var, diye geçiştiriyordum. Görümcem bana dedi ki, *niye tamamen kendine yüklüyorsun bu sorumluluğu dedi. At karşıya yükle dedi olmuyor de bakalım kim üzülüyor gör dedi. Olmuyor dediğim anda bakıyorum ki karşı tarafta* "Olur be üzülme falan diyor" *bakıyorum üstüme gelemiyor.*
Bitkisel İlaçlar	K17: Eşime *keçiboynuzu suyu* içirdim. Hani belki ondadır diyerekten. Ben kendim bir şey içmedim. Ondan sonra durumu öğrendikten sonra tüplerin açılması için *soğan kürleri, incir kürleri* içtim, işte *sarımsak* koyun, *elma yağı* koyun dediler, açar dediler. Yani o şeylerden de denedik.

Katılımcılar, çevrelerindeki insanların yaklaşımına göre psikolojik olarak kendilerini rahatlatmak için, birçok baş etme stratejisi geliştirmişlerdir. Reissman[34] çocuksuz kadınların toplum içinde bulundukları durumu biraz daha örtebilmek için direnme stratejileri geliştirdiklerini belirtmiş ve bu stratejileri "kaçınma stratejisi" (*strategic avoidance*), "direnme düşüncesi" (*resistant thinking*), "ne düşündüğünü açıkça söylemek ve sonunu düşünmeden eylemde bulunmak" (*speaking up and acting out*), "annelik emrini reddetmek" (*rejecting the motherhood mandate*) olarak dört grupta toplamıştır. Bu çalışmaya göre veri *eşinin desteği (maddi/manevi), inanç (Allah'a sığınma, dua etme, kadere inanma), anne-baba-yakın arkadaş desteği, başka işlerle uğraşma (spor yapma, evle ilgilenme, tatile gitme, yakınının çocuğuyla avunma, kitap okuma, işe yoğunlaşma, internet, evcil hayvan), gizleme (çevresindeki insanları oyalama), sorumluluğu karşı tarafa yükleme (çok soru soranlar için), evlat edinme, bitkisel ilaçlar* şeklinde kodlanabilir.

Eksenel Kodlama

Temellendirilmiş kuramın eksenel kodlama aşamasında, açık kodlamalardan elde edilen veriler yeniden kodlanır. Creswell'e göre eksenel kodlamada, merkezdeki kategori tanımlanır, kategoriyle ilişkisi ve nedensel koşullar keşfedilir, strateji özelleştirilir, bağlam tanımlanır, son olarak sonuçlar betimlenir.[35] Bu esnada açık kodlamada kategorileştirilmeyen kodlamalar ortaya çıkabilir. Açık kodlamalardan elde edilen verilere göre normal yollarla çocuk sahibi olamayan katılımcıların sosyal baskı, damgalanma ve dışlanmaya maruz kaldıkları; bunun sonucu olarak durumlarını gizledikleri ortaya çıkmıştır. Eksenel kodlamada, Engel'in biyopsikososyal modeli[36] ele alınarak veriler yeniden kodlanmıştır.

Engel, holistik bir yaklaşımla biyopsikososyal modeli, biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörlerin karşılıklı ve karmaşık etkileşiminin bir araya gelmesi şeklinde açıklamaktadır.[37] Engel'e göre biyolojik faktörler göz ardı edilmemekte fakat psikolojik faktör-

34. Catherine Kohler Riessman, "Stigma and Everyday Resistance Practices Childless Women in South India", *Gender & Society*, 14, 1, 2000, s. 111-135.

35. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Desing, Choosing Among Five Traditions*, s. 56.

36. George Engel, "The Need for a New Medical Model: A Challenge for Biomedicine", 1977, Akt. Aytül Kasapoğlu, *Madalyonun İki Yüzü: Hastalık ve Sağlık*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2012.

37. Kasapoğlu, *Madalyonun İki Yüzü: Hastalık ve Sağlık*.

lerle ilişkilendirilmektedir.[38] Sosyal boyutta ise gündelik yaşam aktiviteleri, çevresel gerilim kaynakları, kişilerarası etkileşim, aile çevresi ve izolasyon, sosyal beklentiler, kültürel faktörler, önceki tedavi süreçleri ve çalışma yaşamı gibi çok geniş bir alan yer almaktadır.

İstemsiz çocuksuzluk yaşayan kadınlar kendilerini suçlu (hem eşine hem de çevresine karşı), yetersiz, eksik ve güvensiz hissetmekte, sorularla sosyal baskıya uğramakta, damgalanmakta, çocuklu arkadaşları arasında dışlanmakta ve acınmamak için yaşadıkları durumlarını gizlemektedirler. Bu anlamda biyolojik ve psikolojik süreçte yaşadıkları sosyal süreci etkilemektedir. Eksenel kodlamada merkez kategori olarak sosyal baskının, damgalamanın, eksikliğin, dışlanmanın, gizlenmenin bir sonucu olarak "içe kapanma"nın gerçekleştiği görülmektedir.

Aşağıda biyopsikososyal modele göre katılımcıların yaşadıkları biyolojik, psikolojik ve sosyal süreçler yer almaktadır:

Şekil 4. Biyopsikososyal model.

38. A.g.e.

Tablodan da anlaşılacağı gibi tüm süreçlerde görülen ortak kavram "içe kapanma"dır.

Biyolojik süreçte, infertilite probleminden dolayı tedavi esnasında uygulanan işlemler ve çocuk sahibi olabilmek için tüp bebek tedavisi görmek zorunda kalan kadınların bedenlerinde meydana gelen değişimler yer almaktadır.

Tüp bebek tedavisine başlanmadan önce eşler belli tetkiklerden geçmektedirler. Böylelikle üreme sağlığı ile ilgili olarak sorunun kimden kaynaklandığı tespit edilebilmektedir. Sorun kimden ya da neyden kaynaklanırsa kaynaklansın tüp bebek tedavisini kadınlar görmektedir. Tedavi aşamasında bu anlamda en fazla yükü çeken ve sorumluluğu alan da kadındır. Bedensel olarak yaşadıkları güçlükler açık kodlama esnasında kategorileştirilmemiş ve eksenel kodlama aşamasında açıklanmıştır. Katılımcılar tüp bebek tedavisi aşamasında uygulanan işlemlerin bedensel anlamda sancılı, ağrılı, yıpratıcı; duygusal anlamda ise endişeli, korkulu, heyecanlı, tedirgin edici, stresli bir süreç olduğunu belirtmişlerdir. Bu anlamda, kadınların çocuk sahibi olmaları konusunda yaşadıkları güçlükler, bütüncül bir yaklaşım sergileyen biyopsikososyal modele göre ele alındığında, bedensel, psikolojik ve sosyal bütün süreçlerin birbirini zincirleme bir şekilde etkilediği görülmektedir. Katılımcıların bedensel olarak çektikleri sıkıntıların, ağrıların, sancıların psikolojik yönde de etkili olduğu gözlenmektedir.

Katılımcılar, rahim filmi ve yumurta toplama işlemlerinin *çok zor ve korkunç bir his olduğunu* vurgulamışlardır. Bazı katılımcılar yumurta toplama ve transfer aşamasında kendi bedenlerine *yabancılaştıklarını* belirtmişlerdir. Kendi bedenlerini tanıyamadıklarını, tedavi gören kendilerinin değil de bir başkası olduğu düşüncesine kapıldıklarını söylemişlerdir.

Katılımcıların da belirttikleri gibi tüp bebek tedavisinin bedensel sonucu olarak en büyük etkisi, kilo almadır. Kilo alımı onlarda psikolojik olarak *sinir bozucu* bir durum yaratmaktadır. Aynı zamanda aldıkları fazla kilolardan ötürü "Hamile misin?" sorularıyla karşılaştıklarını söyleyerek bu durumun kendilerini üzdüğünü belirtmişlerdir.

Psikolojik süreçte, katılımcıların tüp bebek tedavisini kabul edip etmediklerine ve tüp bebek tedavisi sonrasında yaşadıkları güçlüklerden dolayı meydana gelen psikolojik değişimlere değinilmektedir.

Psikolojik süreç içerisinde kişilerin tedaviyi kabul edip etmemeleri konusu önemlidir. Katılımcıların tedaviyi kabullenmeleri ya da kabullenmemeleri açık kodlama esnasında kategorileştirilmemiştir. Bunlar eksenel kodlama esnasında çıkan *yeni temalardır*. Katılımcılar çocuk sahibi olabilmek için tüp bebek tedavisi görmeyi erteleyerek ya da bir gün "normal yollarla çocuğum olacak düşüncesini" benimseyerek tüp bebek tedavisi görmeyi kabullenmemektedirler. Tedaviyi kabullenmeyen katılımcılar, çaresizliğe düşmemekte ve sabırsızlıkla beklemektedirler. Ancak her ay dönümünde regl oldukları ve hamile kalamadıkları gerçeğiyle yüzleştiklerinde ise *hüsrana* uğramaktadırlar. Tüp bebek tedavisini görmeyi kabul eden katılımcıların çevrelerinden gördükleri sosyal baskı ve damgalanma sonucu olarak bir an evvel tedaviye başlamak istedikleri görülmektedir. Tedaviyi kabullenen katılımcılar çocuk sahibi olabilmek için umutludurlar ve *Allah'a sığınarak korku ve endişe* içinde tedavinin sonucunu beklemektedirler. Tedavi, olumsuzlukla sonuçlandığında ise *büyük bir hayal kırıklığı ve şok* yaşamaktadırlar. Tedaviyi kabullenen ve kabullenmeyen katılımcıların normal yollarla çocuk sahibi olamadıkları için çevresiyle olan ilişkilerinde değişmeler meydana geldiği ve buna bağlı olarak "içe kapanma" yaşadıkları saptanmıştır. Tedavi aşamasında ve sonrasında katılımcılarda meydana gelen psikolojik değişmeler ise, hayal kırıklığı, stres, üzüntü, endişe, sabırsızlık, korku, eksiklik ve suçluluk duyguları olmuştur.

Sosyal süreçte, katılımcıların sosyal çevreleriyle ilişkilerini her nasılsa devam ettirdikleri ancak suçlanma, eksiklik, damgalanma ve acınma duygusunu hissetmemek kendi durumlarını çok fazla paylaşmadıkları görülmüştür. Sadece eş, aile ve en yakın arkadaşlarıyla paylaşımlarda bulunmakta ve onlardan destek almaktadırlar. Bu anlamda açık kodlamada baş etme stratejileri olarak eş, aile ve arkadaş desteği kodlaması, eksenel kodlamada *sosyal destek* olarak ele alınmaktadır.

Tüp bebek tedavi sürecini katılımcılar genel anlamda maddi yönden külfetli bulmuşlardır. Tedavi sayısına bağlı olarak yapılan masraflar eşleri zorlamaktadır. Doktora "Çocuğumuz olmuyor" problemiyle gidip tüp bebek tedavisi görmesi gerektiğini öğrenen bazı katılımcıların o sırada maddi imkânlarının olmadığı için tedaviye geç başladıkları görülmüştür.

Katılımcılar, genel anlamda konuya dair çok fazla soru sorulmasını istemediklerinden, konunun sürekli tekrarlanmasından, "çocuğu olmuyor" damgasından, dışlanmaktan dolayı durumlarını gizlemekte, kendilerini dış dünyadan soyutlamakta ve *içe kapanma* yaşamaktadırlar.

Seçiçi Kodlama

Temellendirilmiş kuramın seçici kodlama aşamasında, eksenel kodlamada elde edilen kategoriler birleştirilerek bir hikâye kurgulanır ve bu aşamada kavramlar üretilir.[39] Eksenel kodlamada, biyopsikososyal modele göre yapılan kategorileştirmede psikolojik ve sosyal sürecin alt kategorilerine bakıldığında sosyal baskı ve damgalama olduğu görülmektedir. Bu iki kategorinin sonucunda ise "içe kapanma" (bkz. Şekil 6) kavramı dikkat çekmektedir. Çocuk sahibi olma konusunda yaşanan güçlüklerin başında sosyal baskı ve damgala(n)ma gelmektedir. Bu güçlüklerin sonucu olarak katılımcılar içe kapanıma yaşamaktadırlar. İçe kapanma bu çalışmanın çekirdek kavramını oluşturmaktadır.

Araştırmada yaşanan duyguların ve davranışların çeşitliliğinden kaynaklı olarak en az bir kez tüp bebek tedavisi görmüş kadınların yaşadıkları güçlükler "ev", "tünel", "istasyon" ve "film" gibi kavramsal metaforlarla hikâye edilmektedir.

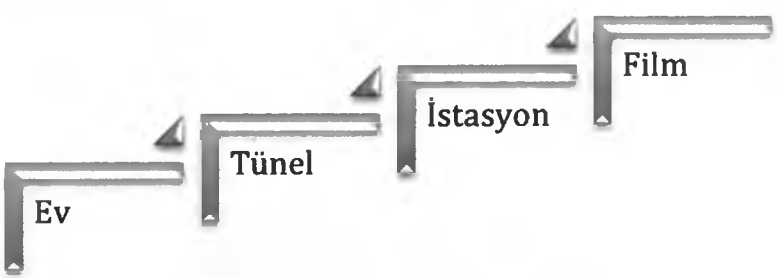
Şekil 5. Çekirdek kod.

39. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Desing, Choosing Among Five Traditions*, s. 57.

İnfertilitenin hem kişinin kendisi tarafından deneyimlenen psikolojik, bedensel ve sosyal etkileri hem de toplum tarafından kişiye yaşatılan etkileri mevcuttur. Bu etkilerin sonucunda ise istemsiz çocuksuzluk yaşayan kadınlar içe kapanma yaşanmaktadır. Kişi kendisini başkalarından soyutlamak için *eve kapatarak* içe kapanma yaşamaktadır. *Ev metaforu* (bkz. Şekil 6), kişilerin bir baş etme stratejisi olarak geliştirdikleri yöntemdir. İnfertil kişiler, infertil olduklarını, tüp bebek tedavisi görmek durumunda kaldıklarını ve bunların kendi üzerlerinde getirdiği bedensel, psikolojik ve sosyal etkiyi kendi istekleriyle güvenebildikleri kişilerle paylaşmaktadırlar. Paylaşımda bulundukları kişiler ise, anne-baba, kardeş ve yakın arkadaş olmaktadır. Kendi durumlarını paylaşmak istediklerinde evin dışında, paylaşmamak istediklerinde ise evin içinde kalmaktadırlar. Evin içine kapanma, kadınların yalnız kalma isteklerini göstermektedir. Evin dışı ise infertil kişinin en yakınından sosyal destek aldığını ve sosyalleştiğini göstermektedir.

Şekil 6. Metaforlar.

Daha geleneksel aile kökenlerine sahip infertil kadın, çevresinden gelecek sosyal baskıya, damgalanmaya, "nasılsa benim hakkımda çocuksuz" diye konuşuluyor" düşüncesine ve etrafındaki insanların yanlış bilgiye sahip olmasına karşı kendisini yakın hissedebileceği aile ve arkadaşlarından, yaşadığı şeyleri gizlemekte ve içe kapanma yaşamaktadır. Daha modern tutumlara sahip ailelerden gelen katılımcıların ise, çevrelerindeki yakın kişilerin daha anlayışlı olduğu ve konuya karşı daha duyarlı yaklaştığı görülmüştür. Bu durumda kişiler, en yakınlarına bu meseleyi açarak, daha uzak çevrelerinden gizleyerek seçici paylaşımda bulunmuşlardır.

Ataerkil yapının baskın olduğu bir toplumda çocuk, uğranılması zorunlu görülen *bir istasyondur.* Bu metaforla toplumun evli çiftlere çocuk sahibi olması konusunda sosyal baskı yaptığı anlatılmaya çalışılmıştır.

"Tünel" metaforu geleneksel ve modern tutumlar çerçevesinde katılımcıların yaşadıkları tedavi süreçlerine, infertilite sorununun süresine ve karakter özelliklerine göre tanımlanmaktadır. Fertilite sorunuyla yaşama ve buna bağlı olarak tedavi süresi, kişilerin çocuk sahibi olmaları konusunda düşüncelerini etkilemektedir. Birçok kez tedaviyi deneyen kişiler, en uzun *tüneldedirler* ve onlara göre çocuk sahibi olmak daha düşük seviyededir. Tedaviye ilk başlayanlar tünelin ağzmdadırlar; tedaviye daha umutlu yaklaşmakta ve tedaviyi kendileri için verilen bir şans olarak düşünmektedirler. Tünelin ortasında olanlar, ilk tedaviyi ya da ikinci tedaviyi denemiş ve negatif sonucu alan kadınlardır. Başarısızlık sonucu hayal kırıklığı ve umutsuzluk yaşansa da çocuk sahibi olabilmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Tünelden çıkış ise bebeğin doğumuyla gerçekleşecektir. Sosyal baskıyı ve damgalanmayı daha çok hissedenler, tünelin derinliklerindedirler. Karakter olarak rahat olan ve çevresiyle paylaşımda bulunan kişiler ise tünelin ağzındadırlar.

Çocuk sahibi olma konusunda kadınların yaşadıkları bedensel, psikolojik ve sosyal güçlükler, bir *film sahnesi* olarak düşünülmüştür. Başarılı tedavi sonuçları, mutlu sonları, başarısız tedavi sonuçları ise hüzünlü sonları beraberinde getirmektedir. Bedensel olarak yaşanan güçlükler filmin giriş kısmını, psikolojik olarak yaşanan güçlükler, gelişme kısmını ve sosyal olarak yaşanan güçlükler ise filmin sonuç kısmını oluşturmaktadır. Filmin giriş kısmında, tedavinin uygulandığı işlemler; gelişme kısmında stres, kaygı, endişe, korku, heyecan gibi psikolojik olarak yaşanan değişmeler anlatılmaktadır. Sonuç kısmında ise tedavinin olumlu ya da olumsuz sonucu belli olmaktadır. İki son vardır: Birincisi, tedavinin olumlu sonuçlanmasıyla sosyal baskı, damgalanma, dışlanma, eksiklik, suçluluk gibi duyguların ortadan kalkması ve çocuk sahibi olma sevincinin yaşanmasıdır. İkincisi ise tedavinin olumsuz sonuçlanmasıyla kişilerin daha çok damgalanmaya, sosyal baskıya maruz kalarak durumlarını gizlemesi ve içe kapanma yaşamasıdır.

Sonuç

Bu bölümde çocuk sahibi olma konusunda güçlükler yaşayan kadınların çocuk sahibi olabilmeleri için en az bir kez yardımcı üreme teknolojilerinden biri olan "tüp bebek tedavi yöntemi"ni denemeleri üzerine tedavi öncesi ve sonrasında yaşadıkları bedensel, psikolojik ve sosyal deneyimler temellendirilmiş kuram ve biyopsikososyal model çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Farklı kültürlerden, çevrelerden, ailelerden gelen katılımcıların farklı sosyodemografik özelliklerine, karakter yapılarına, tüp bebek tedavisi deneme sayılarına, istemsiz çocuksuzluk süresine göre, tüp bebek tedavisi deneyimini farklı şekillerde yaşadıkları ortaya çıkmıştır. İlk tüp bebek tedavisi denemesinde çocuk sahibi olmak umutsuzluk, çaresizlik ve "hiç çocuğum olmayacak" hissi yaşatmamıştır. Birden fazla tüp bebek tedavisi denemesi ise ilk başta umutsuzluk yaratmasa da tedavi sayılarının artmasıyla istemsiz çocuksuzluk yaşayan kadınlarda stres, umutsuzluk, korku, endişe, eksiklik, suçluluk hissi yaşatmıştır. Geleneksel tutumlara sahip ailelerden gelen kadınların "Siz korundunuz, ondan çocuğunuz olmuyor", Kızım sen şu kadarlık evlisin, niye olmuyor?" gibi sorular aracılığıyla sosyal baskılara karşılık olarak doktora gittiği görülmüştür.

Çocuk sahibi olma konusunda güçlükler yaşayan kadınların, normal yolla çocuk sahibi olamayacaklarını ve bunun için tüp bebek tedavisi görmeleri gerçeğini –Miall'ın da "seçici paylaşım" şeklinde tanımladığı gibi[40]– eşleri dışında ilk olarak yine etrafındaki güvendikleri anne baba ve yakın arkadaşlara (kendisi gibi tedavi görmüş biri de olabilir) söyledikleri görülmüştür. Bu kişilerin, infertil kadınlara karşı "Üzülme, Allah'ın takdiri, Allah verirse olur, olacaktır, hayatın sonu değil, hayırlısı olsun, önceliğimiz sizsiniz, bebek ikinci planda gelir" gibi dini inanç ifadeleriyle hep olumlu yönde destek oldukları, teselli ve moral verdikleri ortaya çıkmıştır. Kocaların, kadınlara olan ilgi ve alakasının arttığı, daha anlayışlı yaklaştıkları, eskiye göre daha iyi davrandıkları, ev işlerinde yardım ettikleri, eşlerin birbirine daha çok bağlandığı görülmüştür. Bir katılımcının infertiliteyi "iki kişinin yaşadığı bir hastalık" olarak görmesi dikkat çekicidir. Çoğu katılımcı eşlerinden dolayı şanslı olduğunu açıklamıştır.

40. Miall, "The Stigma of Involuntary Childlessness", s. 268-282.

İstemsiz çocuksuzluk yaşayan evli kadınların çocuklu ortamlarda dışlandıkları, suçlandıkları, kayınvalideleri tarafından aşağılandıkları, başkalarıyla kıyaslandıkları, damgalandıkları, küçük düşürüldükleri ortaya çıkmıştır. Geleneksel tutumlara sahip çevreden gelen kadınların aile tarafından; modern tutumlara sahip çevreden gelenlerin ise iş çevresi ve uzak arkadaş çevresi tarafından sosyal baskıya maruz kaldığı saptanmıştır. İstemsiz çocuksuzluk yaşayan kadınlara çevre tarafından acıma duygusuyla yaklaşıldığı, özel hayata karışıldığı, çocuğu olanları kıskandıkları ve çocuğun başkasından olduğunun düşünülmesi gibi olumsuz tepkiler geldiği görülmüştür. Buna ek olarak normal yolla çocuk sahibi olamayan kadınların sorun kimden kaynaklı olursa olsun "çocuğu olmuyor" diye damgalanmaları sonucunda kendilerini eksik, yetersiz, suçlu hissettikleri, tedavi gördüklerini gizleme ihtiyacı duydukları görülmüştür. Bu kadınlara çevre tarafından bu şekilde olumsuz tepkilerle yaklaşılması şiddetin görünmeyen yüzünü -Bourdieu'nün sembolik şiddet kavramı- ortaya çıkarmıştır.

Çocuk sahibi olma inancı, toplum tarafından dayatılan bir gerçeklik olmasına rağmen önceki yıllara bakıldığında ve yapılan diğer başka araştırmalarla kıyaslandığında toplumun çocuksuz evli kadına ve tüp bebek tedavisine karşı biraz daha ılımlı ve olumlu yaklaştığı ortaya çıkmıştır. Kentte yaşayan kişiler, kırsalda yaşayanlara göre aileleri tarafından fazla destek görseler de kırsalda yaşayan ve geleneksel tutumlara sahip ailelerin destekleri de göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir.

Tüp bebek tedavisi sürecinde uygulanan işlemler sonucunda yaşanan bedensel güçlükler genelde kilo alımı olmuştur. Tüp bebek tedavisi gören kadınların vücutlarının ödem topladığı, nefes alamadıkları, hatta bazı değerleri çok yükseldiği için ölümden döndükleri görülmüştür. Bunlara ek olarak tedavi gören kadınların vücutlarında iğnelerden dolayı göbek etrafında morarma, sertleşmeler, tüylenmeler meydana gelmiştir. Rahim filmi ve yumurta toplama işleminin yıpratıcı ve zor bir süreç olduğu ortaya çıkmıştır.

İstemsiz çocuksuzluk yaşayan çiftlerin bu süreç içerisinde birbirlerine daha fazla destek olduğu görülmüş ve bu destek önemli bir baş etme stratejisi olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda istemsiz çocuksuzluk yaşayan kadınların inançlarına sığınarak,

başka işlere kendilerini vererek, evlatlık almayı düşünerek bu durumun üstesinden gelmeye çalıştıkları saptanmıştır.

Toplumda normal yolla çocuk sahibi olamayan ve akabinde çocuk sahibi olabilmek için tüp bebek tedavisi ya da başka tedavi yöntemleri deneyen çocuksuz her bir evli kadının kendine göre bir hikâyesi vardır. Bu hikâyeler içinde değişmeyen tema kadınların çocuk yüzünden sosyal baskı gördükleri, başkaları tarafından damgalanmaları, kendilerini çocuklu kadınların yanında buruk, eksik hissetmeleri, eşlerine karşı suçlu ve eksikli durmalarıdır. "Bize göre" en önemlisi çevreye karşı "Anne oldum ben" imajını vererek kendisini kabul ettirmeye çalışmaktır. Bu hikâye içinde bu temalar, toplum içinde farklı rollere, farklı sosyodemografik ve kültürel özelliklere, karakterlere sahip kişiler tarafından farklı şekilde kurgulanmaktadır.

Birçok toplumda olduğu gibi Türkiye'de de tam bir çekirdek aileyi temsil etmek adına evli kişilerden çocuk sahibi olmaları beklenilmekte, annelik dayatılan, zoraki bir durum haline getirilmektedir. Çocuk sahibi olamayan kişiler ise yaşadıkları durumu gizleme yoluna giderek içe kapanma yaşamaktadırlar. Ancak bazı evli çiftlerin çocuk sahibi olmak isteyip de olamadıkları gerçeği unutulmamalı ve bu konuda kişilerin hassasiyeti göz önünde bulundurularak olumlu davranış sergilenmelidir. Çocuksuz evli çiftlerin de birer aile olarak görülebileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Kaynakça

Bayer, S. R., Alper, M. M., Penzias, A. S., *Boston IVF* İnfertilite *El Kitabı: İnfertil Çiftlere Hizmet Veren Tüm Uygulayıcılar İçin* Pratik Bir Rehber, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2008.

Blenner, J. L., "Passage through infertility treatment: A stage theory", *Image Journal of Nursing Scholarship*, sayı 22.

Creswell, J., W., "Community Constructs of Involuntary Childlessness: Sympathy, Stigma, and Social Support", *Canadian Review of Sociology & Anthropology*, 31, 4, 1994.

____, *Qualitative Inquiry and Research Desing, Choosing Among Five Traditions*, Sage, Thousand Oaks, 1998.

Goffman, E., *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Penguin, Harmondsworth, 1963.

Herz, E. K., "Infertility and Bioethical Issues The New Reproductive Technologies", *The Psychiatric Clinics of North America*, 12, 1, 1989.

Kasapoğlu, A., *Madalyonun İki Yüzü: Hastalık ve Sağlık*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2012.

Kümbetoğlu, B., *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Letherby, G., "Other than Mother and Mothers as Others: The Experience of Motherhood and Non-motherhood in Relation to 'Infertility' and 'Involuntary childlessness' ", *Women's Studies International Forum* içinde, Pergamon, 1999.

May, E. T., *Barren in the Promised Land: Childless Americans and the Pursuit of Happiness*, Harvard University Press, 1997.

Menning, B. E., *Infertility: A Guide for the Childless Couple*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1977.

Miall, C. E., "The Stigma of Involuntary Childlessness", *Social Problems*, 33, 4, 1986.

Remennick, L., "Childless in the Land of Imperative Motherhood: Stigma and Coping Among Infertile Israeli Women", *Sex Roles,* 43, 2000.

Riessman, C. K., "Stigma and Everyday Resistance Practices: Childless Women in South India", *Gender & Society,* 14, 2000.

Strauss, A., Corbin, J.,, *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Sage, Londra, 1990.

Von Holdt, K., "The Violence of Order, Orders of Violence: Between Fanon and Bourdieu", *Current Sociology*, 2012.

Whiteford L. M., Gonzalez, L., Stigma: The Hidden Burden of Infertility. *Social Science and Medicine*, 40, 1995.

Hemşireler ve Hastalar Açısından Bakım Etkileşimi ve Memnuniyeti

Alev Akbal

Giriş

Sağlık, geçmişten günümüze önemini kaybetmeyen; bilimsel, toplumsal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak birçok değişimin yaşandığı bir alandır. Bu değişim, gelişmelerle birlikte yeni problem alanları da ortaya çıkarmaktadır. Forest'a göre sağlık bakım çevresi birçok tehdit ve problemin olduğu karmaşık bir yapıya sahiptir.[1] Bu tehdit ve problemlerin en alt seviyeye düşürülmesi

1. Hanife Şen Tiryaki, Feride Yılmaz Taşkın, Eylem Gürdoğan Paslı, "Hemşirelikte Yaratıcılık", *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 2013, s. 1-8.

için sağlık sisteminde egemen olan paradigmalar değişmektedir. Nitekim Castel'e göre geleneksel hasta-doktor ilişkisi terk edilerek nüfusun risk gruplarının özelliklerinin belirlenmesi gibi yeni stratejiler ortaya çıkmıştır.[2] Geleneksel doktor-hasta ilişkisi hastalık odaklıyken, yeni yaklaşımlar hasta odaklı bir sağlık anlayışına dayanmaktadır.

Erbaydar'a göre yeni sağlık stratejileri, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) 1986 tarihli "Sağlığın Desteklenmesi İçin Ottawa Sözleşmesi" ile gerçekleşmiştir.[3] Sağlığın desteklenmesindeki görüşleri, koruyucu (hastalıkları önleyici), katılımcı (destekleyici ulusal politikalar ve toplumun katılımı) ve güçlendirme (sağlığı olumsuz etkileyen güç dengelerinin değiştirilerek toplumdaki dezavantajlı olan kesimlerin güç kazanması) perspektifi olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır. Sağlığın desteklenmesi geçmişte daha çok sağlık personeli tarafından gerçekleşirken günümüzde yeni yaklaşımlarla birlikte sağlık bakım çevresinde hizmet veren çalışanların ve toplumun katılımıyla gerçekleşmektedir.

Huang ve diğerlerine göre sağlık sektöründe hasta odaklılığın artmasıyla birlikte[4] hasta memnuniyeti değerlendirme araştırmalarının örnekleri artmıştır.[5] Hasta memnuniyeti, sağlık kurumlarında bakım alanlarını, sağlık hizmetini veya bakım kalitesiyle ilgili beklentileri, deneyim ve değer yargılarını işaret etmektedir. Ancak hasta memnuniyetinin artmasında, bakım etkileşiminde bakım sağlayanların rolü oldukça önemli olduğundan, memnuniyet çalışmalarının çok yönlü ortaya konulması gerekmektedir. Sağlık bakım çevresinde hizmet veren bir meslek grubu da hemşireliktir. "Hemşirelik tüm yaşlarda bireylerin, ailelerin, grupların ve toplumların, hasta ya da sağlıklı tüm ortamlarda özerk ve işbirliğinde bakımını kapsamakta; sağlığın teşvik edilmesini, hastalığın önlenmesini ve hasta, sakat ya da ölmekte olan insanların bakımını içerir. Güvenli bir çevrenin teşvik edilmesi ve savunul-

2. Aytül Kasapoğlu, "Güncel Sosyal Sorunlar ve Sağlık", *Toplumbilim Dergisi*, Sağlık Sosyoloji Özel Sayısı, 2013, s. 23-37.
3. Tuğrul Erbaydar, "Güncel Sosyal Sorunlar ve Sağlık", *Toplumbilim Dergisi*, Sağlık Sosyoloji Özel Sayısı, 2013, s. 49-58.
4. Mehmet Top, Menderes Tarcan, Sabahattin Tekingündüz, Hasan Güler, "65 Yaş ve Üzeri Yatan Hastaların Hasta Tatmininin Değerlendirmesi: İzmir İli Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6, 1, 2011, s. 103-138.
5. Levent B. Kıdak, Mehmet Aksaraylı, "Yatan Hasta Memnuniyetinin Değerlendirilmesi ve İzlenmesi: Eğitim Ve Araştırma Hastanesi Uygulaması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 3, 2008, s. 87-122.

ması, araştırma, sağlık politikasının biçimlendirilmesine ve hasta, sağlık sistemleri yönetimine katılım ve eğitim temel hemşirelik rolleridir."[6] Mesleğinin odağına insanı alan hemşireler, bakım etkileşimini etkili iletişim kurarak gerçekleştirmektedirler. Hemşire-hasta ilişkileri söylemi içinde etkileşim ve iletişim ile bağlantılı olarak estetik mesafe, samimiyet ve empati gibi kavramlarla sıklıkla karşılaşılır.[7] Ancak hasta ve hemşire etkileşiminde bu kavramlar arasındaki denge oldukça önemlidir. Çünkü bakımın niteliğini doğrudan etkilediği düşünülmektedir.

Shattell'e göre hemşireler, bakımın niteliğinin düşmesi nedeniyle zor ya da kötü şeklinde etiketlediği hastalardan uzaklaşırlar.[8] Hastalar ise kendilerinin bakımlarında önemli olan ilişkilere (empati ve samimiyet) inanır ve hemşirelerle konuşmak, isteklerini iletmek, incinmemek ve samimi olmak isterler. Bu istekleri karşılanmadığında ya da yetersiz karşılandığında bakım etkileşimini sağlamak zorlaşacaktır. Korsah bununla ilgili olarak hemşire ile hasta arasındaki olumlu ve etkileyici bakım etkileşimini kolaylaştıran etkenleri beş başlık altında toplamıştır:[9] 1. Hemşire ve hastanın hazır bulunuşluğu olarak "zamanın uygunluğu"; 2. Etkili iletişim için "empati kurma"; 3. Doğru zamanda uygun hemşirelik bakımının verilmesi, yani "hemen tedavi"; 4. Bütüncül bakım sunma; 5. Hemşireliğin yalnızca para kazanma amaçlı bir meslek olarak görmek yerine "hemşirelik bir ihtiyaç/gereksinim" olarak düşünülmelidir.

Henderson'a göre hemşireliğin eşsiz işlevi, hasta ya da sağlıklı bireylere yardım etmektir.[10] Bununla birlikte hastalara bilgi vermek; hastaların sağlığı için onların aktivitelerine katkıda bulunmak ve onları iyileştirmektir. Yani mümkün olabildiğince çabuk bir şekilde hastanın bağımsızlık kazanmasını sağlamaktır.[11]

6. ICN, "Hemşirelik ve Primer Sağlık Bakımı: Ortak bir Güç", Cenevre, 1998.

7. Gerry Larsson, Bodil Wilde Starrin, "Patient-nurse interactions: relationships between person characteristics, empathy, content of communication, and patients' emotional reactions", *Scand J Caring Sci*, 4, 1990, s. 129-135.

8. Mona Shattell, "Nurse-Patient İnteraction: A Review Of The Literature", *Journal Of Clinical Nursing*, 13, 2004, s. 714-722.

9. Kwadwo Ameyaw Korsah, "Nurses' Stories About Their Interactions With Patients At The Holy Family Hospital, Techiman, Ghana" *Open Journal of Nursing*, 1, 2011, s. 1-9.

10. Virginia Henderson, "The Concept Of Nursing", *Journal of Advanced Nursing*, 53, 1, 2006, s. 21-34.

11. Karen Ousey, Martin Johnson, "Being A Real Nurse – Concepts of Caring And Culture in The Clinical Areas", *Nurse Education in Practice*, 7, 2006, s. 150-155.

Hastanın bağımsızlık kazanmasının en önemli yolu ise başarılı bir bakım etkileşimidir. Bakım etkileşiminin kalitesini artırmak ve hasta memnuniyetini sağlamak, öncelikle sağlık çalışanlarının özellikle hemşirelerin memnuniyetini sağlamakla ilişkilidir. Kaya'ya göre hemşirelerin mesleğinde iş memnuniyeti, iyileştirici kişilerarası ilişkiler anlamına gelen hemşirelikte kalma isteklerini etkileyen faktörlerden birisidir.[12] Bunun dışında örgütsel bağlılık da hemşirelik mesleği memnuniyetiyle ilişkilendirilebilir. Hemşirelerin memnuniyetini sağlayan bir başka etken ise işdoyumudur. Şenatalar'a göre çalışanın moralinin yüksek olması, çalışanlar ve çalışma düzeni üzerinde aşağıdaki etkileri yapmaktadır:[13]

- Morali iyi olan bir kişi görevlerini enerji ve coşkuyla yerine getirir.
- Çalışanlar, işyerinin güç durumlarında olağanüstü çaba gösterirler.
- İşgörenler, çalışmaya daha istekli olurlar.
- İşgörenlerin çalışma arzusu yüksek olur.
- Çalışanlar, yönetmeliklere, iş kurallarına ve emirlere isteyerek uyarlar ve iyi bir disiplin kurulur.
- Çalışanlar, işyerinin hedefleri doğrultusunda işbirliği isterler.
- Çalışanlar yöneticilere ve işyerine karşı bağlılık duyarlar.
- Yüksek moral, işgücü devri ve devamsızlık üzerinde de olumlu etkiler yapar.

Hemşirelik mesleğinde, hastanelerin fiziksel koşullarının yeterliliği, nöbet sistemi, riskler, maddi gelir durumu, manevi doyum, adil yönetim gibi konuların hemşirelik mesleğinin memnuniyetini belirleyeceği düşünülmektedir.

Problem

Bu çalışmanın temel problemini hemşirelerin memnuniyetsizlikleri oluşturmaktadır. Hemşirelerin memnuniyetsizlikleri arttıkça bakım etkileşiminin niteliğinin olumsuz olarak etkileneceği düşünülmektedir. Hemşirelik mesleği sağlıklı ya da hasta insan ve onların yakınlarıyla doğrudan ilgilidir. Hemşirelik mesleğinin hizmet alanı konusunun insan olması, bakım sağlayan ve bakım

12. Didem Ş. Kaya, "Hemşirelerin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14, 20, 2010, s. 77-94.
13. Ferhat Şenatalar, *Personel Yönetimi ve Beşeri İlişkiler*, Üniversite Kitabevi, 1978, İstanbul.

alan açısından memnuniyetsizliklerin yaşanma durumunu da artırmaktadır.

Kaya ve diğerlerine göre sağlık ekibi üyeleri içinde hemşireler, yaptığı işte hata kabul etmeyen ve insan sağlığıyla doğrudan ilgili olan bir meslek icra etmektedirler.[14] Bu bağlamda hemşireler, hasta sayısının fazla olması, çok sayıda kişiyle iletişim kurmak durumunda olmaları, zaman baskısı, teknolojinin yoğun olarak kullanılması, çatışmalara açık bir ortamda çalışmaları, ölümle sık karşılaşmaları, fiziksel ve psikososyal işyükünün çok olması gibi birçok olumsuz durumla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bütün bu problemlere rağmen sağlık hizmetinin sürdürülebilirliğinde hemşirelere önemli sorumluluklar düşmektedir.

Sağlık alanında kalitenin artması ve sağlığın desteklenmesi için hasta memnuniyeti kadar sağlık çalışanlarının memnuniyeti de önemlidir. Çünkü bakım etkileşimi yalnızca bakım sağlayan tarafından değil, bakım alanla karşılıklı olarak gerçekleşmektedir.

Aksoy'a göre sağlık çalışanının memnuniyetini etkileyen faktörler, ücret, çalışma koşulları, çalışma grubu, güdüleyici etkenlerken, hastalar için hizmet kalitesini artıran etkenler dokunabilirlik, güvenilirlik, tepkisellik, güvenlik ve empatidir.[15] Ayrıca hastalar için, hekimlerin ve hemşirelerin güler yüzlü, şefkatli ve samimi olmaları, onların sahip oldukları bilgi düzeyinden daha fazla önemsenmektedir. Dündar ve Kaya'ya göre sağlık çalışanlarının yıldırı (*mobbing*) davranışlarıyla karşılaşma düzeyini etkileyen faktörlerin –yoğun çalışma, maaşların yetersizliği, meslekte yükselme ve kariyer yapmada ayrımcılık yapılması, nöbetler ve bu nöbetlerin aile ilişkilerinde yarattığı zorluk, hasta sayısının fazla olması nedeniyle mesleki gereksinimlerin karşılanamaması– memnuniyetsizliği artırdığı düşünülmektedir.[16]

Sağlıkta hizmet kalitesinin artırılması ise bu memnuniyetsizliklerin giderilmesiyle doğrudan ilgilidir. Hemşirenin maddi ve manevi memnuniyetsizliği, bakım etkileşimini olumsuz yönde

14. Nurten Kaya, Hatice Kaya, Saliye Ayık, Esma Uygur, "Bir Devlet Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Tükenmişlik", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2010, 7, s. 1.
15. Ramazan Aksoy, "Zonguldak'ta Ayakta Tedavi Tüketicilerinin Sağlık Hizmeti Kalite Değerlendirmesi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1, 2005, s. 91-104.
16. Bayram Şahin, Tuğba Dündar, "Sağlık Çalışanlarının Yıldırma (Mobbing) Davranışlarıyla Karşılaşma Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Bolu İli Örneği", *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Dergisi*, 6, 12, 2010, s. 88-117.

etkilemektedir. Memnuniyetsizlik ve bakım etkileşimi performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu düşünülmektedir.

Sağlık hizmetlerinde kalitenin öneminin artmasıyla birlikte, hasta memnuniyeti hizmet kalitesini belirlemede önemli bir ölçütken, bakım sağlayanların/hemşirelerin memnuniyeti de bu hizmetin kalitesini etkileyen önemli bir unsurdur.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın asıl amacı hemşirelerin/bakım verenlerin memnuniyetsizliklerini ve bunların nedenlerini ortaya koymaktır. Bu çalışmayla hemşireliğin memnuniyetsizlikleri ortaya konularak bakım etkileşiminin niteliğinin artırılması konusunda literatüre katkıda bulunması amaçlanmaktadır. Çalışmanın temel soruları şöyledir:

- Temel bakım etkileşiminde karşılaşılan sorunlar nelerdir?
- Hemşirelik mesleğinin zorlukları ve meslekle ilgili memnuniyetsizlikler nelerdir?
- Memnuniyetsizlikler temellendirilmiş kuram ile nasıl ortaya konulabilir?

Çalışmanın amaçlarına ulaşabilmek için Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Rehabilitasyon ve Bakım Merkezi'ndeki hemşireler/bakım sağlayanlar ve tedavi gören hastalar/bakım alanlarla görüşülmüştür. Temellendirilmiş kuram çerçevesinde görüşmeler değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Çalışmanın Önemi

Temellendirilmiş kuram ilk defa 1967'de Barney Glaser ve Anselm Strauss tarafından dile getirilmiş ve onların 1978, 1987 ve 1990 yıllarında yayınladıkları kitaplarla daha da açıklığa kavuşturulmuştur.[17] Temellendirilmiş kuram sosyoloji, hemşirelik, eğitim ve diğer sosyal bilim alanlarında popülerlik kazanmıştır.

Literatürde bakım sağlayanlarla ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan biri,[18] İngiltere'de hemşireler arasındaki iş

17. John W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Desing, Choosing Among Five Traditions*, Sage, Thousand Oaks, 1998.

18. Hong Lu, Alison E. While, Louise K. Barriball, "Job Dissatisfaction among Nurses: A Litreture Review", *International Journal of Nursing Studies*, 42, 2005, s. 211-227.

memnuniyeti ve buna bağlı ampirik literatürün kapsamlı bir incelemesidir. Bu alanda yapılmış bir başka çalışma ise[19] Almanya'da bir hastanede çalışan hemşirelerde tükenmişlik ve iş stresi deneyimi arasındaki ilişkiyi anket tekniğini kullanarak incelemiştir. Ancak bu çalışmalar anket ya da literatür tarama tekniklerinin kullanıldığı betimleyici çalışmalardır.

Hemşirelik alanında temellendirilmiş kuramı kullanarak yapılan tek çalışma, hemşireler tarafından hemşirelik bakımının niteliğini, hemşireler açısından keşfetmeyi ve betimlemeyi amaçlayan, "Sunulan Hemşirelik Bakımının Kalitesi: Hemşirenin Bakış Açısından Bir Temellendirilmiş Kuram Çalışması" adlı çalışmadır.[20] Bu çalışmada yalnızca hemşirelerin bakış açısıyla bakım etkileşimi ele alınmış, hemşire memnuniyetine ilişkin unsurlara değinilmediği için sınırlı kalmıştır.

Ülkemizde de hemşirelik mesleği memnuniyeti çalışmaları yapılmaktadır. "Hemşirelerin İş Doyum Düzeyini Ayırt Edici İş Doyum Öğelerinin Diskriminant Analiziyle Belirlenmesi"[21] adlı çalışmada işdoyumunu etkileyen etkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Karakuş'a göre işdoyumunun yüksek olması, işgörenin mutluluğuna, işdoyumunun düşük olması ise işgörenin yabancılaşmasına neden olabilir.[22] Hemşire memnuniyeti alanında ülkemizde yapılan bir başka çalışma ise "Mesleki Tükenmişlikte Bazı Demografik Değişkenlerin Etkisi: Kamuda Bir Araştırma"dır.[23] Bu çalışmada Maslach tükenmişlik envanteri kullanılarak, eğitim, yaş, çalışma süresi, cinsiyet, medeni durum ve görev yapılan klinik faktörlerin hemşirelerin tükenmişlik düzeylerinde fark yaratıp yaratmadığı araştırılmıştır. Ülkemizde hemşirelik alanında

19. Arnold B. Bakker, Christel Killmer, Johannes Siegrist, Wilmar Schaufeli, "Effort-Reward Imbalence And burn Out Among Nurses", *Journal of Advanced Nursing*, 31, 4, 2000, s. 884-891.

20. Anne M. Williams, "The Delivery Of Quality Nursing Care: A Grounded Theory Study Of The Nurse's Perspective", *Journal Advanced Nursing*, 27, 1998, s. 808-816.

21. İhsan Yüksel, "Hemşirelerin İş Doyum Düzeyini Ayırt Edici İş Doyum Öğelerinin Diskriminant Analiziyle Belirlenmesi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 1, 2002, s. 67-78.

22. Hatice Karakuş, "Hemşirelerin İş Tatmin Düzeyleri: Sivas İli Örneği", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 3, 6, 2001, s. 46-57.

23. Nejat H. Basım, Harun Şeşen, "Mesleki Tükenmişlikte Bazı Demografik Değişkenlerin Etkisi: Kamuda Bir Araştırma", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6, 2, 2006, s. 15-23.

yapılan hiçbir çalışmada temellendirilmiş kuram, teorik çerçeve olarak kullanılmamıştır.

Bu çalışmada nitel araştırma tekniklerinden temellendirilmiş kuram kullanılmıştır. Temellendirilmiş kuramın Türkiye'de bu alanda ilk kez kullanılması, çalışmayı önemli kılmaktadır. Haliyle çalışmanın mevcut literatüre katkıda bulunulacağı beklenmektedir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada karşılaşılan ilk sınırlılık, araştırma yapılan hastanede karşılaşılan bürokratik engellerdir. Araştırmanın veri toplama aşamasında karşılaşılan diğer bir zorluk da, hastaların/bakım alanların çoğunun beyin hasarlı hastalar olmasıdır. Bu nedenle hastaların ağır durumları dikkate alınarak görüşme yapılırken sorular sınırlandırılmış; tedavi sürecinde olan bu hastalarla görüşme yapılırken onları yormamaya hassasiyet gösterilerek görüşmeler kısa tutulmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma nitel bir araştırmadır. Mayring'e göre nitel araştırmayı belirgin kılan en önemli özellikler;[24]

- Araştırmanın güçlü bir şekilde özneye ilişkin olma ilkesine oturtulması,
- Araştırma öznesinin betimlenmesi ve yorumlanması,
- Öznenin kendi doğal günlük ortamında araştırılması,
- Sonuç çıkarılmasından bir genelleştirme sürecinin anlaşılmasıdır.

Çalışmada verilerin toplanması ve analizi aşamalarında nitel araştırma yöntemlerinden temellendirilmiş kuram kullanılmıştır. Neuman'a göre temellendirilmiş kuram tümevarımsal yöntemi kullanır ve kuramın temelleri verilerde yatmaktadır.[25] Glaser ve Strauss'a göre temellendirilmiş kuramın analiz sürecinde, eylem-

24. Philipp Mayring, *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*, Çev. Adnan Gümüş, M. Sezai Durgun, Baki Kitabevi, Adana, 2000.
25. Lawrence W. Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, Çev. Sedef Özge, Yayınodası Yayıncılık, İstanbul, 2010.

ler, etkileşimler ve bireylerin toplumsal süreçlerinde gömülü olan kavramları veya teoriyi ortaya çıkarırken veri toplama, analiz ve teori oluşturma aşamalarının sürekli olarak birbiri ile ilişki içindedir.[26]

Creswell'e göre Corbin ve Strauss temellendirilmiş kuram için izlekler seti geliştirmiştir:[27]

- *Açık kodlama*, araştırmacının fenomenle ilgili ilk bilgi kategorilerini oluşturduğu aşamadır.
- *Eksenel kodlama*, araştırmacının veriyi yeni biçimleriyle bir arada topladığı aşamadır. Kategoriler arasında bağlantı kurulur ve merkezi fenomen tanımlanır.
- *Seçici kodlama*, araştırmacı bu aşamada daha önce eksenel kodlama aşamasında belirlediği kategorileri bütünleştiren bir öykü yazarak, öykü çizgisini tanımlamaktadır. Araştırmacı sürekli olarak karşılaştırma yaklaşımını kullanarak kategorileri doyurmaya çalışmaktadır.

Özellikle sosyoloji, hemşirelik, eğitim bilimleri ve diğer sosyal bilim alanlarında sık kullanılan temellendirilmiş kuram yöntemi ile bu çalışmada hemşirelerin bakım etkileşimi ve mesleki memnuniyetsizlikleri hemşirelerin bakış açısıyla ortaya konulmaktadır. Çalışmada görüşme yapılan katılımcılar "maksatlı örnekleme tekniği"yle seçilmiştir. Bu bağlamda TSK Rehabilitasyon ve Bakım Merkezi kliniklerindeki 20 hemşire ve 20 bakım gören hastayla görüşülmüştür.

Rehabilitasyon merkezinde bakım gören hastaların çoğu, uzun süre tedavi gördüğü için araştırmanın bakım etkileşimi bölümünde, hastaların bakış açısından da bilgiler edinilerek kategorilerin oluşturulmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Bu çalışma kapsamında Sağlık Bakanlığı Keçiören Eğitim ve Araştırma Hastanesi Etik Kurulu ve Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA) Etik Kurulu'ndan izin alınarak görüşmeler ses kayıt cihazına kaydedilerek yapılmıştır. Katılımcılar araştırmanın konusu ve amacı hakkında bilgilendirilmiş ve araştırmaya kendi rızalarıyla katıldıklarına dair onay formu imzalatılmıştır.

26. Deniz Özalpman, "Bir Temellendirilmiş Kuram Denemesi: Politik Amaçla Marka Seçen Tüketici Yönetimi", *İstanbul Üniversitesi iletişim Fakültesi Dergisi*, 39, 2010, s. 119-135.
27. John W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Desing, Choosing Among Five Traditions*, Sage, Thousand Oaks, 1998.

Tablo 1. Hemşirelerin Demografik Özellikleri.

Katılımcılar	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Gelir Durumu	Çocuk Sayısı	Meslekte Çalışma Süresi
K1	41	Evli	Lisans	Orta	2	23
K2	37	Evli	Lisans	Orta	2	17
K3	39	Evli	Lisans	İyi	1	16
K4	36	Evli	Lisans	Orta	2	14
K5	42	Bekâr	Lisans	İyi	-	20
K6	47	Evli	Lisans	Orta	2	30
K7	27	Evli	Yüksek Lisans	İyi	2	7
K8	34	Bekâr	Lisans	İyi	-	15
K9	36	Evli	Lisans	İyi	1	18
K10	42	Evli	Yüksek Lisans	İyi	2	20
K11	36	Evli	Lisans	Orta	1	18
K12	39	Bekâr	Önlisans	Düşük	2	21
K13	32	Bekâr	Lisans	Orta	1	13
K14	41	Evli	Lisans	Orta	2	22
K15	35	Evli	Lisans	İyi	2	16
K16	36	Evli	Lisans	Orta	-	16
K17	33	Evli	Lisans	Orta	1	10
K18	37	Evli	Lisans	Orta	2	18
K19	34	Evli	Lisans	İyi	1	15
K20	26	Evli	Lisans	İyi	-	4

Katılımcıların yaş ortalaması 36,5 olup %20'si bekârdır. Katılımcıların tamamı GATA Hemşirelik bölümünden mezun olmuştur. Katılımcıların çocuk sayısı en fazla 2'dir. Katılımcılara göre çocuk sayısının fazla olmamasının nedeni, hemşirelik mesleğinin nöbetli bir meslek oluşu ve çocuk bakımı için elverişsiz koşullara sahip bir meslek olmasıdır. Katılımcıların mesleklerindeki deneyimleri ortalama 16,5 yıldır. Katılımcılar hemşirelik mesleğinde deneyimin çok önemli olduğunu, deneyimlerinin arttıkça kendilerine olan özgüvenlerinin yükseldiğini belirtmektedirler.

Tablo 4: Bakım Alanların Demografik Özellikleri.

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Meslek	Gelir Durumu	Çocuk Sayısı	Tedavi Süresi
H1	80	Erkek	Bekâr	Ortaöğretim	Astsubay	İyi	2	1 Hafta
H2	50	Erkek	Evli	Ortaöğretim	Tezgâhtar	Orta	3	6 Hafta
H3	82	Kadın	Bekâr	Okur-Yazar Değil	Ev Hanımı	Orta	3	3 Hafta
H4	62	Kadın	Evli	Okur-Yazar Değil	Ev Hanımı	Orta	2	3 Hafta
H5	84	Kadın	Bekâr	Okur-Yazar Değil	Ev Hanımı	Orta	2	3 Hafta
H6	59	Kadın	Evli	Lisans	Öğretmen	İyi	1	3 Hafta
H7	51	Kadın	Bekâr	Ortaöğretim	Ev Hanımı	Orta	-	3 Hafta
H8	38	Erkek	Bekâr	Lisans	Subay	Orta	-	4 Hafta
H9	57	Erkek	Evli	İlköğretim	Şoför	Düşük	2	1 yıl
H10	15	Erkek	Bekâr	İlköğretim	Öğrenci	İyi	-	5 Hafta
H11	35	Erkek	Evli	İlköğretim	Serbest	Orta	1	8 Hafta
H12	77	Kadın	Bekâr	İlköğretim	Terzi	Orta	3	1 Hafta
H13	59	Kadın	Evli	Okur-Yazar Değil	Ev Hanımı	İyi	3	2 Hafta
H14	16	Erkek	Bekâr	Ortaöğretim	Öğrenci	Düşük	-	4 Hafta
H15	62	Erkek	Evli	İlköğretim	Elektrikçi	İyi	3	3 Hafta
H16	52	Erkek	Evli	Lisans	Mühendis	Orta	2	3 Hafta
H17	46	Kadın	Bekâr	Lisans	Memur	Orta	-	3 Hafta
H18	81	Kadın	Evli	İlköğretim	Ev Hanımı	Orta	10	1 Hafta
H19	40	Kadın	Bekâr	Ortaöğretim	Memur	Orta	1	1 Hafta
H20	20	Erkek	Bekâr	Ortaöğretim	İşsiz	Kötü	-	3 Hafta

Katılımcıların yaş ortalaması 53,3'tür. Katılımcıların %50'si kadın ve %55'i bekârdır. Katılımcılar ortalama 5,5 haftadır rehabilitasyon merkezinde tedavi görmektedirler. Beyin hasarı, spinal cord, romatoloji, akut bakım ve ampute kliniği olmak üzere her klinikten 4 katılımcıyla görüşülmüştür.

Görüşme yapılan hastaların görüşleri yalnızca hastanedeki bakım etkileşimi ve hasta memnuniyetini ortaya koymak için kullanılmıştır. Çünkü katılımcılar rahatsızlıklarından dolayı soruları cevaplamakta güçlük çekmiştir. Bu nedenle yalnızca hemşirelerle aralarındaki bakım etkileşimi ve hasta memnuniyeti konularında görüşlerine yer verilmiştir.

Bulgular

Çalışmamızın bulgular bölümünde ilk olarak açık kodlama yapılmıştır. Bu aşamada elde edilen veriler kategorileştirilmiştir. İkinci aşamada eksenel kodlama yapılarak elde edilen kategoriler arasında bağlar kurularak yeni kategoriler oluşturulmuştur. Son aşama olan seçici kodlamada eksenel kodlamadaki kategorilerle bir öykü inşa edilmiştir.

Açık Kodlama

Bu aşamada katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler kategorileştirilmiştir.

- Hemşirelik mesleğinin tercih edilme nedeni

Hemşirelik mesleğinin tercih edilmesinin en önemli nedeni ekonomik etkenlerdir. Katılımcılar bir an evvel meslek sahibi olmak ve maddi kazanç elde etmek amacıyla mesleki eğitime yöneldiklerini belirtmektedirler. Hemşirelerin demografik özelliklerini gösteren tabloda da ekonomik düzeylerini "orta halli" olarak ifade etmektedirler. Katılımcılar, ailelerinin de meslek tercihinde etkili olduğunu, bu durumun sebebinin de ekonomik temelli olduğunu vurgulamaktadırlar. Katılımcıların çoğu meslek tercihlerini isteyerek bilinçli bir şekilde yapmamalarına rağmen, mesleklerini icra ettikçe daha fazla sevdiklerini belirtmektedirler.

K1: Bizim zamanımızda *kısa yoldan meslek sahibi olmak* önemliydi. Yani *ekonomik neden*le bu mesleği seçtim. Ben GATA mezunuyum, GATA bizim zamanımızda çok farklı görünüyordu. Cazip görünüyordu. Daha doğrusu 80'li yılların öğrencisiyiz biz, o yıllarda ordu demek, güç demekti. *Ordunun bir parçası* olmak oldukça önemliydi. Seçmeli olarak sunuldu, cazip olanı tercih ettim.

K2: Askeri hemşire olmak istediğim için bu mesleği seçtim. *Askeriyenin daha emniyetli ve daha garantili olduğunu* düşündüğüm için ve askerliğe olan merakımdan dolayı bu mesleği seçtim.

K6: Bunun bilinçli, illaki bu mesleği yapmak istiyorum şeklinde bir seçim olmadığını düşünüyorum. Belki de eğitim şartlarının getirdiği bir *sistemin getirisi* olarak düşünüyorum. Ortaokuldan sonra GATA'ya girdim. Sağlık meslek lisesine yatılı olarak başladım. *Kısa yoldan meslek sahibi olunması* beni buraya getirdi. Mesleğimi severek yaptım.
K18: Öncelikle bizler orta halli ailelerin çocuklarıyız. Biran önce mesleğe atılıp para kazanmamız gerekiyor. Mesleği elbette seviyoruz, yani o dönemlerde meslek hakkında bir bilgimiz olmadan seçtik. Ailelerimizin maddi sıkıntıları olduğu için hem yatılı okulda okuduk hem de mezuniyet sonrası hemen iş sahibi olanağının olması mesleği tercih etmemin sebebidir.
K16: Özel bir nedeni yok. Babam vasıtasıyla oldu. Her zaman severek yaptım.

Askeri hemşireliğin tercih edilmesinin en önemli sebeplerinden birisi de orduya duyulan güvendir. GATA'dan mezun olan katılımcılar doğrudan askeri hastanelerde işe başlamaktadırlar. Bu şekilde kısa zamanda meslek sahibi olup maddi kazanç elde etmektedirler. Katılımcıların ailelerinde askeri personel olması da sivil hemşirelik yerine askeri hemşireliğin tercih edilmesine neden olmaktadır. Bu durum meslekle aralarında duygusal bir bağın kurulmasına da neden olmaktadır.

K5: Küçükken çok hasta oluyordum. Ya doktor olacağım ya da hemşire olacağım derdim ve hemşire oldum. Askeri hemşireliği tercih etmemin sebebi ise okul evimize çok yakındı. Bir de *kuralcı bir insan* olduğumdan dolayı bu mesleği tercih ettim.
K8: GATA mezunuyum. Aslında ben askeri okul olduğu için istedim. En önemli sebebi ise ben liseyi Diyarbakır'da okudum. Babam asker. O yıllar terörün çok yoğun olduğu yıllardı. Biz asker çocuklarının deşifre edildiği, kaçırıldığı kötü zamanlardı. Biraz kendimi korumak amaçlı bu mesleği tercih ettim çünkü takip ediliyorduk. Açıkçası can güvenliğimi ve ailemin de bir anlamda can güvenliğini sağlamak için tercih ettim. Sürekli hastaneyle de iç içe olduğumuz için, biraz galiba o *duygusal bağ*dan dolayı GATA'ya gideyim, en azından belli bir kesimle uğraşacağım ve o kesim benim babamın da mesleğini icra ettiği, yıllarımın geçtiği kesimdi. Ben de onlara hizmet edebilirim düşüncesi ile hemşireliğe girdim.
K10: Apandis ameliyatı olmuştum, benimle ilgilenen hemşire abla çok hoşuma gitmişti. Ondan sonra *mesleğe karşı sempatim* oldu. Kendi isteğimle tercih ettim.
K11: Kız kardeşim yönlendirdi. Sonradan bu mesleği sevdim. Sivil askeri hemşirelik arasında bir fark yok bence, ikisi de aynıdır.

Diğer katılımcıların mesleği twercih etme nedenleri de yukarıda sayılan nedenlerle paralellik göstermektedir. Genel olarak mesleğin tercih edilme nedenleri iki temel kategori altında toplanabilir: meslek ile kurulan duygusal bağ ve güvenceli bir meslek oluşu. Hemşirelik mesleğinin tercih nedenlerinin alt kategorileri ise *maddi kazanç, aile yönelimli meslek tercihi, kuralcı meslek, meslek sempatisi* ve *ordunun güçlü imajı* kavramlarıyla kodlanabilir.

Şekil 1. Hemşirelik mesleğinin tercih edilme nedenleri.

- İdeal bakım etkileşimi

Hemşirelik mesleğinin temel görev alanı olan bakım, hastalarla karşılıklı etkileşim içerisinde gerçekleşmektedir. Katılımcılara göre bakım etkinliğinin yalnızca fiziksel boyutu bulunmamaktadır. Bakım etkileşiminin psikolojik ve sosyal boyutları da oldukça önemlidir. Bakım etkileşiminde en önemli kavram empatidir. Katılımcılara göre empati, hastayı anlamanın ve profesyonel hemşireliğin en önemli özelliğidir. Hemşirelik mesleğinin memnuniyetsizlikleri bakım etkileşiminin profesyonel bir şekilde gerçekleşmemesinin nedenlerinden birisidir.

K1: İlk olarak *profesyonel olma*yı öğretmek lazım. Hemşire, *özgüvenli olacak*, yaptığı işten emin olacak, hastayı *tarafsız* bir gözle değerlendirmeyi bilecek, yaptığı işi doğru yaptığını bilecek. İyi donanımlı olacaksın. Benim aldığım eğitim, bu kriterleri bende sağladı.
K2: İdeal hemşire bence *empati yapabilmeli*, yani hastanın yerine kendini koyabilmelidir. *Hastaya yönelik bakım planı* yapılabilmelidir. Buna yönelik hemşirelik mesleğinde tanı koyma özelliği var. Koyduğu tanıya yönelik hemşirelik bakım planlaması yapılır. Buna yönelik de uygulama yapılır.
K16: Hemşire hasta bakım etkileşiminde pratik olmalıdır, *iletişime açık* olmalıdır. *Hasta merkezli* olmalıdır.
K4: İdeal bakım etkileşiminde hemşirenin öncelikle karşısındakine birey olduğu için *değer verdiğini hissettirmesi* gerekiyor. Biz makineyle uğraşmıyoruz. İnsanın *bütüncül* olarak ele alınıp ona her yönüyle bakılması gerekiyor. Kaliteyi bence bu etkiler ve belirler.
K10: Hemşire *hastayı bütüncül olarak görme*lidir. Yani hastayı tek yönlü değil, ruhsal, bedensel, yani her şeyiyle görerek, hastanın bütün ihtiyaçlarını düşünerek bakım vermelidir.
K11: Bakım etkileşiminde bütüncül yaklaşım oldukça önemlidir. Hastaya sadece bedensel olarak değil de hastalığının altında yatan başka nedenler olabileceğini düşünerek bakılmalıdır. *Ön sezgilerimiz*le hareket etmemiz gerekmektedir.
K13: İdeal bir hemşire öncelikle *güler yüzlü, samimi, kendini bilen ve profesyonel bir kişiliğe sahip olmalı*dır. Yaptığı işi bilen ve sonuna kadar da bunu başarabilen ve sonlandıran bir kişi olmalıdır. Bizim sıkıntımız hem kendimize güvenmiyoruz hem de bir şeyleri yapmaktan çekiniyoruz. Emir komuta veya ast üst ilişkilerimizden dolayı mesleğimizi yeterince yerine getiremiyoruz.

İdeal bakım etkileşimi hemşireler tarafından meslekte profesyonellik olarak tanımlandı. Katılımcılara göre mesleki profesyonellik, hastaya bütüncül bir bakış açısıyla bakmayı gerektirmektedir. Bakım alan birey yalnızca fizyolojik özellikleriyle değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik özellikleriyle de düşünülmeli ve bakım alan bireyin gereksinimleri tüm yönleriyle karşılanmalıdır. Bu bağlamda hasta memnuniyeti odaklı bakım etkileşimi merkeze alınarak nitelikli bakımın verilmesi için tüm koşullar sağlanmalıdır.

İdeal bakım etkileşiminde hastaya, bütüncül bakış açısı kadar, etkileşim sırasında güler yüzlü ve samimi davranmak da önemlidir. Katılımcılar tecrübeyle birlikte hemşirelik mesleğinde özgüvenin artığını ve daha çok sezgilerle hareket edildiğini belirtmektedirler.

İdeal bakım etkileşiminde hemşirenin kendilerinden kaynaklı düşünce ve davranışlar dışında önemli olan diğer konular ise ekip çalışması, mesleki uzmanlaşma, eğitim, primer[28] hemşirelik ve ortam koşullarıdır.

> K6: Hemşire *hastaya daha yakın olmalı* diye düşünüyorum. Bizim burası *primer hemşirelik* yaparak hem hastanın yakından tanınmasına hem de hastane ile hemşire arasında etik ilişkiler kurulmasına izin veriyor. Bu daha güzel diye düşünüyorum. Hasta ile hemşire arasında bir güven oluşması gerekiyor. Hastaya biraz daha yakın olunabilir. Ben hastalarda bu güveni yarattığımı düşünüyorum. Yani hem *kendimi indirgeyebiliyorum* hem çıkartabiliyorum diye düşünüyorum. Tabii ki, uzun yıllar çalışmış olmam, bana *psikolojik ve sosyal duruş* olarak mutlaka bir şeyler kattı.
> K17: İdeal hemşirelikte psikoterapi var. Biz psikoloji eğitimi de alıyoruz. Bu işin uzmanları psikoterapiyi yaparken biz koordinasyonu sağlarız. Mesela psikoterapi, doktorun ve hemşirenin tanısında, *hemşire koordinasyonu* sağlar. Yani bir *ekip çalışması* gerekmektedir. Ekip çalışmasında da aracı olan ve koordinasyonu sağlayan her zaman hemşiredir.

Katılımcılara göre ideal bakım etkileşiminin gerçekleşmesinde primer hemşireliğin önemi büyüktür. Hastaları fiziksel, sosyal ve psikolojik olarak anlamanın bir yolu da primer hemşireliktir. Çünkü katılımcılar hasta ile birebir etkileşime geçmekte ve bakımını üstlendikleri hastanın her şeyiyle ilgilenmektedirler. Ancak hastanelerde hasta sayısının yüksek, hemşire sayısının az olması nedeniyle primer hemşirelik sistemi her hastanede uygulanamamaktadır.

Yalnızca hemşirelik değil, birçok meslekte önemli olan ekip çalışması, ideal bakım etkileşimi için önemlidir. Özellikle katılımcılar, bakım etkileşiminde doktorlar, hasta bakıcılar ve laboratuvar görevlileri gibi birçok sağlık çalışanıyla birlikte çalışmaktadırlar. Katılımcılara göre bu birimlerin arasında koordinasyonu sağlayan da hemşiredir. Ancak hemşireliğin bu görev alanı, mesleki görev tanımının sınırlarının aşılmasına ve hem-

28. Primer sağlık bakımı pratik, bilimsel olarak sağlam ve toplumsal olarak kabul edilebilir metotlara ve teknolojiye dayanan, toplumdaki birey ve ailelere kendi tam katılımları aracığıyla evrensel olarak erişilebilir kılınmış, bunun toplum ve ülkenin karşılayabileceği bir maliyette yapıldığı temel sağlık bakımıdır. Herhangi bir ülkenin sağlık sisteminin temel bir parçasını oluşturur. http://www.paho.org/English/DD/PIN/alma-ata_declaration.htm.

şirelerin kendi işleri olmayan görevleri de yerine getirmelerine neden olmaktadır.

Katılımcılar ideal bakım etkileşiminin gerçekleşmesinde uzmanlaşmanın önemini vurgulamaktadırlar. Katılımcılara göre hemşirelik eğitimi sürecinde uzmanlaşmanın sağlanması, bakım etkileşimini profesyonelleştirecektir. Çünkü her hemşire alanının uzmanı olacaktır. Ancak hemşirelik mesleğinde uzmanlaşma olmadığı için, meslek hayatı süresince farklı kliniklerde görev yapan hemşireler, eksikliklerini hizmetiçi eğitimlerle tamamladıklarını belirtmektedirler.

K3: Bakım etkileşimi *hasta memnuniyeti odaklı* olmalıdır. Hastayla empati kurulmalıdır. Ayrıca *hemşirelikte uzmanlaşmanın* olması gerekir. Örneğin, cerrahi hemşireliği, dahili hastalıklar hemşireliği, rehabilitasyon hemşireliği gibi. Çünkü hemşirelik eğitiminde temel bir eğitim alıyoruz. Ama çalıştığımız yerlerde daha detaylı bilgimiz olması gerektiğini düşünüyoruz. Bu nedenle uzmanlaşma olmalıdır.

K19: Hemşirenin, hasta hastaneye yattığı andan taburcu olduğu süreye kadar hastaya *eğitim vermesi* gerekmektedir. Taburcu olana kadar, hastaya hangi tedaviler uygulanacak, hangi salonlara gidecek, bunların eğitimi hastaya verilmelidir. Bir de hastanın eksik olduğu konularda da eğitim verilmelidir.

K9: Hem tıbbi literatüre teorik bilgiye uymak hem de pratiğe bu bilgiyi dökebilmek de oldukça önemlidir; bazen hemşire, pratik ve teorik açıdan yetersiz ama karşıdakiyle öyle bir iletişim kuruyor ki, hasta memnuniyeti had safhada oluyor. İkisi de olacak ama karşıya *sunum* biraz daha öne geçiyor.

K7: Hemşirenin ideal bir bakım verebilmesi için öncelikle hasta sayısının belirli bir sayıda ve fiziksel yeterlilikleri olabilen, koşulları elverişli hastanelerin olması gerekir. *Ortam şartları* önemlidir.

Katılımcılara göre hemşirelik mesleğinde eğitim süreci süreklilik göstermektedir. Hemşirelik mesleğinde bakım etkileşiminde hastalara, gündelik hayatında da verdikleri bakımı sürdürmeleri için eğitim vermektedirler. Hemşirelerin çalıştıkları hastanelerin fiziksel koşullarının iyileştirilmesi, hastanelerde hasta sayısının düşük olması ya da hemşire sayısının yüksek olması da ideal bakım etkileşiminde önemli unsurlardır. Katılımcılara göre hastayla en fazla etkileşime hemşireler girmektedir. Hastanenin fiziksel koşullarının yetersiz olması, hemşirelerde bıkkınlığa ve hastalara yabancılaşmalarına neden olmaktadır. İdeal bakım etkileşimi, *em-*

patik bakım etkileşimi, bütüncül hasta yaklaşımı, profesyonel hemşirelik, etkili iletişim, hemşireliğin eğitimli hasta, elverişli hastane koşulları, mesleki uzmanlaşma, hasta odaklı bakım etkileşimi, oryantasyon eğitimi ve hasta bakım planı kavramlarıyla kodlanabilir.

Şekil 2. İdeal bakım etkileşimi.

- Görev yapılan hastanede bakım etkileşimi

Katılımcılar, ideal bakım etkileşiminin gerçekleşmesi için ifade ettikleri özelliklerin birçoğunun şu anda görev yaptıkları hastanede mevcut olduğunu belirtmektedirler. Bunun temel nedenini ise çalıştıkları hastanenin rehabilitasyon ve bakım merkezi olması olarak açıklamaktadırlar. Rehabilitasyon ve bakım merkezinde nörolojik, ortopedik ve romatolojik sakatlığa yol açan hastalıklar konusunda uzmanlaşmış ve uzun süreli deneyime sahip Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon öğretim üyeleri kontrolünde hastaların takip ve tedavileri yapılmaktadır. Burada tedavi gören bütün hastaların özel bakıma ihtiyacı vardır. Katılımcıların çoğunluğu çalıştıkları hastanedeki bakım etkileşimini üst düzeyde bulmaktadırlar. Bunun temel nedeni, rehabilitasyon merkezinde "primer hemşireliğin" uygulanmasıdır. Katılımcılara göre primer hemşirelik hasta merkezli bakım sağlayan hemşireliktir. Her hemşire belirli sayıda hastanın bakım sorumluluğunu üstlenmekte ve hemşireler kendisinin sorumluluğunda olan hastanın bütün bakımından sorumlu olmaktadır. Primer hemşirelik ile bakımın kalitesinin artacağı katılımcılar tarafından belirtilmektedir.

K3: Bizim hastanemizde gayet *nitelikli bir hemşirelik bakımı* verilmektedir. Daha önceki çalıştığım yerlerde daha çok tıbbi sekreterlik ve çok temel şeyler söz konusuydu. Tıbbi sekreterlikte hemşireler poliklinikte kayıt yapıyorlardı.
K4: Burada hemşirelik, gerçekten özveriyle ve üst düzeyde yapılıyor. Hemşire sayımız da iyi sayılır. Bizim burada *primer hemşirelik* veriliyor. Bu hemşirelik hiçbir hastanede yok. Ya yoğun bakımda birebir hasta bakımı vardır, orada da hasta yatağa bağımlı olduğu için her işini hemşire yapar ya da bizim burada olduğu gibi primer hemşirelikte hemşire hastanın her şeyinden sorumludur. Üst düzey hizmet var.
K13: Yapıldığı takdirde bence çok iyi çünkü burada primer hemşirelik uygulaması var. Primer hemşirelikte bir hasta size veriliyor, bu hastanın her şeyinden o hemşire sorumlu oluyor. Dolayısıyla ben o hastayı alıyorum ve o hastayı iyi eğitirsem, o hastanın yaşam kalitesi artıyor. Hemşire başına 5-6 hasta düşüyor.

Katılımcılar çalıştıkları hastanedeki bakım etkileşiminin üst düzeyde gerçekleşmesinde kendilerinin de önemli rolleri olduğunu düşünmektedirler. Hemşirelerin mesleklerini önemsemelerinin mesleğin toplumsal imajım da olumlu yönde etkileyeceği vurgulanmaktadır. Katılımcılara göre bakım etkileşiminde kalitenin düşük ya da orta düzeyde olması, sistemden, hemşirenin kendisinden ya da hastadan kaynaklı olabilmektedir.

K9: Bence hemşirelerin bilgisi ve düşüncesi, yaptığı işin önemli olduğu yönündeyse *bakım etkileşimi* iyidir. Bana sorarsanız, ben hastaların hayatını kurtarıyorum. Sonuçta verdiğim yara eğitimi ile zaman içersinde gelişecek komplikasyonu engelleyerek hastanın hayatını kurtarıyorum. Ben önemli bir iş yapıyorum. Ben böyle düşünüyorum. Dolayısıyla da ben bu eğitimi hastaya iyi verirsem, *hastanın kaliteli yaşaması* için ben önemli bir faktör olurum.
K15: Burada eksiklikler çıkınca da bunu tamamlama yoluna gidiliyor. Yani sistem de bunu gerektiriyor. İster istemez *kaliteli bir bakım* ortaya çıkıyor. Bazı hemşireler bunu kendiliğinden sunarken bazıları da sisteme uydurmak durumunda olduğundan bakım kaliteli oluyor.
K5: Kişiye göre değişiyor. İlk geldiğimde çok idealisttim. Çok hoşuma gidiyordu tabi, insanların genel karakterini tanıyordum. -mış gibi yapılan işleri gördüm. Şu an ben de öyleyim mesela, -mış gibi yapıyorum. Bu hastanede temel bakımları hastanın refakatçileri karşılamaktadır. Bütün temel bakım normalde *hemşireliğin sorumluluk alanlarıdır*. Hiç kimse kandırmasın, yani bunlar okutuldu, öğretildi. Ama yapılmıyor. Hemşirelik bakım etkileşimini yetersiz buluyorum.

Katılımcılar tarafından rehabilitasyon merkezindeki bakım etkileşiminin üst düzeyde yapıldığı görüşü vurgulanırken, bu düşüncenin aksi yönünde de görüşler bulunmaktadır. Bu düşüncelere göre hemşirelerin bakım etkileşimini ya eğitim yoluyla refakatçilere öğreterek onlara yaptırdığı ya da hemşirelerin eğitimlerini aldıkları halde birtakım bakım faaliyetlerini (tuvalet eğitimi, hastanın temizlik bakımı gibi) -görev alanı dışında olduğu belirtilerek- yapmamaktadırlar. Bununla birlikte hemşire-hasta bakım etkileşiminin hiçbir sağlık kurumunda tam olarak gerçekleşmediği de ileri sürülmektedir. Çünkü sağlık kuruluşlarında genellikle primer hemşirelik sistemi uygulanmamakla birlikte, primer hemşireliğin koşullarının sağlanmasının da mümkün olmadığı düşünülmektedir. Hasta sayısının yüksek, hemşire sayısının az olması primer hemşireliği engelleyen en önemli etkenlerdir. Bu aşamada *primer hemşirelik, üst düzey bakım etkileşimi, hemşire sayısının yetersizliği, yüksek hasta sayısı* kavramları kategorileştirilebilir.

Hemşirelik mesleğinde görev yapan katılımcıların bakım etkileşimi ve memnuniyetsizliklerinin araştırıldığı bu çalışmada, rehabilitasyon merkezinde tedavi gören hastalarla da görüşme yapılmıştır. Haliyle bakım etkileşimi ve memnuniyetsizlikler hastaların bakış açısıyla da ele alınmıştır. Tedavi gören hastaların sağlık durumları ağır olduğu için sorular ve cevapları kısa tutulmuştur. Görüşme yapılan hastalar da rehabilitasyon merkezindeki hemşire bakımının üst düzey olduğunu ve hiçbir memnuniyetsizliklerinin olmadığını vurgulamışlardır.

H1: Çok güzel, çok temiz bir hastane, hemşireler bütün tedavilerimle ilgileniyorlar. İlaçlarımı saati saatine veriyorlar. Her şeyimle ilgileniyorlar. Hemşirelerimiz çok iyi. Herhangi bir sıkıntı yaşamıyorum. Hiçbir sıkıntım yok, hepsinden de memnunum. Hemşire bakımıyla ilgili hiçbir memnuniyetsizliğim yok. Bakım etkileşiminde, hemşire bana çok iyi davranıyor; burada yapılacak tedavide, ilaçlarımı kullanmada çok güzel bir şekilde izah ediyor, anlatıyor. Bilgi veriyor. Hiçbir iletişim problemi yaşamıyorum.

H2: Diğer hastaneler buraya nazaran bakımı zayıf, disiplini zayıf, bir şey soruyorsunuz, cevap vermiyorlar. İstediğin bir şeyi anlattığında, geleceğim diyor ama yarım saat geçiyor, bir saat geçiyor, geliyor. Buraya göre daha zayıf. Bana verdiği sözleri yerine getirmiyor. Örneğin, bir kan alacak, şuradan al dediğin zaman ters davranıyor. Dediğini yapıyor. Bize

işimizi öğretme, surat asıklığı, bu tip şeyler. Orayla buranın arasında çok fark var. Benim şimdiye kadar gördüğüm en iyi hastane. Özelden bile güzel bir hastane burası.
H7: Burada düzenli bakımımız yapılıyor. İlaçlarımız saati saatine veriliyor. Hemşirelerimiz çok ilgililer.
H9: Bakım etkileşimiyle ilgili hiçbir şikâyetim yok. Sorduğum her şeyi açıklıyorlar. Her şeyimizle ilgileniyorlar.
H12: Hemşirelerimiz bize çok güzel bakıyor. Biz onlara her şeyi soruyoruz ve hemşirelerimiz her şeyi açıklıyorlar.
H16: Burada bakım çok iyi, her şeyimizle ilgileniyorlar. Her şeyi bize açıklıyorlar.
H20: Daha önce de başka hastanede tedavi oldum. Oradaki doktorum önerdi burayı. Gerçekten çok iyiymiş. Özellikle hemşirelerimiz, çok düzenliler ve çok güler yüzlüler.

Rehabilitasyon merkezinde tedavi gören hastalar, hemşirelerin bakım etkileşiminden oldukça memnun olduklarını vurgulamaktadırlar. Katılımcılar bakım etkileşiminden ilaçlarının zamanında verilmesini, sordukları sorulara cevap almalarını, iletişimde bir sorun yaşamamalarını kastetmektedirler. Diğer hastanelerle karşılaştırma yapan katılımcılar, rehabilitasyon merkezindeki ilginin çok daha etkili olduğunu ifade etmektedirler. Katılımcıların bu görüşleri hemşirelerin rehabilitasyon merkezindeki bakım etkileşimi uygulamalarıyla paralellik taşıdığını göstermektedir. Hemşireler her hastanın bir bakım planı olduğunu ve buna göre düzenli olarak hastaları takip ettiklerini belirtmektedirler. Ayrıca hemşirelerin de önemini vurguladığı etkili iletişimin "açıklayıcılık" unsuru hastalar için de oldukça önemlidir.

H4: Bu hastanede daha önce de tedavi gördüm. Buradaki bakımdan ve hemşirelerin ilgisinden çok memnunum. İletişimimiz çok iyi. Buradaki hemşireler çok cana yakın ve burada bize çok zaman ayırıyorlar. Diğer hastaneler çok kalabalık.
H5: Başka hastanelerde de tedavi gördüm. Diğer hastanelerde hemşireler çok sert. Burada hemşireler çok ilgili, hem de hasta sayısı az.
H6: Hemşirelerimiz çok güler yüzlü ve çok güzel ilgileniyorlar.
H8: Burada hemşirelerimiz sanki bize kardeşleri gibi davranıyorlar. Düzenli bakımımız yapılıyor. Burada her şey dört dörtlük.
H16: Hemşirelerimiz çok güler yüzlü. Bize her zaman böyle davranıyorlar. Hemşiremizi çok seviyorum.
H15: Hemşirelerimiz çok güler yüzlü ve bizimle çok güzel ilgileniyorlar.

H14: Bizimle sanki bir kardeş gibi ilgileniyorlar. Her şey kusursuz burada.
H18: Ben hiçbir hastanede böyle güzel bir ilgi görmedim. Hiçbir şikâyetim olamaz. Çok güzel bakılıyorum.

Nitelikli bakım etkileşiminin özellikleri görüşme yapılan hemşireler tarafından öncelikli olarak hastaya karşı güler yüzlü, içten ve samimi olma, onları aileden biri gibi görme olarak ifade edilmiştir. Görüşme yapılan hastalar da hemşirelerin güler yüzlü olmaları ve kendilerine samimi davranmalarından oldukça memnun olduklarını belirtmektedirler. Hastaların tedavilerinde hemşirelerin güler yüzlü ve samimi davranışları, hastayı bütüncül açıyla görmenin psikolojik ve sosyal boyutunun önemini işaret ettiği düşünülmektedir.

H10: Başka hastanelerle karşılaştırdığımda burası çok farklı. Burada daha homojen, daha standart bir eğitim var. Genel anlamda ilişkilerimiz çok iyi, bizimle çok ilgililer.
H11: Hemşirelerimizi çok seviyorum. Bakım çok iyi. Diğer hastanelerde devletin uyguladığı bir sistem ve sıradan davranışlar var. Oralarda bir hasta gibi değilsiniz. Neden geldin falan diyorlar. Araştırma hastaneleri özellikle, oradaki davranışlar burayla mukayese bile edilemez. Burada her şeyimizle ilgileniyorlar.
H13: İzmir'de tedavi gördüğümde hemşireler bana kızıyorlardı. Bana acıların psikolojik diyorlardı. Burada ise hemşireler bana çok iyi bakıyorlar.
H3: Bizler engelli hastalarız. Burada her şey gerçekten çok güzel. Bize çok iyi bakıyorlar. Her şeyimizle ilgileniyorlar. Bakımımdan gerçekten çok memnunum. Hiçbir sıkıntı yok. Onlara güveniyorum.
H17: Bu hastaneye geldiğimden beri hızla iyileşiyorum. Çünkü bana çok iyi bakıyorlar.
H19: Ben felçliyim ve bakımım çok zor. Ama burada çok iyi bakılıyorum. Doktorlar, hemşireler istediğim her an yanımda ve her şeyimle ilgileniyorlar.

Görüşme yapılan hastalar hemşire bakım etkileşiminden oldukça memnun olduklarını belirtmektedirler. Bu memnuniyetin hastanın tedavisini ve fiziksel olarak iyileşme sürecini olumlu etkilediği düşünülmektedir.

- Hasta-hemşire bakım etkileşimi

Katılımcılara ideal olanın dışında hasta ile olan bakım etkileşimleri sorulduğunda; katılımcılar, hastanın hastaneye kayıt yaptırmasıyla bakımın başladığını ve taburcu oldukları tarihe kadar bakım etkileşimin devam ettiğini belirtmektedirler.

K1: Klasik ve temel olarak *karşılıklı saygı* olması lazım. Ses tonu bile çok önemli, yumuşak bir ses tonuyla biraz şefkatli, kibar olmalısınız, buna rağmen hastalar genellikle size agresif olarak dönecektir.
K5: İlk geldiğimde hastalara bir sağlık mensubu gibi değil de sanki *ailelerinden biri* gibi yaklaşıyordum. Bunun çok suiistimal edildiğini gördüm. Hatta arkadaşlarım da beni bu konuda –hastalarla yakınlaşma– çok uyardılar. Ama hastaların "siz" dilinden memnun olmadıklarını görüyorsunuz. Onlar *"sen" dili*ni daha çok istiyorlar ama bu sizi tüketiyor.
K14: Hastayla bakım etkileşiminde her zaman güler yüzlü ve sıcak davranıyoruz. Güvenini sağlayacak şekilde *tutarlı davranman*ız ve hastanın eğitimi alabileceği doğru zamanı seçmeniz gerekiyor. Hastanın ağrısı varken onunla iletişim kuramazsınız.
K13: İlk başlarda *rehabilitasyon hemşireliği* çok zordur. Farklı bir alan çünkü buradaki hastaların hepsi *bağımlı ve size muhtaç durum*dalar. İlk başladığınız zamanlarda bir çoğunun hikâyesinin yerine kendinizi koyuyorsunuz. Benim başıma, eşimin başına da, ailemin başına da gelebilirdi. Bu da sizi ruhsal olarak baya zorluyor. Rehabilitasyon hemşirelerine ilk yıllarda *psikolojik destek* sağlanmalı diye düşünüyorum. Sonrasında hastalarımıza alışıyoruz.

Katılımcılar, hasta ve hemşirenin bakım etkileşiminde her zaman hasta ve hasta yakınıyla birincil ilişkiler kurmanın önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu şekilde bakım alan ve bakım sağlayan arasında güven gelişmekte ve bakım alanlarla daha etkili iletişim kurulmaktadır. Ayrıca empati kurmanın önemi bütün katılımcılar tarafından vurgulanmaktadır. Rehabilitasyon merkezinin hasta profili diğer sağlık kurumlarının hasta profiline göre daha farklıdır. Buradaki hastalar fiziksel bakımın dışında psikolojik ve sosyal açıdan da destek görmektedirler. Bu nedenle katılımcılar, burada göreve başladıktan sonra rehabilitasyon hemşireliğiyle ilgili hizmetiçi eğitim aldıklarını belirtmektedirler. Ayrıca katılımcılara göre rehabilitasyon hemşireleri özellikle göreve başladıkları ilk yıllarda psikolojik destek almalıdırlar. Çünkü empatik davranmak hastaların hikâyelerinden hemşire-

lerin etkilenmesine ve yaşamını risklere göre yönlendirmesine neden olmaktadır.

K14: Hastalarımla ilgili geri bildirimlerim hep çok güzel. Biz hastamızı kapıda karşılarız, hangi saatte geldiğini öğreniriz. Sorumlu hemşiremizden, hastamızın hemşiresinin kim olduğunu öğreniriz. Öncelikle *güler yüzle ve samimi* bir şekilde onları davet ederiz. Kendimizi tanıtırız.
K2: Hasta hastaneye yattığı andan itibaren *hemşirelik girişim işlemleri* başlıyor. Hastaya hasta odası tanıtılır ve odayı kullanma talimatının anlatılır, hastane ortamı tanıtılır, hastaya broşürler verilir, hastanenin kuralları ve etik kurallarımız anlatılır. Bunlara yönelik hastayla iletişim kurulur ve hastanın eksik bilgisinin olduğu konular, bunlar sağlık konusunda olabilir, hastanın rahatsızlığı ile ilgili olabilir, bunlara yönelik hastaya eğitim verilir. Hemşireler tanı koyma yetkisiyle tanı koyarsa, buna yönelik bakım planlaması yapılır.
K7: Hastaya ilk olarak kendimizi tanıtıyoruz ve burada yapabileceklerimizi anlatıyoruz. Bizim asıl amacımız, *hastaya özgüvenini kazandırmak*. Onun dışında yapabileceklerimizi, hastanenin şartlarını, bizim hedeflerimizi anlatmak, elimizden geldiğince *bakım sürecine hazırlamak*, hastanın ilaçlarını düzenlemek, hastanın kendi kendine yeterliliğini sağlayabilmek, yarası varsa pansumanı evde nasıl yapacağını anlatmaktır. Yani bundan sonra kendi hayatını nasıl idame ettireceğine yardımcı oluruz. Her hastada bu bilgilendirme süreci yaşanır.

Rehabilitasyon merkezindeki bakım görenlerin ilk olarak fizyolojik durumu göz önünde bulundurularak, hemşireler sosyal, psikolojik ve fizyolojik olarak hazır bulunmaktadırlar. Katılımcılar her zaman bakım alacak hastayı samimi, içten ve güler yüzlü karşılayarak, onlara hastane ve uygulayacakları bakım planıyla ilgili gerekli açıklamaları yapmaktadırlar. Bu durum, bakım etkileşimi sürecinde olumlu ilişkiler kurulmasını sağlamaktadır. Katılımcılara göre bakım etkileşimi aynı zamanda bir eğitim sürecidir. Çünkü hastanın hayatını idame ettirmesi için hemşireler tarafından hastaya ve hasta yakınına eğitimler verilmektedir.

Hasta ve hemşire bakım etkileşimi süreci, *etkileşimde birincil ilişkiler, hemşirelerin hazır bulunuşluğu ve rehabilitasyon hemşireliği* kategorileştirilebilir.

- Bakım süreciyle ilgili sorunlar

Katılımcıların büyük bir bölümü rehabilitasyon merkezinde bakım etkileşimine ilişkin çok fazla sorunun yaşanmadığını dü-

şünmektedir. Araştırmamızda bakım alanlarla yapılan görüşmeler de bu düşünceyi doğrulamaktadır. Bakım alanların tamamı rehabilitasyon merkezinde bakım etkileşimine ilişkin herhangi bir memnuniyetsizliğin yaşanmadığım ifade etmektedirler.

K1: Aslında iki taraflı; *etkileşim sorunları* iki taraftan da kaynaklanabilir. Çoğunlukla hastalar mutsuz insanlar olukları için, beklentileri artar. Hemşire odaya geldiğinde odaya girip açıklama yaptığında hasta sizden her şeye açıklama yapmanızı bekliyor. Suyunu bile size soruyor ve bu durum sizi sinirlendiriyor. Bu sinirlenme sizde hastayı sizden çabucak *uzaklaştıracak durumlar* yaratıyor. Kısacık cevaplar vermenize neden oluyor. Tabi bütün bunlar öncedendi. Kendi içsel gelişimimle bunları hallettim.

K8: Hemşirelik mesleği yardımcı meslek değildir. Bir meslektir. Ancak hâlâ *yardımcı meslek* olarak algılandığı için, doktor yardımcısı olarak düşünüldüğü için birçok konuda hâlâ eliniz kolunuz bağlı durumdasınız. Hastaya yapacağınız bir uygulamada bunu önce doktora söyleyelim danışalım. Ama bu olmamalı.

K17: Burada öyle bir sıkıntı yok, yaşamadım. Hastalarımız bazen birkaç defa anlattırsa da genellikle *iletişim sorunu* yaşamıyorsunuz.

K20: Klinikte hastayla birebir çalıştığımız zaman, biz çok sıkıntılı zamanlar yaşadık. Bu hastane bakım süreci konusunda iyi ve bence hemşireler görevlerini tam olarak yapıyor.

Rehabilitasyon merkezinde bakım etkileşimine ilişkin sorunlar, daha çok bakım alanların beklentilerinin yüksek olmasından ve hasta profilinin değişmesinden kaynaklanmaktadır. Katılımcılar, geçmişte bakım merkezinde bakım alanların askeri personel olduğu ve onlarla etkili iletişimi sağladıklarını ifade etmektedirler. Ancak günümüzde bakım merkezinde sivil hastalara da bakım sağlanmaktadır. Katılımcılara göre sivil hastaların sosyokültürel özelliklerinin farklı olması ve eğitim düzeylerinin düşük olması, bakım etkileşiminde sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Katılımcılar bakım etkileşiminde mesleki tecrübeyi kullanarak yaşanan sorunların üstesinden geldiklerini belirtmektedirler.

Rehabilitasyon hemşireliği, bakım sağlayanın, psikolojik, sosyal ve fizyolojik olarak hazır bulunuşluğunun yüksek olmasını gerektirmektedir. Çünkü bakım alanların çoğunluğunu felçli hastalar oluşturmakta ve bunlar, her şeyi hemşirelerinden beklemektedirler. Bu durum hemşirelerin zaman zaman hastaya yabancılaşmalarına ve tükenmişlik hissini yaşamalarına neden olmaktadır.

Bakım etkileşimine yönelik yaşanan sorunlar *sistemden, bakım alandan ve iletişimsizlikten kaynaklı sorunlar ve yabancılaşma olarak kategorileştirilebilir.*

- Sorunlarla başa çıkma süreçleri

Katılımcılar bakım etkileşiminde karşılaştıkları sorunlarla başa çıkma sürecinde çoğunlukla etkili iletişim yollarını kullanmaktadırlar. Açıklayıcılık ilkesini temel alarak problemi çözmektedirler. Sorunu çözemedikleri noktada ise bir üst amirleri devreye girmektedir.

K6: Sorunlarla başa çıkmada karşı tarafın beklentisine yönelik *sakince açıklama* yapmalısınız. Açıklamayı yüksek sesle yaptığınızda hasta zaten anlamıyor. Hastaya karşı *açıklayıcı* olmalısınız ve *ses tonu*nuz çok önemli.

K2: *Empati* kurarım, ekstra olarak hastaya açıklama yaparım. Hastaya, hastalığıyla ilgili eğitim veririm. Hastanın hem hastalığı hem de kendine yapılan tedaviyi bilmesi gerekir. Bu da hemşirenin ona açıklaması yoluyla gerçekleşir.

K5: Öncelikle sakin karşılamam gerektiğini zamanla öğrendim. Sorunu ne kadar sakin karşılarsam, o sorunu daha çabuk atlatıyorum. Örneğin, geçen sene bir hasta bana hakaret etti. Depresyonda olan genç bir hastaydı. İğneyi yaptırmak istemedi. Hatta bana koluyla vurmaya çalıştı, ben geri çekildim. Çok ağır küfürler etti. Ama onu kişisel olarak algılamıyorum. Ne oldu? Ben bu hastaya bakmam demedim, sakinleşmesini bekledim, psikiyatrı çağırdım. Hastaya aslında bunu benim de yapmak istemediğimi ama bu iğnenin onun sağlığı için gerekli olduğunu söyledim. Hasta sonra benden özür diledi. Çok güzel ayrıldık.

K9: Problem çözme sürecini kullanıyorum. Önce problemi ortaya koyuyorsun, var olan eksiklikleri, aksaklıkları görüyorsun, sonra da bunlara çözüm yolları buluyorsun.

Bakım etkileşimindeki sorunlarla başa çıkmanın bir başka yolu ise mesleki tecrübeye başvurmaktır. Katılımcılara göre mesleki tecrübe, farkındalığı artırmaktadır. Hemşireler, meslekleriyle ilgili aldıkları eğitimleri (aile danışmanlığı, rehabilitasyon eğitimi gibi) sorun çözme aracı olarak kullanılmaktadırlar. Ayrıca katılımcıların önemle üzerinde durdukları bir konu ise bakım etkileşiminde yaşadıkları sorunlar karşısında sakin bir tavır sergilemeleridir.

K5: *Deneyim*le *tecrübe*yle aldığınız eğitimle her şeyi biliyorsunuz. Bunlara yönelik çözümleri de zaman içinde öğrendiğiniz ve pratiğe döktüğünüz için bir kaygınız korkunuz yok. Hemşire olarak emin ve netsiniz. Kaygılarınızı korkularını artık bir kenara atmışsınız. Hemşirelikte sakin

tavır sergilemek, sorunu anında görüp ona yönelik *hal ve tavır almak* oldukça önemlidir.
K8: Bunu bana geçen sene sorsanız, başa çıkamıyorum ve direk parlıyorum derdim. Ama bu aile danışmanlığının bana gerçekten çok şey kattığını düşünüyorum. Çünkü *farkındalığımı artırdı*. Biraz da sanırım yaş ilerliyor, onun da etkisi var.

Bu aşamada elde edilen veri *etkili iletişim, açıklayıcılık, empatik iletişim, problem çözme süreçleri* kavramlarıyla kategorileştirilebilir.

- Hemşirelik mesleğinin zorlukları

Hemşirelik mesleğinin zorlukları, mesleğin gereksinimleri ve hemşireliğin memnuniyetsizlikleri ile paralellik göstermektedir. Mesleğin zorlukları kendi içinde sistemden, hemşireliğin kendisinden ve hastalardan kaynaklanmak üzere, üç başlık altında toplanabilir. Sistemden kaynaklanan zorlukların başında mesleğin nöbetli bir meslek oluşu gelmektedir. Görüşme yapılan katılımcıların tamamı, mesleğin en büyük zorluğunu nöbetleri olarak ifade etmektedir. Katılımcılara göre nöbetler, mesleğin en çok yıpratan özelliğidir.

K4: *Nöbetli bir meslek* olmasından kaynaklı hemşireler, ailesinden, kendisinden, birçok anlamda feragat ediyor. Meslek hizmetinin 24 saat kesintisiz verilmesi, kişiyi yaş ilerledikçe zorluyor. Erken yıpranmaya neden oluyor.
K7: *Askeri hiyerarşi* eskiye göre daha iyi. Başhemşire asker, hemşirelik yapmıyor ama benim amirim oluyor, bu nasıl oluyor, anlamıyorum. Amiri belirleyen şartlar benim için çok önemli. Yani burada yıllardır, bizim sistemimizde hocaya (doktora) kim yakınsa ya onu sorumlu hemşire yapıyorlar ya da onu öne çıkarıyorlar. Ama böyle bir şey olmamalı, belirli bir kriteri olmalı. Merkezden bir sınav olabilir. Bir kurs programı, bir eğitim programından sonra olabilir.
K9: Burada amirlerle ilişkimizde, sistemde amir olarak seçilen kişinin her türlü emirleri ve istekleri yerine getiriliyor. Bu her yerde böyledir. Askerin adı çıkmış, bu böyle konuşuluyor, *hiyerarşik düzen* aşılmayacak şekilde falan deniliyor ama bunun sivilde de hiç farkı yok.
K20: Tabii ki hiyerarşik düzenin bir sürü negatif etkileri var ama mesleğe bunu bilerek girdiğinde buna itiraz etmek gibi bir lüksün de olmuyor.
K12: Doktorun verdiği tedaviyi yapmalıyız. Ama bu *emir komuta zinciri* değil, sonuçta sağlık mesleği icra ediyoruz. Biraz daha emir şeklinde

olmamalı diye düşünüyorum. Bize bir görev verilirken bu emir şeklinde geliyor, yani çoğu öyle yapıyor.

Hemşireler aynı zamanda askeri personeldir. Katılımcılar mesleklerini askeri hiyerarşiye uygun olarak icra etmektedirler. Katılımcılara göre askeri hiyerarşinin kuralları ve ast-üst ilişkileri keskindir. Ancak katılımcılar bu hiyerarşinin diğer sağlık kurumlarında da var olduğunu ama askeri hastanelerde daha belirgin olduğunu ifade etmektedirler. Askeri hiyerarşide bütün faaliyetler emir komuta zinciri ve ast-üst ilişkisi içinde gerçekleşmektedir. Katılımcılar sağlık alanı içinde bu ilişkileri mesleğin zor bir yönü olarak vurgulamaktadırlar. Çünkü sağlık, insan hayatıyla ilgilidir ve karar aşamasında emir almak, hemşireler tarafından olumsuz bir tavır olarak değerlendirilmektedir.

K3: Hemşirelik mesleğinin *meslek olarak algılanmaması* en önemli sorunudur. Hemşirelik *yardımcı bir meslek* gibi düşünülmektedir. Doktorların yardımcısı gibi düşünülmektedir. Diğer hastanelerde psikiyatride çalıştım. Orada da hastayla çok yoğun bir iletişim kuran hep hemşireydi. Hemşirelerimiz fiziksel şiddet dahil, birçok şey yaşıyordu.
K8: Bir hasta yatıyor, tedavisini başlatıyorsunuz, ilaçları yazılıyor ve *order alma*dan ilaçlarını uygulamamalısınız. Bazen iyi niyetlilikle zaten o ilacın yapılması gerekiyor deyip sözlü *order* alabiliyorsunuz. Bunu sözlü olarak aldığınızda hiçbir hükmü yoktur. Kişinin başına bir şey geldiğinde karşı taraf sizi direk satabiliyor. Ben öyle bir order vermemiştim diyebiliyor. Bunlar en büyük sorunlarımız. *Taciz ve mobbing* uygulamalarını saymazsak.
K12: Çalıştığın *ortamın şartları* önemlidir. Senin *görevin olmayan şeyler*in yaptırılmak istenmesi mesleğin en büyük zorluğudur.
K15: Kişi hangi meslekteyse, amiri de o meslekten olmalı. Çünkü benim sıkıntımı doktor anlayamaz. Hasta bakım kalitesini denetleyecek olan biziz. Biz daha detaylı çalışıyoruz, sorunla karşılaştığımızda çözüme yönelik girişimde bulunduğumuzu düşünüyorum. Hemşirenin amiri hemşire olmalı.

Hemşirelik mesleğinin zorlukları, gereksinimleri ve memnuniyetsizlikleri arasında en çok üzerinde durulan nokta, hemşirelik mesleğinin, meslek olarak değil de daha çok yardımcı bir meslek, aracı bir meslek gibi düşünülmesidir. Katılımcılara göre bunun temel nedenlerinden ilki, hemşirelerin doktorlarla birlikte çalışmaları ve doktorların amir konumunda olmasıdır. Özellikle aske-

ri sağlık kurumlarında genellikle doktorlar hemşirelerin amirleri konumundadırlar. Katılımcılar, hemşirenin amirinin meslektaşlarının olması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Çünkü hastayla en çok etkileşime geçen hemşirelerdir; bu bakımdan doktorların onları anlayamayacağı düşünülmektedir. Hemşireliğin yardımcı meslek olarak düşünülmesindeki başka bir neden ise hastaya ilaç uygularken mutlaka doktordan talimat-emir (*order*) almaları gerekmektedir. Bu durum acil durumlarda hemşirelerin zor durumda kalmasına ve kendine olan özgüveninin sarsılmasına neden olabilmektedir.

K4: Hemşire yaptığı her şeyden kendisi sorumlu olduğu için, bir yanlış uygulamada bunun öncelikle *vicdan azabını* yaşar. Yasal olarak getiri ve götürülerini düşünmüyorum, manevi olarak bir hastaya verdiği zararın manevi yıpratması var.
K19: İş anlamında karşındaki kişinin hayatı söz konusu, yapacağın herhangi bir hata karşındakine zarar verebilir. Ölümüne neden olabilir. İnsanın omzunda böyle bir *yük*ü de var. Ama her işin zorluğu var.

Hemşirelik mesleğinin, insan sağlığıyla doğrudan ilgili bir meslek olması nedeniyle zorluklarının da diğer mesleklere oranla daha farklı olduğu düşünülmektedir. Çünkü hemşirelik mesleği hata kaldırmayan bir meslektir. Bu nedenle katılımcılar da hemşireliğin beraberinde çok ağır vicdani yükler getirdiğini ileri sürmektedirler.

K5: Bizde çok ast üst ilişkisi yok ama insanlar *grup psikolojisiyle* hareket ediyor. Bu her meslekte var diye düşünüyorum. GATA'da çok daha acımasız ilişkiler var. Eğer o gruba dahil değilsen, en ağır hastanın sorumluluğunu sana yükleyebiliyorlar. Çaktırmadan böyle şeyler yapabiliyorlar.
K11: Kadın olarak bu mesleği yapmak çok zor, hepimizin eşi çocuğu ailesi var. Sonuçta bütün gün buradasınız, bunun içinde *aileye yeterince zaman ayıramıyorsunuz.* Burası mesai şartları açısından da biraz katıdır.
K13: *Hemşire olma*nın ve *bayan olma*nın, çok zor bir durum olduğunu düşünüyorum. Hem iyi bir hemşire oluyorsunuz, iyi bir anne oluyorsunuz, iyi bir ev hanımı aynı zamanda iyi bir eş olmak gibi birçok sorumluluğunuz var. Birçoğumuz aklımız burada gidiyoruz.
K10: Cinsiyet anlamında, hemşirelikte de erkeklerin olması taraftarıyım. Çünkü mesleğin güç gerektiren kısımları, yani bizim yetemediğimiz durumlar vardır. Bakış açısının da sadece kadın mesleği olarak

değil de hem erkek hem de kadın mesleği olarak olması gereklidir.
K9: Ben erkek hemşirelerle de çalıştım, hasta bazında belki *fiziksel güç* olarak hastayı kaldırıp indirmek belki zor ama kadınlar mesleğe daha *duygusal yaklaşıyor*. Hastaya yaklaşımı da öyle. Kadın hemşire daha çok karşıdakini hissederek işi yapıyor. Belki bu profesyonellik anlamında doğru olmayabilir ama karşıdakinin hasta olduğunu düşünürsek, onlar yanında olduğunu bilmeye daha çok ihtiyaç duyuyorlar.

Katılımcılara göre hemşirelik mesleği, kadın mesleği olarak tanımlanmaktadır. Ataerkil toplumlarda toplumsal cinsiyet ayrımından dolayı kadının rolleri yalnızca meslek hayatıyla sınırlı kalmamaktadır. Kadından hemşirelik rollerinin dışında iyi bir eş, anne ve ev hanımı olma rollerini de gerçekleştirmesi beklenmektedir. Bu nedenle hemşirelerin birden fazla rolü yerine getirmekte güçlük çektiği düşünülmektedir. Ayrıca hastalarla etkileşimde fiziksel müdahalelerde güç gereksinimi, hemşirelerin fiziksel olarak yıpranmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle hemşirelik mesleğinde erkeklerin sayısının da artmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Erkeklere göre daha duygusal bir yapıya sahip olduklarını belirten katılımcılar; bu durumun profesyonelliği olumsuz etkileyebileceğini ileri sürmektedirler.

Birçok meslekte olduğu gibi hemşirelik mesleğinde de katılımcılar *mobbing*, sözlü ve fiziksel tacize maruz kaldıklarını belirtmektedirler. *Mobbing* daha çok ast-üst ilişkilerinde yaşanırken; tacize daha çok hastalar tarafından maruz kalınmaktadır.

Hemşirelerin uzun süreli aynı klinikte görev yapmaları, hemşireler arasında gruplaşmaların olmasına, zamanla bu grupların çıkar gruplarına dönüşmesine neden olmaktadır. Katılımcılara göre gruba dahil olamayan hemşireler ötekileştirilmektedir.

K8: Toplumda cahil insanlar var, giderek de bu *hasta profili* artıyor. Önceden hasta profilimizi daha çok subay ve astsubaylar oluşturuyordu. Askeri personel geldiği için iletişim daha kolay olabiliyordu. Ama şimdi öyle değil. Kırsal kesimden *sosyoekonomik düzeyi* düşük aileler, insanlar geldiği için onlara birtakım şeyleri anlatmak daha zor. Bir kere anlatacağınıza on kere anlatıyorsunuz. En önemlisi mesela, hijyen konusu. Ve siz bunu ona söylerken bile o kadar çekiniyorsunuz ki. Çünkü belli bir kültürden geliyor, çok ayıp yani onu aşağılamak, böyle direk söylediğiniz zaman ırkçı olursunuz, aşağılıyor oluyorsunuz.
K5: Bayan hastalardan da sorun çıkartan oluyor ama erkek hastalarla ilgili bazen cinsel içerikli bir algılama durumu olabiliyor. Mesela "tak" (tuvalet eğitimi) yapıyorsun, adamın mahrem yerlerini görüyorsun ve

çekiniyor sizden. Bir gün tak yaparken bir kadın ve erkek hasta yüzünü kapatmıştı. Böyle bir durumla karşılaşmak Bu sizi çok rencide ediyor ve oradan çekip gitmek istiyorsun. Ama yapılması gerekiyor. Birilerinin onlara öğretmesi gerekiyor. O an bakışları, ifade şekilleri, o kadar aşağılayıcı şekildeki. *Aşağı görüyor.* Ama tabii bu onların algıları, ben bunlardan etkilenmiyorum. Etkilenmemeyi öğrendim.

K7: *Sürekli insanlara laf anlatmak*, ikna etmeye çalışmak ve hastalar, hasta oldukları için anlama algıları düşüyor ve sağlık sektöründeki işler çok karışık, prosedürleri fazla, biz bile yeri geliyor takip edemiyoruz. Karşıdaki insana bunu anlatmak yeri geliyor baş ağrıtıyor.

K10: Hemşirelik mesleğinin en büyük zorluğu, hemşirelerin uzun süre *ayakta kalma*larıdır. Bu durum hemşirenin *yıpranma*sına neden oluyor. Ayrıca insanlarla birebir ilişki içinde olduğun için de ruhen bir yıpranma da var. Herkese bir şeyler *anlatma zorunluluğu*, onu karşındakinin anlayıp anlamaması, yıpratıcı bir süreçtir.

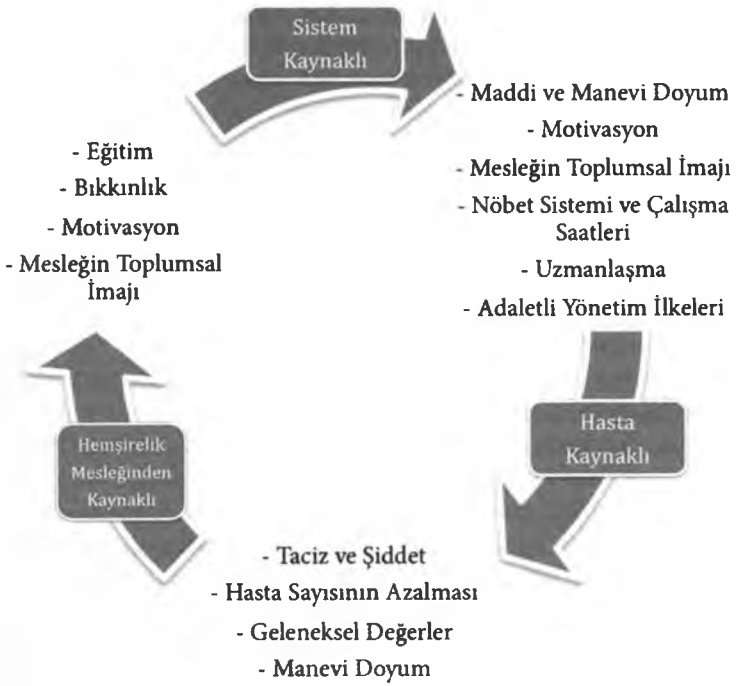
K16: *İletişim* konusunda hep çok iyi olmanız gerekiyor. Hastayı çok iyi yönlendirmeniz gerekiyor. Hastanın refleksini çok iyi almanız gerekmektedir. Ne sorun çıkabilir, ne olabilir, onu sezinleyip önceden önlem almanız gerekmektedir. Hastanın o zaafını açığını kapatmanız gerekir.

Hemşireler, bakım etkileşiminin en önemli unsurlarından biri olan etkili iletişimin mesleğin zorlukları arasında olduğunu vurgulamaktadırlar. Katılımcılara göre hemşireler, sürekli hastayla iletişim halinde olmak ve hastaya sürekli açıklama yapmak zorundadırlar. Askeri sağlık kurumlarında önceden yalnızca askeri personel tedavi görmekteyken son yıllarda sivil hastalar da askeri hastanelerden yararlanmaktadır. Hasta profilinin değişmesiyle birlikte iletişim sorunları yaşanabilmekte ve hastanın hemşirelerden beklentileri artmaktadır. Bakım etkileşimi içindeki ve dışındaki bütün süreçlerde hastalar, hemşirelerden açıklama yapmalarını ve kendilerine yardımcı olmalarını istemektedirler. Yine hasta profiline bağlı olarak hasta için hayati önem taşımasına rağmen, hastalar tarafından hemşirelerin yaptıkları iş değersiz görülmektedir. Yapılan işin değersiz görülmesinde hastanın kültürel özelliklerinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Hemşireliğin zorluklarıyla ilgili, *yardımcı meslek imajı, hiyerarşik düzen, kültürel farklılık, çıkar grupları, toplumsal cinsiyet,* mobbing *ve mesleki yıpranma* kategorileri oluşturulabilir.

- Beklentiler ve gereksinimler

Şekil 3. Hemşirelerin beklenti ve gereksinimleri.

Hemşirelik mesleğinin beklentilerinin ve gereksinimlerinin, mesleğin zorluklarına ve memnuniyetsizliklerine bağlı olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Mesleğin beklentileri ve gereksinimleri, zorluklarda olduğu gibi, sistemden kaynaklı, hemşirelerden kaynaklı ve hastalardan kaynaklı olarak doğmaktadır. Sistemden kaynaklanan en önemli gereksinim ekonomiktir.

K1: En başta ekonomidir. Yaptığınız işin karşılığı asla bu değil. Yaptığımız *işin karşılığını* hiç almıyoruz. Amerika'da hemşire olmak bir ayrıcalık, çok saygın bir meslektir. Yıllık maaşları 6000 civarında ve çalışma saatleri 40 saatten daha az. Bizim çalışma saatimiz yüksek. Dünya İş Güvenliği diye bir kurum var. Onlar Türkiye'yi bu konuda çok eleştiriyor. 40 saati çok yüksek buluyorlar. Yanlış olduğunu onlar da söylüyor. Israrla bu konuda bastırıyorlar ama bir çalışma yok.

K5: Mesela bir döner sermaye durumu, doktorlar bir sürü *tazminat* alıyorlar ama bizler almıyoruz. Sadece devlet memuru maaşını alıyoruz. Sadece döner sermayeyi almak isterim. Benim beklentim bu.
K10: Öncelikle bence maddiyat; hemşirenin özellikle maddi olarak doyurulması gerekiyor. Önce maddi ve sonra manevi olarak da insanların bu mesleğe bakış açılarının da değişmesi gerekiyor. Hemşireliğe sadece *aradaki personel* olarak değil de *karar veren insan* olarak bakılması daha güzel olurdu. Benim yaptığım iş yine benden sorulmalı. Herkesin bu işe müdahale etme hakkı olmamalı.

Katılımcıların temel gereksinimleri ve beklentileri, ekonomik refah düzeylerinin artmasıdır. Katılımcılara göre hemşireler, yaptıkları işin maddi karşılığını alamamaktadırlar. Hemşireler, sağlık alanında hastayla en çok etkileşimde bulunan meslek grubu olmalarına rağmen mesleklerinin maddi karşılığım alamadıklarını ileri sürmektedirler. Hemşirelerin ekonomik durumlarının iyileştirilmesinin yalnızca maddi doyumu sağlamayacağı, aynı zamanda mesleğin toplumsal değerini de artıracağı belirtilmektedir.

K9: Benim beklentim *doyum sağlamak*tır. Hasta gelip de "hemşire hanım sağ olun, biz bundan kurtulduk" demesi çok güzel bir duygu. Bence her meslekte olduğu gibi hemşirelikte de yaptığım işin karşılığını almak beni doyuma ulaştırıyor. Hastanın geribildirimi benim doyuma ulaşmamı sağlıyor.
K4: Hemşireliğin meslek olarak *onore edilme*diğini düşünüyorum. Meslek adına bu kadar hizmet verildiği halde, bizim ülkemizde hemşirelik, daha çok tanınmayan ya da eski bakış açısıyla baktığımızda eğitim olmasa da yapılabileceği düşünülen, yani doktorun söylediğini yapacak olan kişi olarak değerlendirilen bir meslek grubudur. Günümüzde, hemşireliğin bir meslek olarak görülmesi gerekiyor.
K12: Toplumda ve çalıştığımız hastanede "ne yapıyoruz ki hemşire olarak, ne iş yapıyoruz ki" görüşü var. Yaptığımız işten dolayı *takdir almak* ve onore edilmek istiyoruz, iyi bir şey yaptığımızda beğenilip alkışlanmak istiyoruz. Yıllardır bunun eğitimini aldın, çalıştın, çabaladın, başardın, demek yerine en ufak hatanda cezalandırılıyorsun. Uyarı ve ceza veriliyor. Ama iyi bir şey yaptığımızda mesleğimizi layıkıyla yaptığımızı diyen yok, aferin diyen yok.

Katılımcılar mesleklerinde maddi doyum kadar manevi doyumun da öneminin üzerinde durmuşlardır. Özellikle çalıştıkları

kurum tarafından yeterince takdir edilmediğini belirten katılımcılar, bu durumun motivasyonlarını olumsuz yönde etkilediklerini ileri sürmektedirler. Katılımcılar manevi doyumdan, takdir edilmek, onore edilmek gibi davranışları kastetmektedirler. Manevi doyum beklentisinin hem yöneticilerden hem de hastalardan gelmesinin önemini vurgulamaktadırlar.

K1: Hemşirelik yeterince *saygın bir meslek* değil. Tabi bu saygınlığı kazanmamızda bizimde payımız olacak. Toplumun gerçeğinde bir meslek ekonomik olarak ne kadar yüksekse o kadar saygındır. Sağlık olayına çok farklı bakılmalı. Bir sağlık personeli 5 saat çalışarak başarı sağlayabiliyorsa 5 saat çalışmalıdır.
K5: Hemşirelik *mesleğinin toplumdaki konumu*nun eskiye nazaran daha iyi bir yerde olduğunu düşünüyorum. Bizim sadece kadınların yapmış olduğu bir meslek olduğu için -şimdi biraz erkek hemşireler geliyor- toplumda çok kabul görmeyen bir meslektir. Ama bu algı, biz kendi içimizde bilgilendikçe değişir ve insanlarda o kadar saygı gösterir diye düşünüyorum.
K9: Hemşirelik mesleğinin diğer bir gereksinimi ise *toplum gözünde saygıdeğer bir yerde olmak*tır. Toplumdaki mesleğin yeri ise bizim duruşumuzla alakalı olduğunu düşünüyorum. Senin ne kadar bilgili eğitimli olduğunu anladığı zaman insanların sana saygısı artıyor.
K13: Aslında tıbbi açıdan bilgilerimiz, teknolojiyi kullanmamız, aldığımız eğitimler, bunlar çok değerlidir. Ama toplumda değer yargıları çok zayıftır. Öncelikle *toplumdaki hemşirelik imajının* iyi görünmesini isterim. Bu imaj algısı ve önyargılar kendi ailelerimizde bile var. Bunun değişmeye başladığının farkındayım. Ama tam olarak bir hekimlik gibi mesleki bir grup olarak göremiyoruz. Ama hemşirelik savaş yıllarından bu yana varken, toplumun önyargıları tabii ki sıkıntılı.

Katılımcıların en önemli beklentilerinden biri de mesleklerin toplumda hak ettiği değeri görmesidir. Bunun nedenini maddi ve manevi yetersizlik olarak açıklayan katılımcılara göre, doktorlar kadar çalışmalarına rağmen, doktorlar gibi toplumda kendilerine saygı duyulmadığını belirtmektedirler. Katılımcılara göre mesleğin toplumsal değerinin artması, maddi ve manevi tatmin ve eğitimdir.

K1: Bizim en büyük ödülümüz, mesleki anlamda *nöbetimizin azalmasıdır*. Bu mesleğin nöbeti, hasta sayısının fazla olması, motive edici şeylerin olmaması, fiziksel koşullardaki sorunlar, bu *meslekte bıkkınlığı*

ortaya çıkarıyor. Bazen nefret ediyorsunuz. Ben işimi severek yaptığım halde, bazen bıktım, yeter artık, ayrılsam mı, diye düşündüğüm çok olmuştur.

K16: Bir nöbette uğraştığınız hasta çok daha ağır geliyor. *Vardiyalı sistem* daha iyi çünkü performansınız daha yüksek oluyor. Sabah da çok daha aktif oluyorsunuz.

K7: Performansın yükseltilmesinde *çalışma saatleri* ile birlikte ödül sistemi de çok önemlidir. Bunlarla birlikte *motivasyon* da çok önemlidir. Nöbet, bütün hemşirelerin en önemli problemidir. Performansın artması için nöbet sorununun çözülmesi gereklidir.

K20: Hastanelerin fiziki koşulları, hemşireler için çok önemlidir. En azından *hemşirenin kişisel alanı* olmalıdır. Bunlar aynı zamanda *motivasyon*u yükseltecek şeylerdir.

K17: Temel gereksinim, hemşire *sayısının artırılmasıdır*. *Çalışma saatleri*, nöbet saatleri düşünüldüğünde en temel gereksinim hemşire sayısının az olmasıdır.

K12: Bir de *hasta sayısı* çok fazla. Sağlıkta koğuş sistemi hizmet verilmez. Hizmet istemiyorsak, sadece ilaçların dağıtılmasını istiyorsak, bu yapılır tabii.

Görüşme yapılan bütün katılımcılar tarafından ifade edilen mesleki gereksinim, nöbet sisteminin değiştirilmesidir. Hemşireler tarafından belirtilen mevcut nöbet sistemi 24 saattir. Hemşire sayısının az, hasta sayısının fazla olmasından dolayı nöbetler hemşirelerde tükenmişliğe neden olmaktadır. Katılımcılar 24 saatlik nöbet sistemi yerine vardiyalı nöbet sistemini önermektedirler. Yani bir günün eşit iki ya da üç aralığa bölünerek; bir günlük nöbetin iki ya da üç hemşire tarafından tutulmasıdır. Katılımcılar bu şekilde nöbetlerin daha az yorucu olacağını, performanslarının ve motivasyonlarının artacağını düşünmektedirler.

K8: Hemşirelik mesleğinin temel gereksinimleri ise bu anlamda *uzmanlaşmanın olması*, hemşirelikte evli-bekâr ayrımının yapılmamasıdır.

K3: Hemşirelik eğiminin *4 yıllık* olması gerekiyor. Tekrar meslek lisesine dönülmüş. Çünkü küçük yaşta meslek seçimi olamıyor, bu nedenle yüksekokul düzeyinde olmalıdır.

K10: Ben *mesleksel olarak uzmanlaşma*yı bekliyorum. Yani hemşire her şeyi yapar olarak görülüyor. Oysaki uzmanlaşmış olarak, hemşireler ayrı ayrı bölümlerde olmalıdır. Hemşire bağımsız olmalıdır. Kendi *mesleği içinde de bağımsız olma*lıdır. Belirli yaptığı işler olmalı ve o iş üzerinde uzmanlaşmalıdır.

K17: Klasiktir; emeğin karşılığının daha fazla olması gerekiyor diye düşünüyorum. Ben hemşirelik mesleğine baktığımda bunun sadece maddesel bir şey değil de aslında *mesleğin sınırlarının belli olmamasın*dan kaynaklanan iç içe geçmiş meslekler arasında kalmış olduğunu düşünüyorum.

Görüşme yapılan katılımcılara göre hemşirelik mesleğinin eğitiminde, uzmanlaşmanın olması gerekmektedir. Mesleki uzmanlaşmanın en büyük getirisi, hemşirelerin memnuniyetsizlikleri arasında da belirtilen, mesleğin görev sınırlarının belirsizliğini ortadan kaldıracağı düşünülmektedir. Katılımcılara göre hemşirelik eğitimi, lisans düzeyinde yapılmalıdır. Bununla birlikte yüksek lisans eğitimiyle uzmanlaşma sağlanmalıdır. Hemşireler de doktorlar gibi uzmanlaştıkları alanlarda görevlerini icra etmelidirler. Bu durum mesleğin toplumsal imajı için de oldukça önemlidir.

K1: Yöneticiliğin doğuştan geldiğini ve sonradan öğrenilmediğini düşünüyorum. Bizim içimizde adalet terazisi çok hassastır. Bunun *adaleti dengesi*ni çok iyi sağlamak lazım. Genelde ben bunca sene içinde bunun adil olarak yapıldığını göremedim. Yöneticiler personellerine çok adil davranabilecek kapasitede, pratik çözümler bulabilen, yani *yöneticilik yeteneği* olabilen insanlar olmalıdır.
K3: Kurumlarımızın eksiği de var. Kurumlarımızda *hemşire direktörlüğü* yok. Hâlâ hemşirelerimiz doktor camiasına bağlı. Amirlerimizin doktor değil de hemşire olması gerekiyor.
K5: Motive eden daha çok şey yapılabilir ama bizim kurumlarımız *kemikleşmiş bir dokuya* sahip olduğu için yapılmıyor. Mesela kongreler olabilir.

Katılımcılar hemşirelik mesleğinin yönetimine ilişkin memnuniyetsizliklerine paralel olarak birtakım beklentileri olduğunu ifade etmektedirler. Katılımcılara göre hemşirelerin amirlerinin de hemşire olması gerekmektedir. Bu nedenle askeri hastanelerde hemşire direktörlükleri kurulmalıdır. Ayrıca yönetimde adaletli davranılması da ifade ettikleri bir diğer beklentileridir.

K7: Biraz *geleneksel değerler* de var, erkek hastalar kadın hemşirelerden çekiniyor. Ama bence bu zamanla yıkılacak. Şimdi bile yavaş yavaş değişmeye başladı.
K19: Bizler çoğunlukla bayanız. Şu anda yeni *erkek hemşireler* geldi.

Özellikle erkek hemşirelerin fiziksel güç olarak bizden daha iyi olduğu, yoğun bakımda daha aktif olabileceklerini düşünüyorum. Bu nedenle erkek hemşire olması, erkek hastalar için daha iyi olur diye düşünüyorum.

K8: Ayrıca kadın olarak bu mesleği icra etmenin zorlukları var. Bizim çalışma grubumuz askeri bir grup ve TSK bünyesindeki hastanelerde çalıştım. Taciz olayları mesleğimin ilk yıllarında benim ve arkadaşlarımın başına geldi. Bu taciz hekim, hasta hepsini içermektedir. Birçok örneği var.

K18: *Mobbinge* de maruz kalıyoruz. Başıma da geldi. Bunlar genelde mesleğin ilk başladığınızda daha çok yaşanan şeyler. Tecrübeyle beraber kalkıyor.

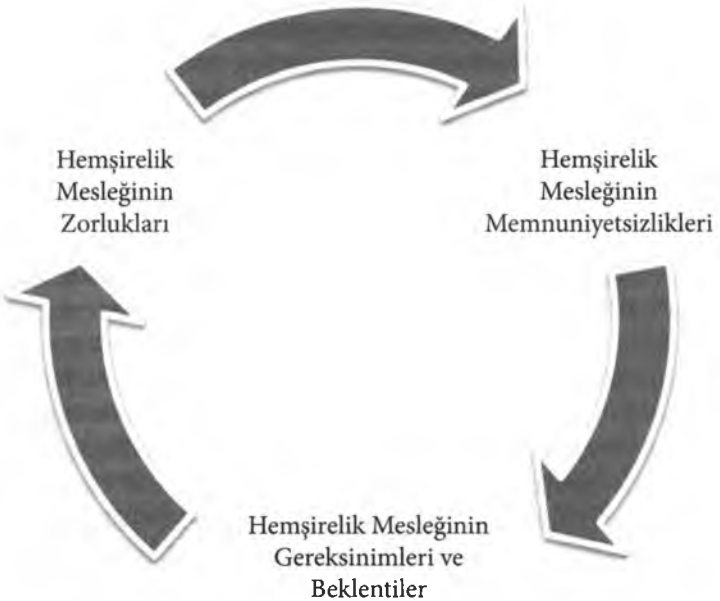
Mesleğe yönelik toplumsal önyargının en önemli nedeninin, hemşireliğin çoğunlukla kadınlar tarafından yapılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü bakım etkileşiminde bakım alanların, özellikle erkek hastaların, geleneksel değerlerinden dolayı tedavi pratiklerinde (TAK eğitimi) hemşirelere direnç gösterdiği belirtilmektedir. Ayrıca geçmişteki hemşirelik mesleğinin değer yargılarının bugünü de etkilediği vurgulanmaktadır. Katılımcılar gerek sağlık çalışanları gerek hastalar tarafından tacize maruz kalabildiklerini; bu nedenle tacizi ve yıldırmayı (*mobbing*) engelleyecek önlemlere gereksinim duymaktadırlar.

Hemşirelik mesleği yukarıdaki veri bağlamında, *maddi ve manevi mesleki doyum, meslekte uzmanlaşma, mesleğin toplumsal imajı, askeri hiyerarşik düzen, adalet dengesi, mesleki geribildirim ve mesleki motivasyon* kavramlarıyla kategorileştirilebilir.

- Mesleğin memnuniyetsizlikleri

Hemşirelik mesleğinin zorlukları, memnuniyetsizliklerin ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden biridir. Buna bağlı olarak beklenti ve gereksinimler doğmaktadır. Çalışmamızın temel problemini oluşturan hemşirelerin memnuniyetsizlikleri, mesleğin zorlukları ve beklentilerinde olduğu gibi üç ana başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar hemşirelik mesleğinin sistemden, hemşirelerin kendilerinden ve hastalardan kaynaklanan memnuniyetsizlikleridir.

Şekil 4. Hemşirelerin memnuniyetsizlikleri.

Katılımcılara göre sistemden kaynaklanan memnuniyetsizliklerin başında hemşirelik mesleğinin nöbet sistemi ve çalışma saatleri gelmektedir.

K12: Bir insanın doğumdan ölüme kadar yanında olan meslek hemşiredir. Hâlâ bu mesleğin değeri nasıl bilinmez anlamıyorum. *Nöbet sistemleri* ve yoğun nöbetlerin çok olması, *hasta popülasyonunun* fazla olması, mesleğin en önemli memnuniyetsizlikleridir.

K7: Çalışma saatleri, fiziksel koşullar ve bayan olmanın verdiği dezavantajlar var. Aslında genel olarak bu mesleğin verdiği yorgunluk asıl memnuniyetsizliğimizdir. Bir de en önemli memnuniyetsizlik, her hemşire aynı maaşı alıyor.

K15: *Hemşire sayısının az olması* bir diğer memnuniyetsizliğimdi. Şimdi çok çok daha iyi.

K13: Çocuklarıma zaman ayıramıyorum. Çocuk sizden bir şeyler beklerken siz nöbete gidiyorum diyorsunuz. *Aile bütünlüğünüz yıpranıyor.* Plan yapamıyorsunuz. İzin almak sıkıntılı, gündüz mesai saatlerinde dua ediyoruz, izin isteme durumumuz olmasın diye.

Katılımcılar, en önemli memnuniyetsizliği nöbet sistemi olarak ifade etmektedirler. Çalıştıkları hastane için olmasa da diğer hastanelerde 24 saatlik nöbet sisteminin sağlık çalışanları için çok ağır olduğunu, bu nöbet sisteminin hemşirelerin aile ve sosyal yaşamını oldukça olumsuz etkilediği ileri sürülmektedir. Katılımcılara göre nöbet sistemi memnuniyetsizliğinin altında yatan önemli nedenlerden biri, kadın olmaktır. Geleneksel toplumlarda kadından beklenilen rollerin fazla olması, hemşirelerin sosyal, psikolojik ve fiziksel olarak yıpranmasına neden olduğu düşünülmektedir. Nöbet sisteminden memnuniyetsizliğin altında yatan diğer neden ise sağlık kurumlarında hasta sayısının fazla, hemşire sayısının az olmasıdır. Hemşire sayısı az olduğu için nöbette kalan hemşireye düşen hasta sayısı ve nöbet tutma sıklığı artmaktadır.

K2: Hemşirelik *ekonomik olarak da yetersiz* bir meslektir. En azından meslekte sağlıkçılar için bir *yıpranma payı* olmalıdır.
K5: *Döner sermaye* hemşireleri en çok motive edecek bir adımdır.
K18: Enfeksiyonlu hastalarınız oluyor. Her zaman *risk altındasınız*. Çocuklarınız ve eşiniz de risk altında ve bu risklere karşı herhangi bir koruma programı da yok. Biz hastane olarak malzeme ve ekipman açısından şanslıyız. Aids, tüberküloz, hepatit bulaşabilir ve bunları ailelerine de bulaştırabilirler. Bunların hesabını kim verecek, bilmiyorum.

Hemşirelik mesleğinde vurgulanan diğer bir memnuniyetsizlik ise mesleğin maddi (ekonomik) ve manevi olarak doyum sağlamamasıdır. Katılımcılar, insan sağlığı gibi çok önemli bir görevi yerine getirdiklerini ve her zaman bulaşıcı hastalık ve enfeksiyon alma gibi riskleri taşıdıklarını ancak buna rağmen maddi olarak emeklerinin karşılığını alamadıklarını düşünmektedirler. Manevi doyum ise iki boyutta ele alınmaktadır: bakım alanların ve yönetim kademesinin geri bildirimleri. Hemşireler genellikle bakım alanlardan manevi olarak doyuma ulaştıklarını ancak yönetim kademesinin hemşireleri takdir etmediklerini belirtmektedirler. Meslekte maddi ve manevi doyumun olmaması ya da az olması, meslekte motivasyonun düşük olmasına neden olmaktadır. Kendilerini diğer sağlık meslek gruplarıyla karşılaştıran katılımcılar, bakım etkileşiminde doktorlardan ve diğer bakım görevi yapanlardan daha fazla enerji sarf ettiklerini ancak mesleğin ekonomik değerinin düşük olmasının mesleklerinin toplumsal imajını da olumsuz etkilediğini düşünmektedirler.

K7: *Geribildirim*ler aldığımız zamanlar sadece rutin olarak ayın personelinin seçildiği zamanlardır. Onun dışında bir takdir, teşekkür olabilir ama bunun dosyada durması seni mutlu etmez ki; arada bir insana bir izin vermek, insanı onore edebilir, dinlendirebilir.
K17: Bence hemşire grubunun *motive edilme*ye ihtiyacı var. Klasik, A4 kâğıdının üzerine takdir ve teşekkürle değil, bence bu izin olabilir Özellikle de *yoğun bakım hemşirelerimizin* daha insani koşullarda çalışmasını arzu ederim.

Katılımcılara göre hemşirelik mesleğinin diğer bir önemli memnuniyetsizliği ise hemşirelikte uzmanlaşmanın olmaması ve rotasyonun az olmasıdır.

K3: *Uzmanlaşma*nın sağlanması, üniversite eğitimi ve *hemşirelik direktörlüğünün oluşturulmasıyla* hemşirelerimiz daha çok bakım hizmeti vermelidir. Psikolojik anlamda hemşirelerimize destek verilmelidir. Mesela özellikle onkoloji hastaneleri, rehabilitasyon merkezlerinde, psikiyatri merkezlerinde hemşirelerimize destek verilmelidir.
K10: *Uzmanlaşma* olmadığı halde hemşire her şeyi bilmek zorundadır. Ağır koşullarda çalışan hemşirelerin yerleri de bir süre sonra değiştirilmelidir.

Katılımcıların çoğu görüşmelerde hemşirelik mesleğinde uzmanlaşmanın önemi üzerinde durmuştur. Hemşirelik mesleği, tıp biliminin her branşında bakım hizmetini sağlamaktadır. Katılımcılar aldıkları hizmetiçi eğitimlerle farklı branşlarda görevlerini icra etmektedirler. Ancak hemşirenin görev yerinin sürekli değişmesi, bağlı olduğu branşta uzmanlaşmasını engellemektedir. Bu nedenle katılımcılar, meslekte uzmanlaşmayla birçok memnuniyetsizliğin giderilebileceğini düşünmektedirler. Araştırmamızın yapıldığı hastanede katılımcıların çoğunluğu rehabilitasyon hemşiresidir. Katılımcılar burada ilk göreve başladıklarında zorlandıklarını ifade etmektedirler. Çünkü rehabilitasyon hemşireliği, bakım alanla hem psikolojik, hem sosyal hem de fiziksel olarak yoğun etkileşimi ve gücü gerektiren bir birimdir. Ancak zaman içersinde aldıkları hizmetiçi eğitimlerle bu zorluklar aşılmaktadır. Katılımcılar, hizmetiçi eğitim yerine temel hemşirelik eğitimi aldıktan sonra branşlara ayrılarak uzmanlaşmanın sağlanması gerektiğini ileri sürmektedirler.

K8: Ben buranın en ağır kliniğinde çalışıyorum. Akut bakım kliniği. Bence bu anlamda klinikler arasında bir *rotasyon olması* gerektiğini düşünüyorum. Çünkü madem *uzmanlaşma* yok, o zaman demek ki hemşire, kendi mesleğiyle ilgili her şeyi bilecek. Ağlamayana emzik yok. Burada durup dururken sizi alıp başka bir yere geçirmiyorlar. Bunun yanlış olduğunu düşünüyorum, bir sıraya konulması gerektiğini düşünüyorum.

K5: Bu hastanede beni en çok rahatsız eden şeylerden biri rotasyonun olmamasıdır. Yılda bir klinikler arası *rotasyon yapılmalı*, hemşirelerin yeri değiştirilmelidir. Rotasyon sağlanmayınca kliniklerde gruplaşmalar ortaya çıkmaktadır. Bu gruplaşmalar kliniğin, hastanenin ve kurumun performansını da düşürüyor. Kaliteli ve yüksek hizmet vermeyi de engelliyor. Zaten herkes bütün klinikleri biliyor. Temel *bakım kriterleri* aynıdır. Bence bu hastanenin temel sorununun *gruplaşmalar* olduğunu düşünüyorum.

Mesleki uzmanlaşmaya paralel olarak bakım hizmeti verilen hastanede klinikler arasında rotasyonun olmaması bir başka memnuniyetsizlik alanıdır. Katılımcıların görev yaptıkları rehabilitasyon merkezinde rotasyon çok az aralıklarla olmaktadır ya da hiç olmamaktadır. Katılımcılara göre bu durum hemşireler arasında gruplaşmaların yaşanmasına, sosyal ilişkilerin bozulmasına ve ilişkilerin çıkar ilişkisine dönüşmesine neden olmaktadır. Ayrıca rehabilitasyon hemşireliğinde bakım etkileşiminin en yoğun olduğu klinik akut bakım[29] kliniğidir. Akut bakım kliniğinde görev yapan katılımcılara göre bu klinikte uzun süre görev yapmaları, hem psikososyal hem de fiziksel açıdan daha fazla yıpranmaya ve bıkkınlığa neden olmaktadır. Bu bağlamda mesleki birimler arasında sürekli rotasyonun sağlanması önem kazanmaktadır.

K9: Ama bu değeri yükselten ya da düşüren bizleriz. Aslından bu mesleğin çoğunluğunun bayanlardan olması da toplumdaki yerini belirler. Yani bayan olma, *ataerkil toplum yapısı*, mesleğin toplumun gözünde değerini düşürüyor diye düşünüyorum.

29. Akut Bakım Rehabilitasyonu Kliniği'nde; trafik kazası, ateşli silah yaralanması, yüksekten düşme, sığ suya dalma, geçirilmiş ameliyatlar vb gibi nedenlerle sadece bacaklarda veya hem kol hem de bacaklarda tam veya kısmi güç kaybı olan hastalar hastalıklarının ilk dönemlerinde akut bakım kliniğinde yatmaktadır. Bunun yanı sıra kafa travması, beyin kanaması veya beyine giden damarların tıkanması sonucu vücudunda kısmi veya tam güç kaybı ve beynin idare ettiği çeşitli fonksiyonları bozuk olan hastalar da daha az sıklıkta olmak üzere yine hastalıklarının ilk dönemlerinde akut bakım kliniğinde yatabilmektedir. http://www.gata.edu.tr/rehab/tibbi_bolum_rehab.html.

K8: Hemşireliğin *yardımcı meslek* olmaktan çıkarılması için ilk başta birlik ve beraberlik sağlanmalı, diyelim ki bir hemşirenin başına bir şey gelsin. Örneğin, *sözlü order* aldınız ve inkâr edildi. Bunun arkasında kimse durmazsa, diğerleri de arkadaşına destek olmazsa, hemşire orada yapayalnız kalıyor, bütün *mobbinglere* açık hale geliyor. Bizde en önemli sorunlardan birisi, birlik ve beraberliğin olmamasıdır. O sağlansa, branşlaşma için birlik beraberlik sağlansa, hemşirelik belki daha iyi konumlara gelecek.

K4: *Toplumdaki değeri*, en önemli memnuniyetsizliğimdir. Hastanın çocuğu bile hastanın başında beklemez ama ben 24 saat hastanın başında gözümü kırpmadan bekledim. Bütün bunlara *rağmen toplumda bu meslek itibar görmüyor.*

Katılımcılara göre hemşirelik mesleğinde uzmanlaşma, mesleğin görev alanının sınırsız olması memnuniyetsizliğini de giderecektir. Çünkü hemşireler görev yaptıkları hastanelerde evrak işleri, hasta bakıcı işleri, tıbbi sekreterlik gibi kendi görev alanlarının dışında kalan işleri de yapmaktadırlar. Bu durum hemşireliğin "yardımcı meslek", "aracı meslek" olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Mesleğin toplumsal imajının artması için mesleğin görev tanımının sınırlarının çizilmesi önem taşımaktadır. Katılımcılara göre çok fazla emek harcamalarına rağmen mesleğin toplumsal değerinin düşük olmasının bir nedeni de toplumsal cinsiyet ayrımının yapılması, yani kadına yeterince değer verilmemesidir. Hemşirelik mesleğinin toplumsal imajının iyileşmesi, maddi ve manevi gereksinimlerin karşılanmasıyla gerçekleşeceği düşünülmektedir. Bu durumda da birçok memnuniyetsizlik giderilmiş olacaktır. Ancak iyileşme sadece sistem tarafından değil, hemşirelerin kendi çabalarıyla da -özellikle eğitim- gerçekleşecektir.

Bakım etkileşiminde aktif olarak yer alan hemşireler karar alma süreçlerini kullanamadıklarını belirtmektedirler. Bakım etkileşiminde hemşireler "tanı koyma" eğitimi aldıkları halde uygulamada doktorlardan "order/talimat" almadan tedaviyi gerçekleştirememektedirler. Katılımcılar, bu durumun kendilerine duydukları özgüveni olumsuz etkilediğini belirtmektedirler. Karar alma mekanizmasındaki hemşirelerin yetkilerinin az olması ya da olmaması, meslekte hiyerarşinin bir etkisi olarak da yorumlanmaktadır.

K12: *Maddi ve manevi memnuniyetsizliklerimiz* var. Mesela, izin alacağım zaman çocuklarım hasta olduğunda ben korkarak, izin alsam mı almasam mı diye amirimin yanına gitmemeliyim. Sonuçta bende bir insanım, ne der ki, diye gitmemeliyim.

K1: Bu saatten sonra değiştiremeyeceğim şeyleri kabul ettim. Aslında kendimce bulduğum yollarla bir şekilde baş ediyorum yani. Mesela, bu *hiyerarşi*yi değiştiremeyeceğimi öğrendim, biraz acı tecrübelerle öğrendim. Bu tür diyaloglara girmekten kaçıyorum. Kendime çözüm yolu buldum çünkü dayanamıyorum, yasal yollara başvuruyorum, hiçbir zaman haklı çıkamıyorum, yıpranıyorum. Onun için bu tür diyaloglara girmeden mümkün olduğunca izole çalışıyorum.

K13: *Askeri hemşirelerin ast-üst ve emir komuta zinciri* ile ilgili sıkıntıları var. Yani hep amirlerinizden çekiniyorsunuz, tedirgin, diken üstünde oluyorsunuz. Bu durum da özgürlüğünüzü kısıtlıyor. Öyle oldukça, kendinize olan *özgüveniniz, meslekteki kararlılığınız* hırpalanıyor.

K16: *Askeri sistemde hemşire* olmak çok zordur. Çünkü *her zaman hasta haklıdır*. Bizde *astlık üstlük* olayı var. Biz askeri okul mezunu olduğumuz için de astlık üstlük ilişkisi belirgin. Ama askeri hemşire olmayan arkadaşlar hastayla tartışabiliyorlar, hakkını arayabiliyorlar ya da oradaki amirleri onları koruyabiliyor. Bizim burada ise hasta haklıdır politikası var. *Sosyal ilişkilerimizde* de bu geçerli. Biz askeri okuldan mezun olduğumuz için astlık üstlük her zaman kendi aramızda vardı. Biz *üst devrelerin baskısı* altında yetiştik. Biz onlara istesek de istemesek de abla demek zorundaydık, bu konuda bize çok baskı yapılmıştı. Onlar her zaman haklıydı.

K20: Hastalarımızın felçli olması, çok yıpratıcı, özellikle fiziksel olarak yıpranıyoruz. Bunun dışında *hiyerarşi çok keskin* ve ast üst ilişkileri çok belirleyici.

Sistemden kaynaklanan başka bir memnuniyetsizlik ise hiyerarşik yapıdır. Görüşme yapılan hemşireler askeri sağlık kurumlarında görev yapan sağlık çalışanlarıdır. Yönetim ve kurallar bakımından Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kurallarına tabidirler. Katılımcılara göre askeri sağlık kurumlarındaki hiyerarşi sivil sağlık kuruluşlarına göre daha belirgindir. Katılımcılar askeri okulda hemşirelik eğitimi alırken, üst devrelerine "abla" diye hitap etmek zorunda olmaları bu hiyerarşinin belirgin bir göstergesidir. Eğitim sürecinde ve sosyal yaşamda varlığını gösteren hiyerarşik yapı, hemşirelerin kendilerine olan özgüvenleri üzerinde olumsuz bir etki göstermektedir. Özellikle ast-üst ilişkilerinde hiyerarşinin kendini gösterdiğini belirten katılımcılara göre, sivil sağlık kuruluşlarında ast, üstüne karşı kendini ifade edebilirken; askeri

hemşirelikte böyle bir şeyin mümkün olmadığı ileri sürülmektedir. Ancak katılımcılar arasında, keskin hiyerarşi ve astlık-üstlük ilişkisinin son zamanlarda değiştiği, yeni yetişen hemşirelerin artık kendilerini rahatlıkla ifade edebildiği ve haklarını aradıkları görüşü, yaygınlık kazanmaktadır.

Hemşireliğin kendilerinden kaynaklandığını belirttikleri memnuniyetsizliklerin başında ise grup içi ilişkiler ilk sırayı almaktadır.

K2: *Ekipler arasındaki anlaşmazlıklar* önemli bir konu ve bunlar konuşarak çözümlenmelidir. Bir başka sorun ise her klinik kendi elemanını koruyor. Her doktor da bağlı bulunduğu birimdeki elemanını genel olarak tabii ki koruyor. Böyle bir sahiplenme var. Bu durum bazen rahatsız edici durumlar yaratabiliyor.
K15: Hemşirelikte bakım etkileşimindeki eksiklikler, kliniklerde eleman yetersizlikleri var ve *bakım bir ekip işi*dir. Hemşire birçok işi yapabiliyor. Mesela, doktorun yapması gereken istekleri ve tahlilleri isteyebiliyor. Mesela, kat bakım görevlisi yoksa onun yerine onun yapması gereken işi yapabiliyor. Yani hemşire her zaman tampon görevi görüyor. Fizyoterapist arkadaş gece yoksa onun uygulayacağı tedaviyi hemşire uyguluyor. Evrak işlemlerini de hemşireler tamamlıyor. Bu da sıkıntılı bir durum.
K12: Kendi görevlerimizin dışında *başkalarının görev ve sorumluluklarını yapmak* zorunda kalmak beni üzüyor. Bu nedenle, herkes kendi işini yapmalı.

Katılımcılara göre hemşirelik bir ekip işidir ancak bu durum hemşirelerin kendi görevleri olmayan işleri de yapmalarına neden olmaktadır. Katılımcılar çoğu zaman bakım dışındaki görevleri de yerine getirdiklerini ileri sürmektedirler. Mesleğin görev sınırlarının belli olmaması ve "arada ya da yardımcı meslek" olarak tanımlanması mesleğin toplumsal değerini azaltmaktadır. Mesleğin sınırlarının belirsizleştiği bir başka alan ise rütbeli hemşireliktir. Rütbeli hemşireler, hem subay hem de hemşiredir. Subay kimliklerinden dolayı askeri hastanelerin dışında karargâhlarda da çalışabilmektedirler.

K4: Aldığımız eğitimi pratikte yapamıyor olmamız büyük bir sıkıntı. Çünkü bizim en temel sıkıntılarımızdan biri interneti kullanamamamız ya da sınırlı kullanmamız. Tıp sürekli ilerleyen bir bilim ve bunu engellemeleri *bilgiye ket vurmak* demektir. Bizden yeterince faydalanamadıklarını düşünüyorum. Bizim her yerde kadromuz var, ben birden

başka bir yerde görevlendiriliyorum. Bugün burada hemşirelik yapıyorken yarın karargâhta yazı yazabiliyorum. Rütbenin verdiği, her işi yapar, gözüyle görülmesi insanı yoruyor. Ama bu *rütbeli hemşirelerimiz*de geçerlidir. Bu anlamda zaten sizi hemşirelikten koparıyorlar. Hemşirelik yapmasın da ne yaparsa yapsın gibi bir şey oluyor. Hemşirelik yapmaya zaman bulamıyorum.

Hemşirelikte uzmanlaşmanın olmaması ve rotasyonun az olması veya hiç olmaması, ilişkilerde gruplaşmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu gruplaşmalar, farklı kliniklerde çalışan hemşirelerin ötekileştirilmesine yol açmaktadır.

Hemşirelik mesleğinin kendisinden kaynaklanan memnuniyetsizliklerinden bir diğeri de mesleğin sosyal, psikolojik ve fiziksel yıpranmaya sebep olmasıdır.

K17: Hemşirelik insanla ilgili bir meslek ve karşı tarafta insan var. Onunla bir şekilde sürekli hem dokunarak hem de sözel olarak her şekilde etkileşimde bulunuyorsunuz. Bazen onların anlattığı bütün şeyler sizin bütün hayatınızı etkileyebiliyor. Bu durumun *ruhsal anlamda çöküntü*ye uğrattığı çok oluyor. Hemşirelik mesleğinde *yıpranma* çok fazla yaşanıyor.

K14: Özellikle rehabilitasyon hastanesi olduğu için birçok hastamız felçli durumda, onlar birçok işlerini kendileri halledemediği için yardımcı olmak durumundayız. Oturmak, çevirmek, indirmek, kaldırmak yüzünden birçok hemşiremiz bel fıtığından rahatsız, *fiziksel hasar* görüyoruz.

K13: İlk başlarda rehabilitasyon hemşireliği çok zordur. Farklı bir alan çünkü buradaki hastaların hepsi bağımlı ve size muhtaç durumdalar. İlk başladığınız zamanlarda bir çoğunuzun hikâyesinin yerine kendinizi koyuyorsunuz. Benim başıma, eşimin başına da, ailemin başına da gelebilirdi diyorsunuz. Bu da sizi ruhsal olarak çok zorluyor. Ben 10 senedir buradayım, özellikle ilk üç sene araçların önüne oturamadım, havuza falan atlayamıyorum hâlâ, riskli sporlardan, kayak, dalmak gibi, kesinlikle uzak duruyorum. Burası o açıdan dezavantajlı, etrafınızı ve kendinizi kısıtlıyor. Rehabilitasyon hemşirelerine ilk yıllarda psikolojik destek sağlanmalı diye düşünüyorum. Sonrasında hastalarımıza alışıyoruz.

Katılımcılara göre hemşirelik mesleği sosyal, psikolojik ve fiziksel açıdan güç gerektiren bir meslektir. İnsan hayatıyla ilgili olan ve hata kabul etmeyen hemşirelik mesleğinin bu özelliği, her zaman hemşirelerin üzerinde görünmeyen bir baskı yaratmakta-

dır. Katılımcılar, hastaların "hasta oldukları" için psikolojilerinin normal olmadığını ve bunu da en yakınına -refakatçisi ve hemşiresine- yansıttığını belirtmektedirler. Ayrıca hastalar, her şeyi sürekli yakınlarında olan hemşirelerden beklemektedirler. Bu durum hemşirelerin ruhsal açıdan çöküntüye uğramasına neden olmaktadır.

Bakım etkileşiminde hastaların fiziksel bakımı, hemşirelerin fiziksel açıdan yıpranmalarına neden olmaktadır. Çünkü rehabilitasyon merkezinde tedavi gören hastaların çoğunluğu felçli hastalardır ve fiziksel olarak pozisyon almalarında ve her türlü etkinliklerinde yardıma ihtiyaçları vardır.

Hastaların psikolojik, fiziksel ve sosyal durumları hemşirelerin sosyal yaşamlarını da etkilemektedir. Katılımcılar bakım etkileşimine girdikleri hastaların hikâyesini öğrenmektedirler. Hastaların hayat hikâyelerinden çok etkilenen katılımcılar, gündelik hayatlarında travma yaşadıklarını, birçok etkinliğe katılırken tereddüt yaşadıklarını ifade etmektedirler.

K11: Son yılarda *hasta profilleri* biraz düşüyor. Mesela, eskiden hasta profilimiz belli bir seviyedeydi. Bugün hastane kontenjanı sivil hastalara da açılmıştır. Hasta profili -sosyoekonomik olarak- değiştikçe hemşireye yaklaşım da değişmektedir. Hemşire her işi yapar anlayışı gelişiyor. Hemşireyi daha bir eğitimsiz görüyorlar. *Hasta profili sivilleştikçe* hemşireye bakış açısındaki seviye de düşüyor. Bu durum hastayla iletişiminize de yansıyor. Hastaların beklentileri çok yükseldi. Hasta aradığını bulamayınca sorgulamalar başlıyor. Bu durum da sağlık personeliyle çatışmaların ortaya çıkmasına neden oluyor.
K18: Hastaların *sözlü ya da fiziksel tacizlerine* uğruyoruz ama bir şekilde baş ediyorsun. Bazı hastalar kendini düzeltiyor ya da davranışını düzeltiyor. Sorunların çözülmesi doğru iletişime bakıyor.
K1: En çok istediğim şey ise bu *işi hatasız yapmak* ve bu işi öyle bitirmek istiyorum. Kimseye benden bir zarar ziyan gelmeden.

Katılımcıların hastalardan kaynaklanan memnuniyetsizliklerinin başında, hastaların beklentilerinin sınırsız olması ve hastalar tarafından zaman zaman tacize maruz kalmaları gelmektedir. Ancak doğru iletişim ve tecrübeyle katılımcılar bu tür davranışların üstesinden gelebildiklerini ifade etmektedirler. Ayrıca hastalardan gelen olumlu geribildirimler, katılımcılar için mesleki doyum sağlamalarında çok önemlidir.

Hemşirelik mesleğinin memnuniyetsizlikleriyle ilgili veri; *mesleki yıpranma, risk grubu, mesleki maddi ve manevi doyuma ulaşamama, mesleki uzmanlaşma, motivasyon eksikliği, psikososyal ve fiziksel bakım etkileşimi,* mobbing, *gruplaşma, çıkar grupları, teknolojik sınırlılık, mesleki görev tanımı ve bakım alanın sosyokültürel profili* gibi kavramlarla kategorileştirilebilir.

- Eğitim ve uygulama arasındaki farklılıklar

Görüşme yapılan katılımcıların çoğunluğu, aldıkları eğitim ile uygulama arasında önemli farklılıkların olduğunu ileri sürmektedirler. Hemşirelik eğitiminde çoğunlukla bakım etkileşimine yönelik teorik eğitim almaktadırlar. Ancak pratikte bakımla birlikte farklı görevleri de yerine getirmektedirler. Bu durum aynı zamanda hemşirelerin memnuniyetsizlikleri arasında da yer almaktadır. Mesleğin görev sınırları belli olmadığı için hemşirelik mesleği "meslek" olarak kabul edilmemektedir. Hemşirelik eğitimi süresince hemşireler bakım verme üzerine yoğun bir eğitim alırken, çalışmaya başladıklarında evrak işleri, diğer sağlık çalışanların görevi olan işleri de yaptıklarını ve çalışma ekibi içinde koordinasyonu sağladıklarını ifade etmektedirler. İş tanımının belirsizliği, hemşirelerin mesleğe yabancılaşmalarına neden olmaktadır. Katılımcılara göre hemşirelik mesleği, yalnızca bakımla ilgili değil, aynı zamanda iletişim, bakım alana eğitim verme konularıyla da ilgilidir.

K1: Bizim işimizde *teoride öğrendiğini pratikte uygula sistemi* geçerli değil. Teoride zaten idealleri öğretiyorlar. Hemşiresiniz, sınırlarınız belli, bakımı şöyle verirsiniz, böyle verirsiniz. Öyle bir şey yok. Bir kere hemşireler doktorlara bağlılar ve onların dediğini yapıyorlar. Bu durumda bıkkınlık yaratıyor. Hem işiniz dışında bir şey yapıyorsunuz hem de eksik yaptığınızda da amirlerinizle büyük problem yaşıyorsunuz.

K2: Teori ile pratik örtüşmüyor çünkü bizim aldığımız hemşirelik hizmeti tamamen bakıma yöneliktir. Bunu birebir hasta ile çok fazla uygulayamıyorsunuz. Çünkü hemşirenin başında daha fazla işyükü var, daha fazla iş yaptığı için *bakım planı*na yönelik sadece kendi mesleğini gerçekleştiremiyor. Doktorun da işini yapıyor, yeri geliyor fizyoterapistin de işini yapıyor, yeri geliyor psikiyatrisin de psikologların da işini yapıyor.

K7: Teori ile pratik çok farklı, aldığım eğitimlerde *hasta ve hasta yakınıyla ilgili prosedürler*den hiç bahsetmemişlerdi. Sanki öyle bir yere

gelecektik ki, hastalar bizim dokunmamızla iyileşeceklerdi sanıyordum ama öyle değilmiş ne yazık ki. *Uygulamada daha iletişimsel süreç* var.

Teorik olarak alınan eğitimi pratikte uygulanırken, karar alma süreçlerinde hemşirelerin özerkliğinin olmaması bakım etkileşiminde sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle uygulanacak tedavi konusunda doktorlardan talimat almaları, bakım alana müdahaleyi geciktirmektedir.

K13: Pratik ve teori çok birbirine benzemiyor. Elbette teoride öğrendiğiniz uygulanması gereken şeyler, pratikte yaptıklarınızla bazen örtüşmüyor. Çünkü acil bir hastaya müdahale ediyorsunuz. Teoride *yazılı order alma*dan müdahale etmeniz öğretiliyor. Mesela, arıyorsunuz doktordan order almak için, doktor gelmiyor. Telefonla order alıyorsunuz ve bunu uyguluyorsunuz. Yaptığımız şey aslında bizim başımızı yakacak bir şey ama yazılı order almadan yapamam da diyemiyorsunuz.

Katılımcılar teoride çok iyi bir eğitim aldıklarını belirtirken, pratikte yetersiz kaldıklarını vurgulamaktadırlar. Çünkü bakım etkileşimi karşılıklı bir etkinliktir ve hemşirenin hazır bulunuşluğu kadar hastanın hazır bulunuşluğu da çok önemlidir. Pratiğin yetersiz olduğunu düşünen katılımcılar, göreve başladıklarında hasta sayısının fazla, hemşire sayısının az olması ve hasta profilinin farklılaşması gibi temel sorunlarla da karşılaştıklarını belirtmektedirler. Hemşirelerin pratikte karşılaştıkları bu sorunlar, mesleğe yabancılaşmalarına neden olabilmektedir.

K11: Biz GATA'da biraz daha yoğun ve sıkıştırılmış bir eğitim aldık. Belki pratik olarak daha çok staja çıkıp daha çok kliniklerde uygulama yapılabilir. Daha çok damar yolu açıp daha çok hastayla yüz yüze gelinebilirdi. Teori iyiydi ama pratik ona göre daha zayıf kalıyor.

K18: "Pratik ve teori arasında çok fark var. Teoride şunu şöyle yapacaksın diyor ama olmuyor. Karşındaki sana çok fazla direnç gösteriyor. Bazen gerçekten, sen de iyi değilsen, çileden çıkıyorsun. Tepki de verebilirsin, insansın sonuçta. Bu anlamda sorununuzu başhemşireye anlattığımızda niçin hastayla böyle bir polemiğe giriyorsunuz, der. O an orada olmadığı için başhemşire sizi anlayamaz. Yapıcı anlamda cümleler kurulacağına, yıkıcı anlamda cümleler kurulduğu içinde *meslekten uzaklaşıyoruz.*

Katılımcıların memnuniyetsizlikleri arasında da önemle üzerinde durduğu bir konu olan uzmanlaşmanın olmaması ve hemşirelerin farklı alanların hemşireliğini yapmaları, verilen eğitimin en önemli eksikliklerinden birisidir. Temeli bakım etkileşimine dayanmasına rağmen yoğun bakım hemşireliği, dahiliye hemşireliği, kadın doğum hemşireliği, rehabilitasyon hemşireliği, diyaliz hemşireliği gibi branşların önemli farklılıklar gösterdiği katılımcılar tarafından belirtilmektedir. Hemşirelikte uzmanlaşma olmadığı için, katılımcılar görev yaptıkları alanlardaki eksikliklerini görevi esnasında aldığı hizmetiçi eğitim süreciyle tamamlamaktadırlar. Katılımcılara göre hizmetiçi eğitim yerine lisansüstü eğitimle hemşirelikte uzmanlaşma sağlanmalı ve hemşireler uzmanlaştıkları alanlarda görevlerini icra etmelidirler. Hemşireler farklı hemşirelik branşlarında lisans üstü eğitimle uzmanlaşmalarına rağmen, görevlendirildikleri branşlarda çalışmaktadırlar.

K5: Mesela, ben revir hemşireliği yaptım, orada askerler beni çok yıpratmıştı. Mesela, onlara üreme sağlığı konusunda eğitim veriyordum ve çok yıpratıcı bir süreçti. Çünkü *kültürel farklılıklar* var, *onun diliyle konuşmak* çok zor. Her *hemşireliğin kendine has yoruculuğu* vardır. Hemşirelik mesleğinin tamamen eğitime yönelik olduğunu düşünüyorum. Hasta insanları sürekli eğitiyorsunuz.

K12: Teori ve pratik arasında farklılıklar var. Okulda aldığımız eğitim çok farklıydı. Teknoloji gelişti. Mesela, hastanın barsak ve tuvalet eğitimini ben okulda almadım ve bunlar hemşirenin görevi değildi. Bu hastaneye geldikten sonra bunlar rehabilitasyon hemşiresinin görevi deyip bize kurs vererek öğrettiler. Bundan sonra bunlar senin görevin dediler. Sondalama, lavman, yara pansumanı bizim görevimiz arasında değildi.

Görüşme yapılan katılımcılardan yalnızca bir kişi aldıkları eğitimle uygulama arasında farklılık olmadığını düşünmektedir. Bu aşamada elde edilen veri, *mesleki tükenmişlik/bıkkınlık, iş tanımı belirsizliği, teori-uygulama uyuşmazlığı* kavramlarıyla kategorileştirilebilir.

Eksenel Kodlama

Eksenel kodlama aşamasında, açık kodlama aşamasında elde edilen veri farklı bir biçimde tekrar ele alınmaktadır. Açık kodlama aşamasında oluşturulan kategorilerden ortak özelliklere sahip olan kategoriler bir üst kategoride tekrar birleştirilmiştir.

Açık kodlamada yapılan bütün kategorilerin memnuniyetsizliğin kaynağına işaret ettiği dikkati çekmektedir. Araştırmamızın da temel problemi olan memnuniyetsizliğin kaynağı katılımcıların görüşleri doğrultusunda üç başlık altında yeniden kategorileştirilebilmektedir.

Tablo 5. Hemşirelerin Memnuniyetsizliğinin Kaynağı.

SİSTEM MEMNUNİYETSİZLİĞİ	HEMŞİRELİKTEN KAYNAKLANAN MEMNUNİYETSİZLİK	HASTA KAYNAKLI MEMNUNİYETSİZLİK
- Yüksek hasta sayısı - Hemşire sayısının yetersizliği - Oryantasyon eğitimi - Hiyerarşik düzen - Adalet dengesi - Primer hemşirelik - Mesleki uzmanlaşma - Mesleki geribildirim - Yardımcı meslek imajı - Mesleki görev tanımı belirsizliği - *Mobbing* - Teori-pratik uyuşmazlığı - Risk Grubu - Talimat/order alma - Yüksek öğretim hemşireliği - *Mesleğin toplumsal imajı*	- Aile yönelimli meslek tercihi - Hasta odaklı bakım etkileşimi - Maddi/manevi mesleki doyum - Motivasyon eksikliği - Toplumsal cinsiyet ayrımı - Gruplaşma - Çıkar grupları - Rol belirsizliği - Hazır bulunuşluk - Rehabilitasyon hemşireliği - Profesyonel bakım etkileşimi - Etkileşimde birincil ilişkiler - Empatik iletişim - Mesleki tükenmişlik - Mesleki yıpranma - *Mesleğin toplumsal imajı*	- Hastanın eğitim seviyesi - Yüksek hasta sayısı - Sosyokültürel farklılıklar - Taciz - Toplumsal cinsiyet ayrımı - Hastanın sosyokültürel profili - Hastanın psikolojisi - Etkileşimde birincil ilişkiler - İletişimsizlik - Açıklayıcılık - *Mesleğin toplumsal imajı*

Katılımcıların görüşleri ve elde edilen veri doğrultusunda hemşirelerin memnuniyetsizlikleri üç başlık altında toplanabilir.

Sistemden kaynaklı memnuniyetsizliğe neden olan en önemli husus, hemşirelik mesleğinin toplumdaki imajı konusudur. Aynı kategori hemşirelikten kaynaklı memnuniyetsizliklerin alt başlığında da yer almaktadır. Katılımcılara göre bu memnuniyetsizlik,

sistemin hemşirelik mesleğine yeterli değeri vermemesi, mesleğin iş sınırlarını belirlememesi/çok geniş tutulması, çok fazla emek harcanmasına rağmen maddi olarak düşük ücretli bir iş olması, hemşirelerin risk grubunda olduğu halde bu konuda hiçbir önlemin alınmaması, hastanelerde hasta sayısının çok yüksek olduğu halde hemşire sayısının daha az sayıda olmasından kaynaklanmaktadır.

Katılımcıların neredeyse tamamı tarafından belirtilen, sistemden kaynaklı memnuniyetsizliklerden biri de mesleki uzmanlaşmanın olmamasıdır. Bu durum farklı hemşirelik alanlarındaki eksikliğin yalnızca hizmetiçi eğitimle tamamlanmasına neden olmaktadır.

Görüşme yapılan katılımcıların tamamı askeri hemşiredir. Katılımcıların bazıları, hiyerarşik düzenin insan sağlığıyla ilgilenen hemşirelik mesleği için katı kuralları olduğunu; bazıları ise bu hiyerarşik düzenin sivil hastane yönetimleri için aynı derecede geçerli olduğunu belirtmektedir. Katı hiyerarşinin var olduğunu düşünenler, kendilerini kamu hastanelerinde çalışan hemşirelerle karşılaştırarak, ast-üst ilişkilerinde kendilerini ifade edemediklerini ve emirlere uymak zorunda kaldıklarını ileri sürmektedir.

Hemşirelerin kendinden kaynaklandığını düşündükleri memnuniyetsizlerin başında hasta odaklı bakım etkileşiminden dolayı katılımcılar, çok fazla yıprandıkları, maddi ve manevi doyum sağlayamadıklarını, bu durumun kendilerinde motivasyon eksikliği yarattığını belirtmektedirler. Ayrıca katılımcılar, rehabilitasyon hemşireliğinde hemşirelerin hazır bulunuşluğunun yüksek olması gerektiğini, hastaların fiziksel ve psikolojik durumlarından dolayı mesleğin yıpratıcı olduğunu ve zamanla bıkkınlık ve tükenmişlik hissi yarattığını düşünmektedirler.

Katılımcılar, hastalardan kaynaklanan memnuniyetsizliklerin başında hastaların sosyokültürel profilinin bakım etkileşimi üzerindeki etkilerini belirtmektedirler. Hemşireler, hastaların ve hasta yakınlarının eğitim düzeyi düştükçe, kültürel farklılıklar arttıkça, etkili iletişim kurmakta zorlandıklarını, açıklayıcı olmanın yetersiz kaldığını ileri sürmektedirler.

Görüşme yapılan hastalar ise hemşirelerle iletişimde hiçbir sorun yaşamadıklarını, hemşirelerin bakım etkileşiminde profesyonel davrandıklarını belirmektedirler.

- Seçici Kodlama

Creswell'e[30] göre temellendirilmiş kuramın seçici kodlama aşamasında araştırmacı, eksenel kodlamadan elde ettiği kategorileri birleştiren bir öykü inşa eder. Eksenel kodlamada ortaya konulan kategoriler ve kategoriler arasındaki ilişkiler şematik bir şekilde gösterilerek çekirdek kavrama ulaşılmaya çalışılır. Eksenel kodlamada ortaya çıkan üç kategori ele alındığında, her kategoride yer alan kodlama "mesleğin toplumsal imajı"dır. Katılımcılara göre hem sistem, hem hemşirelerin kendileri hem de hastalar, hemşireliğin "arada kalmış, sınırları belli olmayan bir meslek imajı" çizmesinde etkendir. "Mesleğin toplumsal imajı" kategorisi tüm kategorileri birleştiren bir kategori ve hemşirelik mesleğinin memnuniyetsizliğinin temel nedenidir. Mesleğin toplumsal imajı çalışmanın çekirdek kavramıdır.

Çalışmada hemşirelik mesleği evlilik metaforu kullanılarak öykülendirilmiştir. Evlilik metaforunun kullanılmasının nedeni, hemşirelerin meslekleriyle de evlilik gibi bir bağ kurmasıdır. Meslek seçimi, evlilikteki eş seçimi gibi ya ailenin yönlendirmesiyle ya da kişilerin kendi tercihleri sonucu gerçekleşmektedir. Ailenin etkisiyle yapılan eş seçiminde olduğu gibi, hemşirelik mesleği de deneyim arttıkça ya sevilmektedir ya da katılımcılar meslekten ayrılmayı düşünmektedirler.

Evliliğin sürdürülmesinde en önemli etken olan etkili iletişim, hemşirelik mesleği için vazgeçilmez unsurlardan birisidir. Bireyler evlilik yaptıkları kişiyle etkili iletişim kurarak ve ona anlayış, hoşgörü, güler yüz göstererek evliliğini sürdürmektedirler. Hemşireler aynı anlayışı, hoşgörüyü ve güler yüzü hastalarına karşı da göstermektedirler.

Hemşirelik mesleğindeki bütüncül bakış açısı evlilik içinde geçerlidir. Evlilik bireyler açısından fiziksel, sosyal ve psikolojik bütünlüğü olan bir olgudur. Ataerkil toplumlarda evlilikte kadın, erkeğe göre daha fazla rol üstlenmektedir. Kadının üstlendiği eş, anne, çalışan ve ev hanımlığı rolleri kadının fiziksel ve psikososyal yönden yıpranmasına neden olmaktadır. Hemşirelik mesleğinde de kadından bu rollerinin dışında bir de mesleğin görev sınırları içinde tanımlayan sorumluluklar da verilmektedir. Evlilikte eşler

30. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Desing, Choosing Among Five Traditions.*

arasında sorumluluklar paylaşılmazsa, evliliğin devamlılığı risk altına girer. Aynı durum meslekte de söz konusudur.

İnsan hayatıyla ilgili olan ve hata yapma olasılığı olmayan bir meslek olan hemşirelikte, kişiler yalnızca eşiyle değil, mesleklerinde de evlilik yapmaktadırlar. Mesleklerinde hastalarına gösterdikleri özeni, evine ve çocuklarına da göstermektedirler. Gün içersinde mesleklerini icra edip eve dönen katılımcılar, hastalara karşı sorumluluklarını sürekli olarak düşündüklerini belirtmektedirler. Hemşireler evliliklerinde olduğu gibi mesleklerini de kusursuz bir şekilde tamamlamak istemektedirler.

Hemşirelik bakım etkileşiminde ideal bakımın empati, iletişim, profesyonel duruş ve açıklayıcılık ilkesi etkilidir. Bununla birlikte hasta birey bir bütün, yani fiziksel, sosyal, psikolojik yönleriyle bir birey düşünülmektedir. Katılımcıların görev yaptıkları rehabilitasyon merkezinde ideal bakım etkileşimi büyük ölçüde gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Hastalarla yapılan görüşmelerde de bu düşünce doğrulanmaktadır.

Hemşireliğin en önemli zorluklarından birisi kadın olmaktır. Çünkü ataerkil toplumların en belirgin özelliği, kadının çalışma yaşamındaki rollerinin aile yaşamındaki rollerini etkilememesi beklenmektedir. Ayrıca nöbetli bir meslek oluşu hemşireleri fizyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan yıpratmaktadır. Hata yapmayı kabul etmeyen bir meslek olan hemşirelik maddi (ücret) ve manevi (takdir/geribildirim) açıdan tatmin/doyum sağlamaması nedeniyle meslekte motivasyonun düşük olmasına neden olmaktadır.

Hemşirelerin temel görevi olan "bakım"ın dışındaki işlerle de (evrak, hasta bakıcının görevleri, kat bakımcıların görevleri, eğitici gibi) ilgilenmeleri mesleğin sınırlarının tam olarak çizilmemesine ve hem sağlık çalışanları, hem hastalar hem de toplum tarafından "yardımcı meslek" imajının yaratılmasına neden olmaktadır. Bu durum aynı zamanda rol belirsizliğini beraberinde getirirken; katılımcıların en önemli memnuniyetsizliklerinden birisidir. Katılımcılara göre mesleğin toplumsal imajının bu şekilde olumsuz düşünülmesinde hemşirelerinde rolü vardır. Çünkü başta hemşireler mesleklerine hak ettiği değeri vermemektedir. Ayrıca katılımcılar çoğunlukla kadınların yaptığı hemşirelik mesleğinde toplumsal cinsiyet ayrımının yapıldığı düşünmektedirler. Katılımcılara göre hastalara uygulanan bakım tedavisinde toplumun sahip olduğu kültürel değerlere uymayan birtakım davranış-

lar (erkeğin mahrem yerlerinin görme, tedavi aşamasında fiziksel temas gibi) bulunmaktadır. Bu durumda özellikle toplumun eğitim düzeyi düşük ve geleneksel değerlere sahip kesimlerince hem kadın hem hemşire olmak tasvip edilmeyen bir şey olarak düşünülmektedir. Ancak bu düşünce yavaş yavaş geçerliliğini kaybetmekte, erkek hemşirelerin sayısı her geçen gün artmaktadır.

Hemşireliğin alanlarında uzmanlaşmanın olmaması, mesleğin toplumsal imajından sonraki diğer memnuniyetsizliktir. Çünkü uzmanlaşma hemşirelik mesleğinin sınırlarının çizilmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda uzmanlaşmanın olmaması ve hemşirelerin aynı birimlerde sürekli görev yapmaları meslekte gruplaşmaların olmasına ve çıkar ilişkilerinin kurulmasına neden olmaktadır.

Askeri hemşire olmanın bir diğer memnuniyetsizliği, insan hayatının söz konusu olduğu bir meslekte emir komuta uygulamasının varlığı ve hiyerarşik düzendir. Ancak adalet dengesi sağlandığı ve adil yönetim ilkeleri uygulandığı sürece bu durum sorun olmaktan çıkmaktadır. Katılımcılar meslek hayatlarında tecrübe kazandıkça mevcut süreci daha kolay kabullendiklerini vurgulamaktadırlar. Katılımcılar, meslek hayatlarınca karşılaştıkları problemleri çözmede etkili iletişim kurma ve tecrübelerinden faydalanma yolunu tercih etmektedirler. Özellikle meslekte *mobbing*, taciz gibi önemli sorunlarla başa çıkmada da tecrübelerinin etkili olduğunu ancak psikolojik destek almalar gerektiği vurgulanmaktadır. Hemşirelerin psikolojik destek almaları gereken bir diğer konu ise rehabilitasyon hemşireliğidir. Hastaların fiziksel, psikolojik durumlarından dolayı hemşireler, fiziksel, sosyal ve psikolojik açıdan yıpranmaktadırlar.

Katılımcılara göre aldıkları hemşirelik eğitimi ve pratik arasında önemli farklılıklar vardır. Çünkü teorik olan bilgileri uygularken etkileşime geçtikleri bir insandır ve bakım etkileşimi karşılıklıdır. Hemşireliğin toplumsal imajının yükselmesi için hemşirelik eğitiminin en az lisans düzeyinde verilmesi gerekmektedir. Burada da hastanın eğitim durumu, sosyokültürel durumu ve psikolojik durumu bakım etkileşimini etkilemektedir. Hemşirelik mesleği fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan çok fazla emeğin harcandığı bir meslek oluşundan tükenmişlik/bıkkınlık durumlarının ortaya çıkması hemşireler arasında önemli ölçüde kabul görmektedir.

Sonuç

Hemşirelik mesleği, insan bakımına yönelik en önemli sağlık disiplinlerinden birisidir. Erdemir'e göre sağlık çalışanları içinde hemşirelerin bakım dışında karar verme, hasta hakları savunuculuğu, eğitici, koruyucu/gözetici, yönetici, rehabilite edici ve danışmanlık gibi rolleri de vardır.[31] Hemşire bu rollerden bir ya da birden fazlasını aynı anda yerine getirebilmektedir. Hemşirelik mesleğindeki bu roller, destekleyici sağlık ve primer sağlık bakım stratejileriyle uyum sağlamaktadır. Ancak hemşirelik rollerindeki bu çeşitliliğin, mesleki alandaki uzmanlaşmayı arttıracağı düşünülmektedir.

Hastayı sosyal, psikolojik ve fiziksel yönleriyle bütün bir birey olarak düşünen hemşirelerin, nitelikli bir bakım etkileşimi gerçekleştirmesi için hastaların memnuniyetsizliklerinin gidermesi ve gereksinimlerini karşılanması gerekmektedir. Memnuniyetsizlikler ve gereksinimler giderilmediği takdirde bu durumun, bakım etkileşimini olumsuz olarak etkileyeceği düşünülmektedir. Bakım etkileşimi karşılıklı bir süreçtir. Etkileşimin nitelikli bir şekilde gerçekleşmesi için, bakım alanların olduğu kadar bakım sağlayanların da memnuniyetsizliklerinin giderilmesi önemlidir.

Bu çalışmada hemşirelerin memnuniyetsizliklerini ortaya koymak ve bu memnuniyetsizliklere çözüm önerisi getirebilmek için TSK Rehabilitasyon ve Bakım Merkezi'nde çalışan 20 hemşire ve 20 hastayla görüşme yapılmıştır. Elde edilen veri temellendirilmiş kuram kapsamında analiz edilerek kategorilere ulaşılmıştır.

Katılımcıların hemşirelik mesleğini tercih etme nedenleri, mezun olur olmaz iş bulma olanaklarının olması, ekonomik kazanç elde etme gereği, ailede askeri personelin bulunması, ailenin teşviki ve orduya duyulan güven olarak ifade edilmektedir.

Katılımcılara, bakım etkileşimi içinde yaşadıkları problemleri ortaya koymak amacıyla ideal bakım etkileşimi hakkındaki görüşleri sorulmuştur. İdeal bakım etkileşiminde en önemli kavram profesyonelliktir. Hemşirelere göre mesleki profesyonellik, özgüvenli, tarafsız, empatik iletişime açık, güler yüzlü, samimi olmayı ve primer hemşireliği gerektirmektedir. İdeal bakım etkileşiminde önemli olan ikinci unsur ise hastaya bütüncül bakış açısıdır. Buna göre bakım etkileşimi, hastayı yalnızca fiziksel olarak değil,

31. Firdevs Erdemir, "Hemşirenin Rol ve İşlevleri ve Hemşirelik Eğitiminin Felsefesi", *C. Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2 , 1, 1998, s. 59-63.

aynı zamanda psikolojik ve sosyal bir bütün olarak, görerek gerçekleştirilmelidir.

Katılımcılara göre şu anda çalıştıkları rehabilitasyon merkezinde nitelikli bir bakım etkileşimi gerçekleşmektedir. Bunun temel nedeni ise rehabilitasyon merkezinde primer hemşirelik sisteminin uygulanmasıdır. Primer hemşirelikte hastaya bütüncül bir bakım anlayışıyla bakılır ve hasta, hastaneye giriş yapmasından taburcu oluncaya kadar hemşiresi ve diğer sağlık çalışanlarıyla her aşamada etkileşim içerisindedir. Katılımcılara göre primer hemşirelik diğer sağlık kurumlarında da uygulanmalıdır.

Çalışmamızda bakım etkileşimi hastaların bakış açısıyla da analiz edilmiştir. Rehabilitasyon merkezinde tedavi gören hastalar hemşirelerle bakım etkileşiminde hiçbir memnuniyetsizliklerinin olmadığını belirtmektedirler.

Hastaların sosyokültürel özelliklerinin farklı olması, hemşire-hasta etkileşiminde zaman zaman zorluklar yaratmaktadır. Hemşirelerin genellikle kadın olması, erkek hastaların tedavi işlemlerinde sıkıntı yaşamasına neden olabilmektedir. Bununla birlikte sağlığı için yapılması gerekenler hemşireler tarafından dile getirildiğinde iletişim sorunları otaya çıkabilmektedir.

Katılımcılara göre hemşirelik mesleğinin en büyük zorluğu, nöbetli bir meslek olmasıdır. Nöbetlerin genellikle 24 saatlik olması hemşirelerin yıpranmasına neden olmaktadır. Bu nedenle katılımcılara göre vardiyalı nöbet sistemine geçilmelidir. Ayrıca hem nöbet tutmaları hem de kadın olmalarından dolayı kendilerinden beklenen rollerin fazla olması, katılımcıların aile ve sosyal yaşamlarında zorluklar yaşamalarına neden olmaktadır.

Askeri hemşirelik ve hiyerarşi ise mesleğin ifade edilen bir başka zorluğudur. İnsan yaşamının söz konusu olduğu bir çalışma alanında emir-komuta zincirinin olması ve hiyerarşinin belirgin bir şekilde kendini göstermesi, katılımcıların kendilerini ifade edememelerine ve özgüvenlerinin sarsılmasına neden olmaktadır.

Hemşirelik mesleğinin kendisinden kaynaklanan memnuniyetsizliklerin başında, mesleğin vicdani yükü gelmektedir. Katılımcılar insan hayatıyla ilgili görevlerinde hata yapmayı kabul etmeyen bir mesleğe sahip olmalarının kendilerine çok ağır sorumluluklar yüklediklerini vurgulamaktadırlar. Katılımcılar, mesleğin psikolojik, sosyal ve fiziksel yüklerinin kendilerinde mesleki bıkkınlık ve tükenmişliğe yol açtığını düşünmektedirler.

Katılımcılar, hastalardan kaynaklı memnuniyetsizliklerin başında ise hasta profillerinin farklı olmasını ifade etmektedirler. Katılımcılara göre hastaların eğitim düzeyi düştükçe bakım etkileşiminde iletişim problemleri yaşanmakta ve kendilerinden beklentiler artmaktadır. Bununla birlikte zaman zaman hastalar tarafından tacize ve şiddete maruz kalmaktadırlar. Fakat deneyim arttıkça bu gibi sorunlarla daha kolay baş ettiklerini, bu konuda yönetimden destek beklediklerini vurgulamaktadırlar.

Sonuç olarak; çalışmamızın temel problemini de oluşturan hemşirelerin memnuniyetsizlikleri, hemşirelerin temel görevi olan bakım etkileşimi içinde tartışılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veri, açık kodlama, eksenel kodlama ve seçici kodlama başlıkları altında kategorilere ayrılarak çekirdek kavrama ulaşılmıştır. Araştırmanın çekirdek kavramı "mesleğin toplumsal imajı"dır. Memnuniyetsizlikler, görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda sistemden, hemşirelik mesleğinin kendisinden ve hastalardan kaynaklanan olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Üç grupta da "mesleğin toplumsal imajı" ortak memnuniyetsizlik olarak belirlenmiştir.

Katılımcılara göre mesleğin toplumsal değerini düşüren ilk etken, hemşireliğin kadın mesleği olarak düşünülmesidir. Ataerkil toplumlarda kadın, erkeğe göre ikincil plandadır. Hartman'a göre ataerkillik, erkeklerin kadınlar üzerinde hâkimiyet kurmalarını sağlayan hiyerarşik ilişkilerdir.[32] Bu ilişkiler erkeklerin ev ve çalışma yaşamında kadınların denetim altında tutulmasına ve kadınların ikinci konumda kalmasına neden olmaktadır. Toplumdaki sosyal ilişkiler de erkeğe üstünlük tanımaktadır. Katılımcılar toplumsal cinsiyet ayrımının kendi meslekleri için de yapıldığını düşünmektedirler ve bu nedenle hemşirelik mesleğinin imajı toplumda güçsüzdür.

Hemşirelik mesleğinin toplumsal imajını olumsuz yönde etkileyen bir diğer etken ise hemşireliğin yardımcı meslek olarak düşünülmesidir. Çünkü bakımla birlikte birçok görevi de yerine getiren hemşireler, aynı zamanda doktorlar ve diğer sağlık çalışanlarıyla ekip halinde görevlerini yerine getirmektedirler. Bu du-

32. Elif Özlem Özçatal, "Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, 1, 2011, s. 21-39.

rum toplum, diğer sağlık çalışanları ve hastalar tarafından hemşireliğin yardımcı bir meslekmiş gibi bir imaj yaratılmasına neden olmaktadır.

Hemşirelik mesleğinde uzmanlaşmanın olmaması, mesleğin toplumsal imajını olumsuz etkileyen bir unsurdur. Uzmanlaşmayla görev sınırlarının daha belirgin hale geleceği, "yardımcı meslek" imajından kurtulunabileceği düşünülmektedir. Ancak katılımcılar, uzmanlaşmanın mutlaka belirli kriterlere (yüksek lisans, yetenek sınavı, bilgi sınavı gibi) göre yapılması konusunun önemle üzerinde durmaktadırlar.

Hemşirelik mesleğinin maddi ve manevi olarak karşılığını alamaması mesleğin toplumsal imajını güçsüz kılan diğer bir etkendir. Maddi ve manevi iyileştirme hem hemşirelerin performanslarının ve motivasyonlarının artmasını hem de hemşireliğin "meslek" imajını taşımasını sağlayacaktır.

Bu çalışma hemşirelik mesleğinin memnuniyetsizliklerinin açıkça ortaya konulması açısından önem

taşımaktadır. Çalışmamızın ilgili kurumlarla paylaşılarak temel problem alanının belirlenmesinde ve memnuniyetsizliklerin giderilmesine öncülük edeceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Aksoy, R., "Zonguldak'ta Ayakta Tedavi Tüketicilerinin Sağlık Hizmeti Kalite Değerlendirmesi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1, 2005.

Bakker, A. B., Killmer, C. H., Siegrist, J., Schaufeli, W. B., "Effort-Reward Imbalence And burn Out Among Nurses", *Journal of Advanced Nursing*, 31, 4, 2000.

Basım N. H., Şeşen, H., "Mesleki Tükenmişlikte Bazı Demografik Değişkenlerin Etkisi: Kamuda Bir Araştırma", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6, 2, 2006.

Creswell, J., W., *Qualitative Inquiry and Research Desing, Choosing Among Five Traditions*, Sage, Thousand Oaks, 1998.

Erbaydar, T., "Güncel Sosyal Sorunlar ve Sağlık", *Toplumbilim Dergisi*, Sağlık Sosyoloji Özel Sayısı, 13, 2001.

Erdemir F., "Hemşirenin Rol ve İşlevleri ve Hemşirelik Eğitiminin Felsefesi", *C. Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2, 1, 1998.

ICN, "Hemşirelik ve Primer Sağlık Bakımı: Ortak bir Güç", Cenevre, 1988.

Karakuş, H., "Hemşirelerin İş Tatmin Düzeyleri: Sivas İli Örneği", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 3, 6, 2011.

Kasapoğlu, A., "Güncel Sosyal Sorunlar ve Sağlık", *Toplumbilim Dergisi*, Sağlık Sosyoloji Özel Sayısı, 13, 2001.

Kaya, D., Ş., "Hemşirelerin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14, 20, 2010.

Kaya, N., Kaya, H., Ayık, S., Uygur, E., "Bir Devlet Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Tükenmişlik," *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7, 1, 2010.

Kıdak, B. L., Aksaraylı, M., "Yatan Hasta Memnuniyetinin Değerlendirilmesi ve İzlenmesi: Eğitim Ve Araştırma Hastanesi Uygulaması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 3, 2008.

Korsah, K. A., "Nurses' Stories About Their Interactions With Patients At The Holy Family Hospital, Techiman, Ghana", *Open Journal of Nursing*, 1, 2011.

Larsson, G.,Starrin, B. W., "Patient-nurse interactions: relationships between person characteristics, empathy, content of communication, and patients' emotional reactions", *Scand J Caring Sci*, 4, 1990.

Lu, H., While A. E., Barriball K. L., "Job Dissatisfaction among Nurses: A. Litreture Review", *International Journal of Nursing Studies*, 42, 2005.

Mayring, P., *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*, Çev. Adnan Gümüş, M. Sezai Durgun, Baki Kitabevi, Adana, 2000.

Neuman, W., L., *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, Yayınodası Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Ousey, K., Johnson, M., "Being A Real Nurse – Concepts of Caring And Culture İn The Clinical Areas", *Nurse Education in Practice*, 7, 2006.

Özalpman, D., "Bir Temellendirilmiş Kuram Denemesi: Politik Amaçla Marka Seçen Tüketici Yönetimi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 39, 2010.

Özçatal, E., Ö., "Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, 1, 2011.

Shattell, M., "Nurse-Patient İnteraction: A Review Of The Literature", *Journal Of Clinical Nursing*, 13, 2004.

Şahin, B., Dündar, T., "Sağlık Çalışanlarının Yıldırma (Mobbing) Davranışlarıyla Karşılaşma Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Bolu İli Örneği", *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Dergisi*, 6, 12, 2010.

Şen Tiryaki, H., Yılmaz Taşkın, F., Gürdoğan Paslı, E., "Hemşirelikte Yaratıcılık", *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 2013.

Şenatalar, F., *Personel Yönetimi ve Beşeri İlişkiler*, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 1978.

Top, M., Tarcan, M., Tekingündüz, S., Güler, H., "65 Yaş ve Üzeri Yatan Hastaların Hasta Tatmininin Değerlendirmesi: İzmir İli Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6, 1, 2011.

Williams, A. M., "The Delivery Of Quality Nursing Care: A Grounded Theory Study Of The Nurse's Perspective", *Journal Advanced Nursing*, 27, 1998.

Yüksel, İ., "Hemşirelerin İş Doyum Düzeyini Ayırt Edici İş Doyum Öğelerinin Diskriminant Analiziyle Belirlenmesi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 1, 2002.

http://www.gata.edu.tr/rehab/tibbi_bolum_rehab.html

http://www.paho.org/English/DD/PIN/alma-ata_declaration.htm.

AKP ve Türkiye'deki Dönüşümler

Onur Ali Taşkın

Giriş

Türkiye'de 2000'li yıllarda siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal değişimlere bakılacak olursa, AKP hegemonyasının ne denli büyük bir etkiye ulaştığı göze çarpacaktır. Kendisini bugün muhafazakâr demokrat bir parti olarak ifade eden AKP, 2002'nin Kasım ayından bu yana tüm yerel ve genel seçimlerde oylarını yükselterek tek başına iktidar olmuş ve Türkiye'deki dönüşümleri tekeline almıştır. Gerek yasama organı gerek kişisel ağlarla gerçekleştirilen bu dönüşümler içerisinde en çok da neoliberal birtakım ilkelere denk düşecek şekilde sermaye sahiplerine verilen

imtiyazlar ve kültürel olarak artan dindar-muhafazakâr yönelimler dikkat çekmektedir. Bu bilgiler çerçevesinde AKP'nin siyasal alanda Türkiye'deki gelişim süreci için 1960'larm sonlarında Milli Görüş hareketi olarak karşımıza çıkan siyasal hareketin tabanına ve gelişimine bakmak gerekmektedir.

Milli Görüş hareketi, 1960'ların sonunda Necmettin Erbakan'ın Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği Başkanlığı'ndan zorla uzaklaştırılması, ardından Nakşibendi tarikatının desteğiyle 1969'da Konya'dan bağımsız milletvekili seçilmesi ve 1970'de Milli Nizam Partisi'ni kurmasıyla başladı.[1] Daha sonra Milli Görüş adı altında kurulan birçok parti (1972'de Milli Selamet Partisi, 1983'te Refah Partisi, 1997'de Fazilet Partisi), başta laik devlet yapısına bir tehdit oluşturduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. Bu hareket 2001'den bu yana politika yapmakta olan Saadet Partisi adı altında örgütlülüğünü sürdürmektedir.

Milli Görüş hareketinin ilk meclis örgütlenmesi olan Milli Nizam Partisi, büyük sermaye gruplarının aksine daha çok orta sınıfların desteğini almıştır. Kimi düşünürlerce merkez-çevre bağlamında ele alınsa da belirli bir sınıf hareketinin sonucu olduğu göz ardı edilemez. Bakırezer ve Demirer göre Milli Nizam Partisi, taşralı küçük müteşebbisin sınıfsal çıkarlarını dinsel-kültürel bir siyasal söylem aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmayı hedefleyerek korumak üzerine "milliyetçi ve mukaddesatçı" bir parti olarak kuruldu.[2] Milli Nizam Partisi'nin parti programında esas gaye olarak belirtilen üç maddenin sonuncusunda "Partimiz, Milletimizin geçirdiği büyük tarihi tecrübeler ve kazandığı olgunluk sayesinde, milli ve manevi değerlerimize halel getirmeden demokratik hukuk nizamı içerisinde manevi ve maddi kalkınma hareketlerinin basiretli bir sentezini yapacağını ve bu suretle beşeriyete ışık tutacak, refah ve saadet getirecek yeniden dünyaya örnek üstün bir medeniyet kuracağını kabul eder ve bu büyük gayeye erişmek için vatandaşlarımızı hizmete çağırır"[3] cümlesine yer verir. Buradan hareketle hareketin başlangıç noktasında milli değerlere yüklenen anlam karşımıza çıkmaktadır.

1. Güven Bakırezer, Yücel Demirer, "Ak Parti'nin Sosyal Siyaseti", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Der. İlhan Uzgel, Bülent Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2010, s. 154.
2. A.g.e.
3. Milli Nizam Partisi Parti Programı, 1970, http://www.tbmm.gov.tr.

Yine parti programının iktisadi politikalar kısmında şu açıklama yer almaktadır:

> Partimiz materyalist görüşün diğer bir tatbikat şekli olan ekonomik hayatta, sermaye hareketlerini insanlığın maddi ve manevi gelişmesine zarar verecek şekilde başıboş bırakan, sermayeyi ve sermayenin nemalanmasım mücerret gaye sayıp insanlığı vasıta addeden ve bir kısım zümrelere meşru esaslar dışında çalışmadan tüfeyli şekilde istismar imkânları sağlayan materyalist-kapitalist görüşlerin de karşısındadır. Temel iktisadi felsefemiz, milletimizin asırlarca dayandığı manevi ve milli değerlerden mülhem olup, helal kazancın teşvikçisi, mülkiyet hakkına hürmetkar olmak esaslarına ihtiva eder. Örneğin Doğu Blokunun sosyalist ve Batının sermayeyi putlaştıran başıboş kapitalist modellerinden alan taklitçi görüşlerin dışında ve üstündedir.[4]

Buraya kadar parti programından alınan örneklerle partinin iktisadi politikasının adında da geçtiği üzere milli değerleri ön plana çıkaran perspektifi göze çarpmaktadır. Bunun yanında "sosyal adalet" kavramı da hareketin içerisinde sıkla tekrar eden bir söylem olarak kalmıştır.

Özellikle 1990'lı yıllarda ivme kazanan Milli Görüş hareketi, 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde İstanbul ve Ankara'da belediye başkanlıklarını kazanmış ve 1996'da Refah Partisi adıyla Doğru Yol Partisi ile birlikte hükümet kurmak için koalisyona gitmiştir. Ancak 28 Şubat 1997'de ordudan alman uyarıyla parti içerisinde ayrılıkçı kanatlar ortaya çıkmıştır. Bu ayrılıkçı kanat, 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi adıyla yeni bir parti çatısı altında örgütlenmiştir. Bu yeni örgütlenme ise genel seçimlere bakılırsa 2002 yılının Kasım ayında %34,4; 2007 yılının Temmuz ayında %46,5; ve son olarak 2011 yılının Haziran ayında %49,9 oy oranıyla iktidara gelmiştir.

AKP'nin Milli Görüş hareketi ile hemen hemen aynı seçmen tabanına sahip olduğunu bir kenara bırakacak olursak, Milli Görüş hareketinin adil düzen, sosyal adalet, milli değerleri ön plana çıkaran söylemlerinin aksine AKP, en başından beri "muhafazakâr demokrat" kavramını kullanmış ve küresel politikalara yer vermiştir. Taşkın'a göre iktisadi açıdan bakıldığında AKP, serbest piyasa ilkelerine bağlı olduğunu her fırsatta vurgulamakla beraber, devletin kimi aktörler lehine veya aleyhine iş dünyasına müdaha-

4. A.g.y.

le etme geleneğini devam ettirme açısından devletçi bir partidir.[5] Partinin ekonomi ve sosyal politikaları ilk kez 2003'te "Demokrasi ve Kalkınma Programı" adıyla kaleme alınmıştır. Maddeler halinde verilen ekonomik anlayış kısmında "Partimiz tüm kurum ve kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yanadır" ve "Uluslararası bilgi birikimi ve tecrübenin transferinde önemli rol oynayan yabancı sermayenin Türk ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunacağına inanır" gibi neoliberal ilkelere yer verilmektedir.[6] Yine bugünlerde sıkça tartışılan kamusal ve özel alandaki özgürlükler için "Düşünce ve ifade özgürlükleri uluslararası standart temelinde inşa edilecek, düşünceler özgürce açıklanabilecek, farklılıklar birer zenginlik olarak görülecektir" ve "Hak arama özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı bütün unsurlarıyla gerçekleştirilecektir. Tüm bireylerin hak arama yolları kolaylaştırılacaktır"[7] gibi ifadelere rastlanılmaktadır. Çalışmanın geri kalanında bu iddiaların 11 sene sonra ne derece gerçekleştirildiği tartışılacaktır.

AKP'nin programı, 2002 ve 2007 seçim beyannameleri ve liderlerin sayısız demeçleri, demokrasi, insan hakları, hukuk devleti, sınırlı devlet, çoğulculuk, hoşgörü ve farklılıklara saygı gibi evrensel değerleri güçlü şekilde vurgulamaktadır.[8] Fakat Mayıs 2013'te Gezi Parkı Ayaklanması ile patlama noktasına gelen toplumsal muhalefet, bu tarz söylemlerin tekrardan ve güçlü bir şekilde tartışmaya açılmasında etkili olmuştur. Nitekim günlerce sert polis şiddetine rağmen sokaklardan ayrılmayan insanlar, sloganlar, pankartlar, duvar yazılarıyla pek çok alandaki kısıtlamaları protesto etmiştir. Bunları bir çırpıda sayacak olursak; ayaklanmanın çıkış noktası olan çevreci duyarlılık; internet, alkol, sigara konusundaki yasaklar; siyasilerin kızlı-erkekli kalma, televizyon programları, sanat eserleri üzerine olumsuz konuşmaları; kürtaj, sezaryen, çocuk sayısı üzerine dayatmalar; LGBTİ bireylerin hak gaspları vb uygulamalardan söz edebiliriz.

Tüm bunların yanı sıra, Türkiye'de siyasal ve toplumsal iklim büyük kutuplaşmaları içerisinde barındırmaktadır. Özellikle

5. Yüksel Taşkın, *AKP Devri Türkiye Siyaseti, İslamcılık, Arap Baharı*, Birikim Yayınları, 2013, s. 12.
6. Adalet ve Kalkınma Partisi, "Kalkınma ve Demokrasi Programı", 2003, http://www.tbmm.gov.tr.
7. A.g.y.
8. Ergun Özbudun, William Hale, *AKP Olayı: Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm*, Çev. Ergun Özbudun, Kadriye Göksel, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 57.

AKP bünyesindeki siyasal aktörlerin sürekli milli irade, sandık, %50 oy oranı gibi göstergelere bağlı kalması ve muhalif kesime sert çıkışları, bu kutuplaşmaları körüklemektedir. AKP politikalarının bireylerin yaşam alanına müdahale etmesi ve parti programının ve seçim beyannamelerinde yazılanların aksine temel hak ve özgürlükleri kısıtlaması çok önemli bir sorundur. Bunun yanı sıra Türkiye'deki uygulamaların tek merkezli ve yukarıdan dayatma şeklinde gelişmesi de önemli bir sorun olarak görülebilir. Bu çerçevede çalışmamızın üç amacı vardır:

- Son yıllarda uygulanan politikaların AKP sempatizanları ve muhalifler içerisindeki algılanma farklılıkları nelerdir?
- İktidarın söylemleri AKP sempatizanlarının algılarına nüfuz etmekte midir?
- AKP sempatizanları ve muhalifler açısından kalkınma, gelişme ve büyüme gibi kavramlar neleri ifade etmektedir?

Son yıllarda Türkiye ve uluslararası alanda AKP politikalarıyla ilgili pek çok yayın yapılmıştır. Ancak ülkede sürekli değişen siyasi gündem yeni çalışmaların da yapılmasını gerektirmektedir. Bu bölümde böylesi bir çalışma yapmak amacıyla AKP'nin politikalarının sempatizanları (destekçiler) tarafından nasıl algılandığı ve buna (muhalifler tarafından) nasıl karşı çıkıldığı konusu temellendirilmiş kuram aracılığıyla ele alınmıştır. Böylece 9'u AKP sempatizanı ve 6'sı muhalif olmak üzere 15 katılımcı bireyin bu partinin politikalarını nasıl algıladığı incelenmiştir. Katılımcılardan AKP sempatizanları partinin il binalarında çeşitli pozisyonlarında görev alanlardan seçilmiştir. Muhalif katılımcılar ise Gezi Parkı Ayaklanması'na katıldığını belirten kişilerden oluşmuştur.

Bulgular ve Tartışmalar

Açık Kodlama

- Teknolojik Gelişmeler (yol, ulaşım araçları, inşaat sektörü)

K4: 2008 yılına kadar bizim Türkiye'nin uçağı yoktu, helikopteri yoktu, insansız hava aracımız, gemimiz yoktu. Şimdi ötekiler desin ki biz zamanında bunu yaptık. Demek ki bu adam yapmış bir şeyler mesela Marmaray falan. Ötekiler yalan söylüyor desin hadi. Kanıtlayamıyorlar, ben Tepe İnşaat'ta çalıştığım için Türkiye'nin dört bir yanına gittim. Ben gördüm bu adamlar yapmış, bu yeni nesiller için güzel bir şey.

K5: Yani daha önce Muğla'da bir devlet memuru 700 TL civarı kira verirken, şu an 600-700 arası kira veriyor. Yani 10-15 yıl gibi bir sürede pek değişimimiz olmadı ki, TOKİ olmasaydı bir memurun tek maaşla Muğla merkezde geçinmesi imkânsızdı.

K7: Ben üst düzey kamu görevlisiydim, kamu kurumu, benim çalıştığım Türkiye'nin bir numaralı kamu kurumlarından biriydi. O kurum İzmir başmüdürüne uçak bileti almak için dokuz takla atıyordu alamıyordu. Uçak bileti alamıyordu yani başmüdürüne. 7 bin küsur tane personel çalıştıran bir adamın uçakla gidip gelmesi genel müdürlük onayındaydı. Kâbustu ülke, yani şeyden de böyle bir onay çıkmıyor Ankara'dan çünkü Başbakanlık yasaklamış. Uçakla seyahat edemezsin tasarruf genelgesi. Şimdi buradaki bütün arkadaşlarım Ankara'ya giderken işte eğer programlıysa çoluğuna çocuğuna gidiyorsa önceden bilet alıyor 60 liraya, otobüs parasına Ankara'ya gidiyor.

K8: Ben '78 doğumluyum, Özal'ın bahsettiği liberal dönüşümün nesliyim. 2002'den sonrası için de bu dönüşümün 3. dönemine girdiğimizi düşünüyorum. Menderes, Özal ve Ak Parti, bu 3 dönemin parçaları. Altyapı, proje yerelde ve ulusalda gerçekleştiriliyor. Örneğin, ben aslen Karadenizli'yim, yaklaşık 12-13 senedir hemen hemen her sene karayolunu kullandım, ülkenin her yerinde ulaşım çok rahat. Üstelik trafik kazalarını da azaltan bir etkisi oldu. Öğrencilik yıllarından hatırlıyorum uçağa binemezdik. Şimdi otobüsle aynı paraya gidiyorsun.

K9: İnşaat sektörü zaten belki de en gelişmiş alan. Yurdışında yerli firmalarımız çalışıyor. Ülke içinde de TOKİ'ler var mesela. İnsanlar uygun fiyatlarla daire sahibi oluyor ki, onlardan birisi de benim, biraz şehrin dışında ama fiyat olarak çok uygun.

K11: Şu duble yollar falan bir yönden iyi ama bunu da artık yapması gerekiyor 10 yıldan fazladır başta duruyor ama metro açısından yarım yamalak, hızlı tren yine aynı şekilde. Hızlı tren rayı kullanmayıp normal tren rayı kullanıldı, kazalar oldu.

K12: Şimdi AKP böyle bir şey üretiyor ama biz şunu yaptık, bunu yaptık örnek vereyim trenleri yeniledik diyor üç tane tren getiriyor sadece numunelik. Adı trenleri yeniledik oluyor. Bu arada AKP de sanki bunların masraflarını kendisi Allah tarafından gelmiş gibi davranıyor, gayet bizim vergilerimizle yapılıyor bunlar.

K14: Şimdi onların bir sloganı var, "Yollar varsa yolsuzluk yoktur" diye. O şekilde örtmeye çalıştıkları bir şey. Ben Turgut Özal dönemini de az çok okudum, izledim onlar da Türkiye'nin kalkınmasını yollara bağlamışlar, bunların zihniyeti o. Halkın da zihniyeti artık o olmuş. Bu kalkınma anlamına gelmez, ulaşımın rahatlaması kalkınma demek değildir. Demiryoludur mesela...

Katılımcılardan AKP sempatizanları genel olarak teknolojik gelişmeyi AKP ile özdeşleştirmişlerdir. Özellikle ulaşım ve barınma sorunları başat önem taşımaktadır. Karayolları ve havayollarındaki gelişimler ulaşımı rahatlatırken, devlet tarafından inşa edilen konutlar bu sorunların aşılmasına yardımcı olmaktadır. Bunların dışında geniş ve yeni yapılmış yollar trafik kazalarını azaltırken seyahatlerde uçak kullanımının ucuzlaması ve yaygınlaşması yolculukları rahatlatan bir faktördür.

AKP'ye muhalif kimseler ise öncelikle ulaşıma ve konutlara ayrılan bütçenin kendi vergileriyle yapıldığını öne sürmektedirler. Genel olarak karayollarına yapılan yatırımın demiryollarına yapılmasının daha uygun olduğu kanaatindedirler ve yolların güvenli olduğuna inanmamaktadırlar. Ayrıca bir ülkenin kalkınmasında birincil etkenin teknolojik gelişmeler olmadığını düşünmektedirler.

Bu yorumlar ekseninde bir kalkınma motifi olarak inşaat ya da hava-kara ulaşımına indirgenmiş refah göstergeleri, çılgın projelerden taksi duraklarının açılışına kadar her gösteri tartışmaya açık konulardır. Türkiye'de özellikle son yıllarda katledilen yeşil alanlar ve imara açılan araziler, AKP'ye yakın rantiyecilerin iştahlarını kabartmaktadır. Çağlan'a göre AKP'nin kalkınma için "rant" yaratılması ve bu rantın "adaletli" bir şekilde kendi aralarında paylaşılması esasına kurduğu bu sistem bir süre sonra her alanda daha fazla rant ve paylaşım ihtiyacıyla açlık çeker oldu.[9]

- İşsizlik ya da İş Bulma Kolaylığı

K2: [...] mesela işsizlik meselesi vardı eskiden. Çok şükür işsizlik de azaldı. Artık herkesin eli ekmek tutuyor. Bu sayede illegal işlerde de azalma var, insanların eli ekmek tutmaya başladıkça, karnı doyunca illegal işlere gerek kalmıyor.

K7: Gençlerimizin arasında işsizlikten kaynaklanan bir sıkıntı var, yüksek tahsilli olmalarına rağmen iş bulmaktaki sıkıntıları var ama bu ülkede 2001 yılında bir anda on binlerce beyaz yakalının, yani iyi işletme mezunu, iyi iktisat mezunu insanların işsiz kaldığını gördük. Dolayısıyla bunlar zor günler. Yunanistan'da, Portekiz'de, İspanya'da işsizliğin %25'e çıktığı bir dönemden bahsediyoruz.

9. Dündar Çağlan, "Yolsuzluk Duble Yol Oldu!", *Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni*, 4, 2013, s. 10, http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/3e8d4318ccc379e_ek.pdf?dergi=HABER%20B%DCLTEN%DD.

K9: Ak Parti'nin aldığı belediyelerde özellikle iş imkânı çok fazla. Muğla'dan örnek verecek olursak da talep çok ama işveren yok. Sol partilerin icraatları hep çok sınırlı. 2001'de kriz zamanlarında da sol partilerden çok çekmiş bu millet herkes biliyor bunu.
K11: Ben bir öğrenci olarak diplomalı işsiz olmak istemiyorum. Bugün dışarıda belki milyonlarca diplomalı işsiz var. Bir o kadar da hak ettiğinden düşük ücretlere çalışan insanlar var.
K12: İş bulabilmek için dindar muhafazakâr yaşam tarzını benimsemen gerekiyor ya da onu kabul ettiğini, saydığını belirtmen gerekiyor. Mini etekli bir kadın iş başvurusu yaptığında da bu geçerli. Orada senden mini eteğini çıkarmanı istemiyor. Sadece dindar muhafazakâr çalışma koşullarına mümkün mertebe uyum sağlamanı bekliyor, yani onu üstün saymanı bekliyor.
K15: Benim çalıştığım kurumda da bu böyle, yıllardır AKP'ye yakın insanlar terfi ediyorlar. Onun dışında yeni gelenler de, hem de istisnasız hepsi badem bıyıklı.

Katılımcıların işsizlik konusundaki düşünceleri birbirine tamamen zıttır. Bunun nedeni ülkedeki iş bulma durumunun kişinin iktidara göre konumudur. AKP sempatizanları temelde 2001 sonrası küresel ölçekteki krizlerin Türkiye'ye etki etmediğini söylemektedirler. Bu sayede ekonomik bir bunalıma girmeyen Türkiye'de işsizlik söz konusu değildir. Ancak muhaliflere göre ise iş bulma konusu AKP'ye yakın olup olmamakla ilgilidir.

- Alım Gücü ya da Kişisel Ekonomik Refah Düzeyi

K3: Sonuçta Tayyip Erdoğan sana zorla kredi kartı vermiyor ya. Kullanmayı bilmiyorsan almayacaksın. Bu millet hizmeti görmüyor. Bak mesela şimdi tüketim arttı. Eskiden bu kadar teknoloji yoktu ki.
K4: 45 lira para çektim konut kredisi olarak, ona şimdi ben 23 lira fark ödeyeceğim kira öder gibi. Ama eskiden olaydı, ben bu 45 lira'ya 400-500 lira öderdim, faizler düştü bir anda.
K6: Eskiden diyelim bir paket aldığımı iki paket almaya başladım. Tüketim mallarında iyileşme görüyorum. Kalite olarak da. Yaşam standardımız yükseldi, eskiden Uno kullanıyorsan şimdi Palio kullanıyorsun. Herkesin kapısının önünde iki tane üç tane araç. Öyle değil mi? Gerçekte baktığınızda bu yani. Herkesin evi var neredeyse, kredi çekebiliyor, ödemesini yapabiliyor.
K7: Bankalar asgari ücretliye bile kredi kartı vermek için dokuz takla atıyor. Selam vermiyorlardı, yaklaşamıyordunuz. Şimdi milli gelirin arttığını, aşağıya makasın ters tarafının çok az yansıdığı düşünülebilir ama

milli gelirin arttığını refah seviyesinin yükseldiğini çevrenize baktığınızda gözlemleyebilirsiniz.

K12: Tamam bir kalkınma mantalitesi sürüyor. Köprüler, barajlar, işte yollar vesaireler ama bir yandan da gündelik hayattaki pratiklerimize yansımıyor, yani benim alım gücüm düşüyor. Bununla beraber AKP'nin rantiyelerinin çok ciddi miktarda kazanımlara sahip olabildiğini düşünüyorum.

K15: Görüyoruz işte ülkede herkesin bir şekilde kredi ya da kredi kartı borcu var. Böyle ekonomik gelişme mi olur? Ekonomik gelişme dedikleri şey bir avuç insanın daha fazla zenginleşmesinden başka bir şey değil.

Alım gücü ya da kişisel ekonomik refah düzeyini katılımcılar banka kredisi ya da kredi kartları ekseninde değerlendirmektedirler. Banka faizlerinin düşmesi ve kredi veren kuruluşların alt gelir gruplarına açık olması, AKP sempatizanları tarafından olumlu gelişmeler olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra AKP'ye muhalif kimseler ise alım gücünün alt gelir gruplarına yansımadığını ve yine AKP'ye yakın kişilerin yararına olduğunu söylemektedirler.

Şengül'e göre "finans sektörü küreselleşme sürecinin sürükleyici gücü konumunda. Üretimin ikincilleştiği bu süreçte, kredi/borçlanma finans sektörü etrafında şekillenen ekonomilerin işleyişinin temel kuralı haline gelmiş bulunuyor. Diğer bir anlatımla, borçlanma günümüz ekonomileri açısından patolojik bir duruma işaret etmiyor. Tersine, borçlanma imkânsız hale geldiğinde, ekonomik krize girmiş sayılıyor."[10] Böyle bir durumda AKP sempatizanı katılımcıların borçlanmayı kişisel iradeye bağlayarak yaşam koşullarını göz ardı ettikleri görülmektedir. Hatta daha da ileri giderek borçlanarak elde edilen hayali zenginliği olumlamaktadırlar. Bu noktada tam olarak neoliberal kapitalizmin kullandığı bireysellik vurgusunu öne çıkarmaktadırlar.

- Türkiye'nin İç ve Dış Borçları

K2: [...] ülkenin kalkınma hamleleri, IMF'ye borcu bitirdi mesela. Çok güzel adımlar attılar yani, bu zamana kadar yapılmayanları yaptılar. Şimdi bizden borç istiyorlar.

K4: [...] önceki durumu da biliyoruz, ben 53 yaşındayım. Bizim memleketimizde 2001 yılında IMF'nin kapısında 7 yıl beklediler 5 milyar dolar

10. H. Tarık Şengül, *Muhafazakâr Popülizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 106.

için. Türkiye bekledi. Bizim o zaman, bizim başbakanlarımız, başbakan yardımcılarımız, bakanlarımız IMF'nin yollarında esas duruş yapıyorlardı. Şimdi öyle mi?

K6: Eskiden dışa bağımlıydık her yönüyle, artık kendi ihtiyacımızı görüyoruz, otomobilimizi yapıyoruz, sanayisinden tutun da gıda alanına kadar. Baktığınız zaman artık ithal ederken ihraç ediyoruz. Özellikle Muğla gibi kırsal alanların fazla olduğu yerlerde ihracat önemli bir kalkınma olayı.

K10: İnsanlara karşı büyük bir algı manipülasyonu yapılıyor. Örneğin, IMF'ye borcumuz bitti deniyor da bunun belgesi nerede, nasıl kapanmış o borç, başka yerlerden borç alıp oraya mı aktarılmış, belli değil. Ha ama başbakana bakarsan, IMF'ye borç kalmamış. Ben inanmıyorum.

K13: Şimdi IMF'ye olan borcun bittiğini söylüyorlar, tamamen başka bir yere aktarmış durumdalar. Banka kredileri şu bu aktarmış durumdalar.

AKP sempatizanları iç ve dış borçların AKP iktidarında kapatıldığını ve ülkede genel olarak ekonomik iyileşme olduğunu savunmaktadırlar. Şüphesiz ki bu iddianın temelinde medya yayın organlarında sıkça görülen AKP'li aktörlerin payı büyüktür. Nitekim yıllardır kamuoyunda dillendirilen IMF'ye olan borçların ödendiğini ve hatta artık Türkiye'nin yabancı kuruluşlara ekonomik yardım yapacak düzeye eriştiğini düşünmektedirler. AKP'ye muhalif katılımcılar ise bu durumun gerçekliğini tartışırken borçların bitmesi mümkün olsa bile bunun başka yerlere borçlanarak olabileceğini savunmaktadırlar.

- Dış Ülkeler Nezdinde Prestij

K7: Ülke 2008 krizinde bile çok az zararla atlattı. Neden? Çünkü bizim en büyük pazarımız Avrupa Birliği ve Almanya'ydı biliyorsunuz. Eğer o dönem bundan önceki 5 senede Afrika'ya Asya ülkelerine pazar araştırmasıyla açılmamış olsaydık, bu ülke de diğerleri gibi krize girip bitmişti. Yani siz krize rağmen büyümeyi sürdürdünüz, ihracatınız arttı. Ne oldu, Avrupa Birliği'ne ihracatınız bir anda %10'dan fazla düştü ama siz Afrika'ya gittiğiniz için... Bir öngörüdür, bir pazar çeşitlendirmesidir. Böylelikle yabancı ülkeler de Türkiye'nin gücünü hissettiler.

K8: Ak Parti'nin en azından bir istikrarı vardı, hâlâ var ama Cemaat bu prestiji düşürmeye çalışıyor. Amerika'dan, Avrupa'dan yatırımcılar ülkeye yabancı para akışı sağlıyordu. Son dönem çıkan kasetler bunun önüne geçiyor.

K10: Valla ben dış politikalarda da istikrar falan olduğunu düşünmüyorum. Çok değişik, 4-5 yıl önce Suriye ile kardeşken şimdi Suriye'de bir

iç savaş var ve Esad'ın karşısında bir tutum sergiliyor Tayyip Erdoğan.
K15: Şimdi bakıyoruz komşu ülkelerle sıfır sorun yerine her komşu ülkeyle savaşın eşiğindeyiz. Suriye meselesi ortada, Amerika'nın her istediğini yapan maşa bir ülke konumuna geldik.

Dış ülkelere karşı prestij konusu AKP sempatizanları tarafından ekonomik ve sosyal iyileşmelerle açıklanmaktadır. İhracat ve ithalatta açılan yeni pazarları öne sürerek bu iyileşmelere örnek göstermektedirler. Ayrıca küresel ölçekteki krizlerden ülkenin yara almadığını iddia ederlerken bunun yabancı ülkelere karşı prestij kazandırmasından bahsetmektedirler. AKP muhalifleri ise bu duruma daha çok komşu ülkeler ekseninde yaklaşmaktadırlar. Türkiye'de yıllarca öne sürülen dış ülkelerle sıfır sorun söyleminin artık gerçeği yansıtmadığını düşünmektedirler.

- Kamusal ve Özel Alanda Özgürlük

K2: [...] benim eşim kapalı, ne var bunda değil mi? Şu anda başörtüsüyle 112'de memur. Bunu da bastıra bastıra söylüyorum; bu Ak Parti sayesinde olmuş bir şey. Bugüne kadar gelmiş hükümetlerin hiçbirinin dine de, inanca da, ne bileyim kişiliğe de hiçbir şeye saygısı yoktu. Ak Parti'nin en azından tabanında başörtüsüyle, dinle alakalı bir şeyi var.
K3: Yine başörtüsü orada da serbest şimdi. Eskiden bir anne başörtülü olduğu için askerde çocuğunun yemin törenine gidemiyordu. Ben böyle dışlanmayı istemem. Ben Türkiye'de yaşıyorsam, ben vergimi veriyorsam, başörtülüsü de gelir oturur, mini eteklisi de gelir oturur.
K5: Ben İmam Hatip Lisesi mezunuyum. O süreçleri çok iyi hatırlıyoruz. Her zaman ikinci sınıf vatandaş muamelesi görürdük, hele Muğla gibi yerde süreç çok zor işledi. Tabi ki hükümetimizin iktidar olmasıyla biraz daha böyle insanlara insan olduğu için değer verilmesiyle, görünüşlerin değil de beyinlerin ön plana çıkmasıyla daha rahat, daha huzurlu, daha iletişim halinde bir yaşantıya dönüştü yaşamlarımız... En basitinden sokaklarda rahatça yürüyebiliyoruz, inancımız gereği istediğimiz yerde istediğimiz gibi giyinebiliyoruz.
K8: Sorgulanmayan bir siyasi yapılanmadan eleştirilebilir bir siyasi hayatımız oldu. Sosyal medyayı takip ediyoruz, ağza alınmayacak küfürler ediliyor hükümete. Sen yine de çıkıp özgür bir ülkede yaşamadığımızı söyleyebilir misin?
K9: Yaşam tarzına müdahale konusu var bir de. Sen yıllardır kapalı insana tahammül edememişsin, bilinçaltına yerleşmiş. Dini inançları kuvvetli insanların ekonomik alanda gelişmesi bazılarını rahatsız ediyor. Kapalı birinin lüks araca binmesini kaldıramıyorlar.

K11: Ancak bu başörtüsü gerçekten artık çok dillere pelesenk oldu. Siyasi bir amaçla kullanılıyor ve ilk dönemden şimdiye baktığımızda gerçekten başörtünün geldiği noktada siyasi bir amaç güdüldüğü o kadar çok açık ki, bugün bir yere gittiğinde örnek vereyim büyükşehir belediyesinde çalışan tanıdığım biri var, etek giyip gittiğinde ona "Aa etek giyip gelmiş" gibisinden tepkiler gösteriliyor, kendini rahatsız hissediyor ve ilk dönemlerde etek giymesine rağmen şimdi etek giymiyor. Eğer sen başörtüsü konusunda hoşgörülü davranıyorsan, etek giyme noktasında da hoşgörünü göstermelisin.

K12: Bu artık Türkiye'de bilinen bir şey, partiye ne kadar yakınsın? Artık kız alıp kız verirken bile sorulacak bir hale gelmişti. Bir de bu işin ideolojik boyutu var yani, biz seküler bir yaşam tarzına sahip olan insanları dışlayan bir iktisadi bağlam oluştu artık tüm Türkiye'de ve hatta siyasi bağlam. Bunun dışında senin taleplerin, senin itirazların göz önüne alınmıyor.

K14: Türkiye'de artık kimse demokrasiden bahsedemez bence. Nasıl ilerlemeyi yol yapmayla aynı kefede tutuyorlarsa, demokrasi denilen şey de başörtüsüne indirgenmiş durumda. Aslında Gezi Olayları da biraz buradan çıktı diye düşünüyorum.

Kamusal alanda özgürlük konusu AKP sempatizanlarınca belki de en çok savunulan konulardan bir tanesidir. Daha çok inanca yönelik özgürlükler söz konusu olmuştur. Ülkede cumhuriyetin kuruluşunda, tek partili dönemlerde ya da darbelerde üstten bir seküler yaşam tarzı dayatmasının olduğunu düşünen AKP sempatizanları, AKP ile birlikte bu algının kırıldığını öne sürmektedirler.

AKP muhalifleri de bu durumu büyük oranda inançla ilişkilendirmektedirler. Ancak burada açıkça görülen fark, değişimin yine seküler ve muhafazakâr yaşam tarzı ikileminin sürdüğü yönündedir. AKP dönemiyle beraber ibre tersine dönmüş ve başörtüsü başta olmak üzere muhafazakâr dayatmalar seküler hayat tarzına sahip insanlar üzerine baskı aracına bürünmüştür. K12 kodlu katılımcının da belirtildiği üzere kız alıp verirken bile sorulacak bir soru haline gelmiştir.

- Eğitim Reformları

K6: Bugünlerde üniversiteye herkes tekrardan girebiliyor, seçenekler çok çünkü. Her ilde üniversitenin olması neden kötü olsun ki? Aileler çocuklarını kendi oturdukları şehirlerde okutabiliyor, bu da büyük bir ekonomik rahatlık oluyor.

K7: Benim çocuklarımın okuduğu dönem biz Kemeraltı'nda eski kitapçıdan bir önceki senenin kitaplarını bulmaya çalışıyorduk çünkü kitap bulamıyorduk, çocuklarımızın okuyacağı kitapları bulamıyorduk. Şimdi okullar açıldığında masalarının üstünde kitaplarım buluyor çocuklar.
K8: Tamam, üniversitelerde eğitimin kalitesi tartışılabilir ama sanki daha önce bu alanda birinciymişiz de Ak Parti'yle sonuncu olmuşuz gibi bir hava yaratılmaya çalışılıyor. Ben bunu yatırım olarak görüyorum, bundan 10 sene sonra yeni açılan üniversitelerin de kaliteleri yükselecek.
K12: Misal yaptıkları en olumlu iş, ilköğretimde kitapları bedava dağıtmalarıdır. Bakın bu somut bir şeydir, bu hizmettir, doğru ama insanlar şunu fark etmeye başladı. Onlar artık zaten bedava dağıtılmak zorundaydı. Saçma sapan bir sistemdi, Milli Eğitim Bakanlığı amblemli kitapların satışı zaten bu ülkeye yakışmıyordu. Hangi iktidar gelse, yapmak zorundaydı.
K13: Türkiye'nin her ilinde üniversite var demekle övünemez, bu niteliksizliktir. Nitelikli öğrenci yetişmiyor. Üniversitelerde normalde bilim olması gerekirken, bakıyorsunuz Türkiye'de 10 tane üniversite sayarsınız belki. Gerisinde yok, yani bir niteliği yok, karşılığı yok.
K15: Benim kızım da lisede okuyor. Kitapları bedava dağıttıklarını söylüyorlar ama o kitapları bir kere bile açtığım görmedim. Zaten başbakanın fotoğrafları var en ön sayfada, bu nasıl iş aklım almıyor.

Eğitim kurumlarının düzenlenişi iki eksen üzerinde tartışılmaktadır. Bunlardan ilki, 8 yıllık zorunlu eğitim süresince okul kitaplarının ücretsiz şekilde dağıtılışıdır. İkincisi ise üniversite sayılarının artmasıdır. Bu noktada AKP sempatizanlarının niceliksel verileri göz önünde bulundurduğu görülmektedir. Özellikle üniversite eğitiminin kalitesinin zaman geçtikçe artacağını düşünmektedirler.

AKP'ye muhalif katılımcılar ise okul kitaplarının ücretsiz dağıtımını olumlu bulmakla beraber bunun olağan olduğundan bahsetmişlerdir. Aynı zamanda bu kitapların kalitesini de tartışmaktadırlar. Üniversite sayısının artması ise katılımcılar tarafından kalitesiz eğitimin göstergesi olarak görülmektedir.

- Medya ve Sanat

K1: Şimdi bazı şeyleri özellikle yapıyorlardır. Mesela, önceden filmlerde falan hocalar mesela hep kötü adam olarak gösteriliyordu. Ben sigara kullanan biri olarak söylüyorum; içki, sigara gibi şeyleri sansürlemenin kötü bir tarafı yok bence.

K2: Kimsenin özgür yaşantısına bir müdahale gibi bir durum olmadı haliyle. Herkes özgür yani, herkes istediği gibi giyiniyor, istediği gibi konuşuyor hiç kimseye kısıtlama yok. TV programlarına her kesimden insan çıkabiliyor, sinema, tiyatro gibi oyunlar herkese açık. Üstelik alım gücü arttığından kültürel yaşam da gelişti. Eskiden kaç kişinin evinde televizyon, bilgisayar, bilmem ne vardı?

K7: Siz televizyona bir parça müdahale ettiğinizde hemen arkadan ne geliyor? İşte müdahaleci ya da sansürcü devlet zihniyeti diye ortaya çıkıyorlar. Hâlbuki böyle bir şey yok. Nasıl müdahale edeceksiniz, yani ben uzunca bir süre uzunca değil de parça parça Amerika'da da kaldım benim oğlum orada yaşıyor, şimdi orada gördüğüm şey şu, 11 Eylül de dahil olmak üzere -11 Eylül'ü siz Türkiye'de de gördünüz- asla bir tane şey görüntüsü, çırpınan yaralanan adamın, yaralanan bağıran çağıran adamın ya da kanlar üzerine gazeteyle örtülmüş adam görmüyorsunuz. İki kilometre öteden yakından kimse fotoğraf çekmiyor. Televizyonlarda özel programların içinde abone oluyorsunuz, Pay TV pozisyonunda onu ödüyorsunuz, ister seks filmi seyrediyorsunuz, ister porno film seyrediyorsunuz ister bilmem ne seyrediyorsunuz.

K8: Fikir haklarının korunması çok geç kalmıştı. Bunu Ak Parti yaptı. Tamam eksiklikleri var yine ama kabuk kırılması yaşıyor ülke.

K10: Demokratik hakların da bu ülkede olmadığını düşünüyorum, işte kadın cinayetleri işleniyor her gün ülkede duyuyoruz, duyamıyoruz daha doğrusu. Demokratik haksa iletişim de bir hak, medya görevini yerine getirmiyor, penguen belgeseli örneğinde olduğu gibi herkes biliyor artık bunu.

K12: İktidarların falan işte sanat eserlerine küfretmesi, sanatçıya küfretmesi yani böyle absürd, bilerek yaparlar aslında. Çünkü insanlar için suçluluk psikolojisiyle özdeşleşir böyle histerik çıkışlar. Yani şeyi anlatmaya çalışıyorum, şöyle düşün, zaten yoksul kesim için yüksek sanatçı olmak bir şey ifade etmiyor. Bunlar ne yapıyorlar böyle olunca? Ataların heykelleriyle, milliyetçi muhafazakâr unsurlarla donatıyorlar her tarafı. Hal böyleyken de onların üretimi yeniden üretilmeye başlıyor, hadise bu.

K13: Söylediği şey adamın sanata bakış açısını gösterir. Bir heykele sen ucube diyemezsin. Adam onu yapmış, yani görmezden gelebilirsin ama ucube diyemezsin. Bir kere senin bu hükmü verecek kadar kültürel birikimin var mı, bu önemli.

Kültürel aktivitelerin düzenlenişi öncelikle AKP sempatizanı katılımcılar tarafından AKP öncesi ve sonrası ikiliğinde tartışılmaktadır. Bu noktada seküler-muhafazakâr yaşam tarzları karşıtlığı vardır. Ayrıca sansür konusunun abartıldığını ve gerekli görüldüğünde devletin sansür uygulamasının olağan olduğunu

düşünmektedirler. Görüşülen katılımcılardan sadece bir tanesi, fikir haklarının korunması konusunda AKP'nin uygulamaları olduğunu söylemiştir.

AKP'ye muhalif katılımcılar ise başbakanın medya ve sanat eserlerine müdahalesini olumsuz bulmaktadırlar. Özellikle Gezi Parkı Ayaklanması'nı göstermeyen medya kuruluşlarını ve başbakanın sanat eserlerine hakaret etmesini bu noktada örnek olarak göstermişlerdir.

- İçki ve Sigara Uygulamaları

K7: Bir birim iş, yirmi birim iş olarak size geri dönüyor. Siz bir birim iş yapmaya çalışıyorsunuz, işte hiç olmazsa bunları şey yapmaya çalışalım ya da mesela sorabilirsiniz, alkolle ilgili düzenleme. Bütün dünya alkole şu saatlerden sonra satılmaz diyor ama Türkiye'ye nasıl lanse edildi? Çok iyi biliyorsunuz, alkol yasağı olarak lanse edildi. Alkol yasağı mı? Nesilleri korumakla ilgili bu, 90'lı yıllarda ben İsveç'te bulundum. İsveç'te bakın soğuk ülke biliyorsunuz, alkol tüketiminin çok yüksek olduğu bir ülke. Haftada bir gün alkol satılıyordu. Çünkü nesil bitmiş.
K8: Yani Ak Parti gelecek alkol içemeyeceğiz, denize giremeyeceğiz gibi bir algı var maalesef. Ancak bunu diyenler diğer ülkelere bakmıyorlar bile. Amerika Birleşik Devletleri'nde akşam saat 7'den sonra içki alamazsınız. Diğer ülkeler için de geçerli. Sonra dumansız hava sahası uygulaması. Ben hatırlıyorum, otobüslerde küllükler olurdu iğrenç, mide bulandırıcı. Bunlar kötü düzenlemeler mi?
K9: Özellikle Ege Bölgesi CHP'nin kalesi, burada çok yanlış anlaşılıyor. Bir strateji hatası olarak görüyorum ben. Kimsenin özgürlüğüne karışılmamalı. Yani 10'dan sonra içki alınmasın ama turistik bölgelerde falan bu yasa gözden geçirilebilir bence.
K11: Belirli rahatsızlıkları olanlar var, dumandan rahatsız olanlar var ama bunu bile ben belki tamamen karşıt olmak için söylenmiş gibi kabul edebilirsin ama düşünsene işyerlerinde sigara içiliyor, denetimcilerin hangi saatler arasında geldiği belli, tamamen işyerinden para koparmak amaçlı bir şey yani. Gideyim ceza yazayım, paramı alayım derdinde yani köklü bir çözüm değil.
K14: Saat 10'dan sonra yasaklarsın, baskı yaparsın bu sefer alkol merdiven altına düşer. O zaman kaçak alkol olur. Kontrol edemezsin. İnsanlar ondan sonra, yıllar önce olmuştu bu, rakıdan insanlar kör oldu.
K15: Şahsen ben sigara ya da alkol konusunda da AKP'nin samimi olduğunu düşünmüyorum. Aslında güzel bir uygulama ancak belli ki bunun altında yine din var. Yani bu uygulamaların gelmesi dinsel bir hayatın gerekliliğinden.

Türkiye'de son zamanlarda gündemde olan saat 22:00'dan sonra alkol satışı yasağı katılımcıların değindiği konulardan bir tanesidir. Bir diğeri ise 2006'dan bu yana süren kapalı alanlarda sigara içme yasağıdır. AKP sempatizanları bu uygulamaları öncelikle diğer gelişmiş ülkelerdeki uygulamalarla savunmaktadırlar. Ayrıca olayın sağlık açısından önemini vurgulamaktadırlar. AKP muhalifleri ise genel olarak sigara içme yasağını olumlu bulsalar da bu uygulamanın altında yatan nedenlere kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Alkol uygulaması hakkında düşünceleri de sağlığa yönelik bir faydası olmadığı yönündedir. Son olarak başka katılımcıların düşüncelerindeki bir başka fark da alkol ve sigara uygulamalarının sağlık açısından değil de dini kaygılarla yasaklanmış olmasıdır.

- Sağlık Hizmetlerine Erişim

K4: Ben bir çocuğumu 6 ay ameliyat ettiremedim ve çocuğum vefat etti. 1997'de, SSK beni buradaki Hacettepe'ye gönderdi, Hacettepe'deki doktor ben 10 milyon asgari ücretle çalışırken benden 150 milyon para istedi. Benden her seferinde kan aldı ama başkalarında kullandı o doktor. O zaman yani ben çok perişan bir durumdaydım.

K5: Devlet hastanelerine, özel hastanelere eskiden uç insanlar gidiyordu. Şimdi gariban, köydeki Mehmet Amca da özel hastaneye gidebiliyor, çok malı mülkü olan, varlığı olan insanlar da özel hastanelere gidebiliyor. Sınıf ayrımı biraz daha birbirine yaklaşmış duruma geldi.

K6: Hani önceden SSK kuyruğuna girerdin ilaç almak için. Hastane kuyruklarında yok sen SSK'hsın yok sen devletlisin diye ayrım vardı. Şimdi isteyen istediğine görünebiliyor, istediği şekilde tedavi olabiliyor, istediği hastaneye gidebiliyor yani, istediği doktora gidebiliyor, istediği tedaviyi alabiliyor. Ben baktığım zaman dört dörtlük görüyorum. Yani başbakanımız, özellikle başbakanımız, yani başkalarını demiyorum, bence bir idol. Yani onun olmaması vatandaşın da bunu görmemesine ben hayret ederim.

K11: Adamlar şöyle söylüyor: "Bizden önce şöyleydi, bizden önce böyleydi." O zamanın şartları ona göreydi, o zaman hastane yoktu, sıra bekliyorduk. Şimdi var, yine mi bekleyelim yani?

K12: Sağlıkta yenilenme olduğunu söylüyorlar, bak doktorlar kan ağlıyor. Performans usulü bir sağlık sistemi geliştirmeye çalışıyor mesela. Performans usulünü sen bir doktora sorarsan güler. Sen bir doktora şey gibi davranamazsın, call center'da çalışan biri gibi davranamazsın.

K13: Sağlık parasız oldu diyorlar, gidiyorsun hastaneye, kimliği veriyorsun, muayene oluyorsun, sonra eczaneye gittiğinde karşına çıkıyor. Sonra adam hastane parasız diyor. Hâlâ daha hastanelerde sıra var. Ben

gidiyorum devlet hastanesine, 2 tane doktor var, dışarıda 20 tane hasta var, 20 tane hastaya 2 saatte bakamıyorlar. Bir tane rapor alacaksın ya da röntgen çektireceksin, 2 gün sonraya sıra veriyorlar.

Şekil 1. AKP sempatizanlarının memnun olduğu nitelikler.

Şekil 2. AKP muhaliflerinin memnuniyetsiz olduğu dönüşümler.

Sağlık alanındaki dönüşümler, AKP'li siyasi aktörlerce sıkça savunulan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. SSK, Bağkur ve Emekli Sandığı'nın birleşmesi; sağlık işlemlerinin ücretsiz oldu-

ğu, ilaçlar ve özel hastanelerin ulaşılabilir algısı, AKP'ye sempati duyan katılımcılar tarafından savunulan uygulamalardır. AKP'ye muhalif katılımcılar ise sağlık reformlarının olağan olduğunu ancak yine de tam bir iyileşme yaratmadığını savunmaktadırlar. Nitekim performans sistemi, hekimleri işçileştirmektedir ve sağlık hizmetlerinin kalitesini düşürmektedir. Bunların yanında hastanelerin ücretsiz olması da söz konusu değildir.

Eksenel Kodlama

Bu bölümde açık kodlamada belirlenen kategoriler birleştirilerek üst kategorilerde toplanmaktadır. Üst kategoriler, ekonomik, sosyal, kültürel ve sağlık alanlarında belirlenmiştir:

Ekonomik Alan	Sosyal Alan	Kültürel Alan	Sağlık Alanı
Teknolojik gelişmeler (yol, ulaşım araçları, inşaat sektörü)	Dış ülkeler nezdinde prestij	Eğitim reformları	İçki ve sigara uygulamaları
İşsizlik ya da iş bulma kolaylığı	Kamusal ve özel alanda özgürlük	Medya ve sanat	Sağlık hizmetlerine erişim
Alım gücü ya da kişisel ekonomik refah düzeyi			
Türkiye'nin iç ve dış borçları			

Teknolojik gelişmeler, işsizlik, alım gücü, iç ve dış borçlar ekonomik alan üst kategorisinde; dış ülkelere karşı prestij, kamusal ve özel alanda özgürlük sosyal alan üst kategorisinde; eğitim reformları, sanatsal aktivitelerin düzenlenişi kültürel alan üst kategorisinde; içki ve sigara uygulamaları, sağlık hizmetlerine ulaşım sağlık alanı üst kategorisinde toplanmıştır.

Katılımcılardan her iki kesimin de ifade ettikleri başarı veya başarısızlık algıları baz alınarak oluşturulan kategorilerde, ekonomik alandaki değişmeler, teknolojik alana sirayet ederek ülkeye yansımıştır. Aynı şekilde Türkiye'nin ekonomik göstergeleri işsiz-

lik, alım gücü gibi konulara etki etmiş; aynı zamanda uluslararası arenada da bu göstergeler rol oynamıştır. Söz gelimi AKP sempatizanları özelleştirmelerle sağlanan sıcak para akışının ülkeye hizmet olarak geri döndüğünü savunurlarken, muhalif katılımcılar ise bunun ekonomik bir iyileşme olmadığını, "hazıra konma" olduğunu belirmişlerdir. Dış ülkelere karşı prestij kodlaması kısmen ekonomik gerekçelerle açıklansa da sosyal alan üst kategorisine daha çok yaklaşmaktadır.

Sosyal alandaki başarı algısı, AKP sempatizanları tarafından en çok vurgulanan konulardan birisidir. Kamusal alanda görünürlük kazanan bu kesim, AKP'nin "kimsesizlerin kimi" olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Açık kodlamada da bahsedildiği üzere yıllarca dışlanan muhafazakâr kesim, AKP sayesinde toplumsal hayata kazandırılmıştır. AKP muhalifleri ise bu konuda muhafazakâr yaşam tarzının seküler yaşama sahip kişilere baskı unsuru haline geldiğini düşünmektedirler. Katılımcılar tarafından ifade edilen bu tahakküm ilişkisi, sosyal hayatta büyük bir ikilik doğurmakta ve toplumsal huzura tehdit oluşturmaktadır.

Kültürel alan üst kategorisinde ise eğitim reformları ve sanat eserlerine veya kitle iletişim araçlarına sansürler tartışılmıştır. Burada yine ekonomik gelişmeler de rol oynamaktadır. Nitekim AKP sempatizanları, artan ekonomik refah seviyesinin kültürel etkinliklere ulaşımla paralel olduğunu savunmaktadırlar. Bununla beraber devlet sansürünün zaman zaman yanlış anlaşıldığını ve kimi medya kuruluşları tarafından yanlış lanse edildiği iddia edilmektedir.

Son olarak sağlık alanındaki dönüşümler de AKP iktidarında tartışılan konulardan bir tanesi haline gelmiştir. 2002'den, yani AKP iktidarından bu yana yapılan sağlıkta dönüşüm hamlelerinin sempatizanlara göre olumlu yanları, hastane sayılarının artması, toplumun her kesiminden insanların ulaşması, hastanelerin ücretsiz ya da ucuz olması gibi konular etrafındadır. Ancak bunların gerçekte insanların pratiklerinde yaşanıp yaşanmaması da tartışılan bir konudur. Aynı zamanda içki ve sigara uygulamaları, kimi katılımcılar tarafından genç nesilleri koruma açısından olumluyken bazı katılımcılara göre kişisel özgürlükleri kısıtlayıcı uygulamalardır.

Seçici Kodlama

Araştırma bulgularının işlenişindeki son aşama olan seçici kodlama işlemi, araştırmanın merkezindeki fenomenleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmada "hizmet, istikrar ve demokrasi" kavramları kodlanmıştır.

Katılımcıların ifadelerindeki zaman zaman örtük, zaman zaman ise açıkça belirtilen bu kavramlar, siyasal çerçevede ele alınmıştır. Seçici kodlamada kodlanan ilk kavram olan hizmet, özellikle son yıllarda Türkiye siyasetinde en çok propaganda konusu yapılmış kavramlardan biridir. Öyle ki, AKP'nin 2014 yerel seçimlerde kullandığı "Lafa değil, icraata bakarım" sloganındaki icraat da hizmet olarak anlaşılmaktadır. Buradaki hizmet kavramı, Özal'dan beri süren neoliberal politikalar etrafında incelenebilmektedir. Nitekim başbakanın seçim mitinglerinde sürekli kullandığı "Yol, medeniyettir" tarzı sözleri, hizmet kavramını ulaşım olanakları, konut yapımı gibi maddi kalkınma konularına indirgemektedir. Hatta kimi zaman ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları da AKP sempatizanları tarafından "Çalıyor ama çalışıyor" ya da "Şimdiye kadar herkes çaldı, en azından AKP hizmet getiriyor" sözleriyle bertaraf edilmeye çalışılmaktadır.

AKP muhalifi katılımcılar ise hizmet konusunu çoğunlukla olağan karşılamaktadırlar. 10 yılı aşkın süredir tek başına iktidarda bulunan ve yerel seçimlerde de yerel yönetimlerin büyük kısmını elinde bulunduran bir partinin günün koşullarına göre bu tarz hizmetleri yerine getirmesini normal bulmaktadırlar. Ancak AKP sempatizanları, özellikle 2001 krizi sonrası politikaların bugüne kadarkilerden farklı olduğunu ve AKP'nin bunları yapmakta irade sahibi olan parti olduğunu savunmaktadırlar.

Bedirhanoğlu'na göre Türkiye'de yürütmenin güçlendirilmesi sürecini meşrulaştıran en önemli siyasi söylemlerden biri, 1980 darbesinden bu yana gücünü koruyan "siyasi istikrar" söylemidir.[11] Katılımcıların da belirttiği üzere AKP öncesi koalisyonlar, ülkenin siyasi istikrarına darbe vuran, ülkenin gelişimini engelleyen unsurlardan biri olarak görülmektedir.

K3: Eski düzendeki gibi koalisyon hükümeti gelmesin, ben tek partiden yanayım. Adam 10 ay duruyordu, o partiden istifa edip başka bir partiye

11. Pınar Bedirhanoğlu, "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, s. 56.

geçiyordu ya da bağımsız oluyordu. Hayda birden koalisyon hükümeti oluyordu, buradan da bizim bütçemizi yiyorlardı. Götürdüler de yani, %45'in, %50'nin üstünde olup tek hükümet olsun. Başarılıysa, yerel seçimlerde de her yeri alsın, başarısızsa almasın. Bize hizmet lazım.

Yukarıdaki alıntıda da anlaşıldığı üzere katılımcı, ülkedeki gelişmelerde pay sahibi olarak siyasi istikrarı görmektedir. Hatta zaman zaman AKP'nin anti-demokratik uygulamalarına karşı siyasal istikrarı korumak adına "sağduyulu" davranmayı öğütleyen bu bakış açısı, görüşme yapılan katılımcıların birçoğunda gözlemlenmiştir:

K6: Valla başbakanımızın bazen sert çıkışları var, kendini frenleyebilse daha iyi olur ama Karadenizli ruhu bildiğiniz gibi, frenleyemiyor herhalde. Biraz yumuşak olabilir. Yani biraz daha yumuşak olsa daha çok... ama şurada bir yola çıktığım zaman elli yılda yapılmayan yol bir iki yılda yapılmış.

Demokrasi kavramında ise açıkça görülen bir ikilik mevcuttur. AKP sempatizanları dindar-muhafazakâr yaşam tarzına sahip insanların kamuda özgürleşmesinden bahsederken; seküler yaşam tarzını benimsemiş katılımcılar ise AKP uygulamalarının kendileri üzerinde tahakküm kurduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda demokrasi kavramının da özellikle kamuda başörtüsü serbestliği konusuna sıkışıp kaldığını söylemek mümkündür. Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi hizmet ve istikrarın sağlanması için kimi zaman anti-demokratik uygulamalar da hoş karşılanmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de belki de kökenleri Cumhuriyet dönemine kadar uzanan siyasal gerilimler bugün ülke gündemini işgal eden başlıca konulardan biridir. Taşkın'a göre devlet ne siyasal İslam'ı, ne Kürt hareketini ne de kısmen resmi ideolojiden özerkleşme sürecine giren Alevileri mağlup edebilmiştir.[12] Bugün de görülmektedir ki, AKP'nin yukarıdan dayatmaya dayanan siyasal uygulamaları toplumsal muhalefeti aşındıramamıştır. Tam tersine özellikle 2013'ün Haziran ayında yaşanan Gezi Parkı Ayaklanması'nın etkileri 2014'ün başında da kendini göstermektedir. Öte yandan

12. Taşkın, *AKP Devri Türkiye Siyaseti, İslamcılık, Arap Baharı*, s. 113.

aylarca kendini gösteren toplumsal muhalefete karşı AKP'yi destekleyen milyonların olduğu göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Bunun nedenlerine inildiğinde ise AKP sempatizanı katılımcıların söylemleri toplumsal muhalefeti dışlayan iktidarın söylemleriyle uyuşmaktadır.

Seçim mitinglerinde ya da televizyon programlarında sürekli ötekileştirilen, terörist, vandal gibi terimlerle betimlenen halkın da tepkisinden anlaşılacağı üzere, çalışmanın başında tartışılan AKP'nin parti programının vaatleri gerçek olmaktan açıkça çok uzaktadır. AKP döneminde sınırları keskinleşen merkez-çevre, seküler-dindar muhafazakâr, laik-dinci gibi ikiliklere dayalı gerilimler, mevcut siyasal gündemde artmaktadır. Devleti ele geçiren siyasal elitler, topluma yukarıdan dayatmalarla etki etmekte olup bir anlamda meşruiyetini de bu sayede sağlamaktadır. Söz gelimi AKP, bu dönemde gerçekleştirdiği her dönüşümü kendi başarısı olarak kabul ettirmiş, hatta daha da ileri giderek Tayyip Erdoğan'ı aşkınsallaştırmıştır. Çalışmanın bulgular kısmında katılımcıların ifadeleri de bu durumu ortaya koymaktadır. Bu da Tayyip Erdoğan'ın bir başbakandan çok "dini lider" olarak görülmesini açıklayıcı niteliktedir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana sistem karşıtı hareketler varolagelmiştir, şüphe yok ki devamı da gelecektir. Neoliberal kapitalizmle beraber mücadele biçimleri ve araçları da farklılaşmış olup muhalif cephede farklı konumlanmalar ortaya çıkmıştır. Söz edilen değişikliklerle paralel olarak kuramsal doğrular da daha hararetli bir şekilde tartışılmaktadır. Özellikle bazı tasnif kitaplarda post-Marksist olarak nitelendirilen Althusser, Poulantzas, Habermas ve Laclau yeni toplumsal hareketler tanımına ilham vermişlerdir.

Yapı ve bireyin eylemlerini tamamen birbirinden ayıran Althusser ve Poulantzas gibi düşünürler, toplumsal değişimlerde yapıları işaret etmişlerdir. Devlet yönetimini eline almış egemen sınıflar Althusser ve Poulantzas'a göre birtakım baskı ve ideolojik aygıtlar sayesinde hegemonyasını kurmaktadır. Althusser, Marksizmin tarihsici ve hümanist yorumları karşısında şöyle yazar:

> Kuramsal bir bakış açısından Marksizmin, bir hümanizm olmasından daha fazla bir tarihsicilik olmadığını ileri sürmek istiyorum; birçok ba-

kımlardan hem tarihsiciliğin, hem de hümanizmin aynı ideolojik sorunsala bağımlı olduğunu ve kuramsal bakımdan konuşulursa, Marksizmin tek bir devinim içinde ve onu yerli yerine oturtan eşsiz bir epistemolojik kopuntu, dolayısıyla bir antihümanizm ve bir antitarihsicilik olduğunu öne sürmek istiyorum.[13]

Bu açıklamaya göre yeni toplumsal hareketlere de öznelerin toplumsal kurumlar arasında eridiği bir perspektiften bakmaktadır. Başka bir deyişle Althusser'e göre siyasal alana yansımayan bir hareketin başarılı olamayacağı açıktır.

Habermas ve Laclau ise toplumsal hareketlerin söylemsel hegemonyasını ön plana çıkaran düşünürlerdir. Habermas, sistem alanı tarafından kolonileşen yaşam alanını iletişimsel eylemle yeniden yapılandırmak gerektiğini iddia ederken; Althusserci temellerle söylem teorisi üzerine eğilen ve kendilerini açıkça post-Marksist kuramcılar olarak betimleyen Laclau ve Mouffe, "hegemonya" kavramını Gramsci'nin çok ötesine giden bir doğrultuda ele aldıklarını söylemektedirler.[14] Laclau ve Mouffe'a göre:

> Teorik yeniden değerlendirme görevine aciliyet kazandıran değişimlerin temelinde bir dizi pozitif yeni fenomen yatmaktadır: Yeni feminizm, etnik, ulusal ve cinsel azınlıkların protesto hareketlerinin, nüfusun marjinalleştirilmiş tabakalarının kurumlara karşı verdiği ekolojik mücadelelerin, anti-nükleer hareketin, kapitalist çevre ülkelerde atipik toplumsal mücadele biçimlerinin doğuşu – bütün bunlar daha özgür, demokratik ve eşitlikçi toplumlara doğru bir ilerlemenin potansiyelini, ama yalnızca potansiyelini yaratacak şekilde, toplumsal karşıtlıkların geniş alana yayılmasını ifade ediyor.[15]

Toplumsal alanı esas olarak söylemsel hegemonya olarak ele alan bu görüşe göre demokrasi, eşitlikten ziyade çoğulculuktur. Yeni toplumsal hareketlerin şiârı da farklı kimliklerin yan yana yaşamasını hedef almaktadır. Dolayısıyla 1990'larda ortaya çıkan çoğulcu demokrasi kavramı, direkt olarak ekonomik düzlemden siyasal düzleme geçişi öğütlemekte olup sınıf kavramını bir kenara bırakmaktadır.

13. Louis Althusser, *Kapital'i Okumak*, Çev. Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, s. 165.
14. Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, Çev. Ahmet Kardam, İletişim Yayınları, 2012, s. 29.
15. Laclau, Mouffe, a.g.e., s. 25-26.

Bu çalışmanın ilham kaynağı olan 2013 yazındaki halk ayaklanmasına geri dönecek olursak, yukarıda kısaca bahsedilen kuramsal tartışmaların önemini görmekteyiz. Nitekim İnsel'in tabiriyle zaman zaman katılım olarak Avrupa'dakileri katbekat aşan bir haysiyet ayaklanması olan Haziran Ayaklanması,[16] kimi sosyalist çevrelerce de sınıf mücadelesinin fitilini ateşleyecek bir unsur olarak tanımlanmıştır. Aynı hızla tüm medya olanaklarını kullanan hükümet yanlılarına göre ise zaman zaman terörist saldırı, zaman zaman ise darbe girişimi olarak görülmüştür. Bu açıklamaların doğruluk paylarını bir kenara bırakırsak, özellikle hükümet tarafından oluşturulan söylemsel hegemonyanın AKP sempatizanlarına nüfuzu açıkça görülmektedir.

Modern Türk siyasi sisteminde ideolojik çekişmeler ve ayrışmış çıkarlar, devletin temel birliğine bir tehdit olarak anlaşılmıştır.[17] Araştırmada katılımcı olarak yer alan AKP sempatizanı katılımcılar, ekonomik durumları, yaşları, cinsiyetleri ya da ne olursa olsun, seçici kodlamada belirlenen hizmet, istikrar ve demokrasi kavramları üzerinde hemfikir olmuşlardır. Hükümete hedef alan protestoların tamamını da bu üç gelişmeye karşı kurulan komplo olarak açıklamaktadırlar. Ancak muhaliflerin de açıkça belirttiği üzere bu kavramlar bazen birer algı manipülasyonu bazen ise arkasında büyük rantların oluştuğu düzenlemelerle var olmaktadır. Günbegün artan hızla ülke gündemine oturan iş ve kimlik cinayetleri hizmet, istikrar ve demokrasinin sermayeye, hükümet yanlılarına ya da ataerkiye bahşedilen tek yanlılığını ayyuka çıkarmaktadır.

Günümüzde devlet aygıtının antidemokratik uygulamaları ancak tabandan örgütlenmiş oluşumlarla, yerel yönetimlerin güçlenmesiyle mümkün görünmektedir. Bunların yanında her an siyasete katılımı serbest kılacak yapılanmaya gidilmelidir. Ancak bu tarz bir örgütlenme modeli dünya üzerinde hiçbir egemenin kendiliğinden vereceği bir ayrıcalık olmayacaktır...

16. Ahmet İnsel, "Haysiyet Ayaklanması", *Radikal*, 2013, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ahmet_insel/haysiyet_ayaklanmasi-1136174.
17. Elisabeth Özdalga, *İslâmcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif*, Çev. Gamze Türkoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 45.

Kaynakça

Adalet ve Kalkınma Partisi, "Kalkınma ve Demokratikleşme Programı", 2003, http://www.tbmm.gov.tr [Erişim tarihi: 25 Ağustos 2014].

Althusser, L., *Kapital'i Okumak*, Çev. Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul, 1995.

Bakırezer, G., Demirer, Y., "Ak Parti'nin Sosyal Siyaseti", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Der. İlhan Uzgel, Bülent Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2010.

Bedirhanoğlu, P., "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Der. İlhan Uzgel, Bülent Duru, Phoenix Yayınları, Ankara, 2010.

Çağlan, D., "Yolsuzluk Duble Yol Oldu!", *Jeoloji Mühendisleri Odası Bülteni*, http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/3e8d4318ccc379e_ek.pdf?dergi=HABER%20B%DCLTEN%DD [Erişim tarihi: 8 Ekim 2014].

İnsel, A., "Haysiyet Ayaklanması", *Radikal*, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ahmet_insel/haysiyet_ayaklanmasi-1136174 [Erişim tarihi: 2 Ekim 2014].

Laclau, E., Mouffe, C., *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, Çev. Ahmet Kardam, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Milli Nizam Partisi Parti Programı, 1970, http://www.tbmm.gov.tr [Erişim tarihi: 25 Ağustos 2014].

Özbudun, E., Hale W., *AKP Olayı: Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm*, Çev. E. Özbudun, K. Göksel, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.

Özdalga, E., İslâmcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif, Çev. Gamze Türkoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Şengül, T., *Muhafazakâr Popülizm*, İmge Yayınları, Ankara, 2011.

Taşkın, Y., *AKP Devri Türkiye Siyaseti, İslamcılık, Arap Baharı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2013.

Uzgel, İ., Duru, B. (Der.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2011.

Yazarlar

Alev Akbal

1980, Ankara. 2003 yılında "Doğal Afet Sonrasında Toplumsal Yaşamdaki Değişim ve İyileşme: 17 Ağustos Doğu Marmara Depremi Örneğinde Bir Sosyolojik Değerlendirme" başlıklı teziyle lisans ve 2010 yılında "Sağlık Alanında Risk ve Korku Kültürünün Sosyolojik Analizi: Domuz Gribi Örneği" başlıklı teziyle yüksek lisans derecelerini Ankara Üniversitesi'nden aldı. Çalışma yaşamına 2009 yılında Genelkurmay Başkanlığı'nda sosyolog olarak başlamıştır. 2013 yılından itibaren TSK Rehabilitasyon ve Bakım Merkezi Başkanlığı'nda Hasta İletişim Birim Sorumlusu olarak

çalışma yaşamına devam etmektedir. *Yeni Toplumsal Travmalar, Günümüz Türkiye'sinde Öyküleşen Mağduriyetler, Sosyal Hayat ve Çatışma: Farklı Alan Panoramaları, Madalyonun İki Yüzü: Hastalık ve Sağlık* başlıklı kitaplarda bölüm yazmıştır. Halen Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktora yapmakta olan yazar, Sosyoloji Derneği üyesidir.

Nuri Can Akın

1990, Ankara. Lise öğrenimini Ankara Ayrancı Lisesi'nde tamamlamıştır. 2013 yılında Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden lisans derecesini alan yazar, aynı yıl Ankara Üniversitesi Sosyoloji ve Ankara Üniversitesi Radyo, Televizyon ve Sinema bölümlerinde yüksek lisans eğitimine başlamıştır. 2014 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Yurtdışı Lisansüstü Öğrenim Bursu'nu kazanan yazar, yüksek lisans eğitimini yarıda bırakmak durumunda kalmıştır. Halen öğrenimini, dil eğitimi amacıyla bulunduğu University of Pennsylvania'da sürdürmektedir. Yazarın ilgi alanları arasında görsel sosyoloji, sanayi sosyolojisi ve toplumsal değişme yer almaktadır.

Feray Artar

1981, Ankara. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı üniversitenin Sosyoloji Anabilim Dalı'nda "Tarihi Kent Dokusunun Toplumsal Dönüşümü: Ankara Kalesi Örneği" isimli teziyle yüksek lisans derecesini almış olup halen doktora eğitimini sürdürmektedir. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kent ve Çevre Bilimleri Programı'nda ikinci yüksek lisans eğitimini almakta olan yazar kent sosyolojisi, kültürel politikalar, eleştirel pedagoji, Suriyeli mülteciler, cezaevinde anneleriyle yaşayan çocuklar, toplum merkezleri ve kadın eğitimi gibi konularda çalışmalar yapmıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi ve Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu üyesidir.

Nazar Bal

1987, Van. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde (2009) lisansını tamamlamıştır. Ardından 2010 yılında

Öğretim Elemanı Yetiştirme Programı kapsamında Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamış ve 2012 yılında geçici görevlendirmeyle Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı'na atanmıştır. 2014 yılında hazırladığı "Tüp Bebek Konusuna Sosyolojik Bir Bakış: Temellendirilmiş Kuram Çalışması" başlıklı teziyle yüksek lisans derecesini aldıktan sonra yine aynı yıl Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda doktora programına başlamıştır. Şu an Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisidir. Yazarın ilgi alanları arasında sağlık sosyolojisi, kadın çalışmaları, aile sosyolojisi, kültür sosyolojisi, nitel araştırma teknikleri gibi konular yer almaktadır.

Hande Çevik

1990, Bursa. Üniversite eğitimine Anadolu Üniversitesi Sosyoloji (2012) bölümünde başlamıştır. Lisans hayatında Anadolu Üniversitesi kapsamında, "Gazeteci Adaylarıyla Kadına Yönelik Şiddeti Sorgulamak: Bireysel Farkındalıktan Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Muhabirlere" adlı projede çalışan Çevik'in toplumsal cinsiyet konusu özel ilgi alanını oluşturmaktadır. Eskişehir'de özel bir eğitim kurumunda 2 yıldır rehber öğretmeni olarak çalışan Çevik, Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yüksek lisans programına devam etmektedir.

Nazlı Beril Özer

1987, İstanbul. Antalya Süper Lisesi'nde başladığı lise öğrenimini AFS programıyla gittiği ABD'de Howard High School'da tamamlamıştır. Lisans (2010) ve yüksek lisans (2013) derecelerini Ankara Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı'ndan alan yazar, Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktora programına devam etmektedir. Yüksek Lisans öğrenimi süresince PPM Çevre ve Kirlilik Araştırma Şirketi'nin Sosyal Etki Değerlendirme Süreci ve Raporlama çalışmalarını yürütmüş, 1,5 yıl süreyle ENVY Enerji ve Çevre Yatırımları A.Ş.'de sosyolog olarak görev yapmıştır. European Sociology Association (ESA) ve Türkiye Sosyoloji Derneği'ne üyeliği bulunan Özer'in sürdürülebilir kalkınma ve çevre konusunda uluslararası bildirileri bulunmaktadır. Özer,

Okan Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, çevre, tüketim ve eşitsizlik konuları araştırmalarını sürdürdüğü özel ilgi alanlarıdır.

Onur Ali Taşkın

1990, Aydın. 2013 yılında bitirdiği Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün ardından yine aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı Sosyoloji Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini sürdürmektedir. Lisans eğitimi süresince her sene yapılan Sosyoloji Öğrencileri Kongreleri'nin tamamına katılmış, 2013 Sonbaharı'nda gerçekleşen 7. Ulusal Sosyoloji Kongresi ve 5. Avrupa Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Konferansı'nda sunumlar yapmıştır. İlgi alanları arasında siyaset, kent, sanat ve edebiyat sosyolojisi bulunmaktadır.

Beril Uğuz

1981, Ankara. Ortaöğrenimini Arı Ortaokulu, lise öğrenimini Çankaya Süper Lisesi'nde tamamladı. Lisans (2005) derecesini Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü'nden, yüksek lisans derecesini Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden, "Yeni Türk Sinemasında Kadına Yönelik Sosyal Kontrol Kodlarının Dönüşümü: Feminist Açıdan Bir İnceleme" adlı teziyle aldı. Halen Ankara Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda doktora öğrenimine devam etmektedir. Akademik çalışmalarının yanı sıra yurtiçi ve yurtdışında olmak üzere mesleki eğitim, kültürlerarası çalışmalar gibi konuları içeren çeşitli Avrupa Birliği projelerinde çalıştı. İlgi alanları arasında sanat sosyolojisi, sinema, drama ve toplumsal cinsiyet çalışmaları gibi konular bulunmaktadır.

Hüseyin Köse

Skolastik Fantazya

HAYALDEN ENDÜSTRİYE POPÜLER KÜLTÜR ODAĞINDA MASAL ÇÖZÜMLEMELERİ

Schola Ayrıntı/480 sayfa/ISBN 978-605-314-002-3

Skolastik Fantazya, arkaik dönemlerin olağanüstü masallarına ilişkin çağdaş popüler kültür odağından yapılmış eleştirel bir fiil çekimi; verili olana tutsaklığın bastırılmış acısını bin bir türlü oyalamayla savuşturan popüler kültür olgusunun iğdiş edici değerler alanına yönelik yapısökümcü bir girişim... "Büyü bozucu" bir girişim de denebilir buna. Değişmeden kalanı görüp rahatlama ve böylelikle var olanı kabullenme dürtüsünün onayına katkıda bulunur bu girişim. Bu yüzdendir ki, etkisi sözcüğün gerçek anlamında ideolojiktir. Masallar, belki de en çok bu niteliklerinden ötürü "değişmeyen mutlak"ın anlatılarıdır. Masalın gizli politik/ideolojik önermesi geniş halk kitleleri üzerinde yarattığı büyülü onayda bulur yankısını... Masallar kurgusal alternatif bir sosyo-politik toplum modeli önermez. Olsa olsa kurulu toplumsal düzenin karşısına çıkarılacak olası alternatif düşünme biçimlerini öne çıkarmayı amaçlar. Masal bir yönüyle de teselli edici bir tür fantastik yatıştırıcıdır. Uyuşturmayı, teselli etmeyi amaçladığı ölçüde acıtır; uyuşturduğu yer zaten acının merkezidir... Skolastik Fantazya, popüler haz odaklı yaşamsal rutine yönelik bir uyarıdır. Kişilerin gerçek yaşamlarına fazladan hayal taşır.

Caner Sancaktar

Özyönetim Düşüncesi

ROUSSEAU'DAN MARX'A ÖZGÜRLÜK ARAYIŞI

Schola Ayrıntı/352 sayfa/ISBN 978-975-539-998-0

Hayatı değiştirebilmek için evvela "mevcut hayattan memnun olmamak" gerekir. Mevcut hayattan memnun olanlar hayatı değiştiremezler. Özyönetim düşüncesi "mevcut hayattan memnun değildir." Hayatı değiştirebilmek için evvela "mevcut hayatın değiştirilebileceğini bilmek" gerekir. Mevcut hayatın değiştirilebileceğini bilmeyenler hayatı değiştiremezler. Özyönetim düşüncesi "mevcut hayatın değiştirilebileceğini bilir." Hayatı değiştirmek için evvela "başka bir hayatın mümkün olduğunu bilmek" gerekir. Başka bir hayatın mümkün olduğunu bilmeyenler hayatı değiştiremezler. Özyönetim düşüncesi "başka bir hayatın mümkün olduğunu bilir." Özyönetim Düşüncesi, tarihsel süreçte hümanist, sosyalist ve anarşist düşünceler, işçi sınıfı mücadeleleri ve çeşitli sosyalist deneyimler sonucunda ortaya çıkıp gelişti. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yükselişe geçen sosyalist ve anarşist mücadeleler, sendikalist hareketler, 1871 Paris Komünü deneyimi, İngiltere'de Fabian Hareketi, Rusya'da 1905 ve 1917 devrimleri ve ayrıca 20. yüzyılda bazı ülkelerde dönem dönem gerçekleştirilmiş olan ve işçileri "belli bir düzeyde" karar alma süreçlerine katmış yasal düzenlemeler ve kurumsallaşmalar özyönetim düşüncesinin gelişmesine önemli katkı sağladı. Fourier, Owen, Blanc, Marx, Buchez, Bakunin, Proudhon, Lenin, Luxemburg ve Gramsci gibi teorisyenler özyönetim düşüncesinin basamaklarını inşa ettiler. Elinizdeki kitap, bu düşünce geleneğinin köklerini Rousseau'ya dayandırarak, günümüze kadar varan bir iz sürmektedir. Özyönetim düşüncesi, Rousseau'dan Yugoslavya'ya uzanan henüz bitmemiş "özgürlük arayışıdır". Bu arayışın kaynağında "liberal temsili demokrasinin, özel mülkiyetin, kapitalizmin ve devletçiliğin" eleştirisi vardır. Liberal temsili demokrasinin ilk felsefi eleştirisini Fransız filozofu Roussseau yapmıştır. "İnsanlar arası eşitsizlikler"in ve çeşitli murdarlıkların (hile, açgözlülük, bencillik, cimrilik, merhametsizlik, çıkar çatışması, savaş) kökeninde "özel mülkiyet"in olduğunu keşfetmiştir. Rousseau'nun bu keşfi, hem modern özyönetim düşüncesini hem de sosyalist ve anarşist düşünürleri derinden etkilemiştir. Son yıllarda ülkemizde de tartışma gündeminde önemli bir yer bulan "özyönetim" kavramı, her açıdan, hem düşünsel hem de pratik arayışlara ihtiyaç duyuyor. Caner Sancaktar'ın bu kitabı, önemli bir boşluğa işaret ederken, toplumsal yaşamdaki bir damara da işaret ediyor: Özyönetim düşüncesi "hayatı değiştirmek istiyor."

AYRINTI

Hem dünya genelinde hem de Türkiye'de, çok az sayıda "temellendirilmiş kuram" (*grounded theory*) çalışması var.

Sosyal bilimlerde ve özellikle sosyolojide en önemli yöntem tartışmalarından biri, yapı-fail veya sistem-özne ikiliği üzerinedir. Burada yapı veya sistemi daha önemli kabul eden yaklaşımlar (örneğin, Althusser'in Marksist yapısalcılığı, Lacan'ın büyük öteki olarak adlandırdığı simgesel yapı) ile özneyi daha ön plana alan yaklaşımlar (örneğin, Foucault'nun postmodern iktidar kuramı, mikro sosyolojiler) arasında çok ciddi bir yöntemsel farklılaşma vardır.

Yapıya öncelik tanıyanlarda beliren meta-kuramsal yaklaşım, öznenin toplumsal eyleme süreçlerinde daha tali kaldığını öne sürmüşlerdir. Meta-anlatılara karşı çıkan yaklaşımlar ise günlük hayat pratiği içinde faillerin eylemlerinin asıl olduğunu veya öncelikle araştırılmayı gerektirdiğini fakat bu eylemlerin her mekân, zaman ve toplum biçimine genellenemeyeceğini iddia etmişlerdir.

Birey veya özne, nesneleştirildiği bir bağlamda bile, kendi hayatını konuşmaya çalışır. Elinizdeki kitap, çeşitli meslekten/kimlikten öznelerin kendi hayatları içinde yaşadıkları sorunları tanımlama ve bunlara çözüm bulma yollarını göstermektedir.

Burada dikkat çeken nokta, öznelerin sorunları tanımlama ve çözüm bulma yollarının hiç de kendilerine özgü olmadığını, toplumdaki çeşitli faktörlerden (kültür, din, politika, piyasa vb) etkilendiğini görmektir.

Kitapta iki özgünlük dikkat çekicidir: ilk olarak öznelerin, sorunları tanımlama ve çözme yöntemleri; ikinci olarak da sosyologun bunları formüle etme biçimi.

Aytül Kasapoğlu'nun derlediği *Özne Hayatı Konuşunca*, bilim insanlarının Türkiye'de "temellendirilmiş kuram" alanında yaptıkları ilk kapsamlı çalışma olmanın yanı sıra, toplumsal hayatın önemsiz gibi görünen konularında sorun yaşayan öznelerin, kendi sorunlarının ve çözüm yollarının nasıl da farkında olduklarını göstermek açısından önemli bir niteliğe sahiptir.

AYRINTI • SCHOLA AYRINTI
ISBN 978-605-314-005-4
9 786053 140054

THG
0156073
DHL

25 ₺